

Житомирський державний університет імені Івана Франка

Соціально – психологічний факультет

Кафедра соціальної та практичної психології

**Динаміка рефлексії спортивних здібностей
при переході від дошкільного до молодшого
шкільного віку.**

Магістерська робота з психології

студентки 54 групи

соціально – психологічного факультету

спеціальності: «Психологія»

Данюк Ірини Валеріївни

Науковий керівник:

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри соціальної та

практичної психології

Портницька Наталія Федорівна

Житомир 2009

Зміст

ВСТУП.....	4
Розділ І. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СПОРТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ В ДОШКІЛЬНОМУ ТА МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ.	
1.1.Розвиток спортивних здібностей в дошкільному та молодшому шкільному віці.	
1.1.1. Динаміка здібностей в дошкільному та молодшому шкільному віці.....	7
1.1.2. Поняття спортивних здібностей та обдарованості.....	10
1.1.3. Розвиток спортивних здібностей в дошкільному та молодшому шкільному віці.....	15
1.2. Особливості рефлексії в дошкільному та молодшому шкільному віці.	
1.2.1. Рефлексія як механізм розвитку особистості.....	18
1.2.2. Розвиток рефлексії у дошкільному та молодшому шкільному віці.....	21
1.3. Вікові особливості рефлексії спортивних здібностей при переході від дошкільного до молодшого шкільного віку.	
1.3.1. Роль самосвідомості та рефлексії у розвитку спортивних здібностей в дошкільному та молодшому шкільному віці.....	26
1.3.2. Динаміка рефлексії здібностей при переході від дошкільного до молодшого шкільного віку.....	29
Розділ ІІ. ВИВЧЕННЯ ДИНАМІКИ РЕФЛЕКСІЇ СПОРТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ В ДОШКІЛЬНОМУ ТА МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ.	
2.1. Методи та організація дослідження усвідомлення спортивних здібностей в дошкільному та молодшому шкільному віці.	
2.1.1. Проблема вивчення спортивних здібностей у психології.....	35
2.1.2. Проблема дослідження динаміки рефлексії здібностей.....	36
2.1.3. Методи та методика проведення дослідження динаміки рефлексії спортивних здібностей в дошкільному та молодшому шкільному віці.....	38
2.2. Особливості рефлексії спортивних здібностей у дошкільному та молодшому шкільному віці.	
2.2.1. Рефлексія спортивних здібностей у дошкільному віці.....	40

2.2.2. Рефлексія спортивних здібностей у молодшому шкільному віці.....	44
--	----

Розділ III. ВІКОВА ДИНАМІКА РЕФЛЕКСІЇ СПОРТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ У ДОШКІЛЬНОМУ ТА МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ.

3.1. Порівняльний аналіз рефлексії здібностей у дошкільному та молодшому шкільному віці.

3.1.1. Динаміка рефлексії здібностей при переході від дошкільного та молодшого шкільного віку.....	53
--	----

3.1.2. Динаміка соціальної рефлексії при переході від дошкільного та молодшого шкільного віку.....	55
--	----

3.2. Розвиток рефлексії здібностей у спортивній діяльності в дошкільному та молодшому шкільному віці.

3.2.1. Участь у змаганнях як чинник розвитку рефлексії здібностей у молодшому шкільному віці.....	57
---	----

3.2.2. Розробка та проведення програми занять з акробатики з дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку.....	63
--	----

3.2.3. Розвиток рефлексії під впливом участі у програмі занять дітей молодшого шкільного віку.....	66
--	----

ПІДСУМОК.....	71
----------------------	-----------

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	73
--	-----------

ДОДАТКИ.....	79
---------------------	-----------

ВСТУП

Актуальність дослідження. Перехід від дошкільного до молодшого шкільного віку – один з найбільш відповідальних періодів в житті кожної людини. Саме в цьому віці закладаються основи здоров'я, правильного фізичного розвитку, становлення рухових здібностей, формується інтерес до фізичної культури та спорту, виховуються особистісні, морально-вольові якості.

Загальні закономірності психічного розвитку у дошкільному віці висвітлено у працях Д.Б. Ельконіна, О.В. Запорожця, О.М. Леонтьєва, Г.О. Люблінської. У роботах В.С. Мухіної дошкільний вік розглядається як початковий етап розвитку самосвідомості та рефлексії у процесі відтворення зразків соціально прийнятої діяльності.

Закономірності розвитку здібностей визначені у роботах Т.І. Артем'євої, В.М. Мясіщева, К.К. Платонова, С.Л. Рубінштейна, які вважають, що здібності є особливим особистісним утворенням, яке забезпечує успішне виконання діяльності. Проблема механізмів та чинників розвитку спортивних здібностей присвячені роботи Н.П. Гуменюка, А.В. Родіонова.

Значимим фактором вдосконалення тренувального процесу спортсменів-початківців є врахування індивідуально-психологічних особливостей у процесі вікового розвитку. Роботи Л. Н. Даниліної, А.Ц. Пуні, Семенов М.И., Губман Л. Б., Косов Б. Б., Озеров В. П. присв'ячені вивченню впливу фізичної активності і спорту на психомоторику людини, але ці дослідження стосуються дорослих спортсменів. Основна увага дослідників зосереджується на вивченні вікових особливостей спортсменів Г. М. Касаткіної сензитивних та критичних періодів розвитку рухових здібностей. В роботах Н. А. Фоміної описані засоби ритмічної гімнастики сюжетно-рольової спрямованості на сенсорні та рухові системи дітей дошкільного віку з метою прискореного та інтегративного розвитку їх рухових, інтелектуальних та психомоторних здібностей; Л. Е. Симошиною

сформульована концепція системи комплексної підготовки, яка гармонізує моторну та сенсорну організацію рухової активності дітей дошкільного віку.

Динаміка рефлексії спортивних здібностей тісно пов'язана з проблемою вікових та індивідуальних відмінностей. Велике значення в рефлексії спортивних здібностей мають координаційні здібності, вони з одного боку, підсистемою психомоторних здібностей, а з іншого – координаційні здібності розглядаються в системі рухових здібностей.

Однак, маловивченою залишається проблема динаміки рефлексії спортивних здібностей при переході від дошкільного до молодшого шкільного віку. Недостатньо вивченими залишаються рівні усвідомлення спортивних здібностей в ці вікові періоди, що зумовило вибір теми дослідження **«Динаміка рефлексії спортивних здібностей в дошкільному та молодшому шкільному віці»**.

Об'єкт дослідження – спортивні здібності в дошкільному та молодшому шкільному віці.

Предмет дослідження – динаміка рефлексії спортивних здібностей в дошкільному та молодшому шкільному віці.

Мета дослідження – вивчити особливості динаміки рефлексії спортивних здібностей при переході від дошкільного до молодшого шкільного віку.

Гіпотеза дослідження – при переході від дошкільного до молодшого шкільного віку рефлексія спортивних здібностей спрямована на усвідомлення операційно-когнітивного та референтного компонентів.

Участь у спортивних змаганнях є чинником розвитку рефлексії здібностей у молодшому шкільному віці. Рефлексія спортивних здібностей дітей, що мають досвід перемог, характеризується повнотою представленості та узгодженістю всіх компонентів здібностей.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати наукову та навчально-методичну літературу з проблем розвитку спортивних здібностей в дошкільному та молодшому шкільному віці.
2. Вивчити особливості рефлексії в дошкільному та молодшому шкільному віці.
3. Дослідити особливості рефлексії спортивних здібностей в дошкільному та молодшому шкільному віці.

Методи та організація дослідження: аналіз та узагальнення наукової літератури, методика вивчення динаміки творчих здібностей, розроблена співробітниками кафедри соціальної та практичної психології ЖДУ під керівництвом кандидата психологічних наук, доцента О.Л. Музики (адаптована Н.Ф. Портницькою для дошкільного віку).

Вибірка – 10 дітей дошкільного віку та 10 дітей молодшого шкільного віку, які займаються в спортивній секції з акробатики в Дитячо-юнацькому спортивному комплексі м. Житомира, в тому числі 15 дітей, які мали досвід участі у змаганнях та 5 дітей, які не мали такого досвіду

Наукова новизна дослідження полягає у вивченні особливостей динаміки рефлексії спортивних здібностей при переході від дошкільного до молодшого шкільного віку.

Практичне значення: результати дослідження дозволять в деякій мірі оптимізувати розвиток спортивних здібностей при переході від дошкільного до молодшого шкільного віку за рахунок участі в змаганнях.

Надійність та вірогідність результатів дослідження – забезпечується репрезентативністю вибірки (20 осіб), застосування методів, які є адекватними меті та завдань дослідження, поєднання кількісного та якісного аналізу результатів дослідження.

Апробація роботи:

Збірник наукових робіт студентів соціально - психологічного факультету (Житомир 2009).

Розділ І. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СПОРТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ В ДОШКІЛЬНОМУ ТА МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ.

1.1. Розвиток спортивних здібностей в дошкільному та молодшому шкільному віці.

1.1.1. Динаміка здібностей в дошкільному та молодшому шкільному віці.

Поняття «здібність» є одним із основних у психології і педагогіці. С.Л. Рубінштейн розумів під здібностями складне системне утворення, яке включає в себе цілу низку даних, без яких людина була б нездатна до будь-якої конкретної діяльності, і властивостей, які виробляються лише у процесі певним чином організованої діяльності [60]. Аналізуючи особливості розвитку здібностей О.М. Леонтьєв, Б.М. Теплов зауважують, що здібності є психічними особливостями, від яких залежить можливість здійснення і ступінь успішності діяльності, які формуються і розвиваються в процесі взаємодії людини з оточуючим середовищем, світом, в процесі діяльності [34; 53]. У цілому О.М. Леонтьєв визначає здібності як «можливість здійснювати діяльність», як певний «орган» для виконання цієї діяльності, уособлюючи здібності у конкретні вміння. Він визначає, що людські здібності формуються в процесі засвоєння, в процесі набуття умінь, знань, тобто є продуктом цього процесу [34; с. 24]. Б.Г. Ананьєв вважає, що виникнення здібностей пов'язано з розвитком вищих психічних функцій і пов'язане з розвитком всієї особистості, її характеру. Він стверджує, що здібності формуються в діяльності, в ході якої створюються певні способи організації психічних процесів, які і визначаються на вираженні здібностей, і на характері людини [37].

Б.М.Тепловим здібності визначаються як індивідуально-психологічні особливості особистості, що є передумовами успішної реалізації діяльності і що виявляють відмінності в динаміці опанування знань, умінь та навичок

[63]. Здібності є складним комплексом психологічних властивостей людини, що забезпечує успіх діяльності.

У спортивній психології виділяють два рівні розвитку здібностей: репродуктивний і продуктивний [15]. Репродуктивний рівень розвитку здібностей характеризується тим, що людина легко засвоює знання, без особливих зусиль оволодіває новою діяльністю. Досягаючи високих результатів в діяльності, вона не вносить у неї нічого нового, діє за сталим зразком. Продуктивний рівень розвитку здібностей характеризується тим, що людина винаходить, раціоналізує, творить у процесі діяльності. Здібності не можна розглядати поза розвитком: у процесі діяльності з набуттям досвіду, знань, умінь людина може перейти від репродуктивного рівня здібностей до продуктивного [15].

Дошкільний вік є початковим етапом розвитку здібностей та обдарованості у всіх видах діяльності. Як зазначає О. І. Савенков, одним із чинників розвитку здібностей у дошкільному віці є спостережливість, сприймання, активне використання уяви, знання про оточуючий світ, сфера інтересів, рівень соціального розвитку, здатність відрізнити головне від несуттєвого, визначення причинно-наслідкових зв'язків, володіння мислительними операціями [61]. Розвиток здібностей у цей період відбувається в межах провідних видів діяльності: ігрової та продуктивної. Виділено критерії обдарованості у дошкільному віці:

- Відданість справі, націленість, які служать одним із найточніших показників здібностей дитини до тієї чи іншої діяльності [61].
- Широта інтересів дитини. На думку О. І. Савенкова, це є визначальною ознакою обдарованості в дошкільному віці, їм багато що вдається, і хочеться поспробувати себе в різних сферах діяльності [61; 70].
- Наполегливість при досягненні цілей [61; 9].

Порівняно з дошкільним, молодший шкільний вік – період накопичення знань, провідною діяльністю є навчальна. Успішному виконанню цієї важливої життєвої функції сприяють особливості цього віку:

довірливе підкорення авторитету, підвищене сприймання, враженість, наївно-ігрове відношення до того, з чим вони стикаються [35]. Ці особливості відображаються на пізнавальних можливостях дітей, обумовлюють подальший хід загального розвитку. Сприймання оточуючої дійсності дуже важлива сторона інтелекта, яка характеризує розумові здібності в майбутньому. У вікових умовах розвитку здібностей виділяють такі важливі компоненти молодшого шкільного віку:

- **сила нервової системи** (здатність витримати інтенсивне або довготривале навантаження на нервову систему) – дітей дошкільного та молодшого шкільного віку відрізняє відносна слабкість, мала витривалість, виснаження нервової системи;
- **душевна організація** розглядається Н.С. Лейтесом як розкритий механізм вікової чутливості, особливого ставлення до оточуючих. У молодшому шкільному віці на перший план виступають готовність і здатність запам'ятовувати та вбирати. Діти молодшого шкільного віку довірливо ставляться до вчителя, що і сприяє позитивному засвоєнню знань [50].

Перехід від дошкільного до молодшого шкільного віку має значні психофізіологічні можливості, що сприяють виявленню психологічних умов ефективного формування у молодших школярів керування своїми рухами на уроках фізкультури (Озернюк А. Т, Федякина Л. К) [21].

Перехід від одного вікового періоду до іншого означає не просто посилення, збагачення психічних якостей, але і їх перетворення – згасання, припинення дії одних особливостей і виникнення нових. Можна говорити про вікову обдарованість, але маючи на увазі, обумовленні віком здібності. Беручи за основу спостереження, Н.С. Лейтес запропонував таку гіпотезу виникнення обдарованості: ключ до розуміння раннього розквіту інтелекту в тому, що у таких дітей, внаслідок швидкого темпу розвитку виникає зближення, а потім і несумісність в часі вікової чуттєвості, якостей вікової обдарованості, які йдуть від різних періодів дитинства [50].

Таким чином, здібності розглядаються як системне утворення, що є передумовою успішного оволодіння діяльністю. Основними показниками розвитку здібностей у дошкільному та молодшому шкільному віці є широта інтересів, рівень соціального розвитку, володіння мислительними операціями, націленість, наполегливість, підвищене сприймання, готовність і здатність до запам'ятовування. Це зумовлює необхідність додаткового вивчення особливостей динаміки здібностей у дошкільному та молодшому шкільному віці та впливу різних видів діяльності на цей процес.

1.1.2. Поняття спортивних здібностей та обдарованості у психології

Спортивна діяльність – одна зі сфер діяльності, де здібності відіграють значну роль в досягненнях спортсмена. Як показує аналіз досліджень, основні суперечності пов'язані з тим, що психічні утворення розглядаються як прояв можливостей людини, який визначається як соціальними, так і біологічними факторами [23; 59].

Психологічна природа діяльності спортсмена визначається складною взаємодією цілі, засобів і продуктів діяльності [58]. Спортсмен змінює свої здібності і знання, потреби та інтереси в процесі навчання і тренувань, що є необхідним для підвищення його майстерності.

Зміст поняття «спортивні здібності» визначається здебільшого через фізіологічні та фізичні можливості людини. В.С.Фармель, стверджує, що вони забезпечуються рядом фізіологічних систем організму, які в спортивній психології отримали назву «фізичні здібності» – сукупність рухових природних і досягнутих можливостей, за допомогою яких можна подолати різні за структурою навантаження **[Ошибка! Источник ссылки не найден.]**. Б.В. Евстаф'єв під фізичними здібностями розуміє «вид здібностей людини, її розвинені вроджені задатки, які базуються на психічних та морфологічних особливостях організму і здатність до виконання діяльності, яка пов'язана з фізичними навантаженнями»

[Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 25]. Л.П. Матвеевим це поняття визначається як «фізичні здібності, як і рухові являють собою комплексні утворення, основу яких складають фізичні якості, а форму прояву – рухові уміння та навички» [36, с. 542].

Отже, фізичні здібності ми розуміємо як здібності особистості, які пов'язані з розвитком психічних та морфологічних особливостей людини, на основі яких утворюються певні фізичні якості (рухові вміння та навички) за допомогою яких можна виконувати складні спортивні рухи в певному виді спорту.

Аналізуючи фізичні якості і фізичні здібності, Б.В. Естаф'єв, Л.П. Матвеев відмічають, що в певній мірі вони співпадають, але не тотожні. Це виражено тим, що фізичні якості людини зіставляють якісну основу фізичних здібностей, ніби характеризують якісне утворення. Найбільш чітко ці поняття розмежовано П. Ільїним [21]. Він зазначає, що рухові якості можна визначити як наявний рівень прояву будь-якої сторони рухових можливостей людини, незалежно від того, чим цей рівень зумовлений: природними задатками, їх розвитком або знаннями, уміннями і навичками. Рухові здібності розглядаються як певна сукупність індивідуальних якостей, які являють собою функціональний блок і забезпечує ефективність конкретної діяльності (силової, швидкісної, на витримку) [16; 36; 22].

Для спортивних здібностей важливою є наявність або відсутність зв'язків між різними психомоторними функціями. Наявність цих зв'язків обумовлена загальною нейродинамічною основою та притаманними специфічними компонентами: сила; рухливість; баланс нервових процесів. Спортивні здібності розвиваються як складні синтетичні утворення у процесі фізичного виховання і занять спортом на основі різних психофізіологічних і психічних функцій [58].

Існує декілька позицій, які пояснюють природу спортивних здібностей через домінування біологічних та соціальних чинників. У

рамках першого підходу приймається домінування біологічних чинників. Спортивні здібності розглядаються як вроджені особливості, які передаються спадково. Якщо здібності вродженні, то вони є передумовою успіху в майбутньому [58]. Однак, автор зазначає, що спортивні здібності визначаються не лише генетично визначеними передумовами, але й залежать від навчання. При такому погляді на спортивні здібності враховується дія факторів навчання і виховання, вплив тренувального середовища.

У рамках іншого підходу вирішального значення у розвитку спортивних здібностей надається соціальним чинникам. На думку, А.В. Родіонова, спортивні здібності, зумовлені впливом середовища, умовами тренування і відношення спортсмена до нього **[Ошибка! Источник ссылки не найден.]**.

Визначальним для третього підходу є визнання домінуючої ролі власної активності особистості, де спортивні здібності, реалізуються в певних досягненнях спортсменів. Здібності не тільки проявляються, але і формуються у спортивній діяльності. На думку, П.А. Рудика, спортивні здібності залежать не лише від задатків анатомо-фізіологічного характеру, але й від розвитку в діяльності [58; 56]. Розвиваючись на основі задатків, спортивні здібності є функцією не самих задатків, а процесу розвитку. Цим підтверджується, що спортивні здібності не визначені генетичним кодом, і тому формуються прижиттєво в процесі їх розвитку [58]. Ті, хто підтримує це положення вказують, що головне в процесі розвитку спортивних здібностей займає діяльність, в якій формується і розвивається спортсмен. У теорії мотивації досягнення, розробленій Дж. Аткинсом, Д. Мак-Клеландом та Х.Хекхаузенем, визначено психологічні особливості досягнення успіху в діяльності [19]. Особливості мотивації досягнення окремої особистості визначаються змістом діяльності, в яку ця особистість включена. Особливого значення та більш яскравого вираження мотивація досягнення успіху набуває в спортивній діяльності (В. Гошек, М. Ванек,

Б. Свобода) [19]. Дослідженнями доведено, що виконання спортивної діяльності повністю визначається характером завдань, які висуває діяльність, запитами і потребами людини для здійснення успішної діяльності, досягнення високих спортивних результатів. Розвиток здібностей визначається особливостями організації спортивної діяльності. Діяльнісний підхід до розвитку здібностей закладений у роботах С. Л. Рубінштейна, Б.М. Теплова. Розвиток спортивних здібностей підкоряється загальним закономірностям розвитку здібностей: за рахунок включення особистості у діяльність [60; 63]. У роботах К. К. Платонова спортивні здібності розглядаються як успішне виконання діяльності, але розвиток самих здібностей визначається не лише діяльністю, але й соціальними стосунками **[Ошибка! Источник ссылки не найден.]**.

Теоретичний аналіз наукової літератури основним критерієм спортивної обдарованості дозволяє вважати досягнення визначного результату [58]. Суть психологічної структури спортивних здібностей, на думку П. А. Рудика, розкривається в системі спортивної діяльності [56].

У структурі спортивних здібностей дослідники виділяють такі компоненти: інтелектуальний, когнітивний, сенсорний [58]. *Інтелектуальний компонент* включає ряд розумових дій, без яких людина не може бути готовою до виконання ефективних спортивних рухів. Спортивні здібності формуються лише в процесі певним чином організованої діяльності. Вони проявляються і формуються тоді, коли ставляться цілі їх формування і спеціально організовується тренування. Інтелектуальні здібності людини формуються по мірі того, як вона усвідомлює і змінює природу своєї діяльності.

На основі другого компонента (*когнітивного*) спортивні здібності матеріалізуються в знаннях, у засвоєних навичках і уміннях, у швидкості їх набуття, в якості, легкості і естетичності, міцності. Загальнопсихологічними передумовами розвитку спортивних здібностей, на думку Н. П. Гуменюка, є здібності відображати і будувати образи рухів,

здібності проектувати, умовно будувати кожную наступну дію, продумувати і мислено її виконувати, здібності породжувати дії, матеріалізувати задум [58]. Цей компонент умовно може називатися *прогностичні здібності*.

Важливими у розвитку спортивних здібностей є *сенсорні здібності*. Засвоєння знань і умінь вимагає сенсорних здібностей. Специфіка сенсорних здібностей і умінь виявляється в тому, що здібності безпосередньо пов'язані з процесами сприймання рухів, їх послідовного роз'єднання, тобто аналізом внутрішнього їх змісту. Накопичений сенсорний досвід дозволяє спортсмену краще орієнтуватися в змісті свого сприймання [58].

Серед чинників розвитку спортивних здібностей дослідники виділяють два основні, пов'язані зі зовнішнім впливом та внутрішньою активністю особистості [58]. Система тренувань передбачає вплив зовнішніх факторів та умов, таких як вимоги тренера, ситуація змагання та само порівняння. При цьому виконуючи дію, спортсмен вирішує рухове завдання і йому кожного разу потрібно активізувати мислення для знаходження нового або вдосконаленого вже йому відомого способу регуляції рухів [58], власна активність як відображення внутрішніх сил, адже спортивні здібності не можуть існувати і тим паче формуватися поза конкретною діяльністю, поза дією. Їх формування виникає в процесі навчання і тренування. Майстерність спортсмена проявляється в тому, що він усвідомлює рухові завдання, швидко знаходить спосіб їх рішення, відкриває для себе фізичні якості руху, в цьому і проявляються спортивні здібності [58].

Основними функціями спортивних здібностей можна вважати такі:

1. *Орієнтувальна*, яка допомагає спортсмену орієнтуватися в відчуттях руху та будувати образи самих рухів;
2. *Продукуюча* допомагає створити нові й оригінальні способи рішення рухових завдань, нові способи перетворення і отримання нової інформації для регулювання рухів [58].

Таким чином, спортивні здібності – це є своєрідні розумові операції, які забезпечують дослідження фізичних якостей руху та саморегуляція рухової активності, спрямовані на досягнення високих результатів спортивної діяльності, сприяють економії затрат часу та внутрішніх ресурсів для досягнення високих результатів

1.1.3. Розвиток спортивних здібностей в дошкільному та молодшому шкільному віці.

Розвиток спортивних здібностей в дошкільному та молодшому шкільному віці розглядається з позиції психічного розвитку дитини. Проблема фізичного виховання традиційно є предметом педагогічних досліджень, починаючи від робіт Аристотеля, Платона, Сократа. Аналізуючи роботи педагогів та філософів епохи Просвітництва Д.Б. Ельконін вказує на роль фізичної культури та спорту у всебічному розвитку дитини фізичного загартування організму [45]. Автор знаходить вказівки на подвійну природу здібностей у розвитку дитини і в роботах російських фізіологів І.М. Сеченова та І.П. Павлова, які наголошували на тому, що здібності дитини розвиваються завдяки взаємодії чинників спадковості й середовища, тобто зовнішнє середовище впливає на розвиток вроджених даних організму, регулює його функціональні можливості [45].

Розвиток спортивних здібностей у дошкільному та молодшому шкільному віці передусім виявляється в діях та рухах дитини. Л.С. Виготський зазначав, що навчати дітей спортивним рухам та діям краще та ефективніше в чуттєвий період (період дошкільного та молодшого шкільного віку) розвитку дитини. Дії з предметами, зі знаряддями праці і матеріалами, дії, що включають різні за складністю і структурою моторні акти складають зовнішній бік діяльності людини. Рухова діяльність дитини є одним зі стимулів розвитку всіх функцій організму, сприяє розвитку системи аналізаторів, активізує роботу органів

чуття, прискорює розвиток мовлення, допомагає формуванню розумових дій [45]. Передумовою розвитку спортивних здібностей, на думку В.С. Мухіної, є набуття навичок та умінь предметної та спортивної діяльності [35]. Вже сформовані спеціальні спортивні навички бігу, розгін, стрибок, кувирок, які є передумовою оволодіння складними акробатичними комбінаціями, і які знаходяться у зоні найближчого розвитку, та за рахунок багаторазового виконання сприяють їх переходу в зону актуального розвитку. Вміння в основному відносяться до розумової діяльності, але вони також необхідні і в розвитку спортивних здібностей дитини, де вона повинна поставити перед собою певну мету і досягти її [35].

Найважливіше завдання тренера – виробляти навички і вміння в дітей в їх взаємозв'язку, а також сформувати позитивне ставлення до спортивної діяльності, яке повинно бути спрямоване на кінцевий результат або продукт діяльності [35]. Правильна організація спортивної діяльності сприятиме виникненню у дошкільників інтересу до рухової активності, що відбувається на основі життєвої потреби дитини бути сильною, сміливою, спритною. На заняттях у спортивній секції виробляється прагнення досягти успіху, наполегливість.

Проблеми розвитку спортивних здібностей у дошкільному віці висвітлюються у роботах В. С. Мухіної, Г. О. Люблінської, В. Ільїна [42; 35; 23]. На думку, В. С. Мухіної, в дошкільному віці включення дитини в спортивну діяльність є одним із чинників формування образу тіла [41]. Так, в нормальних умовах завдяки участі дорослого дитина постійно виконує спортивні вправи. Численні дії, які вона виконує разом із дорослим, є не просто мускульною працею, але й формують складні інтегративні зв'язки між мускульною роботою, зором, тілесним відчуттям рівноваги і скоординованості в просторі [35]. Внаслідок цього навіть найпростіша тілесна праця конструє образ дій, а згодом й розвиток спортивних здібностей.

Дошкільний вік – вік розвитку волі як здатності усвідомлено керувати своєю поведінкою, своїми зовнішніми та внутрішніми діями. В дошкільному віці поступово формується вміння втримувати ціль в центрі уваги. За результатами експерименту, описаному В. С. Мухіною виявлено, що діти дошкільного віку мають стійку увагу при виконанні певного завдання чи діяльності, а це свідчить про наявність вміння тримати ціль в центрі уваги, що є поштовхом до розвитку спортивних здібностей. Ігрове начало занять спортом, на думку авторки, може перетворити його на провідну діяльність в дошкільному віці [41].

Як зазначає Г. О. Люблінська, дошкільник ставиться до спорту, як до рольової гри з певними правилами, але, виконуючи правила, дитина непомітно для себе оволодіває спортивними діями, які потім стають її основною діяльністю [35]. Поступово розвивається усвідомлення власних спортивних здібностей.

Істотні зміни в рухових здібностях виникають у молодшому шкільному віці. Досягнення високих вікових результатів у цьому віці зумовлюється не стільки відсутністю техніки, скільки рівнем розвитку основних рухових якостей (сили, швидкості) [42].

Аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що структура спортивних здібностей обов'язково включає психомоторний, інтелектуальний та вольовий компоненти. Основними чинниками розвитку спортивних здібностей є залучення дітей дошкільного та молодшого шкільного віку до спортивної діяльності, активна участь та підтримка дорослими рухової активності дитини, самоаналіз якості виконання вправ, спрямованої на оволодіння складними рухами та досягнення нових спортивних результатів. Для того, щоб досягти найкращих результатів, необхідна правильна організація діяльності і направлена дія на розвиток здібностей. Це в більшій мірі стосується дітей молодшого шкільного віку в зв'язку з появою в них глобального психічного новоутворення: довільність

психічних процесів і поведінки, яка проявляється в здатності керувати своєю розумовою та руховою діяльністю [46].

На відмінну від дошкільників, дітей молодшого шкільного віку можна навчити всім рухам, навіть складної координації, якщо при цьому не вимагається значного прояву сили, витривалості та швидкості. В молодшому шкільному віці закладаються основи фізичної культури людини, формуються інтереси, мотивації та потреби в систематичній фізичній активності. Цей вік особливо сприятливий для оволодіння базовими компонентами культури рухів, засвоєнні широкого арсеналу рухових координацій, техніки різних фізичних вправ.

1.2. Особливості динаміки рефлексії в дошкільному та молодшому шкільному віці.

1.2.1. Рефлексія як механізм розвитку особистості.

Як окрема проблема рефлексії була і є предметом обговорення у філософії. Сократом, Платоном та Арістотелем рефлексія розглядається як мислительний акт, атрибут божественного Розуму, через які проявляється єдність мислительного та думки. Починаючи з Декарта, рефлексія стає основним методологічним принципом для філософії. У своїх роботах Локк виділив поняття *емпіричної рефлексії* – описує внутрішній досвід суб'єкта, який мислить, Лейбніц визначив *логічну рефлексію* – де рефлексія як інтелектуальний процес надає особливу значимість всезагальному знанню та істині.

У психології проблема рефлексії також є однією із актуальних та досліджуваних. Рефлексія (від латинського *reflexio* – звернення назад) - процес самопізнання суб'єктом внутрішніх психічних актів і станів. У контексті аналізу самосвідомості рефлексія розглядається як можливість мислительного виходу людини із обмежень, які виникають при певних життєвих ситуаціях [21; 68].

Проблемі рефлексії у вітчизняній психології присвячено роботи С.Л.Рубінштейна, Л.С.Виготського, В.А.Лекторського, В.И. Слободчикова. Акцентування уваги на різних аспектах усвідомлення власного «Я» зумовило використання різних визначень самого поняття «рефлексія». В концепції С.Л.Рубінштейна, рефлексія розуміється як певний рівень розвитку свідомості, на якому здійснюється вихід за його межі, тобто за межі життєвих обмежень, вивільнення свідомості [6].

В.А. Лекторський розглядає рефлексію у контексті розвитку самосвідомості, яка розуміється автором як неявне знання індивіда про самого себе. Ціллю індивіда, згідно В. А. Лекторського, є отримання явного знання про себе самого – що і є рефлексією [31]. Згідно цієї теорії, рефлексія і самосвідомість тісно взаємопов'язані і в окремих випадках можуть замінювати одна одну. Аналіз власних переживань, спостереження за своїми психічними процесами допомагає визначити характер свого власного «Я», зрозуміти істину причину своєї поведінки, відношення до людей. Таким чином, кожний акт рефлексії стає обдуманим, усвідомленим, спрямованим на саморозвиток, самопізнання, саморегуляцію, розвиток самосвідомості.

Так, Л. Л. Гуровою було зазначено, що рефлексія як усвідомлення змісту мислительного процесу і логічне обґрунтування дій виконує не тільки функцію самопізнання, але і є механізмом саморегуляції діяльності [35]. І. Семенов, розглядаючи методологічні проблеми використання категорії рефлексії в психології, проаналізував концептуальну модель саморозвитку особистості і модель організації мислення, де рефлексія це переосмислення особистості самої себе. В першій моделі рефлексія в двох різновидах – інтелектуальної і особистісної – служить механізмом виникнення інтелектуальних і особистісних новоутворень у суб'єкта. В іншій моделі організації мислення рефлексія представлена як рівень ієрархічної організації мислення поряд з особистісним, предметним, операціональним рівнями, взаємодія яких регулюється рефлексією, визначає продуктивність рішення певної задачі [24, с. 162-164].

Розвиток рефлексії, за В. І. Слободчиковим – це шлях звільнення самосвідомості, нового способу усвідомленого існування. Описаний В.І. Слободчиковим розвиток рефлексії представлений як рівні її індивідуального розвитку:

- 0) нульовий рівень;
- 1) покладаючий рівень;
- 2) порівнюючий рівень;
- 3) визначаючий рівень;
- 4) синтезуючий рівень;
- 5) трансцендируючий рівень [6].

Із вище перерахованих рівнів дошкільному віку притаманний покладаючий та порівнюючий рівні, які проявляються в підтримці та похвалі з боку референтних осіб та порівнянні власних досягнень із досягненнями інших.

Основним проявом самосвідомості є самооцінка як здатність дитини оцінювати свої досягнення і невдачі, свої якості і можливості. Для того, щоб навчитися правильно оцінювати себе, дитина повинна спочатку навчитись оцінювати інших людей, на яких вона може дивитись ніби зі сторони. В цей період, оцінюючи однолітків, дитина просто повторює думки, виказані про них дорослими. Те ж саме виникає і при самооцінці («Я хороший, тому що мама так говорить»). Другий напрямок розвитку самосвідомості забезпечує формування морально-оцінного ставлення дошкільників до інших, а згодом до себе. Третій напрямок забезпечує оволодіння узагальненими правилами та критеріями оцінки для передачі свого ставлення до оточуючої дійсності [35].

Рефлексія є джерелом внутрішнього досвіду, способом самопізнання та необхідним інструментом мислення. Л.С. Виготський підкреслював значення рефлексивності як конструюючої характеристики свідомості, вказуючи, що свідомість виникає лише з появою самосвідомості і вищих вольових регулюючих механізмів [17]. За Р.С. Немовим рефлексія – здатність свідомості людини зосередитись на собі. Мета рефлексії: згадати, виявити,

усвідомити основні компоненти діяльності – її сенс, типи, способи, проблеми, шляхи їх вирішення, отримання результатів, відношення один до одного, відношення до діяльності [62]. Рефлексивна діяльність дозволяє індивіду усвідомити свою індивідуальність. П.Г. Щедровицький наголошує на тому, що засвоєння певної діяльності виникає тоді, коли включається спрямовуюча рефлексія, за рахунок якої і визначаються схеми діяльності – способи рішення або обговорення. Засвоєння є прямий продукт такого рефлексивного процесу [68].

На основі аналізу літератури можна стверджувати, що рефлексія – це не просто знання чи розуміння суб'єктом самого себе, але й визначення того, як інші знають і розуміють «рефлексуючого», його особистісні особливості, емоційні реакції і когнітивні представлення. Коли змістом є предмет спільної діяльності, розвивається особлива форма рефлексії – предметно-рефлексивне відношення. Початковим етапом розвитку рефлексії є дошкільний та молодший шкільний вік, протягом якого відбувається усвідомлення дитиною власних здібностей.

Таким чином, під рефлексією розуміють свідомий і довільний процес осмислення та переосмислення суб'єктом сутнісних власних ознак, можливостей і досягнень, а також своїх відносин із соціальним світом, що виявляються в ході спілкування з іншими людьми та активного засвоєння ним норм і засобів різних діяльностей. Складовими рефлексії є змістовий компонент, що характеризує її предметний аспект, і динамічний компонент, пов'язаний зі способом її виникнення.

1.2.2. Розвиток рефлексії у дошкільному та молодшому шкільному віці.

Старший дошкільний вік є етапом інтенсивного психічного розвитку. Саме в цьому віці виникають прогресивні зміни у всіх сферах, починаючи від вдосконалення психофізичних функцій і закінчуючи виникненням складних особистісних новоутворень (Л. І. Божович, А. В. Запорожець, М. І. Лісіна, В. С. Мухина, Д. Б. Ельконін) [35, 45, 49].

Протягом дошкільного дитинства істотні зміни виникають в самосвідомості – образ «Я» як афективно-когнітивне утворення (М.І. Лісіна) [35]. Під афективною стороною розуміється ставлення дитини до себе, а під когнітивною – знання про себе. Рефлексивне «Я», яке включає 2 компонента – «Який Я», «Хто Я», є механізмом потребової структури самосвідомості.

До 6 років дитина стає значно самостійнішою, незалежною від дорослого, розширюються, ускладнюються її відношення з оточуючими. Це дає можливість для більш повного та глибокого усвідомлення себе, оцінки досягнень та невдач як своїх, так і однолітків. У процесі розвитку у дитини формується не тільки уявлення про наявні їй якості і можливості (образ реального я – якою я є), але і про те, якою вона повинна бути, якою її хочуть бачити оточуючи [35].

Аналіз літератури, присвяченої самосвідомості дошкільників (Л.І. Божович, Л.С. Виготський, В.В. Давидов, О.М. Леонтьєв, М.І. Лісіна, В.С.Мухина, І.І. Чеснокова, Д.Б.Ельконін) дозволив виділити критерії і показники сформованості самосвідомості старших дошкільників:

- **когнітивний критерій** – рефлексивність та смисловий бар'єр.
- **емоційний критерій** – домагання соціального визнання і потреба діяти самому;
- **соціальний критерій** – особистісні якості, операціональність.

Визначення критеріїв обумовлено тим, що в даному віці в зв'язку з самосвідомістю з'являються рефлексивні утворення – саморозуміння, самовідчуття і самоконтроль.

Рефлексія в дошкільному віці ефективна також при розширенні потенціалу рухових дій, що необхідно при виконання спортивної діяльності. Тому Слободчиков В. І виділяє три види рефлексії:

- предметна – пов'язана із змістовною діяльністю при виконанні;
- процесуальна – практичне виконання діяльності;
- системна – направлена на створенні мотивів.

Пізнання дошкільником себе через іншого створює процес зародження порівнюючої рефлексії. Спілкування з однолітками стає «шкалою», яка дозволяє порівняти свої вчинки, дії, поведінки з іншими, здійснювати пошук відношень з ними, способів взаємодії, спільних норм (В. І. Слободчиков).

В дошкільному віці значна увага приділяється рефлексії ціннісних орієнтирів «що таке добре, що таке погано», які визначають цільовий компонент поведінки дитини, а також аналіз своїх вчинків з точки зору відповідності відомих правил поведінки і наслідків.

У дітей молодшого шкільного віку виникає усвідомлення власних дій, психічних станів, передумовою є необхідність осмислення та обґрунтування власних дій, надання їм об'єктивної оцінки у процесі навчальної діяльності. Це вміння є основою *рефлексії* осмислення своїх суджень і вчинків з точки зору їх відповідності задуму та умовам діяльності; самоанал. Свідченням її є здатність бачити особливості власних дій, робити їх предметом аналізу, порівнювати з діями інших людей.

Рефлексія в цьому віці розглядається Г. О. Люблінською як вид самостереження, аналіз власного психічного стану [35]. В рефлексії виділяють три головні позиції: дитина, яка вона є насправді; дитина, якою вона бачить себе; дитина, якою її бачать інші [35].

У свідомлення своїх власних психічних процесів у дошкільному та молодшому шкільному віці має такі відмінності: широта інтересів, відданість справі, націленість, наполегливість при досягненні цілей, володіння мислительними операціями, підвищене сприймання, готовність та здатність до запам'ятовування.

У молодшому шкільному віці розвивається самоствердження як прояв відокремлення себе від інших людей, ставлення до дорослих як зразків поведінки. Залучення до рухових спортивних ігор сприяє розвитку прагнення до самоствердження, порівняння власних результатів з результатами інших дітей, що створює передумови для розвитку самооцінки [35]. Як стверджує Г.О. Люблінська, розвиток самосвідомості відбувається у кількох напрямках:

усвідомлення мотивів власної поведінки, результатів діяльності, за допомогою якої дитина позитивно себе оцінює, набуття соціального досвіду. Основним проявом самосвідомості дошкільників вважається висловлювання та осмислення розуміння особистих переживань [35]. Показником розвитку рефлексії можна вважати висловлювання типу: «Я радий», «Мені соромно». Дитина усвідомлює, які переживання вона відчуває.

Якщо дошкільник здебільшого орієнтується на індивідуальний досвід, то молодший школяр починає орієнтуватися на загальнокультурні зразки, якими він оволодіває у взаємодії з дорослими та ровесниками.

Зі вступом дитини до школи її самосвідомість набуває нового рівня, проявляється як внутрішня позиція. Учень починає самовизначатися як суб'єкт навчальної діяльності, у нього формується Я-образ — результат усвідомлення глибинної суті людини, що дає змогу відрізнити себе від інших людей (такої, яка успішно або не успішно навчається, яку хвалять чи карають, з якою хочуть або не хочуть товаришувати) [35]. У молодшому шкільному віці значно розширюється сфера соціальних контактів дитини, що неминуче впливає на її первинну Я-концепцію. Дії школяра, порівняно з діями дошкільника, набувають набагато важливішого для нього значення, оскільки він уже змушений сам відповідати за себе. У молодшому шкільному віці вже оцінюють інтелектуальні, соціальні й фізичні можливості дитини [35]. Внаслідок цього школа стає джерелом вражень, на основі яких починається розвиток самооцінки дитини.

На думку Л.С. Виготського, саме в молодшому шкільному віці починає складатися самооцінка дитини, яка опосередковує її ставлення до себе, інтегрує досвід її діяльності та спілкування з іншими людьми [17]. Це є найважливішою властивістю особистості, що забезпечує контроль за власною діяльністю з точки зору нормативних критеріїв, організацію своєї поведінки відповідно до соціальних норм.

Самооцінка відображає не тільки знання дитини про результати спортивних досягнень, її уявлення про власні можливості у цій діяльності, а

й ставлення до себе як до виконавця вимог батьків, тренера як до носія нових особистісних якостей (старанність, наполегливість, акуратність, кмітливості та ін.). Самооцінка дітей особливо залежить від оцінки їхньої діяльності й поведінки дорослими (батьками, вчителями, тренером).

Рефлексія змінює пізнавальну діяльність молодших школярів, їхнє ставлення до себе й до оточення, погляд на світ, змушує не просто приймати на віру знання від дорослих, а й виробляти власну думку, власні погляди, уявлення про цінності, значущість учіння. В цьому віці вона тільки починає розвиватися. За концепцією Е. Еріксона, у молодшому шкільному віці формуються такі важливі особистісні утворення, як почуття соціальної і психологічної компетенції (за несприятливого розвитку – соціальної і психологічної неповноцінності, неспроможності), а також почуття диференціації своїх можливостей. На його думку, стимулювання в цей період компетентності є важливим фактором формування особистості [41].

Для правильного формування самосвідомості важливою є правильна самооцінка, що стимулює на поліпшення результатів спільна діяльність, де діти краще пізнають себе, є однією командою, де виконуючи певні вправи порівнюють свої результати з успіхами інших, що сприяє розвитку спортивних здібностей в цьому віці.

Розвиток всіх компонентів самосвідомості неможливий без рефлексії. В дослідженнях В.А.Сластеніна, рефлексія розглядається як процес усвідомлення власних почуттів, думок, дій. Тому, рефлексивне навчання – ефективний засіб розвитку професійної самосвідомості у дитини [62].

Особливістю динаміки рефлексії є те, що вона вже є сама по собі «динамічним процесом», в основі якого лежить усвідомлення себе як невід’ємної частини суспільства. Інтенсивність динаміки рефлексії зростає тією мірою, якою людина з носія свідомості стає її суб’єктом, здатним до цілеспрямованої життєдіяльності на основі самопізнання.

Особливістю динаміки здібностей у дошкільному віці полягає в орієнтуванні на індивідуальний досвід виконання певної діяльності, а у

молодшому шкільному віці – орієнтування на загальнокультурні зразки, якими він оволодіває у взаємодії з дорослими та ровесниками. Динаміка рефлексії здібностей при переході від дошкільного до молодшого шкільного віку є здатністю бачити особливості власних дій, робити їх предметом аналізу, порівнювати з діями інших. Динаміка рефлексії змінює пізнавальну діяльність при переході від одного вікового періоду до іншого, ставлення до себе й до оточення, погляд на світ, змушує не просто приймати на віру знання від дорослих, а й виробляти власну думку, власні погляди, уявлення про цінності, значущість учіння.

1.3. Вікові особливості рефлексії спортивних здібностей при переході від дошкільного до молодшого шкільного віку

1.3.1. Роль самосвідомості та рефлексії у розвитку спортивних здібностей в дошкільному та молодшому шкільному віці.

Розвиток самосвідомості та рефлексії у дошкільному та молодшому шкільному віці характеризується усвідомленням мотивів діяльності і виявляється в тому, що дитина починає віддавати собі все звіт у силах та наслідках своїх вчинків. Це стає можливим внаслідок того, що у дошкільника розвивається самоусвідомлення – розуміння того, що він собою являє, якими якостями володіє, як ставляться до нього оточуючі та причини такого ставлення [35].

Рефлексія є здатністю суб'єкта переосмислити свою внутрішню сутність, тобто вона розглядається як спрямування пізнання людини себе, свій внутрішній світ, як оцінка своїх якостей і станів. Рефлексія власних здібностей, за твердженням О.Л. Музики, є необхідною умовою їх розвитку та досягнення рівня обдарованості [19]. Успішність виконання діяльності щоразу залежить від здатності спортсмена усвідомлювати власні можливості та співвідносити їх з вимогами тренера та ситуації діяльності.

Характерною ознакою розвитку особистості у дошкільному віці є зародження рефлексії власних здібностей. Структура рефлексії здібностей, як стверджує О.Л. Музика, включає діяльнісний, операційно-когнітивний, референтний та особистісний компоненти. Відповідно до загальних закономірностей розвитку здібностей та їх рефлексії, описаних автором, основним напрямом розвитку рефлексії дошкільників є усвідомлення дитиною умінь та успішних діяльностей [38]. “Здібнісним” новоутворенням дошкільного віку є розвиток умінь у провідному виді діяльності – сюжетно-рольовій грі. Наслідувальна діяльність дошкільників від початку має синкретичний характер, а вже потім, після вироблення умінь піддається рефлексії, яка виокремлює окремі компоненти діяльності. Накопичення окремих, розрізнених умінь з метою отримання визнання дорослих і ровесників і є ціннісним змістом особистісного досвіду, який складає специфічну для цього віку основу розвитку здібностей“ [38; с. 17].

Одним із важливих механізмів розвитку здібностей, за результатами досліджень Н.Ф. Портницької, є їх усвідомлення як чинника успішності певної діяльності [47]. До загальних закономірностей усвідомлення дошкільниками власних здібностей відноситься здатність виокремлювати успішні види діяльностей, які визнаються оточенням та приносять дитині задоволення. При цьому старші дошкільники здатні усвідомлювати не лише уміння, але й окремі дії та операції, з яких складаються ці уміння. Однак дошкільникам доступне усвідомлення лише наочних практичних дій та операцій та лише окремих розумових дій [38]. Це створює передумови для успішного оволодіння різними видами спортивної діяльності, які базуються на виконанні зовнішніх дій та рухів. Окрім того, дошкільники здатні до усвідомлення кола референтних осіб, від яких вони очікують визнання за власні успіхи.

Отже, можна виділити етапи розвитку рефлексії, які дають змогу визначити і розвиток спортивних здібностей в дошкільному віці:

- здатність виокремлювати успішні види діяльностей;

- усвідомлення власних умінь, дій та операцій;
- усвідомлення кола референтних осіб.

Завдяки усвідомленню власних досягнень і невдач дитина може досягти певних результатів у спортивній діяльності, які сприятимуть подальшому розвитку спортивних здібностей. Рефлексія спортивних здібностей проходить кілька послідовних етапів в залежності від часу включення у діяльність:

1. усвідомлення окремих спортивних умінь;
2. усвідомлення успішних спортивних умінь, за які дитина отримує схвалення дорослих та ровесників;
3. рефлексія окремих найяскравіших дій та рухів, які, на думку дитини, приводять до результату;
4. усвідомлення найефективніших дій та операцій, в тому числі й розумових.

У молодшому шкільному віці роль рефлексії є основним механізмом самовизначення в спортивній діяльності. Існує ряд експериментальних робіт, в яких вивчався зв'язок ефективності діяльності та рефлексивності спортсменів.

В. П. Озеров вважає, що умовами розвитку рефлексивних здібностей в дітей молодшого шкільного віку є такі форми рефлексії:

- **Проектуюча форма** – дитина навчається за допомогою дорослого. Центральний механізм поведінки – визначаюча рефлексія – це індивідуальна здатність встановлювати можливості знань (що я знаю, вмію і чого не знаю, невмію). Форма такої рефлексії – відношення людини з самим собою.
- **Спроектвана форма** готовності до занять спортом дітей молодшого шкільного віку. Тут рефлексія носить груповий характер, тобто дитина володіє здатністю до зовнішньої визначаючої рефлексії – дозволяє визначити своє місце у віковій ієрархії.

- **Порівнююча рефлексія** – визначається статусом дитини в соціумі, що дозволяє оцінити себе та інших в категоріях головних цінностей, де дитина порівнює себе з іншими [6].

Паралельно з усвідомленням діяльнісної сторони здібностей відбувається усвідомлення кола референтних осіб: поступово, поряд із родичами, для дитини стає референтним тренер та ровесники.

Таким чином, умовою розвитку спортивних здібностей у дошкільному та молодшому шкільному віці є усвідомлення дитиною власних можливостей та здібностей, яке відбувається у процесі оволодіння спортивною діяльністю та при підтримці дорослих (родичів та тренера). Успішне виконання спортивної діяльності можливе лише тоді, коли дитина спочатку осмислює дію, яку виконує, потім починає її планувати, ставить мету, обдумує спосіб її досягнення, міркує, критикує, виправляє. Заняття спортом, з одного боку, є чинником формування у дитини образу власного тіла, а з іншого – усвідомлення нею власних спортивних здібностей.

1.3.2. Динаміка рефлексії здібностей при переході від дошкільного до молодшого шкільного віку.

В якості структурних компонентів динаміки рефлексії здібностей О.Л. Музикою виділяються такі компоненти:

- **Діяльнісний компонент** – вміння, необхідні для адаптації дитини до певної діяльності; вміння аналізувати власний досвід, якісь певні розробки, помічати і коментувати недоліки виконання певної діяльності та визначати причини цих недоліків, самостійно знаходити нові рішення;
- **Операційно-когнітивний** – наявність необхідного об'єму, системності та глибини знань і уявлень про певний вид діяльності, наявність спеціалізованих знань, які забезпечують ефективну діяльність; вміння співвідносити та застосовувати знання на практиці. Цей компонент також характеризується набором дій, необхідних для ефективного виконання

діяльності. Цей компонент включає рефлексію способів досягнення поставлених цілей, засвоєння алгоритмів і способів прийняття рішення.

Аналіз вікових та індивідуальних особливостей розвитку рефлексії здібностей, представлений в роботах В. П. Озерова, дозволяє виокремити рівні розвитку рефлексії. Дошкільникам характерний низький рівень розвитку рефлексії та рівень сформованості нижче середнього, які включають наявність фрагментарних знань про особливості певних конкретних умінь, які не завжди є достатніми для виконання діяльності, відсутність необхідних операційних, інформаційно-комунікативних вмінь, невміння їх застосовувати в певних ситуаціях.

Молодшим школярам притаманний середній рівень розвитку рефлексії та рівень сформованості вище середнього, які включають наявність систематичних, усвідомлених знань про діяльність, володіння рівнем операційних, конструктивних умінь, орієнтація на цінності певної діяльності та її виконання.

Аналізуючи виконання спортивної діяльності дорослими В.П. Озеров виділяє такі компоненти динаміки рефлексії здібностей:

- визначення очікування, цінностей до діяльності, зокрема до спортивної,
- усвідомлення чи неусвідомлення уявлення про обрану діяльність, що визначає структуру цієї ж діяльності;
- орієнтація на продуктивний результат діяльності;
- професіоналізм, який визначає здібності до діяльності, рівень професійних знань, умінь та навичок в цій діяльності.

Дані компоненти можна назвати цілями, які в динаміці рефлексії здібностей мають таке спрямування:

Діяльнісний компонент спрямований на засвоєння способів діяльності, формування універсальних способів діяльності.

Операційно-когнітивний компонент спрямований на створення «знаннєвої» бази вирішення проблем – засвоєння фактів, відомостей, правил, наукових понять, закономірностей, принципів, теорій.

Соціальна рефлексія – представлення іншого у внутрішньому світі людини. Е. Мелібруда зазначав: «Людина, яка сприймає себе, не просто джерело сигналів, які я отримую і обробляю, але і я сприймаю її також як суб'єкта, який сприймає мене, думає про мене, розуміє мене» [37, с. 45]. За О.Л. Музику, соціальна рефлексія спрямована на виділення референтних осіб і усвідомлення ціннісних засад їх референтності [19].

Динаміку соціальної рефлексії можна охарактеризувати на основі теорії ціннісної регуляції розвитку здібностей О.Л. Музики, який зазначає, «що з розвитком здібностей і з віком дитини зростає роль соціальної підтримки, яка впродовж життя видозмінюється. Із зовнішньої переходить у внутрішню. Початкові етапи розвитку здібностей у дошкільному віці дуже часто залежить від випадку і пов'язані із спонтанним і дуже часто несвідомим наслідуванням дитиною рухів, оперцій і дій дорослого. Але продовження діяльності і усвідомлення себе в ній потребує ціннісної підтримки дорослих. У молодшому шкільному віці розвитку ціннісної свідомості сприяють процеси рефлексії розвитку як власних здібностей і особистісних якостей, так і здібностей та особистісних якостей ровесників» [19, с. 170-171].

В спорті соціальна рефлексія ґрунтується на рефлексивних уявленнях спортсменів один про одного – це є система дзеркал, багатогранно відображаючих один одного. Успішність пізнання один одного являється ідентифікацією – співставлена з образом діяльності іншої людини і рефлексія співставленого образу діяльності. І тому завдяки цьому дзеркалу відбувається розвиток спортивних здібностей, будь то в акробатиці чи в баскетболі.

Таким чином, спираючись на роботи В.П. Озерова з проблем динаміки усвідомлення спортивних здібностей та робіт О.Л. Музики з проблем усвідомлення творчих здібностей, можна визначити характерні особливості динаміки рефлексії спортивних здібностей при переході від дошкільного до молодшого шкільного віку (табл.1.1.).

Таблиця 1.1.

Порівняльна характеристика рефлексії здібностей у дошкільному та молодшому шкільному віці

Компонент рефлексії здібностей	Дошкільний вік	Молодший шкільний вік
Діяльнісний	Включає уміння спортивної, навчальної, ігрової та побутової діяльності.	Свідоме використання набутих умінь у спортивній діяльності як ефективний засіб її виконання. Усвідомлене використання всіх видів умінь.
Операційно-когнітивний	Непослідовність дій, неточність, невміння виділяти головне	Передбачає виокремлення всіх дій, їх змістовність, логічність, точність.
Референтний	Включає найближче оточення (батьки) та тренер	Найближче оточення це родичі та тренер, другорядні референтні особи – однокласники, друзі.
Особистісно-ціннісний	Включає загальнолюдські, вольові, моральні та особистісні якості.	

Таким чином, динаміка усвідомлення здібностей у дошкільному та молодшому шкільному віці здебільшого стосується розвитку операційно-когнітивного компонента здібностей. Динаміка референтного компонента передбачає розширення кола референтних осіб за рахунок включення однокласників та друзів.

Висновки до Розділу I.

Теоретичний аналіз із проблеми розвитку рефлексії спортивних здібностей в дошкільному та молодшому шкільному віці дозволив зробити такі висновки:

1. Здібності - це певне утворення за допомогою якого відбувається ефективне виконання будь-якої діяльності. Основними показниками розвитку здібностей у дошкільному та молодшому шкільному віці є широта інтересів, рівень соціального розвитку, володіння мислительними операціями, націленість, наполегливість, підвищене сприймання, готовність і здатність до запам'ятовування.

2. Спортивні здібності розглядаються як комплексне утворення, що є передумовою успішного оволодіння спортивною діяльністю (Н.П. Гуменюк, А.В. Родіонов). Розвиток спортивних здібностей спричинюється рядом факторів, серед яких провідне місце належить природним передумовам (П.А.Рудик, В.М.Мельников) або власній активності особистості (С.Л.Рубінштейн, Б.М.Теплов). Важливим чинником розвитку спортивних здібностей є тренування та розвиток мотивації (Н.П. Гуменюк). У структурі спортивних здібностей дослідники виділяють такі компоненти: інтелектуальний, когнітивний, сенсорний. У дитячому віці основними чинниками розвитку спортивних здібностей є залучення дітей дошкільного та молодшого шкільного віку до спортивної діяльності, активна участь та підтримка дорослими рухової активності дитини, самоаналіз якості виконання вправ, спрямованої на оволодіння складними рухами та досягнення нових спортивних результатів.

4. На основі аналізу літератури можна стверджувати, що рефлексія – осмислення та переосмислення людиною особистісних ознак, можливостей і досягнень, а також своїх відносин із соціальним світом, що виявляються в ході його спілкування з іншими людьми та активного засвоєння ним норм і засобів різних діяльностей.

5. Динаміка рефлексії при переході від дошкільного до молодшого шкільного віку включає такі компоненти здібностей як діяльнісний, операційно-когнітивний, референтний та особистісно-ціннісний, які при переході від одного вікового періоду до іншого зазнають змін. Так, рефлексія діяльнісного компонента спортивних здібностей у дошкільному віці включає всі рухи, дії, мову, вчинки, а у молодшому шкільному віці головними є набуті вміння як ефективний засіб виконання певної діяльності, а також розвитку здатності способів діяльності.

Операційно-когнітивний (знаннєвий, зумовлений знаннями, уміннями) компонент передбачає усвідомлення дітьми своїх здібностей, тобто спрямованості на оволодіння способами саморефлексії з приводу цих здібностей. Це є усвідомленням здібностей до певної діяльності. Операційно-когнітивний компонент в дошкільному віці характеризується непослідовністю, неточністю, невмінням виділяти головне, а у молодшому шкільному віці проявляється змістовність (вміння виділяти головне), логічність (вміння послідовно висловлювати думки), точності (вміння передати певну інформацію), зрозумілості, правильності.

Для дошкільного та молодшого шкільного віку уявлення про те, що думають про них інші – важливий момент соціального пізнання. У дошкільному віці до такого кола осіб відноситься найближче оточення, для молодших школярів референтними особами є ровесники, друзі. У свідомості як дошкільники так і молодші школярі виділяють загальнолюдські, вольові та моральні якості.

Динаміка усвідомлення здібностей у дошкільному та молодшому шкільному віці здебільшого стосується розвитку операційно-когнітивного компонента здібностей. Динаміка референтного компонента передбачає розширення кола референтних осіб за рахунок включення однокласників та друзів.

Розділ II. ВИВЧЕННЯ ДИНАМІКИ РЕФЛЕКСІЇ СПОРТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ В ДОШКІЛЬНОМУ ТА МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ.

2.1. Методи та організація дослідження усвідомлення спортивних здібностей в дошкільному та молодшому шкільному віці.

2.1.1 Проблема вивчення спортивних здібностей у психології.

Вивчення здібностей відноситься до кола тих проблем, актуальність яких з часом не тільки не зменшується, а навпаки – зростає. Існує ряд досліджень, пов'язаних з розвитком здібностей у дошкільному віці, зокрема розвитком спортивних здібностей (Н. П. Гуменюк, А. В. Родіонов).

Це обумовило увагу науковців до психології спорту, які пов'язані з діагностикою і вивченням спортивних здібностей, в той же час іншою стороною проблеми стає вивчення позитивного впливу занять спортом на формування особистості спортсмена.

При дослідженні здібностей спортсменів в процесі динамічних спостережень (починаючи з дитячих років) А.В. Родіонов виявив індивідуальні відмінності в оволодінні спортивною діяльністю: один спортсмен одразу виділяється серед своїх однолітків якимись особливими психологічними якостями, а інші мають певні досягнення, які проявляються пізніше, але повністю компенсують недоліки [59].

Дослідження розвитку спортивних здібностей, проведені О.М. Савиченко, спрямовані на вивчення мотивації досягнення у спортивній діяльності за спеціально створеною авторською методикою вивчення мотивації досягнення успіху у спортивній діяльності, а також особливості рефлексії здібностей. Було проаналізовано рівні розвитку мотивації досягнення успіху досліджуваних залежно від рівня розвитку здібностей. Авторкою виявлено, що у спортсменів з високим рівнем розвитку здібностей однаково представлені мотивація досягнення успіху та мотивація уникнення невдачі та результативний і когнітивно-операційний компоненти у структурі здібностей. У спортсменів із середнім

рівнем розвитку здібностей спостерігається домінування особистісно-ціннісного та знецінення когнітивно-операційного і результативного компонентів здібностей. У спортсменів із низьким рівнем розвитку здібностей домінує потреба в досягненні успіху, яка не підкріплена інструментальною активністю. Отже, у підлітковому та юнацькому віці мотивація досягнення успіху є своєрідним “фоном” розвитку спортивних здібностей, а визначальну роль у цьому процесі відіграє поєднання її структурних елементів [19].

Дослідження розвитку фізичних якостей дітей молодшого шкільного віку, проведене Б. Тимошенком та О. Чмілем, підтвердило, що обмеження рухової активності в молодшому шкільному віці ставить дітей в такі умови, при яких відсутні можливості розвинути рухові здібності, зміцнити здоров'я, а це, в свою чергу, веде до того, що вони, як правило, не потрапляють в подальшому в сферу організованих занять спортом, так як вважаються безперспективними [17].

Групи попередньої підготовки для школярів молодших класів можуть виконувати дуже важливу функцію, а саме: масове залучення дітей до занять спортом і спортивне орієнтування найперспективніших школярів для зарахування в ДЮСШ. Шляхом підбору спеціальних засобів та методів в цих групах, можна спрямовано впливати на розвиток фізичних якостей, формування навичок та умінь, створення необхідної передумови для наступної спеціалізації в певному виді спорту

2.1.2. Проблема дослідження динаміки рефлексії здібностей.

Проблема рефлексії здібностей у сучасних психологічних дослідженнях розглядається у контексті її вікових особливостей або представленості окремих її компонентів у структурі творчої особистості. Ф.Е. Коньковим були представлені результати дослідження двох типів рефлексії у дітей: інтелектуальної і особистісної. Виявлено, що труднощі традиційного навчання молодших школярів пов'язані з недостатнім рівнем

у них інтелектуальної рефлексії порівняно з особистісною, яка склалась в процесі спілкування з дорослими ще в дошкільному віці [17].

У сучасній психологічній науці існує декілька основних напрямків вивчення рефлексії здібностей:

- а) **інтелектуальний** (Н.Г.Алексєєв, В.В.Давидов, А.З.Зак) [17];
- б) **особистісний** – описує якості, функції, психічні процеси особистості (А.Бандура, Н.І.Гуткіна, В.К.Зарецький, Б.В.Зейгарник, Є.І.Ісаєв, І.С.Кон, Є.С.Мазур, І.М.Семенов, В.І.Слободчиков, С.Ю.Степанов, А.Б.Холмогорова, І.І.Чеснокова) [17].

Дослідниками, які реалізують особистісний напрямок вивчення, рефлексія здібностей розглядається: як пізнання, повернене на самого себе; як категорія свідомості; як механізм саморегуляції; як феномен, пов'язаний з локус-контролем.

За результатами дослідження особливостей рефлексії здібностей в дошкільному віці Н.Ф. Портницькою виявлено ряд особливостей усвідомлення дошкільниками власних здібностей. Зокрема, виявлено, що розвиток здібностей дошкільників базується на здатності до рефлексії умінь. Є уміння, які усвідомлюються як бажані, однак не піддаються структуруванню, тобто неможливо виділити окремі дії та операції. У свідомості дошкільників вже сформоване відносно стає коло референтних осіб, у колі яких певне уміння дитини створює умови для розвитку здібностей у дошкільному віці. Рефлексія спрямована на практичні результативні уміння, які забезпечують можливість досягнення матеріального результату[47].

Сучасні дослідження рефлексії здібностей стосуються особистісних аспектів розвитку творчості та творчих здібностей. Зокрема, І.С. Загурська та Н.О. Никончук у своєму дослідженні визначили, що розвиток рефлексії здібностей відбувається під впливом ціннісної підтримки, позитивної оцінки та успішності молодших школярів в учбовій діяльності, яка на даний момент є провідною та сприяє формуванню в них ціннісного

ставлення до своїх досягнень. Відповідно старання дітей, коло вмінь, якими володіють школяри, стає ширшим. Молодші школярі помічають продуктивні зміни окремих умінь та їх складових, що є ознакою усвідомлення розвитку здібностей [19, с. 211].

Спортивна діяльність є специфічною, оскільки вимагає точної координації всіх рухів та дій, що визначає особливу роль рефлексії умінь та операцій, необхідних для виконання рухів, а також розвиток усвідомлення здібностей та можливості їх розвитку.

2.1.3. Методи та методика проведення дослідження динаміки рефлексії спортивних здібностей в дошкільному та молодшому шкільному віці.

Вивчення динаміки рефлексії спортивних здібностей в дошкільному та молодшому шкільному віці здійснювалось за методикою вивчення динаміки творчих здібностей, розробленої на кафедрі соціальної та практичної психології Житомирського державного університету імені Івана Франка під керівництвом О.Л.Музики, та адаптованою для вивчення творчих здібностей у дошкільному віці Н.Ф. Портницькою. Запропонована методика відповідає основним принципам вивчення здібностей: індивідуального підходу, діяльнісної детермінації всіх психічних утворень особистості [39].

Використання методики дає змогу більш точно і надійно вивчити динаміку рефлексії спортивних здібностей в дошкільному та молодшому шкільному віці. Включає в себе зрозумілі та доступні для дитини запитання, за допомогою яких визначається рівень розвитку здібностей.

Основними завданнями дослідження є:

- Виявлення основних складових рефлексії здібностей у дошкільному та молодшому шкільному віці;
- Вивчення особливостей соціальної рефлексії у розвитку спортивних здібностей в дошкільному та молодшому шкільному віці;

Рефлексія здібностей включає:

- Діяльнісний компонент (виділення вмінь, якими володіє дитина та ті, якими прагне оволодіти «Чого б ти хотів навчитися?» та ступінь суб'єктивної важливості цих умінь для виконання спортивної діяльності).
- Операційно-когнітивний компонент (виділення дій та операцій, які допомагають дитині у здійсненні діяльності, та ті, які хоче набути). Враховуючи труднощі усвідомлення дошкільниками елементів операційно-когнітивного компонента здібностей була введена ситуація, яка передбачає необхідність пояснити зміст тієї чи іншої дії дитині, яка ніколи не робила ...(назва уміння), як це потрібно робити [19].

Соціальна рефлексія включає:

- Референтний компонент (значимі для дитини особи, які оцінюють та схвалюють досягнення та уміння, зокрема у спортивній діяльності, оцінюється важливість: «Назви людей, яким цікаво знати, що ти робиш гарно?», «Хто тебе хвалить?», «За що?», «Чия думка для тебе найважливіша?»).
- Особистісно-ціннісний компонент (виділення якостей, які допомагають дитині гарно виконувати певну діяльність і які б вона подарувала певній людині та які якості вона хотіла б, щоб їй подарувала певна людина, оцінюється важливість: «Уяви, що чарівник дозволив тобі і (...людині) робити одне одному незвичайні подарунки: можеш подарувати якості, які допомагають тобі гарно (... уміння)», «Що ти хочеш, щоб (...людина) подарувала тобі?») [19]

Дослідження проводилось у формі індивідуальної бесіди з дошкільниками та дітьми молодшого шкільного віку, які займаються в спортшколі та фіксацію результатів у спеціальних бланках. Інструкція до методики містила опис змісту діяльності та обґрунтування необхідності ведення записів: «Я хочу, щоб ти допоміг мені заповнити таблиці. Ми з тобою будемо говорити та записувати в бланк, а ти будеш підказувати мені. Мова піде про те, що ти вмієш, спробуємо визначити, що для тебе

найважливіше? Для цього будемо оцінювати наскільки важливе певне вміння для тебе: чим довша лінія, тим важливіше є для тебе це вміння» [47].

Дослідження проводилось в Дитячо-юнацькому спортивному комплексі №2 м. Житомира. В дослідженні брали участь діти, які займаються в секції з акробатики.

Описане дослідження є продовженням дослідження, проведеного в рамках бакалаврської роботи, де визначалась роль наслідування у розвитку спортивних здібностей в дошкільному віці. Дослідження проводилось протягом 2 років. Загальна вибірка склала 20 дітей, з них 10 дітей дошкільного та 10 дітей молодшого шкільного віку (3 дівчинки та 17 хлопчиків), в тому числі 3 дітей, які взяли участь у дослідженні вперше, та 17 дітей, які брали участь у попередньому дослідженні, що дозволяє вважати дослідження лонгітюдним. До загальної вибірки увійшло 15 дітей, які мають досвід участі у змаганнях.

Дослідження проводилось в два етапи:

I. До змагань з акробатики. Основна мета: визначення рівня усвідомлення спортивних здібностей дітьми молодшого шкільного віку, наскільки він змінився при переході від дошкільного до молодшого шкільного віку;

II. Після змагань. Основна мета: порівняння особливостей усвідомлення дітьми власних спортивних здібностей до та після змагань.

Результати дослідження піддавались якійсь та кількісній (за допомогою факторного аналізу) обробці, в ході якої визначалися загальні тенденції в усвідомленні основних компонентів спортивних здібностей в дошкільному та молодшому шкільному віці, які займаються в спортивній секції з акробатики.

2.2. Особливості рефлексії спортивних здібностей у дошкільному та молодшому шкільному віці.

2.2.1. Рефлексія спортивних здібностей у дошкільному віці.

За результатами дослідження виявлені такі особливості рефлексії спортивних здібностей дошкільниками:

Діяльнісний компонент здібностей дошкільників представлений уміннями спортивної діяльності (в середньому 4 уміння), яка поряд з ігровою, є провідною для досліджуваних. Всі діти виділили лише уміння, які стосуються заняття акробатикою («сальто, колесо, шпагат, рандат-сальто, рандат-фляг»). Умінь, які не стосуються спортивної діяльності, виділено не було. Це може бути зумовлено тим фактом, що дослідження проводилося після занять з акробатики, й у досліджуваних сформувалася установка на відповіді лише щодо спортивної діяльності. Однакові показники важливості всіх умінь свідчить про недостатність їх диференціації у свідомості дошкільників.

Виділені уміння, за свідченням дошкільників, були набуті від тренера, що свідчить про значимість його як особи, яка надає зразки діяльності для наслідування та здійснює оцінку досягнень дітей. Це свідчить також про здатність дітей розрізняти джерела виникнення в їхньому досвіді того чи іншого вміння.

Бажаними для дошкільників є уміння, які теж стосуються спортивної діяльності, але відрізняються більшою складністю та вимагають вищого розвитку здібностей («бланш, вінт, темп»). Важливим для розвитку здібностей показником є те, що бажані уміння знаходяться у зоні найближчого розвитку дошкільників.

Структура **операційно-когнітивного компонента** включає набір окремих фігур та послідовність їх виконання: „Спочатку навчитись кувирки, далі колесо, перевороти, 1 фляк – ціла доріжка фляків”, „зробити пару кувирків, мостик лежачи, знову кувирки, перевороти, мостик стоячи, добре бігати – сальто». При цьому недоступною для пояснення є структура та послідовність виконання рухів та операцій для виконання окремих фігур (кувирків, колеса). У структурі уміння в середньому виділено по 4 дії та операції. Всі дії та операції стосуються зовнішньої (фізичної) сторони

спортивної діяльності, натомість досліджуваними не виділено жодної операції, яка відображала б когнітивний компонент спортивних здібностей. Відсутніми є операції та дії пов'язані з навчальною, ігровою та трудовою діяльністю.

Характерним є те, що дошкільники не виділяють бажаних дій та операцій, що свідчить про вікову недостатність функції передбачення та попередньої оцінки власних дій. В якості бажаних дій вказано фрагменти складних композицій, які виділяються тренером в інструкціях («щоб гарно виконувати ранда-сальто потрібно гарно робити сальто, колесо, шпагат»). Основну увагу діти звертають на умови розвитку здібностей («щоб гарно навчитись виконувати бланш, потрібно багато тренуватись, мати гарну форму, підтримувати її»).

Структура **референтного компонента здібностей** дошкільників включає коло значимих осіб, таких як батьки та тренер, тобто дорослих, від яких діти отримують похвалу та визнання. Частотний аналіз елементів референтного компоненту здібностей показав, що найбільш представленою у свідомості дошкільників, які займаються в спортивній секції є тренер (10 досліджуваних) та батьки і родичі (9 досліджуваних), друзі, але не діти зі спортшколи (3 досліджуваних). Недостатня представленість ровесників як референтних осіб пояснюється віковими особливостями, тому що в цьому віці успіхи дітей оцінюють здебільшого дорослі, а не ровесники. Поява однолітків в колі референтних свідчить про те, що вже в цьому віці дошкільнята прагнуть до визнання з боку однолітків, серед яких вони є лідерами.

Найважливішою для дітей на цьому етапі дослідження є думка тренера (10 дітей оцінили важливість думки тренера 9 балами, що є максимальним в бланку дослідження, 8 дітей оцінили важливість думки батьків також у 9 балів), який сприймається як джерело вмінь спортивної діяльності, зокрема акробатики, і який допомагає дитині у правильному виконанні всіх акробатичних вправ. Дошкільники прагнуть до похвали з боку референтних

осіб за певні уміння (добре виконувати всі акробатичні вправи), яка в цьому віці є одним із чинників розвитку спортивних здібностей.

Особистісний компонент здібностей. Елементи особистісного компонента визначалися на основі якостей, які допомагають дитині виконувати спортивну діяльність (конкретну акробатичну вправу). Здебільшого дошкільники виділяють вольові якості: сила (4 особи), витримка та швидкість (3 особи), мужність і гнучкість (2 особи), сміливість, точність, впевненість (1 особа), які допомагають досягти перемоги, бути першим. Але 3-є дітей з 10 не змогли виділити жодної якості, яка допомагає їм виконувати акробатичні вправи, а виділили лише деякі вміння («гарно робити все, гарно вчитись, робити правильно все»), що відображає орієнтацію на норми успішного виконання діяльності. Частина дошкільників вказали загальнолюдські моральні якості («доброта, щастя, повага»).

Узагальнюючи отримані результати можна зробити висновок про те, що для дошкільників, які займаються спортивною діяльністю референтною особою є тренер, від якого вони наслідують, зокрема, виділенні уміння набуті від тренера. Оскільки всі дії дошкільники наслідують від тренера, вони недостатньо точно можуть виділяти самостійно дії та операції. Усвідомлюються лише ті дії, які приводять до отримання кінцевого результату. Щодо особистісного компонента, то дошкільники прагнуть володіти такими якостями як мужність, витримка, сила, які потрібні для перемоги, успіху, популярності.

На основі результатів проведеного дослідження можна визначити такі особливості усвідомлення здібностей дошкільниками, що включенні до спортивної діяльності:

- ü Всі виділенні уміння дошкільниками пов'язані зі спортивною діяльністю, і є для них важливими;
- ü Виділенні дії та операції фіксують кінцевий результат, що говорить про усвідомлення зовнішніх елементів діяльності;

- Ў Найважливішою думкою для дошкільників є думка тренера, який допомагає і сприяє розвитку їх спортивних здібностей;
- Ў Прагнення дошкільників до похвали з боку референтних осіб, що має певний вплив на усвідомлення здібностей до спортивної діяльності;
- Ў Виділенні у свідомості дошкільників якості (сила, витримка, швидкість, мужність, гнучкість, сміливість, точність, впевненість) допомагають у розвитку спортивних здібностей.

Аналіз структури кожного компонента дає зрозуміти те, що для дошкільників головними є вміння пов'язані зі спортивною діяльністю, яких вони навчилися від тренера, який є значимою особою для дітей. Завдяки батькам діти (10 осіб) добре володіють вміннями пов'язаними із всіма сферами активності (навчальною, трудовою, ігровою). Операції та дії мають в більшості кінцевий результат, але й зустрічаються дії та операції, які носять зовнішній характер. Головними якостями для дошкільників є мужність та сила, які ведуть до перемоги, а також повага та доброта, які є важливими для взаємодії із соціальними середовищем.

2.2.2. Рефлексія спортивних здібностей у молодшому шкільному віці.

Аналіз отриманих результатів був здійснений нами за допомогою факторного аналізу.

За результатами дослідження виявлено особливості усвідомлення спортивних здібностей молодшими школярами, які стосуються діяльнісного, операційно-когнітивного, референтного та особистісно-ціннісного компонентів.

Діяльнісний компонент здібностей представлений уміннями спортивної діяльності (в середньому 4 уміння). Всі діти виділили лише уміння, які стосуються заняття акробатикою («сальто, колесо, шпагат, рандат-сальто, рандат-фляг»). Умінь, які не стосуються спортивної діяльності, виділено не було. Це може бути зумовлено двома фактами: дослідження проводилося після занять з акробатики й у досліджуваних

сформувалася установка на відповіді лише щодо спортивної діяльності. Дослідження проводилось на передодні змагань з акробатики, тому у свідомості діти виділяють тільки ті вміння, які стосуються спортивної діяльності. Однакові показники важливості всіх умінь свідчить про недостатність їх диференціації у свідомості дітей.

Виділені вміння, за свідченням дітей, були набуті від тренера, що свідчить про значимість його як особи. Це свідчить також про здатність дітей розрізняти джерела виникнення в їхньому досвіді того чи іншого вміння.

В результаті факторизації був виділений 1 фактор «Розминка», який описує 17% дисперсії до якого відносяться такі вміння: розтяжки (0,8), шпагат (0,8), сальто – фляк (0,8) (Додаток 1, рис. 2.1).

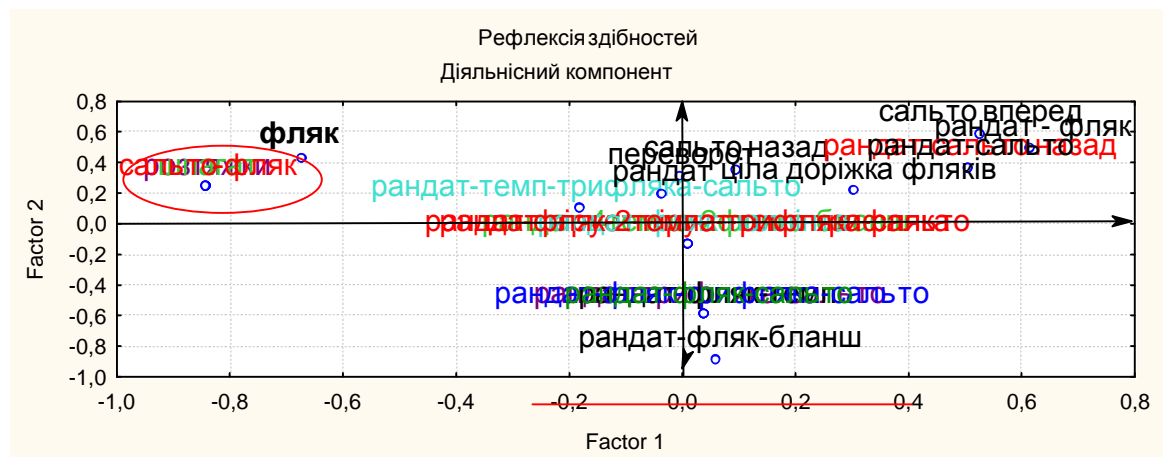

Рис. 2.1. Рефлексія діяльнісного компонента здібностей молодших школярів.

Отже, усвідомлення дітьми спортивних здібностей відбувається за допомогою таких умінь: розтяжки, шпагат, сальто-фляк, які є найголовнішими у виконанні інших комбінацій. Ступінь складності представлених умінь підтверджується їх назвою, що включає перелік елементів, з яких вони складаються. Очевидно, складна назва повинна сприяти усвідомленню окремих дій та операцій, необхідних для успішного виконання всієї комбінації.

Бажаними є вміння, які теж стосуються спортивної діяльності, але відрізняються більшою складністю та вимагають вищого розвитку здібностей («двійне сальто, вінт, темп»). Важливим для розвитку здібностей показником

є те, що бажані уміння знаходяться у зоні найближчого розвитку дошкільників.

Досліджуваними були виділені вміння, якими вони хотіли б оволодіти. За допомогою факторизації був отриманий 1 фактор «Акробатичний трюк», який включає такі вміння: вінт на батуті (0,8), 2-не сальто назад і вперед (0,8), 2-не сальто назад (0,7) (Додаток 1, рис. 2.2).

Отже, діяльнісний компонент рефлексії здібностей молодших школярів представлений акробатичними уміннями, якими діти оволоділи на момент дослідження, а також ті, що знаходяться у зоні найближчого розвитку. Бажаними вміннями для дітей є вміння, які стосуються безпосередньо спортивної діяльності, а зокрема акробатики, які відрізняються від основних вмінь більшою складністю.

Структура **операційно-когнітивного компонента** включає набір окремих фігур та послідовність їх виконання: „Спочатку навчитись добре бігати, далі кувирки, колесо, переворот, сальто, рандат, пірует – рандат – 4 темпа- 2 фляка - бланш”, „зробити рандат, вальсет, відштовхування назад, перекинутись – сальто». Виділення структури цього компонента зводиться до перерахування окремих елементів комбінації. Це можливо тому, що початково діти оволодівають окремими елементами, а потім об'єднують їх у комбінацію. При цьому недоступною для пояснення є структура та послідовність виконання рухів та операцій для виконання окремих фігур (кувирків, колеса, рандат). У структурі уміння в середньому виділено по 4 дії. Всі дії стосуються зовнішньої (фізичної) сторони спортивної діяльності, натомість досліджуваними не виділено жодної операції, яка відображала б когнітивний компонент спортивних здібностей. Відсутніми є операції та дії пов'язані з навчальною, ігровою та трудовою діяльністю.

Стосовно бажаних дій діти молодшого шкільного віку в середньому виділяють по 4 дії та операції («спочатку двійне сальто, рандат, фляк, велика «відприжка» - 2 вінта»; «рандат, велика «відприжка», висота – двійне сальто назад»). Причиною виділення вище зазначених бажаних дій та операцій є

перемога на змаганнях, для кращого виконання певної комбінації. Порівняно з дошкільниками, які не виділяють бажаних дій та операцій, що свідчить про вікову недостатність функції передбачення та попередньої оцінки власних дій. В якості бажаних дій вказано фрагменти складних комбінацій, які виділяються тренером в інструкціях («щоб гарно виконувати рандат-сальто потрібно гарно робити сальто, колесо, шпагат»). Основну увагу діти звертають на умови розвитку здібностей («щоб гарно навчитись виконувати вінт, потрібно добре вчитись різним комбінаціям: бланш, темп»).

На основі факторизації були виділені 2 фактори: до першого фактору «Фініш», який описує 23% дисперсії відноситься такі дії та операції: на батуті сальто (0,7), пірует (0,8), біг (0,8). До другого фактору «Мета діяльності» (описує 22% дисперсії) відноситься рандат(0,7).

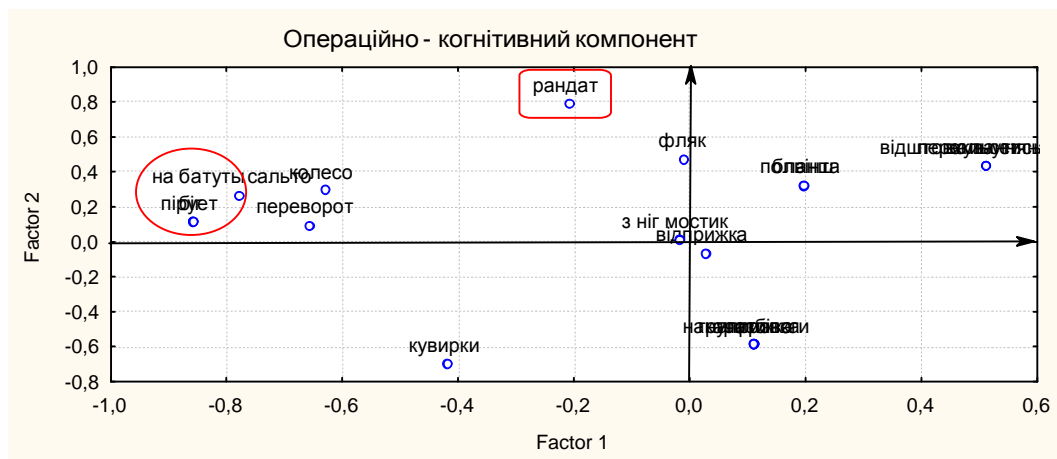

Рис. 2.3. Рефлексія операційно-когнітивного компонента молодших школярів

Усвідомлення дітьми власних умінь відбувається за допомогою таких дій та операцій як виконання сальто на батуті, пірует, біг, які є головнішими порівняно з другим фактором, до якого відноситься рандат, про що свідчить % дисперсії (рис. 2.3. додаток 1).

Отже, діти які займаються спортивною діяльністю з легкістю можуть виділити певні дії та операції, які їм допомагають досягти високих результатів. Можна стверджувати, що усвідомлення операційно-когнітивного компонента здібностей у молодших школярів, як і в

дошкільників, орієнтоване на кінцевий результат діяльності, що підтверджується виділеними факторами («фініш» та «мета діяльності»).

Структура **референтного компонента здібностей** у молодшому шкільному віці включає батьків та родичів, тобто дорослих, від яких діти отримують похвалу та визнання. Частотний аналіз елементів референтного компонента здібностей показав, що найбільш представленою у свідомості дітей молодшого шкільного віку, які займаються в спортивній секції є батьки (8 досліджуваних), інші родичі (5 досліджуваних) та тренер (4 досліджуваних), друзі (3 досліджуваних), але не діти зі спортшколи, в основному діти зі школи, однокласники, які позитивно оцінюють успіхи. В дошкільників спостерігається недостатня представленість ровесників як референтних осіб, що пояснюється віковими особливостями, тому що в цьому віці успіхи дітей оцінюють здебільшого дорослі, а не ровесники. Поява однолітків в колі референтних осіб свідчить про те, що вже в цьому віці діти прагнуть визнання з боку однолітків, серед яких вони є лідерами.

Найважливішою для дітей молодшого шкільного віку на цьому етапі дослідження є думка батьків: тата і мами (8 дітей оцінили важливість думки батьків 10 балами, що є максимальним за умовами дослідження, 5 дітей оцінили важливість думки родичів у 10 балів), та тренер (4 дітей оцінили в 10 балів). Порівняно з дошкільниками, де найважливіша думка тренера (10 дітей оцінили 9 балами), який сприймається як джерело вмінь спортивної діяльності, зокрема акробатики, і який допомагає дитині у правильному виконанні всіх акробатичних вправ. Дошкільники прагнуть до похвали з боку референтних осіб за певні уміння (добре виконувати всі акробатичні вправи), яка в цьому віці є одним із чинників розвитку спортивних здібностей, порівняно з дітьми молодшого шкільного віку, які менш прагнуть до похвали, що пов'язано самостійним усвідомленням правильності виконання вправ, що говорить вже про усвідомлення спортивних здібностей в цьому віці.

За результатами факторизації було виділено 1 фактор «Референтність» (описує 37% дисперсії). Найбільшої значимості для дітей набуває думка: тато (0,8), дядько (0,7), друзі (0,7). (Додаток 1, Рис. 2.4)

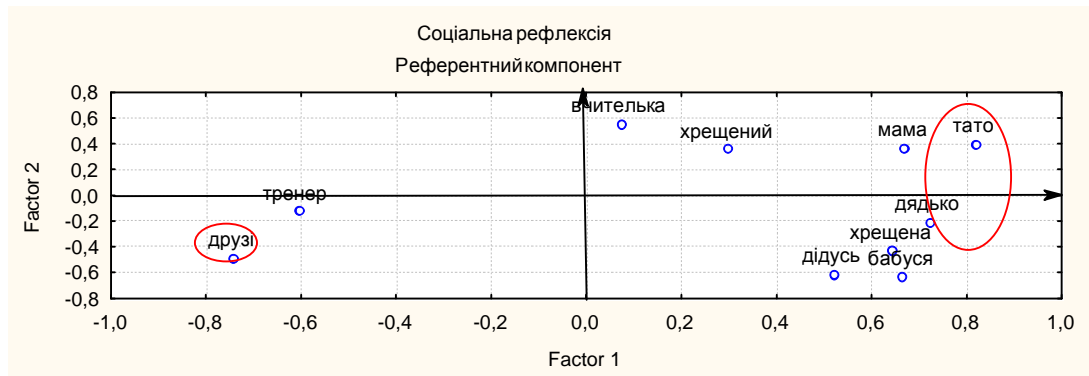

Рис.2.4. Рефлексія референтного компонента здібностей молодших школярів.

Отже, рефлексія здібностей в юних акробатів відбувається через оцінку таких референтних осіб як тато, дядько, друзі. Найбільшу значимість для досліджуваних має тато.

Отримані результати є обґрунтованими, так як в цьому віці є дуже важливим підтримка зі сторони найближчого оточення. Важливо вказати на те, що на іншому полюсі фактора опинився тренер, думка якого в дошкільному віці має велике значення. Це може говорити про те, що дітьми молодшого шкільного віку протиставляються ті люди, які контролюють і в результаті позитивних досягнень оцінюють та ті, які цінують їх поза досягненнями. В наближеній зоні знаходяться такі референтні особи як мама, дідуся, бабуся, хрещений, хрещена.

Особистісний компонент здібностей. Елементи особистісного компонента визначалися на основі якостей, які допомагають дитині виконувати спортивну діяльність (конкретну акробатичну вправу). Здебільшого діти виділяють вольові якості: сила (5 осіб), витримка (3 особи), мужність (2 особи) і гнучкість (4 особи), сміливість (2 особи), старанність (2 особи), сила волі (1 особа), ціле стремління (1 особа), наполегливість (1 особа), працьовитість (1 особа), які допомагають досягти перемоги, бути першим. Кожен з дітей молодшого шкільного віку виділив якості, які їм допомагають досягти позитивних результатів

Аналізуючи якості, які діти хотіли б мати від референтних людей, можна зазначити, що в основному діти прагнуть володіти загальнолюдськими якостями (любов, доброта), вольовими: терплячість та витривалість.

В процесі проведення факторного аналізу був визначений 1 фактор, який включає такі якості: сила (0,7), витримка (0,8), старанність (0,7). Рефлексія власних особистісних якостей включає такі якості, які допомагають дітям виконувати певну діяльність: сила, витримка, старанність. Найбільшу значимість має витримка (Додаток 1, рис. 2.5)

Отже, діти молодшого шкільного віку серед особистісних якостей виділяють тільки ті, які безпосередньо вони використовують в своїй діяльності, що допомагає досягти певного результату.

Бажаними для молодших школярів є вольові якості (витримка, витривалість, терплячість), які здебільшого проявляються та розвиваються ними у спортивній діяльності, та якості, пов'язані з міжособистісною взаємодією (любов).

За допомогою кількісного та якісного аналізу можна зробити загальний висновок про особливості рефлексії спортивних здібностей у молодшому шкільному віці. Аналізуючи кожний компонент рефлексії спортивних здібностей у молодшому шкільному віці ми можемо зазначити:

1. Діяльнісний компонент представлений тільки тими вміннями, які безпосередньо стосуються спортивної діяльності (розтяжки, шпагат, сальто-фляк, рандат), які є головними у виконанні складних акробатичних комбінацій. Виділенні вміння, якими б діти хотіли володіти характеризуються більшою складністю («вінт на батуті, 2-не сальто назад і вперед»).
2. До операційно-когнітивного компонента можна віднести такі дії та операції, які сприяють успішному виконанню акробатичних вправ і є окремими елементами складних комбінацій («на батуті сальто, пірует, біг, рандат»). Всі дії та операції стосуються спортивної діяльності.

3. Важливими особами на даному етапі для дітей молодшого шкільного віку є тато, дядько, друзі. Відсутність тренера як референтної особи пов'язано з тим, що дітьми цього віку протиставляються ті люди, які контролюють їх і в результаті тільки позитивних досягнень оцінюють, та ті, які цінують їх поза досягненнями.
4. До особистісних якостей відносяться такі як сила, витримка, старанність, тобто ті якості, які допомагають виконувати спортивну діяльність. Бажаними якостями для дітей є загальнолюдські якості такі як любов, та терплячість, витримка, витривалість, сила, гнучкість, які необхідні при виконанні спортивної діяльності.

Таким чином, можна сказати, що у дітей молодшого шкільного віку спостерігається рефлексія спортивних здібностей як усвідомлення змісту даного виду спорту та обґрунтування дій та операцій при виконанні акробатичних вправ, які і є механізмом успішного виконання спортивної діяльності в молодшому шкільному віці.

Висновки до Розділу II.

У II Розділі представлено опис процедури та інтерпретацію результатів дослідження особливостей рефлексії спортивних здібностей у дошкільному та молодшому шкільному віці:

1. Аналіз досліджень рефлексії спортивних здібностей в молодшому шкільному та наслідування в дошкільному віці свідчить про ефективність спостереження та експерименту як методів, у яких зберігається природний характер діяльності дітей. Чергування індивідуальної бесіди (за методикою вивчення динаміки здібностей) та спеціально розробленої програми занять з акробатики дозволило досліджуваним краще усвідомити власні уміння та здібності, а досліднику – проаналізувати динаміку рефлексії спортивних здібностей при переході від дошкільного до молодшого шкільного віку.

2. Особливостями усвідомлення спортивних здібностей дошкільниками є представленість поряд зі спортивними, умінь навчальної та ігрової діяльності, зосередження на результативних діях при описі структури операційно-когнітивного компонента здібностей, представленість у колі референтних осіб тренера поряд із батьками та іншими родичами, незначна представленість та слабкий рівень усвідомлення змісту особистісних якостей.

3. Рефлексія здібностей молодших школярів базується на усвідомленні та акцентуванні лише на вміннях, необхідних для успішного оволодіння спортивною діяльністю. Однак, таке усвідомлення обмежується виділенням окремих елементів складних комбінацій у послідовності оволодіння ними.

4. Особливістю рефлексії спортивних здібностей молодших школярів є акцентування уваги тільки на спортивних вміннях, де виділяють більш складніші елементи виконання вправ, які мають кінцевий результат. Референтними особами для дітей є тато, дядько, друзі. Відсутність тренера як референтної особи пов'язано з тим, що дітьми цього віку протиставляються ті люди, які контролюють їх і оцінюють за досягненнями, та ті, які цінують їх поза досягненнями. Недостатність усвідомлення особистісних якостей зумовлена віковими особливостями мислення дошкільників.

РОЗДІЛ III. ВІКОВА ДИНАМІКА РЕФЛЕКСІЇ СПОРТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ У ДОШКІЛЬНОМУ ТА МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ.

3.1. Порівняльний аналіз рефлексії здібностей у дошкільному та молодшому шкільному віці.

3.1.1. Динаміка рефлексії здібностей при переході від дошкільного до молодшого шкільного віку.

Узагальнюючи отримані результати можна зробити порівняльний аналіз рефлексії здібностей у дошкільному та молодшому шкільному віці (Табл. 3.1).

Таблиця 3.1.

**Порівняльна характеристика рефлексії спортивних здібностей у
дошкільному та молодшому шкільному віці (частотні показники та
рівень важливості оцінки).**

Показники рефлексії спортивних здібностей	Дошкільники		Молодші школяри	
Усвідомлення умінь				
Спортивних	37	9 балів	45	10 балів
Ігрових	13	9 балів	-	-
Навчальних	20	7 балів	-	-
Усвідомлення дій та операцій				
Зовнішніх	2	4 бали	4	6 балів
Внутрішніх	8	7 балів	-	-
Усвідомлення окремих елементів комбінацій	6	9 балів	4	10 балів

Результати аналізу свідчать про значні відмінності рефлексії діяльнісного компонента спортивних здібностей в дошкільному та молодшому шкільному віці: дошкільники поряд зі спортивною діяльністю виділяють ігрову та навчальну, на відмінну від молодших школярів, які у свідомості виділяють тільки спортивні вміння. Для дошкільників важливими групами умінь є спортивні та ігрові, що можна пояснити поєднанням деяких акробатичних вправ з ігровими, що і призводить до виконання спортивної діяльності. Для молодших школярів важливими є тільки спортивна група вмінь.

Порівняльний аналіз структури **операційно-когнітивного компонента** здібностей свідчить, що на відміну від молодших школярів, у дошкільників наявні як зовнішні, так і внутрішні елементи виконання вправ, орієнтовані на кінцевий результат. В молодшому шкільному віці виконання певних вправ носить зовнішній характер, внутрішніх дій та операцій не спостерігається. Це можна пояснити певною автоматизацією окремих акробатичних рухів: послідовність та способи виконання рухів та комбінацій діти освоюють у дошкільному віці і на це звертається особлива увага тренера, а в молодшому шкільному віці відбувається удосконалення точності та швидкості виконання цих рухів. Це зумовлює усвідомлення та акцентування уваги на окремих діях дошкільників та згортання процесів по їх регуляції у молодших школярів. Тому і спостерігається для дошкільників важливість внутрішніх дій та операцій, а для молодших школярів виконання зовнішніх дій та операцій.

Оскільки всі дії дошкільники набули від тренера, вони недостатньо точно можуть виділяти самостійно дії та операції, порівняно з молодшими школярами, які здатні у свідомості виокремлювати ті дії та операції, які вважають за потрібне для правильного виконання вправи та досягнення високих результатів. Дошкільниками усвідомлюються лише ті дії, які приводять до отримання кінцевого результату. Усвідомлення окремих елементів акробатичної комбінації у дошкільному віці є вищим, що пов'язано з більшою кількістю елементів, ніж у молодшому шкільному віці, де акробатичні елементи є важливішими порівняно з дошкільниками.

Отже, в дошкільному та молодшому шкільному віці можна визначити такі особливості динаміки рефлексії здібностей:

- Найбільшої значимості для обох груп досліджуваних набувають уміння, пов'язані зі спортивною діяльністю (10 балів). Однак, якщо дошкільники, поряд зі спортивними, виділяють ще навчальні, трудові та побутові уміння (хоча і вважають їх менш важливими – в

середньому 4 бали), то молодші школярі зосереджуються лише на спортивних.

- Ї Бажаними для молодших школярів є ті уміння, які сприяють перемогам на змаганнях, порівняно з дошкільниками, які взагалі не виділяють бажаних умінь, що свідчить про вікову недостатність функції передбачення та попередньої оцінки власних дій. В якості бажаних дій вказано фрагменти складних комбінацій, які виділяються тренером в інструкціях («щоб гарно виконувати ранда-сальто потрібно гарно робити сальто, колесо, шпагат»). Основну увагу діти звертають на умови розвитку здібностей («щоб гарно навчитись виконувати вінт, потрібно добре вчитись різним комбінаціям: бланш, темп»).
- Ї Виділені дії та операції фіксують кінцевий результат, що говорить про усвідомлення зовнішніх елементів діяльності, але в дошкільному віці можуть носити зовнішній характер, порівняно з молодшими школярами.
- Ї Характерним є згортання виконання спортивної діяльності у молодшому шкільному віці, що впливає на менший рівень їх усвідомлення.

3.1.2. Динаміка соціальної рефлексії здібностей при переході від дошкільного до молодшого шкільного віку.

Узагальнюючи отримані результати вивчення соціальної рефлексії можна зробити порівняльний аналіз соціальної рефлексії здібностей у вікових періодах (Табл. 3.2).

Таблиця 3.2.

Порівняльна характеристика рефлексії спортивних здібностей у дошкільному та молодшому шкільному віці (частотні показники)

Показники рефлексії спортивних здібностей	Дошкільники		Молодші школярі	
Реферетний компонент				
Родичі	10	10 балів	15	10 балів
Тренер	10	10 балів	4	9 балів
Ровесники	2	7 балів	3	8 балів

Особистісно-ціннісний компонент				
Моральні якості	5	9 балів	5	9 балів
Вольові якості	30	10 балів	24	10 балів

Референтний компонент. Для дошкільників, які займаються спортивною діяльністю, референтною особою є тренер (наслідують всі дії) та батьки, виділенні вміння також набуті від тренера, який допомагає кожній дитині розвивати спортивні здібності. А в молодшому шкільному віці референтними особами є батьки (тато і мама), друзі. Зменшення рівня референтності тренера можна пояснити тим, що він виконує не лише функцію заохочення, але і контролю. Мала кількість ровесників за частотним показником свідчить про те, що молодші школярі прагнучи звернути увагу дорослих, конфліктують з однолітками, тобто спостерігається «конкуренція» між ровесниками. Також це можна пояснити зміною соціальної ролі, появою нових обов'язків, захоплення спортивною діяльністю, прагнення до перемог, менше спілкування з ровесниками, що і позначається на їх стосунках.

Значимість оцінки тренера та батьків визначається їх оцінкою діяльності та успіхів дитини: у дошкільному віці найважливішою думкою є думка тренера (10 балів), а в молодшому шкільному – думка батьків (10 балів).

Результати вивчення **особистісного компонента** свідчать, що у свідомості як дошкільників, так і молодших школярів представлені не тільки вольові якості (швидкість, точність, гнучкість, сила, фізична сила, витривалість, витримка, мужність, сміливість, впевненість), які допомагають у виконанні акробатичних вправ та сприяють розвитку спортивних здібностей, а й загальнолюдські моральні якості (доброта, повага).

На основі результатів проведеного дослідження можна визначити такі особливості динаміки соціальної рефлексії:

- Найважливішою для дошкільників є думка тренера (10 балів), який допомагає і сприяє розвитку їх спортивних здібностей, а для молодших школярів думка батьків;

- Ї Прагнення дошкільників до похвали з боку референтних осіб, що має певний вплив на усвідомлення здібностей до спортивної діяльності, порівняно з молодшими школярами, які в меншій мірі прагнуть до похвали з боку референтних осіб.
- Ї За результатами дослідження виявлено відносну стабільність структури особистісно-ціннісного компонента у дошкільному віці та у першокласників, що очевидно відображає вікові особливості. Важливими для досліджуваних є вольові та моральні якості, але вольові проявляються більше, тому що є притаманні спортивній діяльності і допомагають краще виконувати спортивну діяльність та сприяють розвитку спортивних здібностей.

3.2. Розвиток рефлексії здібностей у спортивній діяльності в дошкільному та молодшому шкільному віці.

3.2.1. Участь у змаганнях як чинник розвитку рефлексії спортивних здібностей у молодшому шкільному віці.

Спортивне змагання є предметом спортивної психології як психічне явище, яке має певні властивості, багатогранні процеси та специфічні стани. Іноді змагання розглядається як спеціальний тип поведінки, установка поведінки (ставлення).

Спортивне змагання є одним з головних аспектів спортивної діяльності. Розвиток фізичних якостей, засвоєння техніки та тактики обраного виду спорту, матеріально-технічне забезпечення та багато інших факторів підготовки юного спортсмена, врешті, знаходять своє вираження в змагальному результаті. Спортивні змагання є підсумком певного періоду підготовки, обраної методики та стратегії, перевіркою різних нововведень, включаючи психологічні.

Участь у спортивних змаганнях суттєвим чином впливає на розвиток усвідомлення власних спортивних здібностей юного спортсмена. Об'єктивні змагальні ситуації є при цьому способом досягнення цілі, завдяки цьому

рефлексія спортивних здібностей в дошкільному та молодшому шкільному віці набуває більш конкретизованого, цільового змагального значення. Спортивне змагання є однією із загальноприйнятих форм соціалізації дітей, а саме дітей молодшого шкільного віку.

II етап дослідження передбачав вивчення рефлексії здібностей молодших школярів після участі у змаганнях. Інтерпретація отриманих даних дітей молодшого шкільного віку, які займаються в спортивній секції з акробатики після змагань.

Діяльнісний компонент здібностей характеризується уміннями пов'язаними тільки зі спортивною діяльністю (в середньому 6 умінь), а це є більше ніж на попередньому етапі дослідження. Це говорить про те, що діти після змагань усвідомлюють більше вмінь, які стосуються акробатики (сальто, темп, бланш, переверот). Можна сказати, що збільшення вмінь пов'язано з усвідомленням молодших школярів їх важливості та складності, а це в свою чергу говорить про динаміку рефлексії спортивних здібностей. Всі уміння набуті від тренера. Показники важливості умінь є однаковими, що знову ж таки говорить про недостатність їх диференціації у свідомості дітей.

Бажаними для молодших школярів є вміння вже складніші за своїм виконанням, вони вимагають більшого навантаження.

Оскільки у свідомості молодших школярів немає чіткої диференціації між уміннями та діями і операціями (всі дії та операції за змістом схожі з уміннями), то факторне моделювання поєднання результатів діяльнісного та операційно-когнітивного компонентів не виявило взаємозв'язків між цими компонентами. Очевидно, таке перерахування окремих дій відповідає особливостям оволодіння дітьми окремими акробатичними комбінаціями (не виділяючи основних та другорядних елементів).

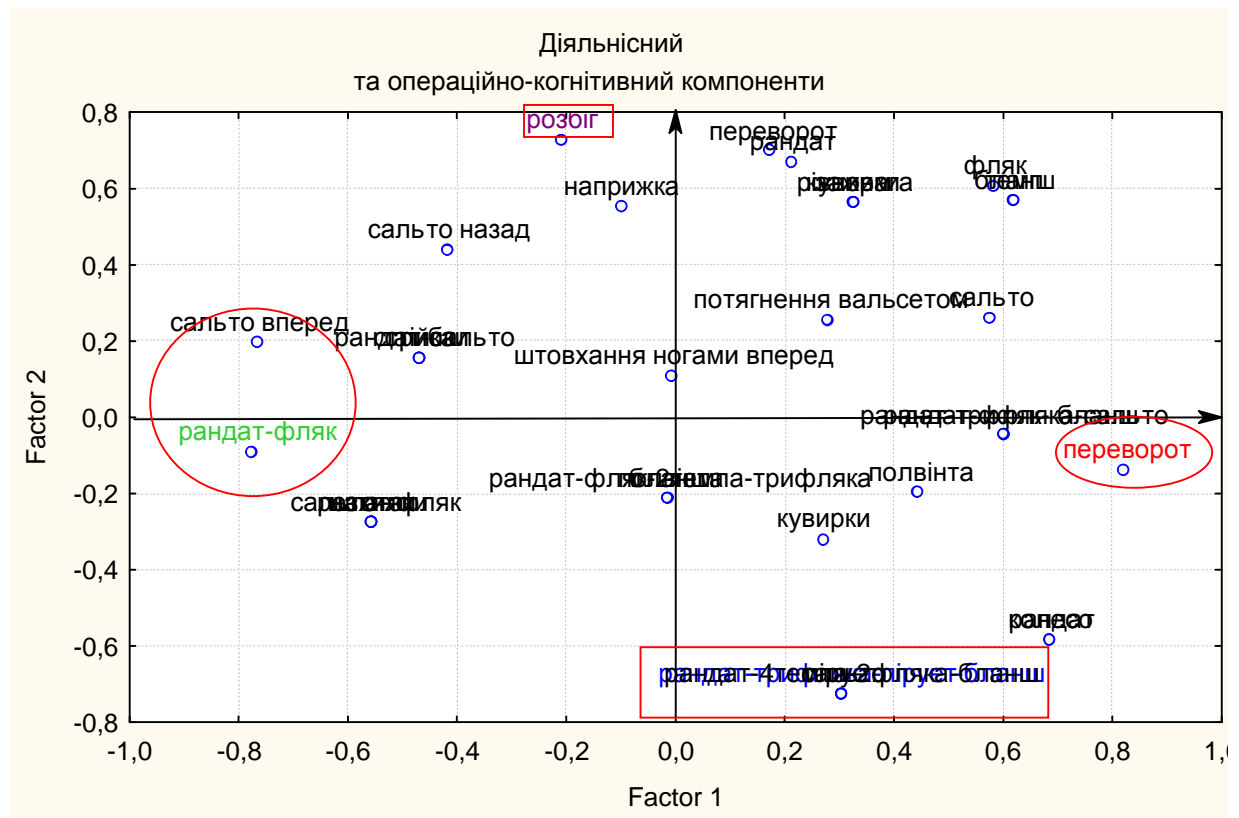

Рис. 3.1. Рефлексія здібностей діяльнісного та операційно-когнітивного компонентів.

У дітей молодшого шкільного віку спостерігається певна відмінність у виборі головних діяльностей до змагань та після проведення змагань. До змагань для дітей головними вміннями визначались основні вміння, які є невід'ємною частиною кожної акробатичної вправи: розтяжки, шпагат, сальто-фляк. Вже після змагань вміння змінились на більш складшіші у виконанні акробатичних вправ: сальто, темп, бланш, рандат – фляк, переворот, що говорить про динаміку рефлексії спортивних здібностей у дітей молодшого шкільного віку до змагань та після змагань. Вибір таких діяльностей зумовлено тим, що саме вони були успішними під час змагань та сприяли перемогам інших дітей.

Досліджуваними були виділені вміння, якими вони хотіли б оволодіти. За допомогою факторизації було визначено два фактори: перший «Складність»(описує 36% дисперсії) включає в себе такі вміння як двійне сальто назад (0,8), двійне сальто вперед (0,8), двійний бланш (0,8), твіст (0,8), рандат - трифляка – сальто вперед та назад (0,8). Другий фактор

«Гімнастичний» (описує 16%) включає в себе «подвійний вінт» (0,7), двійне сальто (0,7) (Додаток 2, Рис. 3.2).

Отже, бажаними для дітей вміннями є вміння більш складніші у виконанні за своєю структурою, порівняно із вміннями, які були зазначені до змагань (вінт на батуті, 2-не сальто вперед та назад, 2-не сальто назад). Вміння зазначені після змагань вимагають більшого навантаження в тренувальному процесі, але за допомогою них можна досягти успіху на змаганнях, так як правильне і точне виконання цих вправ є шляхом до підвищення розряду з данного виду спорту.

У структурі вміння в середньому було виділено по 3 дії та операції, а це порівняно з попереднім етапом є менше, що свідчить про меншу важливість виконання послідовних дій та операцій при демонстрації акробатичних вправ. «Для того, щоб зробити переворот потрібно: 1. розгін; 2. вальсет; 3. нахил вперед». Тут спостерігається недостатність пояснення окремих дій та операцій, які потребують послідовного виконання. Це в першу чергу стосується вправи «вальсет», яка включає в себе ще декілька рухів, які не були охарактеризовані дітьми.

Після змагань у свідомості дітей сформувалося уявлення про те, щоб виконати вправу не послідовно, а правильно та якісно.

До бажаних дій та операцій відносяться такі: щоб виконати «2-ний вінт потрібно зробити 2-не сальто, рандат-фляк, велика відприжка», щоб виконати просто «вінт потрібно бланш та темп». Вибір таких бажаних дій та операцій пов'язано з перемогою інших учасників саме завдяки вище перерахованим діям та операціям. Бажані дії та операції знаходяться у зоні найближчого розвитку.

У свідомлення дітьми власних умінь відбувається за допомогою таких дій та операцій як виконання колеса, пірует, рандат, переворот, сальто, наприжка, рівновага. На даному етапі дослідження було виділено менше дій та операцій виконання спортивної діяльності ніж на першому,

до змагань, де діти виділили декілька дій та операцій, які в більшості не стосувались виконання певної вправи.

Отже, можна сказати, що після змагань дітьми усвідомлено, що найбільш важливими діями та операціями у виконанні спортивної діяльності є ті дії та операції.

До структури **референтного компонента** входять такі значимі особи як мама (8 осіб), сестра (8 осіб), дідусь та бабуся (8 осіб) та тренер (7 осіб). Від цих осіб діти отримують схвалення за успішне виконання спортивної діяльності, які були присутні на змаганнях і незалежно від результату достойно оцінили успіхи своєї дитини. Знову ж таки спостерігається, що тренер знаходиться в наближеній зоні, що пояснюється тим же фактом, що і на першому етапі дослідження. Навіть після змагань тренер не на першому місці.

Реконструкція результатів факторного аналізу демонструє наявність у свідомості дітей центрів референтності в оцінці спортивних здібностей. Так, на факторному полі тренер, що здійснює контроль, протиставляється родичам, які надають здебільшого поцінування та заохочення.

При поєднанні референтного та діяльнісного компонентів ми спостерігаємо такі зміни: тренер та тато знаходяться на факторному полі в одній зоні, що свідчить про їх значущість в спортивному житті дітей та є віддаленими від інших референтних осіб та умінь. Але щодо набуття умінь від референтних осіб найближчими особами є родичі (дідусь, мама, хрещена, бабуся, сестра). Виділення таких референтних осіб свідчить про їх поцінування спортивних досягнень молодшого школяра. Деякі уміння є взагалі ні від кого не набуті (знаходяться в іншому полі фактора від референтних осіб), це може свідчити про самостійне здобуття цих умінь.

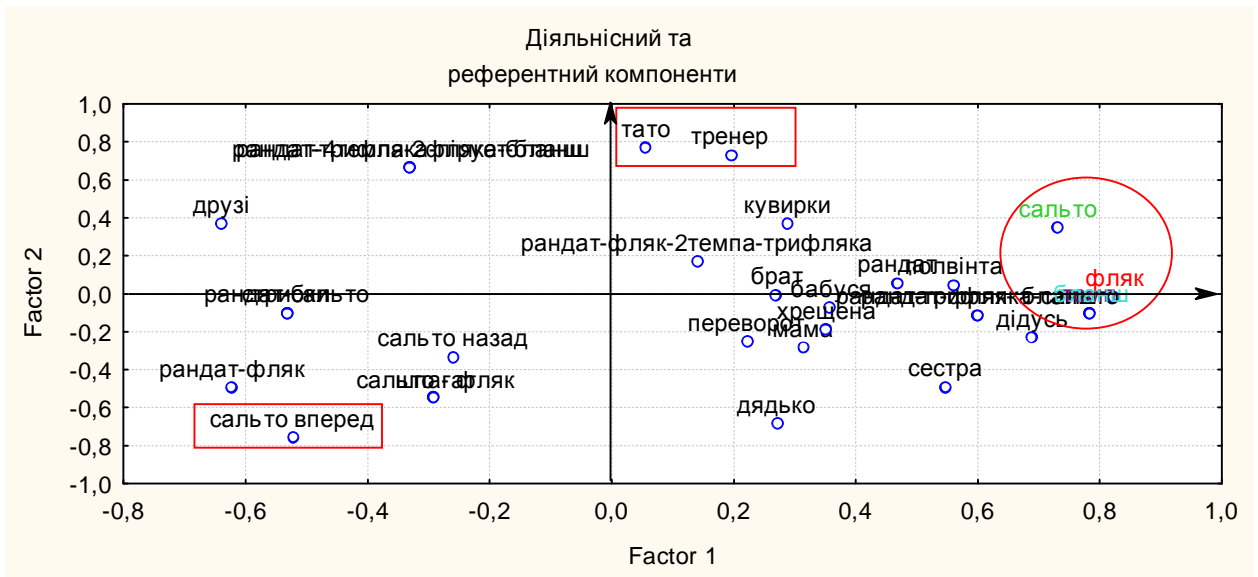

Рис. 3.3. Рефлексія здібностей референтного та діяльнісного компонентів.

Отже, під впливом змагань було виділено як референтну особу тренера, чого не було до змагань, що означає усвідомлення дітьми ролі в їх спортивному житті тренера. Головними також для дітей референтними особами є дідусь та бабуся, від яких вони отримують схвалення за успішне виконання спортивної діяльності.

Особистісний компонент характеризується наявністю таких особистісних якостей, які допомагають дитині виконувати спортивні діяльність як сила (4 особи), витримка (2 особи), старанність, наполегливість, вмілість, терплячість, сміливість, доброта, мужність, гнучкість (по 1 особі). На основі кількісного аналізу найважливішими якостями є сила, мужність, витримка, доброта. Це є вольві якості, які допомагають молодшим школярам добре виконувати спортивну діяльність.

У структурі цього компонента після змагань відбулися певні зміни. Так, порівняно з відповідями до змагань, де головними якостями виступали також сила, витримка та старанність, то вже після змагань спостерігаються такі якості як мужність та доброта. Після змагань діти зрозуміли, що до якостей, які допомагають успішному виконанню акробатичних вправ потрібно обов'язково віднести фізичну силу, витривалість, гнучкість, сила,

порівняно з результатами до змагань, де були виділені такі якості як терплячість, любов, витримка, витривалість.

Отже, діти усвідомлено здатні виділити саме ті якості, які допоможуть їм досягти вершин у спортивній діяльності, зокрема з акробатики.

Повторне дослідження (після участі у змаганнях) дозволило виділити такі зміни рефлексії спортивних здібностей молодшими школярами:

- структура діяльнісного компонента характеризується наявністю більшої кількості спортивних вмінь, які відрізняються своєю складністю;
- у структурі операційно-когнітивного компонента спостерігається менша кількість виділених дій та операцій, ніж на етапі до змагань, що свідчить про меншу важливість виконання послідовних дій та операцій.
- найбільш важливими референтними особами для дітей є родичі. На даному етапі проведення дослідження було виділено як референтну особу тренера, чого не було до змагань, що означає усвідомлення дітьми ролі в їх спортивному житті тренера. Важливо вказати на те, що не було виділено як референтну особу тата, порівняно з першим етапом дослідження, де особа тата була чи не найзначимішою серед інших осіб.
- після змагань діти зрозуміли, що до якостей, які допомагають успішному виконанню акробатичних вправ потрібно обов'язково віднести фізичну силу, витривалість, гнучкість, сила, порівняно з результатами до змагань, де були виділені такі якості як терплячість, любов, витримка, витривалість.

3.2.2. Розробка та проведення програми занять з акробатики для дітей молодшого шкільного віку.

Для підтвердження результатів кількісного та якісного аналізу рефлексії спортивних здібностей в дошкільному та молодшому шкільному віці у рамках дослідження розроблено два розвивальних заняття:

- зміст першого ґрунтується на введенні наслідувальної діяльності в дошкільному віці як основи засвоєння досвіду виконання спортивних вправ;(додаток)

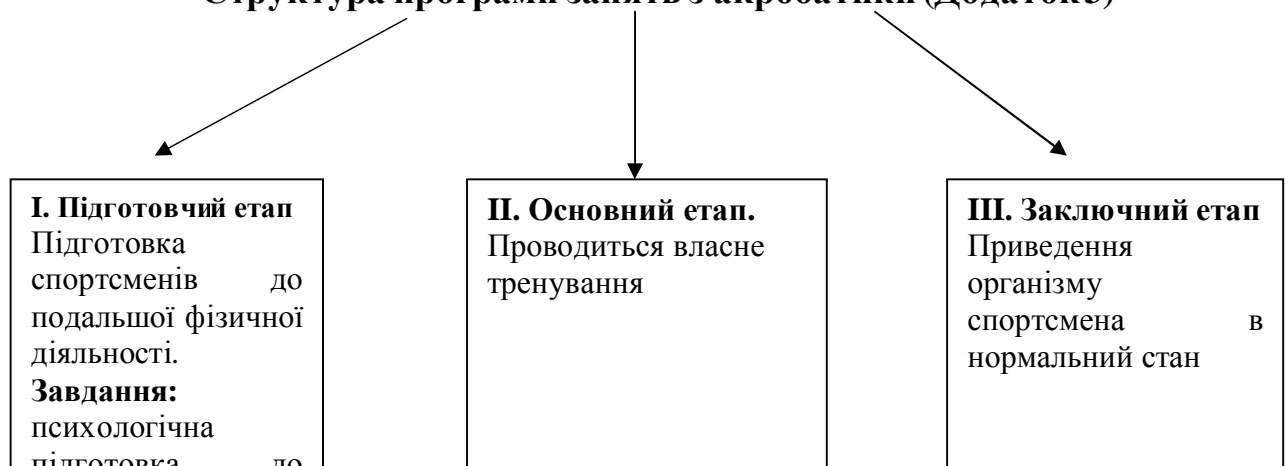
- зміст другого характеризується виконання як окремих акробатичних вправ так і комбінацій, на основі яких і буде підтверджуватись рівень усвідомлення спортивних здібностей (Додаток 3).

Участь у розробленій програмі занять з акробатики для молодших школярів не є чимось новим та незвичним, а навпаки добре знайомим, адже програма занять була розроблена на основі методичних принципів та структури, які використовує у своїй роботі тренер і які є загальнообов'язкові для всіх тренерів з акробатики.

Особливість нашої програми занять полягає в тому, що була чітка структура заняття, конкретні вимоги до виконання вправ та кінцевий результат, який був оцінений тренером та обов'язкове домашнє задання, яке молодші школярі ніколи не отримували, тільки в навчальній діяльності і це в свою чергу зацікавило дітей. Спостерігалось з боку дітей прагнення виконати всі акробатичні вправи якнайкраще і закріпити ефективність заняття акробатичною комбінацією, яка і буде свідчити про рівень усвідомлення спортивних здібностей.

Тренувальне заняття з акробатики – це основна форма тренувального процесу і складається з трьох частин: підготовчої, основної та заключної. Така структура зумовлена біологічними закономірностями життєдіяльності організму під час виконання фізичної роботи: впрацювання, оптимального стійкого стану, втоми.

Структура програми занять з акробатики (Додаток 3)

Показниками розвитку спортивних здібностей як у дошкільному так і в молодшому шкільному віці були такі:

Таблиця 3.3.

Показники розвитку спортивних здібностей у дошкільному віці

Рухові показники розвитку спортивних здібностей	Когнітивні показники розвитку спортивних здібностей	Мотиваційні показники розвитку спортивних здібностей
<ul style="list-style-type: none"> – Висока координація рухів; – Широкий діапазон рухів; – Утримання рівноваги при виконанні вправ; – Розвиток основних рухових навичок; – Фізична сила; – Швидкість реакцій та рухів. 	<ul style="list-style-type: none"> – Розподіл концентрації уваги; – Сприймання мови та вказівок з боку дорослого; – Здатність до оцінки ситуації; – Володіння прийомами запам'ятовування. 	<ul style="list-style-type: none"> – Зацікавлення в руховій діяльності; – Бажання займатися спортивною діяльністю.

Для фіксації особливостей розвитку спортивних здібностей в молодшому шкільному віці використовувалось включене спостереження. Ефективність виконання акробатичних вправ оцінювалось за критеріями, які зазначені в таблиці 1.1.

Для розробки програми занять були використанні такі методичні принципи:

1. **Спортивний** – спрямованість до вищих досягнень, певна фізична підготовка, циклічність тренувального процесу, хвилеподібність динаміки тренувальних навантажень;

2. **Методичний** – включає такі елементи: **випередження** – орієнтація на зону найближчого розвитку: раннє засвоєння складних елементів, створення перспективних програм для заняття акробатикою дітей дошкільного віку; **пропорційність** – оптимальний та збалансований розвиток фізичних якостей; **сполученість** – пошук засобів, які дозволять вирішувати водночас декілька завдань.

Під час проведення I програми занять з дошкільниками було виявлено, що вони виконують акробатичні рухи не самостійно, а наслідують всі рухи тренера незалежно від того чи вони їм відомі. На всіх етапах заняття

спостерігалась велика кількість повторень. Отже, в процесі наслідування рівень розвитку спортивних здібностей є високим, що свідчить про розвиток спортивних здібностей в дошкільному віці.

Під час проведення II програми занять з молодшими школярами було виявлено, що вони під час занять абсолютно самостійно виконують всі зазначені в програмі занять як окремі вправи, так і акробатичні комбінації, при цьому спостерігалось ефективність всіх зазначених показників та критеріїв, що свідчить про усвідомлення в молодшому шкільному віці власних спортивних здібностей, зокрема акробатичних.

Особливості етапів програми занять:

I етап заняття – цей етап можна назвати **періодом впрацювання**, де налагоджується необхідний руховий стереотип, тобто розвиток рухових якостей, за допомогою якого відбувається певне збудження рухових центрів та посилюються окремі функції (виконання, спрямованість), які в подальшому допоможуть в ефективному виконанні акробатичних вправ.

II етап – на цьому етапі пропонується виконувати конкретні вправи. Цей етап можна назвати періодом оптимального стійкого стану, що характеризується стабільністю рухів, які розвивались на підготовчому етапі, що дозволить молодшим школярам ефективніше виконувати конкретні акробатичні вправи.

III етап – пропонується виконати акробатичні комбінації, ефективне виконання яких дасть змогу приймати участь у наступних змаганнях. Цей етап характеризується з боку молодших школярів переживанням, тривогою, невпевненістю.

3.2.3. Розвиток рефлексії спортивних здібностей під впливом участі у програмі занять дітей молодшого шкільного віку.

Під впливом участі у програмі занять дітей молодшого шкільного віку визначались за протоколом спостереження такі особливості:

На I етапі на основі показників та їх критеріїв було визначено, що молодші школяри досить ефективно виконували розвиваючі вправи, про що свідчить виконання таких критеріїв як висока координація рухів, яка сприяє розвитку основних акробатичних рухів, де діти змогли ефективно виконати всі запропоновані вправи; утримання рівноваги при виконанні вправ, продемонстрували розвиток основних рухових навичок, добру фізичну підготовленість (фізична сила). Щодо критерія швидкості реакцій та рухів, то на цьому етапі молодші школярі дещо не встигали швидко та чітко виконати певну вправу. Це пов'язано з тим, на початковому етапі заняття у дітей ще недостатньо розвинені рухові функції, і тому цей критерій слабо розвинений.

Щодо когнітивного показника та його критеріїв можна зазначити, що критерій розподілення концентрації уваги спостерігається у виконанні вправ, яким притаманні складні рухи (рухи руками в лицьовій та боковій площинах); молодші школярі завжди прислухаються до вказівок з боку дорослого будь то тренер чи батьки; спостерігається здатність до оцінки ситуації (при виконанні рухової вправи, де рухи потрібно здійснювати ногами, діти виконували руками, але потім виправили ситуацію виконання); при виконанні майже подібних рухових вправ, молодші школярі володіючи прийомами запам'ятовування без вказівок тренера виконували подібні вправи самостійно.

Мотиваційні показники у виконанні вправ на даному етапі заняття проявлялися як у зацікавленні в руховій діяльності так і в бажанні займатися спортивною діяльністю.

На II етапі спостерігались такі особливості прояву показників та критеріїв:

- Рухові показники у виконанні акробатичних вправ проявлялись не всі, а тільки утримання рівноваги при виконанні сальто, фляк, рандат; розвиток основних рухових навичок (бланк); фізична сила спостерігалась у всіх виконаних вправах.

- Когнітивні показники характеризувались ефективністю виконання всіх критеріїв: завдяки володінню прийомами запам'ятовування діти змолги чітко виконати вправи; при здатності до оцінки ситуації ефективно виконували всі зазначені вправи.
- Мотиваційні показники проявлялись у виконанні всіх вправ.

При виконанні акробатичних комбінацій (III етап) спостерігались такі прояви показників та критеріїв:

- Рухові показники проявлялися у вигляді розвитку основних рухових навичок, фізичній силі, утримання рівноваги та швидкість реакцій та рухів (порівняно з попередніми етапами цей критерій проявляється тільки на цьому етапі);
- Когнітивні показники проявлялись у вигляді всіх зазначених критеріїв, тому, що на цьому етапі головними є і концентрація уваги, і запам'ятовування, здатність до оцінки ситуації, сприймання вказівок з боку дорослого;
- Мотиваційні показники характеризуються всіма зазначеними критеріями, так як для молодших школярів мотивація відіграє велику роль, тому, що дасть змогу приймати участь в подальших змаганнях, а це для дітей найважливіше.

Отже, за результатами проведеного заняття спостерігається певний рівень усвідомлення молодшими школярами спортивних здібностей, про що свідчать показники розвитку спортивних здібностей, ефективні прояви критеріїв, за допомогою яких ми можемо говорити про наявність спортивних здібностей в цьому віці.

У **III розділі** подано порівняльний аналіз рефлексії спортивних здібностей в дошкільному та молодшому шкільному віці та вплив участі в програмі занять на розвиток рефлексії спортивних здібностей в молодшому шкільному віці:

1. На основі порівняльного аналізу рефлексії спортивних здібностей в дошкільному та молодшому шкільному віці було визначено, що діяльнісний, операційно-когнітивний, референтний компоненти в цих вікових періодах мають певні відмінності, а особистісний компонент характеризується однаковими якостями, притаманні як загальнолюдські якості так і якості, які допомагають у виконанні спортивної діяльності.

На другому етапі дослідження (після змагань) особливістю рефлексії спортивних здібностей є володіння більш складнішими акробатичними вправами, бажання оволодіти вправами, які вимагають більшого навантаження в тренувальному процесі, але за допомогою них можна досягти успіху на змаганнях, так як правильне і точне виконання цих вправ є шляхом до підвищення розряду з даного виду спорта, дітьми усвідомлено, що найбільш важливими діями та операціями у виконанні спортивної діяльності є ті дії та операції, які, безсумніву, сприяють кращому виконанню інших акробатичних вправ та ведуть до перемоги на змаганнях як в спортшколі так і на обласних, всеукраїнських, міжнародних і т.д.

На даному етапі проведення дослідження було виділено як референтну особу тренера, чого не було до змагань, що означає усвідомлення дітьми ролі в їх спортивному житті тренера. Референтності тренера після змагань сприяли досягнення реальних результатів молодшими школярами на змаганнях. Важливо вказати на те, що не було виділено як референтну особу тата, порівняно з першим етапом дослідження, де особа тата була чи не найзначимішою серед інших осіб. Усвідомлення особистісних якостей знову ж таки є недостатньою.

2. Участь у змаганнях для молодших школярів є чи не найголовнішим досягненням у спортивній діяльності, тому вони охоче виконують всі

акробатичні вправи, комбінації, аби їх оцінили та запропонували приймати участь у змаганнях. Особливістю спортивних змагань є те, що вони розвивають волюві якості, є стимулятором ефективного виконання вправ, що призводить до перемоги, яка в свою чергу сприяє самовдосконаленню спортсмена.

3. Участь у розробленій програмі занять молодших школярів сприяла розвитку та вдосконаленню спортивних здібностей, допомогла у підготовці до змагань та ефективному виконанню акробатичних комбінацій, які є основою для подальшої участі в спортивних змаганнях та допомогла молодшим школярам в усвідомленні власних спортивних (акробатичних) здібностей.

ПІДСУМОК

В магістерській роботі здійснено теоретичний аналіз розвитку спортивних здібностей та динаміку рефлексії спортивних здібностей при переході від дошкільного до молодшого шкільного віку, проведене дослідження рефлексії спортивних здібностей в цих вікових періодах до участі в змаганнях та після змагань. Отримані результати дозволяють зробити такі висновки:

1. Аналіз літератури з проблем розвитку спортивних здібностей при переході від дошкільного до молодшого шкільного віку, рефлексії власних спортивних здібностей в цьому віці дозволяє зробити такі висновки:

Спортивні здібності як в дошкільному, так і в молодшому шкільному віці можуть проявлятися через домінування біологічних і соціальних чинників. Але найбільше розвиток спортивних здібностей залежить від соціальних чинників, насамперед обумовленні впливом середовищем, умовами тренування та відношенням спортсмена до нього. Спортивні здібності, реалізуються в певних досягненнях спортсменів. Здібності не тільки проявляються, але і формуються у спортивній діяльності. У дошкільному та молодшому шкільному віці розвиток спортивних здібностей передусім виявляється в діях та рухах дитини. Л.С. Виготський зазначав, що навчати дітей спортивним рухам та діям краще та ефективніше в чуттєвий період (період дошкільного та молодшого шкільного віку) розвитку дитини.

Структура спортивних здібностей в дошкільному та молодшому шкільному віці обов'язково включає психомоторний, інтелектуальний та вольовий компоненти. Основними чинниками розвитку спортивних здібностей є залучення дітей дошкільного та молодшого шкільного віку до спортивної діяльності, активна участь та підтримка дорослими рухової активності дитини.

В молодшому шкільному віці закладаються основи фізичної культури людини, формуються інтереси, мотивації та потреби в

систематичній фізичній активності. Цей вік особливо сприятливий для оволодіння базовими компонентами культури рухів, засвоєнні широкого арсеналу рухових координацій, техніки різних фізичних вправ те на основі цього рефлексії власних спортивних здібностей. При цьому рефлексія в цьому віці є основним механізмом самовизначення в спортивній діяльності. Умовою розвитку спортивних здібностей у дошкільному та молодшому шкільному віці є усвідомлення дитиною власних можливостей та здібностей, яке відбувається у процесі оволодіння спортивною діяльністю та при підтримці дорослих (родичів та тренера).

2. Проведене дослідження за допомогою методики вивчення динаміки здібностей дало змогу виявити різний рівень розвитку спортивних здібностей при переході від дошкільного до молодшого шкільного віку, що проявляється у відмінностях характеристики операційно-когнітивного та референтного компонентів рефлексії спортивних здібностей в цих вікових періодах, про що й свідчить попередньо поставлена нами гіпотеза.

3. Участь у спортивних змаганнях є чинником розвитку рефлексії здібностей у молодшому шкільному віці, що підтверджують результати проведеного дослідження після участі у змаганнях, де спостерігався вищий рівень представленості та узгодженості всіх компонентів здібностей. Ці результати підтверджуються тим, що було здобуто багато перемог, отримано певні титули та звання. Участь молодших школярів у програмі занять іще раз підтверджує рівень усвідомленості власних спортивних здібностей в цьому віці, що характеризується ефективним виконання всіх акробатичних вправ.

Проведене дослідження стосується деяких аспектів рефлексії спортивних здібностей при переході від дошкільного до молодшого шкільного віку. Перспективами подальших досліджень є вивчення рефлексії здібностей у процесі оволодіння спортивною діяльністю (протягом молодшого шкільного віку).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алябышев А. П. Определение координационных способностей детей 7-8 лет для занятий акробатикой // Материалы Всесоюзной научной конференции по акробатике. – К.: КГИФК, 1987. – с.13.
2. Артемова Л. В. Формирование общественной направленности ребенка – дошкольника в игре. – К.: Вища шк.. Головное узд – во. 1988. – 160 с.
3. Барко В. Розвиток здібностей і творчого потенціалу // Обдарована дитина. – 2005. - №1. – с. 27-32.
4. Валлон А. Психическое развитие ребенка. – М.: Просвещение, 1967. – 194 с.
5. Венгер Л. А. Овладение опосредствованным решением познавательных задач и развитие когнитивных способностей ребенка // Вопросы психологии. – 1983. №2. – с. 43-49.
6. В. И. Слободчиков, Г. А. Цукерман. Генезис рефлексивного сознания в младшем школьном возрасте. // Вопросы психологии. – 1990. №2. – с. 25-36.
7. Волков Б. С., Волкова Н. В. Детская психология в вопросах и ответах. – М.: Творческий Центр, 2002. - 256 с.
8. Гогунев Е. Н. Психология физического воспитания и спорта: Учебное пособие / Е. Н. Гогунев, Б. И. Мартыанов. – М.: Академия, 2003. – 288 с. – (Высшее образование).
9. Гозин В. М. Психология: теорія и практика: Уч. Пособие. – М.: Форум-Инфра, 1998.
10. Гулько Ю., Рубець Н. Розвиток творчого потенціалу дошкільників // Обдарована дитина. – 2005. - №6. – с. 47-53.
11. Деркач А. А., Исаев А. А. Педагогика и психология деятельности организатора детского спорта: Уч. Пособие для пед. Инст-ов по спец. №2114 «Физическое воспитание». – М.: Просвещение, 1985. – 80 с.
12. Джамгаров Т. Т., Румянцев В. И. Лидерство в спорте. – М.: ФиС, 1983. – 81 с. ; 20 см. – (Наука - спорту. Психология).

13. Дружинин В. Н. Психодиагностика общих способностей. – М.: Академия, 1996. – 224 с.
14. Друзь В. А. Спортивная тренировка и организм. – Киев.: Здоровья, 1980. – 126 с., ил., 20 см.
15. Е. Воронцова. Обдарованість: діагностика та система роботи зі здібними дітьми // Психолог. – 2006. - №25-28. – с. 5-25.
16. Естафьев Б.В. Физические способности как вид способностей человека. – Л., 1987. - 40 с.
17. Загальна психологія. / За загальною редакцією академіка С. Д. Максименка. Підручник. – 2-ге вид., переробл. І доп. – Вінниця: Нова Книга, 2004. – 704 с.
18. Здібності // Загальна психологія : Підр. / О. Скрипченко та ін.. – К., 2005. – с. 353-364.
19. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В. О. Моляко, О. Л. Музики. – Житомир: Вид-во Рута, 2006. – с. 219-226, 183-192, 75-88.
20. Алешков И.А. Опыт психологического анализа спортивной деятельности. – В сб.: Психология спортивной деятельности. М., изд. ВНИИФК, 1978. 232 с.
21. И. Зингерман. Нейрофизиологический аспект при развитии рефлексии // «Психология Будущего», 2005 – 2008.
22. Ильин Е.П. Одаренность, способности, качества – синонимы или разные понятия // Теорет. практ. физ. культ., 1981, №9, с. 48-50.
23. Ильин В. П. Психология физического воспитания. Учеб. Пособие. – М.: Просвещение, 1987. – 287 с.
24. И. Н. Семенов, С. Ю. Степанов. Проблемы психологического изучения рефлексии и творчество. // Вопросы психологии. – 1990. - №2. – с. 162 – 164.

25. Категорії темпераменту, характеру, здібностей // Сисоєва С., Поясок Т. Психологія і педагогіка: Підр. для ЗНЗ непедаг. профілю традиц. та дистанц. форм навч. – К., 2005. – с. 68-82.
26. Клименко В. В. Психомоторные способности юного спортсмена. – К.: Здоровье, 1987. – 168 с.
27. Крайг Г. Психология развития. Спб.: Питер, 2000.
28. Крeмiнський Б. Обдарованість та проблема розвитку здібностей особистості // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. - №12 – с. 74-80.
29. Кульчицька О. Діагностика рівня розвитку творчих здібностей // Обдарована дитина. – 2007. - №1 - с. 42-45.
30. Кульчицька О. Психологічні особливості дітей дошкільного віку // Обдарована дитина. – 2004. - №7 – с. 14-25.
31. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. – М., 1944. – 444 с.
32. Леонтьев А. Н. Глава о способностях (рецензия на рукопись Н. С. Лейтеса) // Вопросы психологии. – 2003. - №2. – с. 7-13.
33. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М., 1975. – 304 с.
34. Леонтьев А. Н. О проблеме способностей // Вопросы психологии. – 2003. - №2. – с. 20-31.
35. Люблінська Г. О. Дитяча психологія: Навч. посібник для пед.. інстит. – К.: «Вища школа», 1974. – 355 с.
36. Матвеев Л. П. Теория и методика физической культуры. Ученик. М., 1991. – 543 с.
37. Методологический аспект проблемы способностей / Под ред. Л. И. Анцыферовой. – М.: Академия наук СССР, Институт психологи Т. И. Артемьева, Издательство «Наука», 1977. – 91 с.
38. Музика О. Л., Портницька Н. Ф. Розвиток творчих здібностей в наслідувальній діяльності: Навч. посібник для студентів вищих

навчальних закладів. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 128 с.

39. Музика О. Л. Теоретичні засади розробки методики вивчення динамічних механізмів розвитку творчих здібностей та тренінгу ціннісної підтримки особистісного росту // Науковий звіт про виконання II етапу наукового проекту «Творчість як засіб особистісного росту та гармонізації людських стосунків». Номер проекту 07. 07. 00090. Договір №Ф7 / 524 – 2001. – с.6-27.
40. Мухамедьяров Н. Образ фізичного Я-особистості як складова її Я-концепції // Педагогіка і психологія. – 2006. - №1. – с. 84-90.
41. Мухина В. С. Психология дошкольника: Учеб. Пособие для студентов пед. ин-тов. / Под ред. Л. А. Вегнера. – 2 – е изд., перераб. И доп. – М.: Просвещение, 1985. – 272 с.
42. Мухина В. С. Психология дошкольника: Учеб. Пособие для пед. ин – тов и педучилищ. / Под ред. Л.А. Вегнера. – М.: Просвещение, 1975. – 237 с.
43. Обухова Л. Ф. Детская психология: теории, факты, проблемы. – Издание 3-е, стереотипное. – М : Тривола, 1998. – 352 с.
44. Онацький В. Спостереження як метод діагностики обдарованості // Обдарована дитина. – 2006. - №5. – с. 22-30.
45. Особенности психического развития детей 6 – 7 – летнего возраста / Под. Ред. Д. Б. Эльконина, А. Л. Венгера. – М.: Педагогика, 1988. – 136 с.
46. Платонов К. К. Проблема способностей. – М., 1972. – 312 с.
47. Портницька Н. Ф. Особливості рефлексії здібностей у дошкільному віці // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія №12. Психологічні науки: 3б. I наукових праць. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2005. - №6 (30). – Ч. I. – с. 239-247.

48. Психология и современный спорт. Сборник научных работ психологов спорта социалистических стран. - М., «Физк. и спорт», 1973.
49. Психология личности и деятельности дошкольника. Под. ред. Запорожца А. В. и Эльконина Д. Б. – М., «Просвещение», 1965. – 259 с.
50. Психология одаренности детей и подростков. / Под ред. Н. С. Лейтеса. – М.: Академия, 1996. – 408 с.
51. Психология спорта высших достижений: [Учеб. Пособие для ин-тов физ. культуры А. В. Алексеев, А.Д. Ганюшкин, Е. А. Калинин и др.]; Под общ. ред. А.В. Родионова. – М.: физкультура и спорт, 1979. – 144 с.
52. Психологія спорту [Тест] навч. посібник / В. Й. Бочелюк, С. А. Черепехіна. – К.: Центр навч. л-ри, 2007. – 222 с. – Бібліогр.: с. 183-201. – ISBN
53. Психология:[Учеб. для ин – тов физ. культуры / И. П. Волков, Г. Д. Горбунов, Л. Н. Данилина и др.]; Под общ. ред. В. М . Мельникова. – М.: Физкультура и спорт, 1987. – 366, [1] с.
54. Психология: [Учеб. для техникумов физ. культуры / А. Ц. Пуни, Т. Т. Джамгаров, Д. Я. Богданова и др.]; Под общ. ред. А. Ц . Пуни. – М.: Физкультура и спорт, 1984. – 255 с.
55. Психология (учебник для институтов физической культуры) / Под ред. проф. В. М. Мельникова. – М.: Фис, 1987.
56. Психология. [Учебник для ин – тов физ. культуры]. Под общ. ред. проф., д-ра психол. Наук П. А. Рудика. – М., «Физкультура и спорт», 1974.
57. Психология: Учебник / под ред. Крылова А. А. – М.: Проспект, 1999.
58. Психология физического воспитания и спорта / Н. П. Гуменюк, В. В. Клименко. – К.: Вища школа. Головное издательство, 1985. – 311 с.

59. Родионов А. В. Психодиагностика спортивных способностей. – М., «ФКиС», 1973. – 223 с.
60. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. – СПб.: Питер, 2000. – 720 с.
61. Савенков А. И. Путь к одаренности: исследовательское поведение дошкольников – СПб.: Питер, 2004. – 272 с.: ил.
62. Сластенин В. А., Каширин В. П. Психология и педагогика. – М., Изд-во «Академия», 2007. – 478 с.
63. Теплов Б. М. Избранные психологические труды: В 2-х т. Т. I. – М.: Педагогика, 1985. – 328 с.
64. Фармель В.С. Двигательные способности // теор. и практ. физ. культ, 1977.
65. Характер, здібності // Степанов О., Фіцула М. Основи психології і педагогіки: Навч.пос. – К., 2005. – с. 206-230.
66. Чикова О.М. Психологические особенности спортивной деятельности и личности спортсмена: Учебное пособие для училищ Олимпийского резерва. – Мн.: ИПП. Госэкономплана РБ, 1993. – 76 с.
67. Чудновский В. Е. Способности и личность // Воспитание способностей и формиру. личности. – М., 1986. – с. 4-16.
68. Щедровицкий П. Г. Очерки по философии образования (статьи и лекции). – М.: Педагогический центр «Эксперимент», 1993. – с. 53

ДОДАТКИ

Додаток 1

Результати факторного аналізу рівня усвідомлення дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку спортивних здібностей до участі в змаганнях

Таблиця 1

Результати вивчення діяльнісного компонента рефлексії спортивних здібностей в молодшому шкільному віці.

Факторні значення

	Eigenvalue	% Total	Cumulative	Cumulative
Фактор 1	3,896623	17,71192	3,896623	17,71192
Фактор 2	3,812657	17,33026	7,709280	35,04218

Факторні навантаження

	Factor	Factor
Фляк	-0,675669	0,437833
Розтяжки	-0,843917	0,246602
Шпагат	-0,843917	0,246602
Сальто-фляк	-0,843917	0,246602
Сальто назад	0,093297	0,360969
Сальто вперед	0,524311	0,595064
Переворот	-0,005831	0,315321
Рандат-фляк	0,613382	0,497291
Рандат сальто назад	0,503856	0,373670
Рандат-сальто	0,503856	0,373670
Рандат-4тмпа-2фляка-бланш	0,009620	-0,125924
Рандат-пірует-пірует-темп трифляка-	0,009620	-0,125924
Рандат-темп-трифляка-сальто	-0,182354	0,106877
Рандат –фляк-полвінта	0,009620	-0,125924
рандат-фляк-2темпа-трифляка-сальто	0,009620	-0,125924
Рандат>	-0,039095	0,204635
Рандат-фляк-бланш	0,056929	-0,882432
Рандат-трифляка-сальто	0,037953	-0,588288

Рандат-фляк-темп	0,037953	-0,588288
Ціла доріжка фляків	0,302873	0,219984
Рандат-фляк-трифляка-сальто	0,037953	-0,588288
Рандат-фляк-сальто	0,037953	-0,588288
Expl.Var	3,896623	3,812657
Prp.Totl	0,177119	0,173303

Таблиця 2

Вміння, яких би хотіли навчитись молодші школярі

Факторні значення

	Eigenvalue	% Total	Cumulative	Cumulative
Фактор 1	2,887492	28,87492	2,887492	28,87492
Фактор 2	2,333592	23,33592	5,221084	52,21084

Факторні навантаження

	Factor	Factor
Вінт на батуті	0,859681	-0,282759
2-не сальто вперед і назад	0,859681	-0,282759
Темп	-0,535358	-0,637836
Вінт	-0,429807	-0,698753
Сальто	-0,535358	-0,637836
Ціла доріжка фляків	-0,035865	0,330807
Твіст	-0,200496	-0,058108
2 вінта	0,157327	-0,414675
Рандат-трифляка-сальто	-0,058361	0,559812
2-не сальто назад	0,762756	-0,523076
Expl.Var	2,887492	2,333592
Prp.Totl	0,288749	0,233359

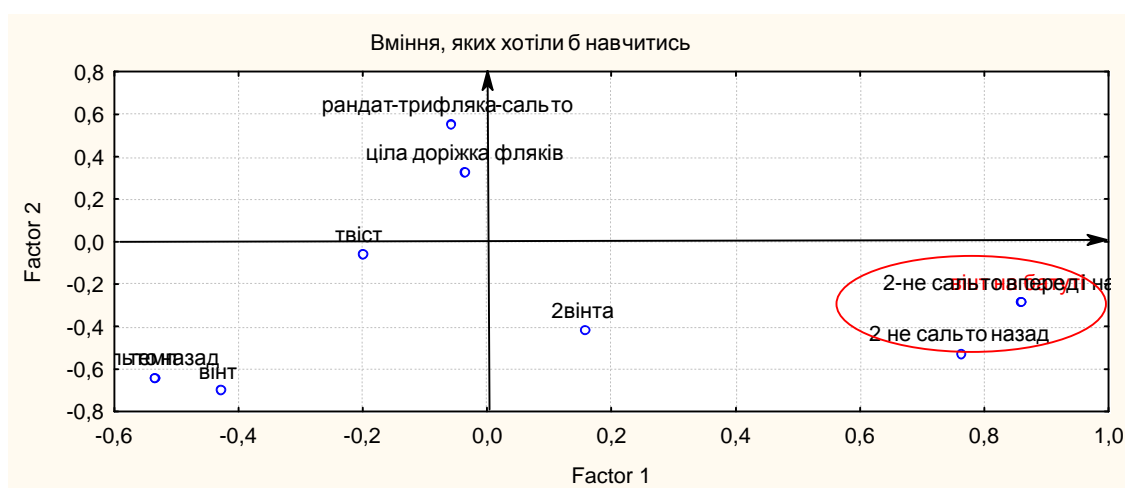

Рис. 2.2. Рефлексія бажаних умінь молодших школярів.

Таблиця 3

**Результати вивчення операційно-когнітивного компонента рефлексії
спортивних здібностей в молодшому шкільному віці.**

Факторні значення

	Eigenvalue	% Total	Cumulative	Cumulative
Фактор 1	4,284769	22,55142	4,284769	22,55142
Фактор 2	4,196923	22,08907	8,481693	44,64049

Факторні навантаження

	Factor	Factor
Навчитись колесо	0,558366	-0,301791
рандат	0,438254	0,223848
фляк	-0,486179	-0,214830
На батуті сальто	0,635539	-0,441503
«відприжка»	0,028820	0,060828
кувирки	0,608678	-0,377369
Накачати ноги	0,103900	0,041433
групировка	0,103900	0,041433
бланш	-0,167252	0,209564
полвінта	-0,167252	0,209564
вальсет	0,006159	0,682374
відштовхування	0,006159	0,682374
перекинутись	0,006159	0,682374
біг	0,701306	-0,540645
переворот	-0,039979	-0,825873
пірует	0,701306	-0,540645
Мостик з ніг	-0,754193	-0,551883
розбіг	-0,754193	-0,551883
наприжка	-0,754193	-0,551883
Expl.Var	4,284769	4,196923
Prp.Totl	0,225514	0,220891

Таблиця 4

**Результати вивчення референтного компонента рефлексії спортивних
здібностей.**

Факторні значення.

	Eigenvalue	% Total	Cumulative	Cumulative
Фактор 1	3,775703	37,75703	3,775703	37,75703

Фактор 2	1,980185	19,80185	5,755888	57,55888
-----------------	----------	----------	----------	----------

Факторні навантаження

	Factor	Factor
Мама	0,668669	0,373194
Тато	0,817096	0,400458
Хрещений	0,298907	0,358992
Дядько	0,721433	-0,205289
Хрещена	0,642375	-0,426042
Друзі	-0,744257	-0,483728
Дідусь	0,521830	-0,608195
Тренер	-0,606063	-0,121824
Бабуся	0,663004	-0,632711
вчителька	0,073283	0,555839
Expl.Var	3,775703	1,980185
Prp.Totl	0,377570	0,198019

Таблиця 5

**Результати вивчення особистісного компонента рефлексії спортивних
здібностей в молодшому шкільному віці.**

Факторні значення

	Eigenvalue	% Total	Cumulative	Cumulative
Фактор 1	3,012098	27,38271	3,012098	27,38271
Фактор 2	1,967995	17,89086	4,980093	45,27357

Факторні навантаження

	Factor	Factor
Працьовитість	0,212925	0,129918
сила	-0,735140	-0,457222
гнучкість	-0,541111	0,656749
витримка	-0,833420	-0,367935
Сила волі	-0,557462	-0,016644
мужність	0,398432	-0,388910
смівливість	-0,020743	0,380953
стараність	0,739989	-0,348180
тренуваність	0,019247	0,651414
цілестремління	-0,363784	-0,538139
наполегливість	0,537313	-0,208692
Expl.Var	3,012098	1,967995
Prp.Totl	0,273827	0,178909

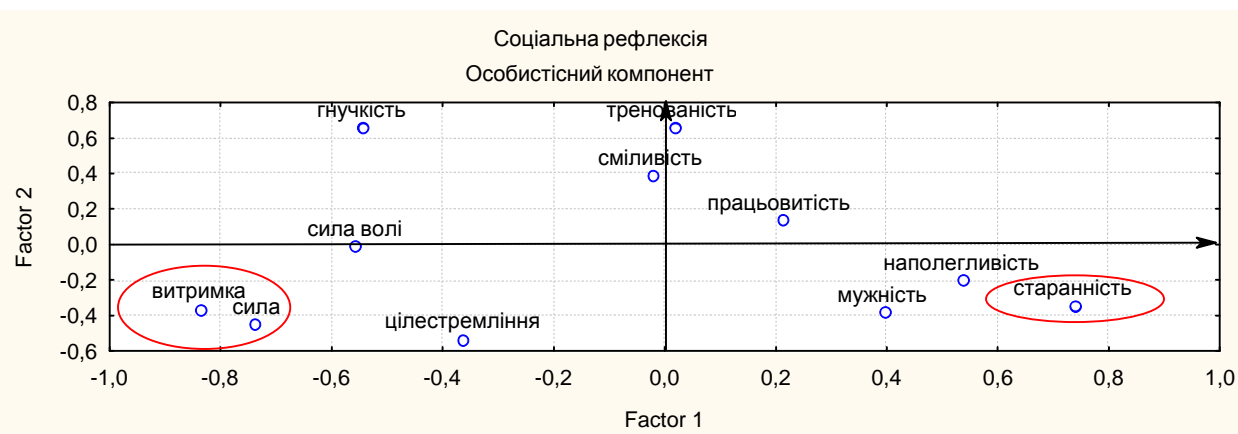

Рис. 2.5 Рефлексія особистісного компонента рефлексії здібностей молодших школярів.

Таблиця 6

Якості, які молодші школярі хочуть мати від референтних осіб

Факторні значення

	Eigenvalue	% Total	Cumulative	Cumulative
Фактор 1	2,535169	25,35169	2,535169	25,35169
Фактор 2	1,946770	19,46770	4,481939	44,81939

Факторні навантаження

	Factor	Factor
витримка	0,819674	0,352873
доброта	0,351486	0,086493
терплячість	-0,583247	0,805157
любов	-0,583247	0,805157
мужність	-0,128173	-0,265398
старанність	-0,128173	-0,265398
наполегливість	-0,128173	-0,265398
відповідальність	-0,128173	-0,265398
витривалість	0,741413	0,384005
сила	0,666334	0,298342
Expl.Var	2,535169	1,946770
Prp.Totl	0,253517	0,194677

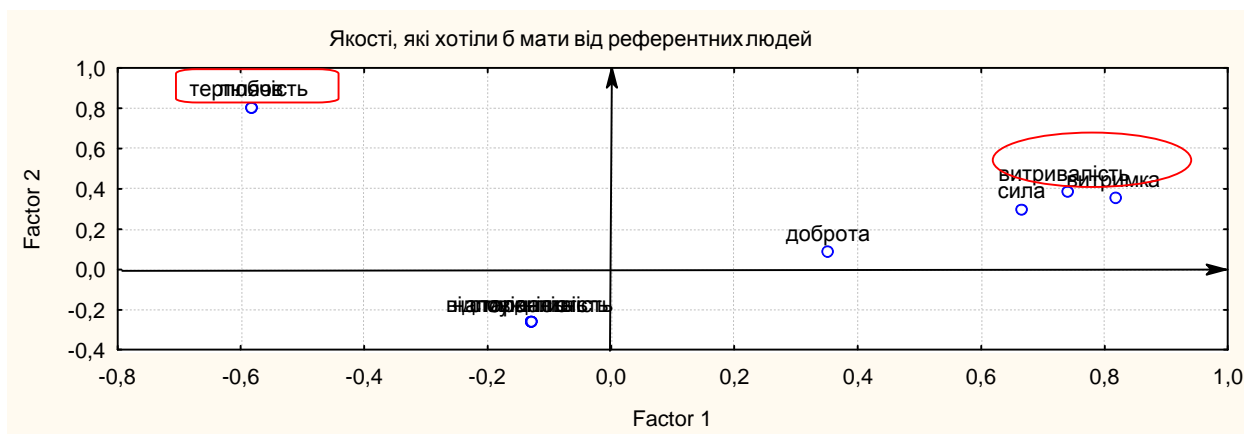

Рис. 2.6. Рефлексія якостей, які хотіли б мати молодші школярі від референтних осіб.

Додаток 2

Результати факторного аналізу рівня усвідомлення дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку спортивних здібностей після участі в змаганнях

Таблиця 1

Результати вивчення поєднання діяльнісного та операційно-когнітивного компонентів рефлексії спортивних здібностей в молодшому шкільному віці.

Факторні значення.

	Eigenvalue	% Total	Cumulative	Cumulative
Фактор1	8,195729	22,15062	8,19573	22,15062
Фактор 2	7,593064	20,52179	15,78879	42,67241

Факторні навантаження

	Фактор 1	Фактор 2
сальто	0,574074	0,261536
переворот	0,172860	0,699371
рандат	0,211561	0,671051
фляк	0,581618	0,607138
Рандат-фляк-бланш	0,602278	-0,046606
Рандат-трифляка-сальто	0,602278	-0,046606
Сальто назад	-0,418776	0,440514

темп	0,617845	0,567460
бланш	0,617845	0,567460
кувирки	0,326032	0,564674
полвінта	0,445096	-0,196488
рандат-фляк-2темпа-трифляка	-0,013471	-0,213323
Сальто вперед	-0,766131	0,196689
рандат-трифляка-пірует-бланш	0,303670	-0,724517
Рандат - фляк	-0,775087	-0,090693
Сальто-фляк	-0,556366	-0,276741
Рандат - сальто	-0,468977	0,156765
стрибки	-0,468977	0,156765
шпагат	-0,556366	-0,276741
рандат-4темпа-2фляка-бланш	0,303670	-0,724517
розбіг	-0,208054	0,728847
Потягнення вальсетом	0,277508	0,256242
Штовхання ногами вперед	-0,007149	0,108779
колесо	0,684832	-0,582915
рандат	0,684832	-0,582915
переворот	0,821320	-0,137633
кувирки	0,271843	-0,319756
наприжка	-0,100063	0,553479
рівновага	0,326032	0,564674
бланш	-0,013471	-0,213323
полвінта	-0,013471	-0,213323
сальто	0,303670	-0,724517
пірует	0,303670	-0,724517
стійка	-0,468977	0,156765
розтяжки	-0,556366	-0,276741
нахили	-0,556366	-0,276741
зажим	0,326032	0,564674
Expl.Var	8,195729	7,593064
Prp.Totl	0,221506	0,205218

Таблиця 2

Вміння, яких би хотіли навчитись молодші школярі

Факторні значення

	Eigenvalue	% Total	Cumulative	Cumulative
--	------------	---------	------------	------------

Фактор 1	4,327805	36,06504	4,327805	36,06504
Фактор 2	1,959607	16,33006	6,287413	52,39510

Факторні навантаження

	Factor	Factor
«двойной вінт»	-0,554093	0,737647
Двійне сальто назад	-0,895338	-0,388949
Двійне сальто вперед	-0,895338	-0,388949
Двійний бланш	-0,839115	0,166928
Твіст	-0,847355	0,079651
Двійне сальто	-0,074251	0,764923
Ціла доріжка фляків	0,251996	-0,047952
Вінт	-0,133682	-0,691421
Четвертний вінт	0,251996	-0,047952
Рандат-трифляка-сальто вперед і назад	-0,847355	0,079651
Рандат-трифляка-сальто	0,251996	-0,047952
Всі комбінації	0,251996	-0,047952
Expl.Var	4,327805	1,959607
Prp.Totl	0,360650	0,163301

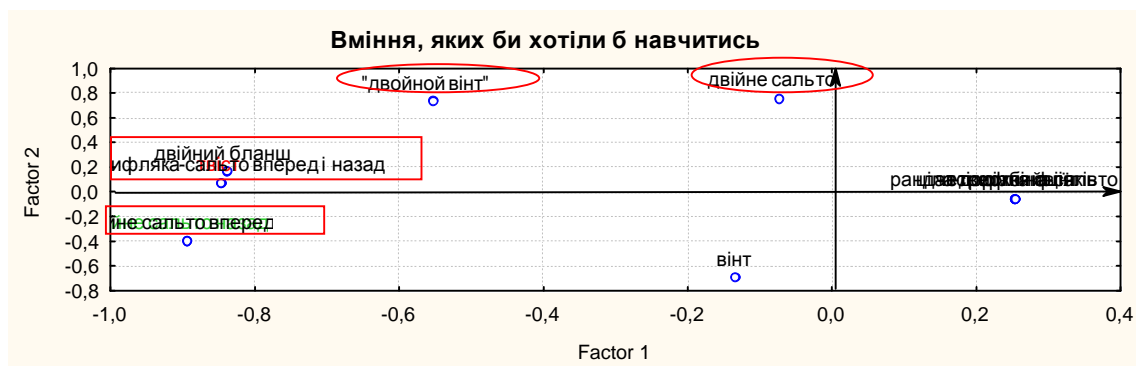

Рис. 2.8. Бажані вміння молодших школярів.

Таблиця 3

Результати вивчення поєднання референтного та діяльнісного компонентів рефлексії спортивних здібностей молодших школярів.

Факторні значення.

	Eigenvalue	% Total	Cumulative	Cumulative
Фактор 1	7,257650	24,19217	7,25765	24,19217
Фактор 2	4,989287	16,63096	12,24694	40,82312

Факторні навантаження.

	Factor	Factor
тренер	0,195834	0,731991
тато	0,055681	0,764903
мама	0,315700	-0,286810
дядько	0,272841	-0,687879
бабуся	0,357354	-0,077629
дідусь	0,687664	-0,231889
брат	0,270580	-0,009050
друзі	-0,640286	0,368074
хрещена	0,351011	-0,191530
сестра	0,547914	-0,492138
сальто	0,731358	0,342755
переворот	0,223179	-0,252415
рандат	0,468504	0,054361
фляк	0,823917	-0,018903
Рандат-фляк-бланш	0,599971	-0,111428
Рандат-трифляка-сальто	0,599971	-0,111428
Сальто назад	-0,259658	-0,335054
темп	0,785032	-0,101114
бланш	0,785032	-0,101114
кувирки	0,288640	0,363876
полвінта	0,561322	0,042547
рандат-фляк-2темпа-трифляка	0,142588	0,167713
Сальто вперед	-0,522459	-0,761249
рандат-трифляка-пірует-бланш	-0,330298	0,661696
Рандат-фляк	-0,621885	-0,497206
Сальто-фляк	-0,290346	-0,552089
Рандат-сальто	-0,532330	-0,105653
стрибки	-0,532330	-0,105653
шпагат	-0,290346	-0,552089
рандат-4темпа-2фляка-бланш	-0,330298	0,661696
Expl.Var	7,257650	4,989287
Prp.Totl	0,241922	0,166310

Таблиця 5

Результати вивчення особистісного компонента рефлексії спортивних здібностей.

Факторні значення.

	Eigenvalue	% Total	Cumulative	Cumulative
Фактор 1	2,510628	25,10628	2,510628	25,10628
Фактор 2	1,698602	16,98602	4,209230	42,09230

Факторні навантаження.

	Factor	Factor
Вмілість	-0,223336	0,139668
Терплячість	-0,223336	0,139668
Сміливість	-0,223336	0,139668
Сила	0,820589	-0,513173
Витримка	0,292446	-0,893163
Старанність	-0,223336	0,139668
Мужність	0,852192	0,510133
Доброта	0,852192	0,510133
Гнучкість	-0,223336	0,139668
Наполегливість	-0,223336	0,139668
Expl.Var	2,510628	1,698602
Prp.Totl	0,251063	0,169860

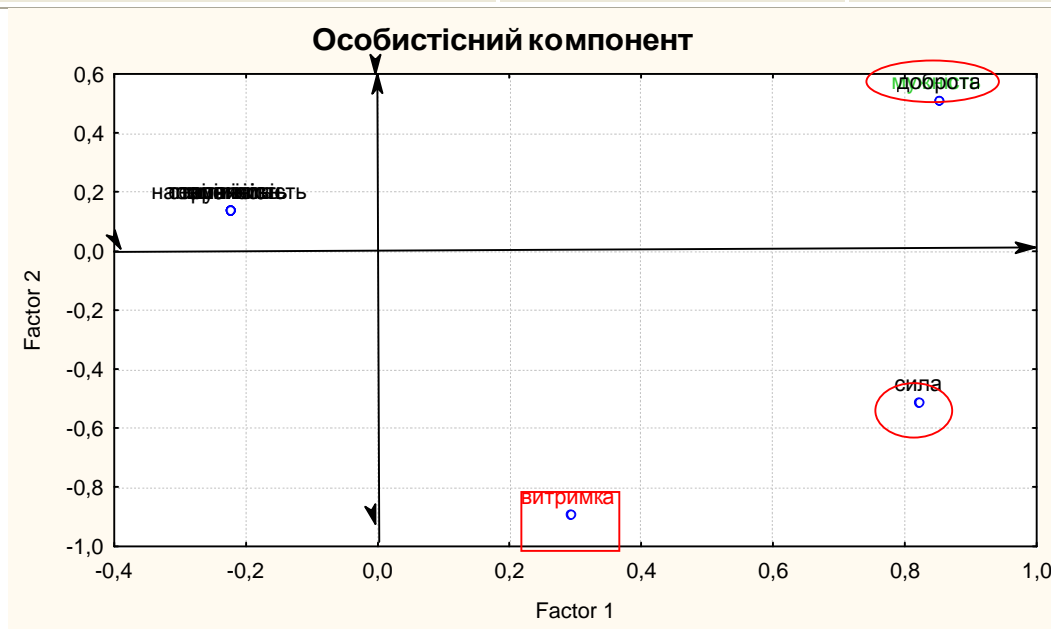

Рис. 3.3. Рефлексія особистісного компонента здібностей молодших школярів.

Таблиця 6

Якості, які молодші школярі хотіли б мати від референтних осіб.

Факторні значення.

	Eigenvalue	% Total	Cumulative	Cumulative
Фактор 1	2,168377	21,68377	2,168377	21,68377
Фактор 2	1,810337	18,10337	3,978714	39,78714

Факторні навантаження.

	Factor	Factor
натренованість	0,048199	-0,189015
мужність	0,048199	-0,189015
сила	0,445829	0,821947
терплячість	0,048199	-0,189015
наполегливість	0,083233	-0,353798
витримка	0,048199	-0,189015
Фізична сила	-0,946412	0,320876
відповідальність	0,048199	-0,189015
гнучкість	0,399600	0,790576
витривалість	-0,946412	0,320876
Expl.Var	2,168377	1,810337
Prp.Totl	0,216838	0,181034

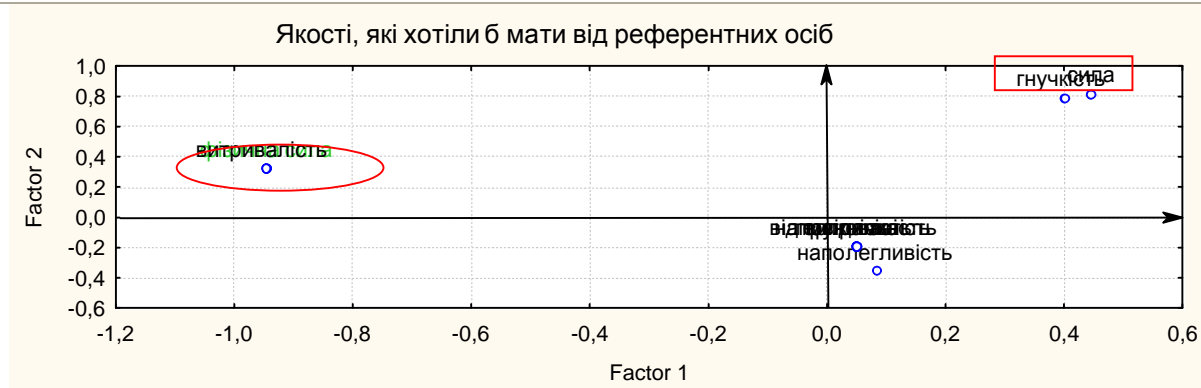

Рис. 3.4. Бажані якості від референтних осіб молодшими школярами.

Додаток 3

Протокол спостереження з програми занять з акробатики для
молодшого шкільного віку.

Етап проведення заняття	Дії тренера	Показники ефективності виконання акробатичних вправ											
		рухові						когнітивні			мотиваційні		
		Висока	Широкий	Утримання	Рухові	Фізична	Швидкість	Розподіл	Сприймання	Оцінка	запам'ятовування	Зацікавленість	Бажання займатися

**ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ПРАКТИЧНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
ЖІНОК – ЖЕРТВ ПОДРУЖНЬОГО НАСИЛЬСТВА**

Магістерська робота з психології
студентки 54 групи
спеціальності «Психологія»
(денної форми навчання)

Каменчук Ірини Михайлівни

Науковий керівник:
кандидат педагогічних наук, професор
Заброцький Михайло Михайлович

ЖИТОМИР -2009

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ І ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ НАУКОВИХ ДЖЕРЕЛ З ПРОБЛЕМИ НАСИЛЬСТВА В ПОДРУЖНІХ	
1.1. Поняття сімейного насильства та його види.....	9
1.2. Соціально-психологічні фактори виникнення та розвитку насильства в подружніх стосунках.....	16
РОЗДІЛ ІІ. МЕТОДИ І МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ	
2.1. Методологічні засади дослідження особистісних особливостей жінок – жертв подружнього насильства.....	26
2.2. Методи, методика та процедура дослідження.....	30
2.3. Характеристика вибірки досліджуваних.....	33
РОЗДІЛ ІІІ. ЕКСПЕРЕМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ ЖІНОК – ЖЕРТВ ПОДРУЖНЬОГО НАСИЛЬСТВА	
3.1. Провідні індивідуально-типологічні властивості.....	38
3.2. Стили міжособистісної поведінки і внутрішньоособистісної конгруентності досліджуваних віднесених до різних груп.....	46
3.3. Результати дослідження агресивних тенденцій за методикою Hend – test (Е.Вагнера).....	64
3.4. Загальна характеристика індивідуально-психологічних особливостей жінок – жертв подружнього насильства.....	69
ВИСНОВКИ.....	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	78
ДОДАТКИ	

Вступ

Актуальність дослідження. Насильство в сім'ї є однією з найактуальніших соціальних проблем, з якою прямо стикається більшість населення.

Сімейне насильство в Україні усе ще залишається латентним явищем, яке виходить на поверхню тільки тоді, коли приховувати проблему вже неможливо. Уявлення про те, що насильство має місце тільки в соціально неблагополучних сім'ях не відповідає дійсності: воно відбувається в будь-яких категоріях населення, незалежно від класових, культурних, соціо-економічних аспектів.

В нашій країні теми гендерної рівності та насильства стосовно жінок у родині стали предметом публічного обговорення тільки протягом останніх років. За даними зарубіжних соціологічних досліджень 97% жертв насильства в сім'ї – жінки [24]. За результатами вітчизняних соціологічних опитувань 70% жінок в Україні піддаються різним формам приниження і знущання у родині, понад 20% жінок ці знущання здійснюються постійно [9].

Як зазначає більшість психологів, жорстоке ставлення до людини неминуче призводить до появи негативних наслідків. По-перше, змінюється ставлення до себе, по-друге, змінюється ставлення до інших людей, суспільства; по-третє, змінюється ставлення до життя (втрачається його сенс). Окрім того завдається значна шкода фізичному здоров'ю, аж до тяжких травм та смерті; виникають порушення психічного стану жінки: симптоми депресії, тривожних станів, посттравматичного розладу (ПТСР) [27].

Проведені в США дослідження свідчать, що від 14 до 28% всіх жінок, які відвідують поліклініки, є жертвами домашнього насильства, 16% вагітних жінок регулярно піддаються насильству, 23% вагітних жінок піддавалися коли-небудь насильству. Від 10 до 35% жінок, що з будь-якої причини

опинилися в травмпункті, є жертвами насильства. Ще вищий відсоток переважання жертв насильства у сфері психіатрії, він складає: 25% всіх жінок, що здійснили спробу самогубства або користуються послугами екстреної психіатричної допомоги, 50% всіх жінок, які отримують амбулаторну психіатричну допомогу, і майже 64% всіх жінок, госпіталізованих у відділення психіатрії. [27]

Та незважаючи на страшну статистику, більшість випадків сімейного насильства, з мовчазної згоди жертви, так і залишаються внутрішньою проблемою конкретної сім'ї, тим самим все сильніше розв'язуючи руки кривдників. Адже, у свідомості багатьох сімейне насильство не є чимось протиправним чи неприпустимим. Відсутність розуміння заважає правильно оцінити проблему і розробити шляхи її вирішення, і на законодавчому рівні, і на рівні заходів щодо розробки адекватних заходів соціальної та психологічної допомоги жертвам сімейного насильства та корекції насильницької поведінки їх кривдників.

Спеціальних психологічних досліджень з проблема насильства стосовно жінок в сім'ї досить мало. Нею займалися в основному криміналісти при вивченні злочинів, скоєних у сімейно-побутовій сфері. Аналіз літератури показує, що досить велика кількість зарубіжних вчених працюють над проблематикою психології насильства. Так, чинники ризиків сімейного насильства розглядали E.Aldarondo і Mederos, F.(2002) [37]; впливу алкоголю на виникнення агресії щодо шлюбного партнера присвятив свої роботи Деніел О'Лірі (2003); Л.Уолкер дослідила вплив жорстокого ставлення на жінку [27]; G.L.Stuart (1994) запропонував типологію чоловіків – насильників. Сформульована велика кількість теоретичних положень, які могли б пояснити основні причини сімейного насильства [12].

Існують різні пояснювальні моделі подружнього насильства: М. Кауфман розвинув свої дослідження в рамках теорії соціального навічання, теорія

наси́льства розвину́та в роботах М. Кімме́ля, Дж. Готтмана і Н.Якобсона, ві́ктимологі́чний підхі́д частково представлений в роботах Г.Й.Шнайдер [6]. При цьому абсолютно недостатньо уваги приділено дослідженням психологічних характеристик жінок, що потерпають від різних видів подружнього (партнерського) насильства

У вітчизняній науці проблематика подружнього насильства порівняно молода, існують лише окремі дослідження з цієї теми: І.А.Грабська (1998) вивчала наслідки подружнього насильства, під її керівництвом О.Д. Шинкаренко (2000) досліджувала Синдром побитої жінки з точки зору теорії сімейних систем, а також механізм віктимізуючого впливу психотравмуючих факторів батьківсько-дитячих стосунків на особистість жінки та прийняття нею ролі жертви та крос-культурні відмінності у сприйнятті, переживанні та використанні образливої поведінки у сім'ї в Україні та Польщі; Н.Г.Опухова і О.Є. Малолетняя (2000) досліджували типи жінок-жертв подружнього насильства, вивчаючи їх життєві міфи; в дослідженні Д. Шестакова докладно розглянуті соціальні та психологічні особливості чоловіків та жінок, які відбували покарання за злочини, вчинені у сімейній сфері [1]; особливу увагу аналізу психологічних теорій, які пояснюють формування «феномену насильства» приділила І.Г.Малкіна-Пих (2006). В рамках гендерних досліджень проблемою займалась Шведова Н.А. (2002). Працювали з цією проблемою і деякі інші автори: Н.М. Платонова та Ю.П. Платонов, В.І. Полубінський та інші.

Актуальність даної магістерської роботи полягає у поглибленому вивченні індивідуально-психологічних характеристик жінок, які страждають від насильства, для з'ясування їх впливу на причину виникнення та динаміку протікання насильницьких інцидентів. Це важливо для підбору адекватних засобів профілактики і корекції віктимної поведінки у жінок. Увага до даної проблеми пояснюється не тільки її практичною актуальністю, але й

недостатньою кількістю спеціальних робіт, в яких відображена цілісна своєрідність особистості жінки – жертви подружнього насильства.

Об'єкт дослідження. Психологічні особливості особистості жінок – жертв подружнього насильства.

Предмет дослідження. Індивідуально-типологічні особливості особистості жінок як основа формування віктимної поведінки.

Мета дослідження. Дослідити індивідуально-типологічні особливості особистості та стратегії поведінки жінок, що страждають від насильницької поведінки в подружніх стосунках.

Теоретична модель досліджуваного явища. В основі теоретичної моделі нашого дослідження лежить розроблена Л.Н.Собчик теорія провідних тенденцій, згідно якої основу особистісного конструкта складає одна або кілька провідних тенденцій, які проходять крізь різні рівні розвитку особистості і надають індивідуального забарвлення емоціям, мисленню та міжособистісній поведінці. А також визначають спрямованість і силу мотивації, тип реакції на стрес, особливості процесів адаптації.

Гіпотеза:

- Внутрішньоособистісна конфліктність та суперечливість жінки – жертви подружнього насильства сприяє формуванню характерного варіанту дезадаптації.

- Індивідуально-психологічні особливості жінок – жертв подружнього насильства базуються на основі слабкого типу вищої нервової діяльності і під впливом зовнішніх чинників складають базу для формування віктимної поведінки.

Задачі дослідження:

1. Проаналізувати наукові літературні джерела з проблематики подружнього насильства.
2. Розробити експериментально-психологічну модель дослідження, яка дозволить отримати дані, що охоплюють різні рівні прояву індивідуально-психологічних особливостей особистості респондентів.
3. Підготувати і провести дослідження психологічних особливостей жінок – жертв подружнього насильства.
4. Обробити результати, зробити висновки.

Методи дослідження. Мета і завдання дослідження зумовили необхідність використання комплексу методів емпіричного дослідження: ІТО – Індивідуально типологічний опитувальник (Л.Н.Собчик); метод діагностики міжособистісних відносин ДМВ (модифікований Л.Н.Собчик варіант інтерперсональної діагностики Т.Лірі); Тест руки Вагнера (Hand Test).

Для статистичної обробки отриманих даних використовувались методи математичної статистики: значущість розбіжностей за t-критерієм Стюдента для залежних вибірок і t-критерій Стюдента для незалежних вибірок (Statistica v6.0). В дослідженні також були використана якісна інтерпретація даних.

Організація дослідження включає 3 етапи:

I етап: Виділення типів досліджуваних за допомогою *ІТО – Індивідуально-типологічного опитувальника*;

II етап: Проведення дослідження стилю міжособистісних відносин і структури «Я » за *методикою ДМВ* в кожній виділеній групі та аналіз значущості розбіжностей даних за t-критерієм Стюдента.

III етап: Дослідження неусвідомлених агресивних тенденцій в кожній групі за методикою Hand-Test (Е.Вагнера).

IV етап: Узагальнення результатів дослідження за усіма використаними методиками.

Використовувалася індивідуальна форма проведення дослідження.

Процедура дослідження передбачала заповнення бланків.

Вибірка: Жінки з кола спілкування дослідника, про яких відомо, що вони піддаються різним формам подружнього насильства: 25 осіб віком від 21 до 52 років

Дослідження проводилося в період грудень 2008 року – березень 2009 року у м. Житомирі.

Деонтологічний аналіз. Дослідження відповідає основним вимогам професійної етики (методологічно обґрунтоване та не містить шкідливих впливів).

Наукова новизна: проведене дослідження дало можливість виявити індивідуально – типологічні основи формування віктимної поведінки жінок в шлюбі.

Практичне значення: отримані в результаті проведення дослідження дані можуть бути використані для пошуку і розробки адекватних методів профілактики та корекції віктимної поведінки жінок в сім'ї. У відповідності до результатів дослідження, можливе виявлення категорії дівчат потенційних жертв насильства з метою корекції їхньої поведінки.

Надійність і вірогідність дослідження забезпечувалася вибіркою досліджуваних з відповідними вимогам дослідження характеристиками, застосуванням адекватних методів дослідження, поєднанням кількісного та якісного аналізу, використанням відповідних методів математичної статистики.

РОЗДІЛ I Теоретичний аналіз проблеми сімейного насильства, яке застосовуються до жінок в подружніх стосунках.

1.1. Поняття сімейного насильства

В сучасній психології **насильство** – це будь-який спосіб поведінки (простий або складний, вербальний або невербальний), який використовують для того, щоб управляти думками, почуттями і вчинками іншого, проти його бажання, волі і поглядів, але з психологічною (а часто і матеріальною) вигодою для насильника. Крім того його можна розглядати і як прояв бездіяльності [15,с.46]. Наприклад, випадки ненадання допомоги людині, яка її потребує.

Така діяльність чи бездіяльність характеризується певними характеристиками :

- 1) умисність – насильство завжди спрямоване на досягнення певної мети, воно є наслідком продуманої дії, тобто не є випадковим;
- 2) порушення прав та свобод іншої людини – насильство завжди пов'язане з порушенням якихось прав особистості або групи осіб;
- 3) низький рівень самозахисту – між учасниками насильницьких дій присутні різного роду переваги: фізична сила (чоловіка щодо дружини, дорослих щодо дітей або людей похилого віку), при цьому жертва може сама створювати передумови для тих ушкоджень, які завдаються виконавцем насильства;
- 4) спричинення шкоди (фізичної, моральної) [21].

Насильство відносно жінок (*violence against women*) – вид агресивної поведінки і використання сили для нанесення шкоди – від словесних образ і погроз до побоїв і смерті. Жінки набагато частіше, ніж чоловіки, стають

жертвами фізичного, психологічного, економічного і особливо сексуального насильства [28].

За даними Міжнародної науково-практичної конференції з проблем домашнього насильства [8], увагу дослідників в 1960-х першим привернуло пильну роках фізичне насильство щодо дітей. Згодом в сферу їхньої уваги потрапило також жорстоке ставлення, що негативно впливає на психіку дитини, незалежно від наявності або відсутності фізичного насильства. А через 10 років увага дослідників звернулась і до вивчення феномена насильства над жінками. Спочатку у фокусі уваги опинилося фізичне насильство, а вже потім об'єктами вивчення стали сексуальне насильство в сім'ї, а також жорстоке ставлення в емоційній сфері, склад якого у різних авторів істотно відрізняється. Але, як правило до психологічного насильства можна віднести:

- примус і погрози завдати фізичну шкоду, припинити стосунки, здійснити самогубство; примушення до здійснення незаконних дій;
- економічну дію, що включає в себе перешкоджання в розпорядженні власними грошима та майном, отриманні або збереженні роботи, позбавлення доступу до сімейного бюджету та інформації про нього;
- усунення від процесу ухвалення рішень;
- використання дітей для здійснення психологічного тиску;
- заперечення наявності проблеми насильства, перекладання відповідальності за неї на партнера та ігнорування його заклопотаності жорстоким ставленням;
- контроль, ізоляція партнера, заборона контактів, які виправдовуються ревностями;
- приниження, обзивання, формування почуття провини і власної неадекватності;
- залякування за допомогою жестів, дій, пошкодження майна і демонстрації зброї [8].

У зарубіжній соціологічній та психологічній літературі використовується декілька термінів, що характеризують насильство в сім'ї:

«*Domestic violence*» – насильство, здійснене членами сім'ї по відношенню до інших членів сім'ї – дітей, дружини/чоловіка, батьків, інших родичів. Використовуються також окремі спеціальні терміни, що стосуються тільки подружніх відносин, - «*Spouse abuse*» (зловживання стосовно дружини/чоловіка), «*Wife battering*» (побиття дружини), «*marital rape*» (згвалтування в шлюбі), «*spouse abuse*» (подружня жорстокість) [6].

Згідно із Законом України «Про попередження насильства в сім'ї» **насильство в сім'ї** – це будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю [11].

Подружнє насильство є різновидом сімейного насильства, під яким розуміють дії чоловіка чи дружини (одиночні чи такі, що повторюються), які спричиняють фізичну шкоду або викликають психічний дискомфорт (негативні переживання, стан напруженості, страху, пригнічення і т. д.) у партнера [34]. Про подружнє насильство, як правило, говорять в тих випадках, коли факти грубого і жорстокого ставлення виявляються не одиничними, випадковими і ситуативними, а регулярними і систематичними.

Подружнє насильство зазвичай підрозділяють на чотири основні види: психологічне (моральне або емоційне); економічне; фізичне та сексуальне. Іноді в окремі види насильства виділяють різного роду погрози, але частіше їх вважають проявом одного з перерахованих чотирьох основних видів. При всій різноманітності видів насильства саме подружнє насильство характеризується тим, що набуває всезагального, генералізованого характеру. Не буває сімейного насильника, який обмежує свою жертву в чомусь одному (Алексєєва, 2000) [15].

Слід відзначити відмінність у підходах і трактуванні цієї проблеми в різних країнах. Якщо в Україні очевидним фактом насильства, як правило, вважається застосування фізичної сили, то в розвинених європейських країнах, таких як Франція, Німеччина, заборони чоловіка, що обмежують свободу дій і самореалізацію дружини (обмеження зустрічей із подругами, відвідування культурних і спортивних заходів, вимоги залишити роботу тощо) вже можуть бути розцінені як протиправні.

Більшість же співвітчизниць на такі дрібниці як обмеження особистої свободи взагалі не звертають уваги.

В кожній країні світу діють закони, які захищають жінок від насильства. Вперше ця проблема набула глобального масштабу під час оголошеного в ООН десятиріччя жінок 1975-1985 роках. А в 1995-му на конференції в Китаї ООН прийняла спеціальну декларацію, в якій дала чітке визначення поняттю «насильство над жінками». Резюме документа, який було названо «Пекінська платформа», було таким: будь-яка форма насильства проти жінок – злочин. Взагалі в більшості цивілізованих країн подібні питання вирішуються на законодавчому рівні. Наприклад, у Швеції в 1998 році набув сили Закон «Про недоторканність особистості жінки». Він передбачає позбавлення волі строком до шести років за дії, спрямовані проти особистості жінки, в тому числі і домашнє насильство, які завдають шкоди як її фізичному, так і психічному здоров'ю. В Німеччині та Австрії діє закон, згідно якого ізолюють не жертву, що пережила сімейне насильство, а самого насильника [18].

Що стосується України, то свідченням того, що сімейне насильство набуло статусу особливої соціальної проблеми, стало прийняття нової законодавчої бази, створення кризових центрів, проведення досліджень, і організація науково-практичних семінарів та конференцій. В листопаді 2001 року був прийнятий Закон України «Про попередження насильства в сім'ї»

Пояснювальні моделі насильства.

Значна частина робіт зарубіжних дослідників з проблеми подружнього насильства присвячена вивченню джерел його походження.

У психології існує безліч пояснень насильства. В психоаналізі насильство пояснюється як примітивний потягу до смерті («інстинкт смерті») перенесений індивідом з самого себе на зовнішні об'єкти. З точки зору необіхевіористів насильство є наслідком фрустрацій (теорія фрустрації), що зазнаються в процесі соціального наuczіння. З погляду інтеракціонізму воно є наслідком «конфлікту інтересів», «несумісності цілей» окремих осіб і соціальних вимог [6].

Основні теорії насильства можна об'єднати в три групи:

1. Соціально-психологічний підхід наголошує на чинниках соціального наuczіння і ролях модельованих через досвід і засвоєних під впливом сімейного виховання. 2. Соціокультурний підхід: концентрує увагу на впливі соціальних чинників і устрою, а також сімейних відносин на управління атмосферою насильства. Основна увага в рамках соціокультурного підходу сфокусована на соціальних нормах патріархату як причині агресії проти жінок. 3. Міжособистісні теорії: розглядають в якості фактора насильства психологічні риси (агресивність, почуття провини, низька самооцінка). До цієї категорії входять і теорії, що наголошують на ролі алкоголю і наркотиків як на фактор-прискорювачу зловживання у відносинах.

Досліджуючи причини подружнього насильства, багато авторів розглядають його в історичному контексті, тобто як пережиток минулого, коли чоловік мав закріплене не тільки традицією, але й законом право карати і дисциплінувати дружину.

В своїй праці «Жіноча психологія» Карен Хорні [10] пояснює подружнє насильство як хворобливу реакцію чоловіка на будь-яку фрустрацію, яка іде від дружини. Ця реакція породжує інстинктивне бажання базально невпевнених чоловіків принизити дружину, щоб підірвати і її почуття

впевненості в собі В свою чергу мазохістську поведінку жінок К.Хорні пояснює як таку, що закладена в соціальній ситуації і що в будь-якій культурі така поведінка проявляється, якщо у жінок:

- обмежується кількість дітей, яких вони можуть народити;
- коли жінки вважаються неповноцінними порівняно з чоловіками;
- економічно залежать від чоловіків;
- їх прояв сексуальності блокується;
- жінки обмежені своїми ролями, які зв'язують їх з сім'єю, релігією та добродійністю.

Коли такі умови зберігаються в культурі, «природа» жінок описується як слабка, пасивна, емоційна і залежна [33].

На основі аналізу робіт зарубіжних авторів М. Кауфмана, М. Кіммеля, М.Шеллер Г.Й.Шнайдер, російські дослідниці І.Д.Горшкова і І.І.Шуригіна зробили наступні висновки: розвиток схильності чоловіків до насильства стимулює найближче оточення. Насильство виступає компенсацією почуття безвладдя, а також способом контролю над жінкою. Крім того вчені, вказують на насильство чоловіків щодо жінок як на результат соціалізації, а також на проблему дисбалансу влади: сім'ї, в яких більшість рішень приймаються одним з подружжя, найчастіше стикаються з проблемою насильства. Віктимну ж поведінку жінок трактують як пов'язану з «жіночою природою», мовляв жінка своєю поведінкою «жертви» сама провокує насильство. Всі ці чинники роблять жінку уразливою для насильства в сім'ї [6].

Л.Берковіц підкреслює взаємозалежність жертви і кривдника, приєднуючись таким чином до віктимологічного підходу – «грубість породжує ще більшу грубість, а агресивні дії однієї сторони викликають у відповідь агресію іншої» [3].

В своїх дослідженнях Савчук О.М акцентує увагу на тих психологічних змінах, що спостерігаються у більшості жінок – жертв насильства. На основі «циклічної теорії насильства» розробленої Л.Уолкер, вона описує фази

насильства та характер змін у психіці жінок: у першій фазі відбувається спроба посилення контролю за насильником з боку потенційної жертви, в другій здійснюється насильство, а третя – виявляє залежність жертви від насильника, що фактично позбавляє його від покарання і призводить до повторення циклу [27].

О.Д Шинкаренко проводила свої дослідження в межах індивідуально-психологічного підходу, в якому піднімаються проблеми особистісних рис образника і жертви як факторів, що спричиняють насильницьку та віктимну поведінку, і дійшла висновку, що особистісні характеристики, самосприйняття та поведінкові стратегії побитої жінки відзначається внутрішньою конфліктністю та суперечливістю. А також, що в подружжі з високим рівнем образливої поведінки за жінкою закріплюється роль жертви і її стратегії поведінки, а також поведінки партнера-насильника лише закріплюють існуючу ситуацію.

Досліджуючи феномен подружнього насильства Захожа В. А. звертає увагу на характерні особливості подружніх стосунків описані М.Гордоном:

а) обмеженість контактів і інтенсивність відносин, що сприяє повторенню актів насильства;

б) наявність емоційно забарвленої прихильності і інтимних стосунків, в контексті яких і відбувається насильство [12].

Серед характеристик сім'ї що мають значення для пояснення феномену насильства можна назвати наступні

- значний об'єм часу, який людина проводить в сім'ї;
- велика частота виникнення розбіжностей, пов'язана з широким діапазоном видів діяльності;
- високу значимість різних сторін сімейної взаємодії для членів сім'ї;
- статеві і вікові відмінності членів сім'ї, що призводять до відмінності поглядів і інтересів;

- рольові очікування від поведінки членів сім'ї на основі їх вікових і статевих ознак, а не на основі інтересів і рівня компетенції;
- відносна закритість сім'ї як для соціального;
- емоційні, матеріальні і юридичні фактори, що роблять неможливим вирішення конфліктів шляхом припинення відносин;
- стрес, пов'язаний з такими етапами, як народження і виховання дітей і т.д.;
- соціокультурні норми, що припускають насильство по відношенню до членів сім'ї при тому, що за межами сім'ї воно вважається неприпустимим.

У своєму теоретичному аналізі і емпіричному дослідженні ми спирались на індивідуально-психологічний підхід, який дозволив нам підійти до пояснення феномену насильства з точки зору впливу особистісних характеристик жертви як сторони взаємодії на виникнення і динаміку насильницького інциденту.

Отже, виходячи з вище зазначеного, можна зробити висновок, що не існує єдиної теорії, яка здатна повністю пояснити феномен подружнього насильства. Приймаючи до уваги складність людської натури, особливості соціального впливу і характер сім'ї, слід враховувати і всю різноманітність сімей, індивідуальні характеристики їх членів і ті соціальні відхилення, які в сукупності можуть породжувати насильство.

1.2. Соціально-психологічні фактори виникнення та розвитку насильства в подружніх стосунках.

Згідно з віктимологічним та індивідуально-психологічним підходами, виникнення та динаміка подружнього насильства в конкретній сім'ї визначається як насильницькими тенденціями кривдника, так і психологічними особливостями жертви (віктимністю). Існують певні загальні

характеристики насильників: критичність до інших, агресивність, владність, потайність, імпульсивність; і загальні характеристики реальних чи потенційних жертв подружнього насильства : пасивність, підкорюваність, невпевненість в собі, низька самооцінка, почуття провини. З одного боку, ці якості сприяють виникненню насильства, з іншого – посилюючись з часом тягнуть за собою подальший розвиток насильства.

Малкіна-Пих виявляє наступні характерні ознаки жертв насильства (Малкіна-Пих, 2006):

- відчують страх перед запальністю свого партнера;
- часто поступаються партнерові, боячись образити його почуття або викликати гнів;
- відчують бажання «врятувати» партнера, коли він потрапляє у скрутне або неприємне становище;
- виправдовують погане ставлення партнера перед собою і перед іншими;
- терплять, коли партнер, дратуючись і сердячись, б'є їх, штовхає, пхає;
- приймають рішення щодо своїх дій або вчинків друзів в залежності від бажання або реакції партнера;
- виправдовують партнера тим, що він поводить себе точно так, як колись його рідний батько чинив з матір'ю.

Н.М. і Ю.П. Платонові умовно поділяють причини виникнення насильства пов'язані з особливостями особистості учасників насильницького інциденту на три групи:

1. причини, викликані особливостями особистості чоловіка та історією його життя;
2. причини, викликані особливостями особистості жінки та її життєвою історією;
3. причини, обумовлені особливостями подружніх відносин [22].

До найбільш типових причин насильства, обумовлених особистістю та історією життя чоловіка, можна віднести наступні:

1. насильство в батьківській сім'ї.
2. насильство батьків по відношенню до нього самого в дитинстві;
3. традиційний погляд на розподіл чоловічих і жіночих ролей (чоловік – абсолютний голова сім'ї);
4. упевненість в тому, що жінка має потребу бути жертвою;
5. тривожність з приводу посягань дружини на його домінуюче положення;
6. низький самоконтроль і самосвідомість;
7. вживання алкоголю, наркотиків;
8. стрес, пов'язаний з економічними і побутовими проблемами;
9. психопатія.

До найбільш типових причин насильства, обумовлених особистістю та історією життя жінки, можна віднести наступні

- чинники ризику фізичного насильства
 1. високий рівень психологічної залежності від чоловіка;
 2. економічна залежність від чоловіка;
 3. вищий рівень освіти жінки в сім'ї;
 4. наявність фізичних недоліків у жінки (особливо якщо вони з'явилися в процесі спільного життя);
 5. низька самооцінка;
 6. недостатня або невміла сексуальна активність і т.д.
- чинники, які сприяють психологічному насильству:
 1. явно виражене страждання жертви як чинник підкріплення агресії;
 2. емоційна залежність жінки;
 4. невисокий соціально-економічний статус жінки;
 5. наявність досвіду сприйняття себе жертвою в батьківській сім'ї;
 7. високий ступінь розбіжностей і конфліктів між подружжям;

8. численні стресові ситуації (безробіття, смерть близьких родичів, дуже важка і низькооплачувана робота, ворожі дії знайомих);

9. вживання алкоголю, наркотиків.

Для жінки чинником ризику стати жертвою подружнього насильства також є несприятлива ситуація в батьківській сім'ї. Згідно комплементарної теорії шлюбу Т.Уінча: діти засвоюють і повторюють моделі шлюбних відносин батьків. Психологи відзначають: якщо навіть найрідніша людина в світі – батько дозволив собі вдарити дочку, то такі дії на її адресу з боку інших чоловіків – закономірне продовження відносин. Пряме відношення до формування «комплексу жертви» є міжособистісні ролі в сім'ї, які в силу своєї структури і змісту впливають як психотравмуючий фактор. Зустрічається безліч варіацій сімейних ролей, що деструктивно впливають на особистість дівчинки : «попелюшка», «дочка – кумир сім'ї», «хвора дитина» «сіра мишка» - злісно-забитий тип дитини в термінології П.Лесгафта; «дочка – урна для сімейного сміття» і т. д.. Можливі й інші варіанти деструктивного впливу батьківської сім'ї, при якому дівчинка привчається до страждань і, в міру дорослішання удосконалюючись в ролі жертви, залучає до свого життя майстерніших «катів». Таким чином, при порушенні відносин створюється несприятливий фон для емоційного розвитку дитини, і це в решті-решт може стати джерелом формування генералізованої невдоволеності собою, тобто сім'я є одним з головних чинників формування психології жертви. Можна сказати, що у жінок на момент вступу до шлюбу вже сформоване «звикання до насильства», зведення його в культурну норму, і саме це сприяє довготривалому насильству з боку чоловіка. Мало того, жінка може так міцно зжитися з роллю жертви, що навіть починає отримувати задоволення від здійснюваного над нею насильства – це означає пристрасть до страждань [32, с.93].

Жінка, що виросла в умовах насильства, часто і не підозрює, що знаходиться у соціально небезпечному положенні; що своїм

гіпертрофованою згодою служити комусь, вона провокує у відповідь злість. Якості особистості жінки, які сприяють її «жертвній поведінці» і провокують щодо неї насильство, становлять *віктимність особистості*.

Віктимізація – це процес перетворення людської індивідуальності на жертву. Христенко пропонує наступне визначення поняттю **жертва**: людина (сторона взаємодії), яка втратила значимі для неї цінності в результаті впливу на неї іншої людини (сторони взаємодії), групи людей, певними подіями і обставинами [15, с.25]. За кордоном аналіз віктимної поведінки представлений у дослідженнях більшості наукових шкіл: З. Фрейд, Е. Фромм, А. Адлер, К. Хорні, А. Маслоу, К. Роджерс, К. Ясперс.

В роботі О.М.Савчук описано процес усвідомлення себе жертвою певного насильницького акту, який проходить жінка (віктимізація). Він має певні етапи (рівні віктимізації) [27]:

1-й рівень – спотворення усталених переконань щодо себе і свого життя:

- скорочення часової перспективи (забувається те, що було в минулому; зникає перспектива майбутнього, є лише концентрація на «тут» і «тепер»);
- втрата почуття безпеки (раптові напади паніки, гніву, почуття самотності, безпорадності, ригідна поведінка);
- прагнення усамітнитись, ізолюватися від людей.

2-й рівень – повторне ураження:

- опосередковане звинувачення з боку рідних, близьких у неправдивості трагічних ситуацій;
- формування почуття провини у жертви;
- відсутність підтримки.

3-й рівень – входження у роль жертви:

- відчуття приреченості;
- пристосування до інцидентів та власного стану байдужості;
- почуття нетерпимості до власних помилок;
- самозвинувачення;

- проектування насильства на всі сфери життя;
- виконавець насильства перестає бути потрібним: він уже своє зробив, жертва катує саму себе.

З процесом віктимізації пов'язані також депресія і тривога, як наслідки насильства в сім'ї.

Індивідуальна віктимність – це властивість конкретної людини, обумовлена її соціальними, психологічними або біофізичними характеристиками (або їх сукупністю), яка сприяє в певній життєвій ситуації формуванню умов, за яких виникає можливість спричинення їй шкоди протиправними діями. Інакше кажучи, віктимність конкретної людини є її потенційною здатністю ставати жертвою злочинних дій (у нашому випадку насильницьких) в результаті взаємодії її особистісних якостей із зовнішніми чинниками (Полубінський, 1979.) [15,с. 32-33]

Індивідуальна віктимність складається з особистісного і ситуативного компонентів.

Особистісний компонент індивідуальної віктимності – це здатність ставати жертвою в силу певних, властивих індивідові суб'єктивних якостей.

Деякі вчені виділяють два конститутивних типи віктимности (Туляков 2004) [15,с.34]

- Особистісний (як об'єктивно існуюча властивість людини, що виражається в суб'єктивній здатності деяких осіб ставати жертвами певного виду злочинів за умов, коли була реальна і очевидна для пересічної свідомості можливість уникнути цього);

- Рольовий (той, що об'єктивно існує в даних умовах життєдіяльності деяких соціальних ролей, виражається в небезпеці для осіб, які їх виконують, незалежно від їхніх особистісних якостей, піддатись певному виду злочинних посягань лише в силу виконання такої ролі).

Очевидно, що індивідуальна віктимність, або «комплекс жертви» завжди реалізуються у відповідній ситуації. В рамках даної роботи ми розглядаємо лише ситуацію подружнього насильства.

Р.Мосс і Дж.Шефер [15, с.65] сформулювали п'ять таких задач, які виникають перед людиною, що опиняється в кризовій ситуації (стає жертвою насильства), які потрібно вирішити для виходу із неї.

1. встановлення смислу ситуації і визначення її значення для себе;
2. реакція на вимоги кризової ситуації і спроба протистояти їй;
3. підтримка відносин з членами сім'ї, друзями і з тими, хто здатний посприяти у вирішенні проблеми;
4. збереження емоційного балансу, управління негативними почуттями викликаними несприятливою ситуацією;
5. збереження і підтримка образу «Я», соціальної ідентичності, впевненості в собі.

Людина з підвищеною індивідуальною віктимністю, або «комплексом жертви» не може успішно справитись із зазначеними вище задачами, у зв'язку з порушенням процесів психічної адаптації: емоційні порушення, внутрішньообистісні і міжособистісні конфлікти, механізми психологічного захисту та індивідуальні механізми переробки стресу (оволодіваючої поведінки, копіювання). Захисні механізми діють у підсвідомості, вони викривлюють, заперечують або фальсифікують реальність і активізуються в ситуації стресу, фрустрації, конфлікту або психологічної травми.

Н. Мак-Вільямс вказує на фактори які є основою для автоматичного використання людиною певного захисту або набору захистів:

1. вроджений темперамент;
2. природа стресів, пережитих в дитинстві;
3. захисти, зразками яких були значимі дорослі;
4. наслідки використання певних захистів засвоєні шляхом досвіду (Мак-Вільямс, 1998) [14].

Наслідки подружнього насильства

Вченими доведено, що яким би не було пояснення явища подружнього насильства, в якій би формі воно не відбувалось, воно має негативні наслідки і для жертви, і для інституту сім'ї в цілому.

У жінок, які потерпають від різних форм насильства у сім'ї, відбувається формування певних реакцій на травматичні ситуації, що складають основу для цілого ряду хвороб та ускладнень. Серед них дослідники виділяють явище *набутої безпорадності*, «синдром побитої жінки», *віктимізацію* [27].

Набута безпорадність (learned helplessness) – особливість поведінки, що набувається при систематичному негативному впливі, уникнути якого не можливо. Характеризується тим, що настає гальмування моторної активності, ослабляється біологічна мотивація, втрачається здатність до навчіння, з'являються соматичні розлади. Має тенденцію до генералізації, виникнувши в одній сфері життєдіяльності, переноситься на інші [15], [27].

Явище набутої безпорадності у жінок – жертв насильства проявляється формуванням певних висловлювань, які раціоналізують їх власну поведінку та поведінку кривдника. При одиничних епізодах насильства висловлюють протест проти дій насильника. Але, оскільки кривдник не реагує на ці зауваження, у жінки виникає відчуття безпорадності, марності спроб виходу із ситуації: «краще не провокувати». Жінка пристосовується до патологічної ситуації, змінюється її ставлення до себе самої. Поступово свій гнів, який мусила би скерувати проти чоловіка, вона обертає супроти самої себе. Незалежно від того, чи можливо це чи ні, жінка думає змінити ситуацію шляхом власних активних дій неможливо. Почуття безпорадності має негативний і деструктивний вплив на здатність особистості до розв'язання проблем взагалі. Жінки переконані, що не можуть впливати на ситуацію.

Жорстоке ставлення, постійний стрес і травми формують через деякий час «синдром побитої жінки» (Battered Woman Syndrome). «Синдром побитої жінки» досліджений і описаний на початку 80-х років XX століття Л.Уолкер і

реорганізований Дж. Дугласом, неодноразово ставав предметом дослідження і обговорення не тільки психологів, а й психіатрів. (О. Д Шинкаренко, 2000; .Ю.В Онышко, 2003)

Він включає в себе наступні наступні аспекти:

- зниження рівня самооцінки;
- віра у міфи про причини побиття;
- дотримання традиційних укладів (традиційних сімейних цінностей, сексуально-рольових стереотипів);
- самозвинувачення за акти побиття;
- страждання від комплексу провини;
- пасивність;
- присутність певних стресових реакцій з психіатричними компонентами;
- використання сексу для встановлення близькості;
- переконання в тому, що ніхто не зможе допомогти вирішити ситуацію [19].

Реорганізована версія СПЖ – індикатори і докази домашнього насильства виглядає наступним чином:

- Травматичні ефекти насильства (неспокій, тривога, соматичні розлади);
- Ознаки вивченої безпорадності (депресія, низька самооцінка, низька здатність до вирішення конфліктів);
- Деструктивні механізми роботи з насильством (почуття провини, заперечення фактів насильства, неправильне розуміння суті насильства).

Крім того жінки, що піддаються насильству мають великий ризик розвитку депресії і зловживання на цьому фоні алкоголем і наркотичними речовинами.

Описаний Л.Уолкер і Дж.Дугласом «синдром побитої жінки» включає в себе використання жертвами подружнього насильства певних психологічних захистів як деструктивних механізмів роботи з насильством. Наявність

психологічних захистів (заперечення) у жінок, які стали досліджуваними в нашій роботі створили досить значне ускладнення в проведенні дослідження.

Отже, аналіз наукових джерел з проблеми сімейного насильства дозволяє зробити наступні висновки:

Подружнє насильство як один з різновидів сімейного насильства включає в себе соціальні, юридичні, психологічні, педагогічні та медичні аспекти. Вона є актуальною для більшості населення незалежно від класової належності, культурних, соціо-економічних чи релігійних аспектів. При цьому існує складність з виявленням справжніх масштабів цього явища, оскільки у свідомості багатьох сімейне насильство не є чимось протиправним чи неприпустимим. Крім того, більшість жертв домашнього насильства відчують себе емоційно залежними від кривдника, вважають у всьому винними лише себе і не звертаються за допомогою.

Насильство в сім'ї завдає шкоди фізичному та психічному здоров'ю жінки та дітей, які ростуть в ситуації насильства. За будь-якого виду подружнього насильства (фізичне, психологічне, економічне, сексуальне) у жертви відбуваються негативні психологічні зміни: «набута безпорадність» «синдром побитої жінки».

До цих пір немає єдиного бачення даної проблеми в психології, немає єдиної теоретичної і дослідницької парадигми.

В рамках нашого дослідження ми обрали індивідуально-психологічний і віктимологічний підходи, адже для кращого розуміння проблеми подружнього насильства, вкрай необхідно визначити не лише психологічні причини насильницької поведінки (як це в більшості випадків і робиться), а й психологічні причини віктимної поведінки та особливості особистості жертви. Це допоможе в розробці комплексних методів розв'язання проблеми насильства в сім'ї: методи впливу на особистість насильника з одного боку, слід доповнити методами корекції віктимної поведінки жінок і сім'ї як цілісного утворення.

Розділ II. Методи та методика дослідження.

Методологічні засади дослідження психологічних особливостей особистості жінки – жертви подружнього насильства.

Працюючи над проблемою подружнього насильства, вчені, все частіше, приходять до висновку, що дослідження психологічних особливостей жертви, дає можливість повніше вивчити механізми виникнення та динаміку насильницьких стосунків у шлюбі (в парі).

Згідно віктимологічного підходу до проблеми подружнього насильства, психологічні особливості жертви є важливим фактором виникнення та розвитку насильницького інциденту, тобто віктимна (сприяюча) поведінка жертви певним чином провокує насильство.

У зв'язку з цим перед нами постає питання: чому саме ця жінка стала жертвою подружнього насильства? Чому одні жінки потерпають від знущань і принижень у власній родині і продовжують жити з чоловіками-насильниками, не маючи сили або бажання розірвати стосунки, а інші не допускають такого ставлення до себе. Щоб дати відповідь на ці питання, нам необхідно дослідити, наскільки емоційні, вольові та інші психологічні риси особистості сприяють «поведінці жертви» і як ці риси проявляються в конфліктній ситуації. Вирішення даних питань дасть можливість глибше вивчити причини феномену подружнього насильства і розробити рекомендації щодо профілактики та корекції віктимної поведінки..

Сукупність психологічних властивостей, якостей, характеристик особистості, що сприяють її віктимній поведінці та віктимізації, складають *віктимність особистості* [15].

Отже, основною метою нашого дослідження є вивчення особливостей особистості жінок, що потерпають від фізичного, психологічного чи

економічного насильства (всіх видів або будь-якого їх поєднання) в шлюбі (офіційному або незареєстрованому).

В рамках різних підходів розглядаються різні структурні компоненти особистості: риси, якості особистості, типи особистості, тобто сукупність багатьох рис, які утворюють узагальнені поведінкові характеристики.

В основу теоретичної моделі нашого дослідження лягла розроблена Л.Н.Собчик **теорія провідних тенденцій** – це концепція поняття особистість, заснована на парадигмі спадкоємності різних рівнів психічних функцій.

Ця теорія стверджує, що доцільно виходити з розуміння людини як унікальної єдності біологічного і соціального, що об'єктивно виступає як багатомірне, ієрархічно організоване, динамічне ціле, як система, компоненти якої нероздільні, інтегровані в цілісну особистість, що складається з різнорівневих властивостей і підкоряється системним принципам підпорядкованості. [29].

Визначальною типологічною ознакою особистості є наскрізна присутність на всіх рівнях однієї або декількох провідних тенденцій.

Провідні тенденції – це стержневі якості особистості, укорінені в типі вищої нервової діяльності, які надають індивідуального забарвлення мисленню, стилю переживання, міжособистісній взаємодії, визначають спрямованість і силу мотивації, тип реакції на стрес, особливості адаптації. Формуючи характер людини, вони певною мірою обмежуючи рамки, в яких формуються вищі рівні особистісного розвитку, створюючи певну вибірковість щодо тих чи інших цінностей, варіантів і спрямувань соціальної активності. Інтегративним центром особистості виступає самосвідомість.

Покладена в основу методології психодіагностичного дослідження, теорія провідних тенденцій дозволить нам краще зрозуміти складний особистісний конструкт. Адже саме провідні тенденції лежать в основі непередбачуваної поведінки в складних ситуаціях і стресі; будучи вчасно

виявленою, провідна тенденція підказує шлях посилення контролю і оволодіння ситуацією.

В своїй праці Л.М.Собчик так дає визначення поняттю особистість: «**Особистість** – це відкрита для зовнішнього досвіду саморегулююча система, в якій на всіх рівнях розвитку і формування самосвідомості проявляється провідна тенденція, яка надає індивідуального забарвлення таким структурним компонентам, як мотиваційна направленість, емоційна сфера, стиль мислення і спосіб спілкування з оточуючими. Вона відкрита зовнішнім впливам і має властивість динамічності, реагуючи на зміни середовища в межах індивідуально окресленого діапазону мінливості, що робить її адаптивною і витривалою до стресу. Вищі рівні самосвідомості, ієрархія цінностей і соціальна спрямованість не лише під впливом соціуму, а й залежать від індивідуального тропізму. Тобто неусвідомленого потягу. Що значно обмежує кількість варіантів вибору конкретної людини при освоєнні нею оточуючого світу» (Собчик, 2003) [29].

Для того щоб отримати всебічний портрет особистості, потрібно застосувати таку батарею тестів, яка б виявила особистісні особливості на всіх рівнях самосвідомості. При цьому необхідно, щоб отримані дані дозволили об'єктивно оцінити і емоційно-особистісні характеристики, і стиль міжособистісної поведінки, і мотиваційну направленість.

Запропоновану Л.М.Собчик типологію індивідуально-особистісних властивостей представляють вісім основних тенденцій: традиційні інтроверсія і екстраверсія, доповнені протиставленими одна одній такими полярними властивостями як тривожність – агресивність, сензитивність (чутливість) – спонтанність (безпосередність поведінки і протидія впливу навколишнього середовища), лабільність (мінливість, гнучкість) – ригідність (стійкість, інертність). Похідними від них є різні варіанти стилю міжособистісної поведінки як результат поєднання двох сусідніх по схемі індивідуально-особистісних властивостей (залежність, лідерство, конформність,

неконформність, компромісність, конфліктність, комунікативність, індивідуалістичність).

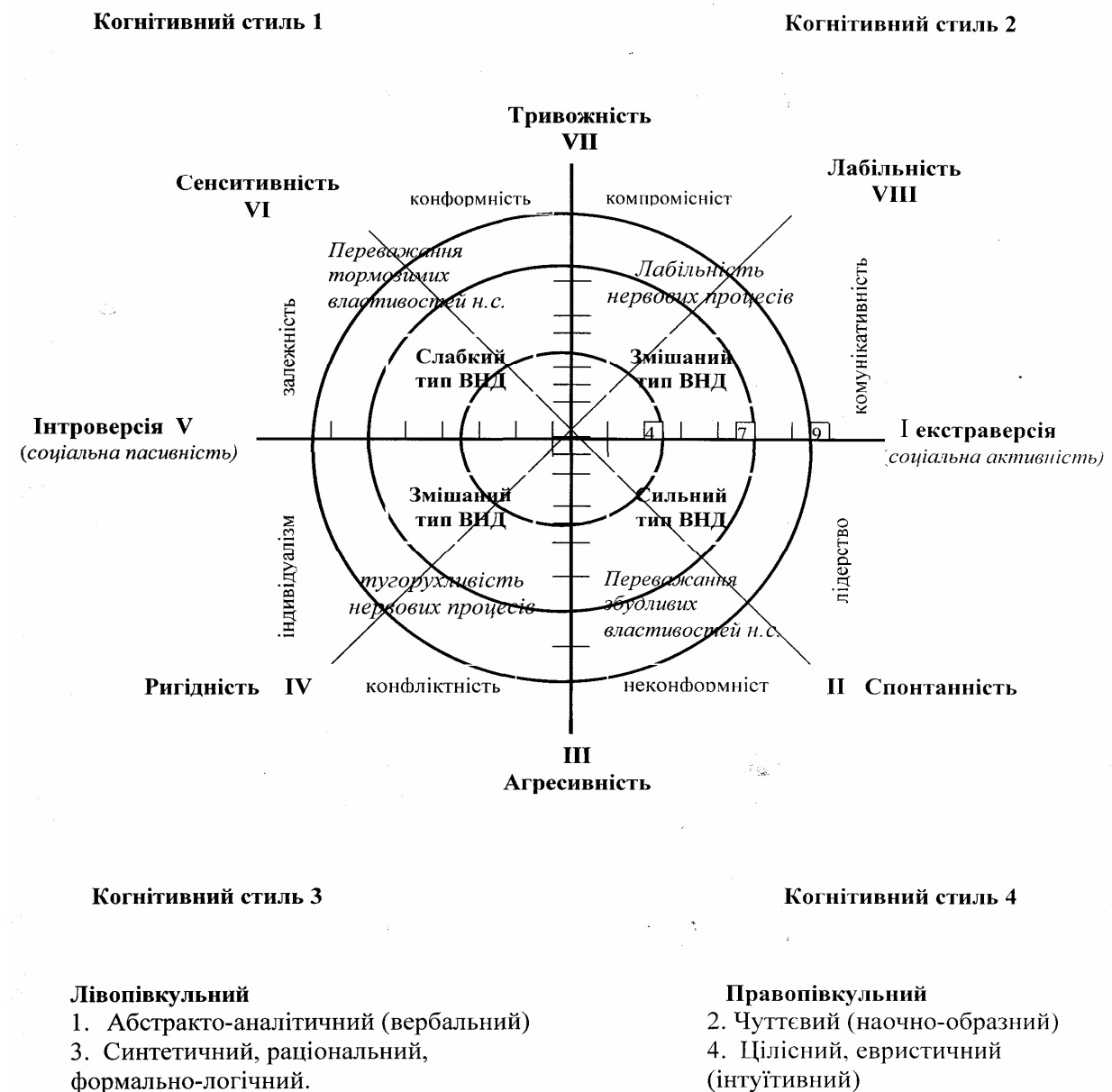

Рис.1.2 Шкали вимірювання індивідуально-психологічних властивостей

Багатомірність психодіагностичної моделі створюється трьома напрямленнями дослідження (векторами).

I вектор – вертикальний багаторівневий підхід, який дозволяє за допомогою відповідних методик оцінити різні рівні структури особистості: «Я» неусвідомлене, «Я» свідоме, «Я» актуальне і «Я» ідеальне. При цьому

послідовно і у співставленні враховуються такі показники: 1. вроджені типологічні властивості. 2. характер, який формується в процесі взаємодії вроджених властивостей з виховним впливом середовища, 3. направленість соціальної активності, яка опирається на суб'єктивну вибірковість людини, що обмежує ймовірнісний вибір людини.

II вектор – паралельно вивчає мотивацію, емоції, стиль міжособистісного спілкування і пізнавальні здібності крізь призму провідної тенденції як базової характеристики. При цьому центральну позицію займають показники норми, а наростання інтенсивності ознак вказує на акцентуйовані типологічні риси і дезадаптацію переживань і поведінки.

III вектор – вивчення динаміки індивідуально-особистісних характеристик під впливом стресу, при емоційній напрузі.

Використовуючи вищевказану психодіагностичну модель в нашому дослідженні ми зможемо виявити індивідуальні особливості психіки досліджуваних, які лежать основі віктимної поведінки, визначити ступінь напруженості і незадоволеності, прогнозувати поведінку в несприятливих умовах. Крім того, результати проведених тестів є цінним матеріалом для розробки диференційованого підходу для попередження нервового зриву, агресивних проявів, суїцидальних тенденцій.

2.2. Методи, методика та процедура дослідження.

Для реалізації багатовимірного психодіагностичного дослідження, ми використали набір ефективних і надійних психодіагностичних методик, направлених на вивчення емоційної сфери, мотиваційної направленості та стилю міжособистісних стосунків з акцентом на провідних тенденціях. Це ряд оригінальних авторських розробок Л.М.Собчик – Індивідуально-типологічний

опитувальник ІТО, метод діагностики міжособистісних відношень ДМВ (модифікований тест Лірі) а також Тест руки Вагнера (Hand Test)

1. Індивідуально-типологічний опитувальник ІТО – оригінальний, індивідуально-типологічний опитувальник (91 твердження), за допомогою якого можна виявити провідні тенденції і стиль міжособистісної поведінки. За допомогою методики виявляються кількісні оцінки ступеня вираженості кожної індивідуально-типологічної властивості і їх поєднань. Графічне зображення співвідношень цих властивостей дозволяє також зрозуміти ступінь компенсованості тенденцій, що вийшли за межу норми і трансформувалися в дезадаптивні прояви. Крім того, схема психограми дозволяє судити про переважаючі соціально-психологічні тенденції, які виводяться з максимальних балів сусідніх індивідуально-психологічних властивостей, а також про індивідуальний когнітивний стиль досліджуваного.

2. Метод діагностики міжособистісних відносин ДМВ (адаптований тест Лірі) – дозволяє виявити стиль міжособистісної поведінки і суб'єктивну самооцінку досліджуваного у співставленні з ідеальним образом «Я».

Теоретичний підхід до розуміння особистості в цілому зводиться до того, що оцінки і думки значимих інших в певній мірі формують «Я» людини. Взаємодіючи з оточенням, особистість проявляється певним стилем міжособистісної поведінки, часто, у відповідності з оцінками значимих інших на рівні усвідомленого самоконтролю, а також неусвідомлено.

Методика являє собою набір зі 128 лаконічних характеристик поділених по 16 номерів за 8 октантами, за якими досліджуваний оцінює своє актуальне «Я» на момент дослідження. Кількість відмічених характеристик в кожному блоці заноситься в таблицю кількісних результатів відповідно до кожного октанту, що відображає певний варіант міжособистісних відносин: владно-лідерський, незалежно-домінуючий, прямолінійно-агресивний,

недовіжливо-скептичний, покірливо-сором`язливий, залежно-слухняний, конвенційний, відповідально-великодушний.

Перші чотири типи міжособистісних стосунків характеризуються переважанням не конформних тенденцій, другі чотири октанти – являють собою протилежну картину: конформність, підкорюваність, невпевненість.

Інтерпретація даних орієнтується на переважання одних показників над іншими. За формулами можна обрахувати індекси домінантності (вектор V) та дружелюбності (вектор G):

$$V = I - V + 0,7 [(II + VIII) - (VI + IV)]$$

$$G = VII - III + 0,7 [(VIII + VII) - (IV + II)]$$

Для дослідження внутрішньособистісної конгруентності індивіда досліджуванам пропонують додати до оцінки актуального образу, оцінку образу «Я» до якого він прагне, «ідеалу». Використовуються ті ж характеристики. В нормі спостерігається неконфліктне розходження між актуальним та ідеальним «Я», виражене розходження вказує на незадоволеність собою, низьку самооцінку.

Оточуючими людиною частіше сприймається згідно її ідеального «Я», а її актуальне «Я» нерідко являє собою її внутрішні проблеми, в певній мірі усвідомлені і контрольовані.

3. Тест руки Вагнера – призначений для діагностики агресивних тенденцій.

Ідея тесту належить Е.Вагнеру. В 1962 році він опублікований Б.Брайкліном, З.Піотровським і Е.Вагнером

Методичний прийом, покладений в основу тесту руки, полягає в інтерпретації досліджуванам змісту дії, представленої у вигляді зображення кисті руки, такого, що не несе якого-небудь смислового навантаження. Передбачається, вибір виду активності відбувається за механізмом проекції і в

значній мірі визначається наявним станом досліджуваного і, зокрема, його активними мотивами.

Інтерпретація відповідей відбувається за наступними шкалами: агресія (Agg), директивність (Dir), афектація (Aff), комунікація (Com), залежність (Dep), страх (F), 7) експібіціонізм (Ex), каліцтво (Crip), опис (Des), напруження (Ten), активні безособові дії (Act), пасивні безособові дії (Pas).

(Виділяють ще дві оціночні категорії – галюцинації та відмова від відповіді – однак у нашому опитуванні вони не зустрічалися).

Сумарний бал агресивності обчислюється, за формулою:

$$\text{Агресивність} = (Agg + Dir) - (F + Aff + Com + Dep)$$

Тобто, кількісний показник відкритої агресивної поведінки розраховується шляхом віднімання суми «адаптивних» відповідей з суми відповідей за першими двома категоріями.

Перший член формули характеризує агресивні тенденції, другий – тенденції, що стримують агресивну поведінку [31].

2.3. Характеристика вибірки досліджуваних

Поняття насильства має велику культурну і особистісну варіативність. Для проведення дослідження ми взяли ту інтерпретацію цього поняття, яка є загальною для міжнародного та українського законодавства, а саме жорстоке поводження однієї людини з іншою, позначене як фізичне, психологічне (емоційне) та економічне насильство.

Конкретно для аналізу бралися такі прояви психологічного і економічного насильства:

- *постійний контроль,*
- *заборона бачитися з друзями або родичами, працювати,*
- *усунення від процесу ухвалення рішень,*
- *погрози відмови в матеріальній допомозі, вигнати з дому*

- *образи, приниження;*
- фізичного насильства:
- *постійні погрози побиття,*
 - *залякування за допомогою жестів(замахи, кидання предметів)*
 - *штовхання, стусани,*
 - *випадки побиття,*
 - *постійні побої.*

Проведення структурованого інтерв'ю (дод.1) дозволило нам отримати соціально-демографічні дані досліджуваних, виявити які види (психологічне, економічне, фізичне) та конкретні дії (контроль, побиття, погрози) насильства застосовують щодо них, інтенсивність насильства; дані щодо використання насильства у батьківській сім'ї.

Для дослідження були відібрані жінки з оточення дослідника, про яких відомо, що вони потерпають від подружнього насильства (окремих проявів або будь якої їхньої сукупності) і згодні прийняти участь в дослідженні.

Всього у дослідженні взяли участь 25 жінок віком від 21 до 55 років, які живуть в офіційному або незареєстрованому шлюбі.

На даний час усі жінки мешкають у місті.

Для 19 (72 %) жінок – це перший шлюб, для 7 (28 %) – другий або третій. У незареєстрованому шлюбі перебувають 5 (20 %) жінок.

Усі досліджувані жінки працюють. 44% жінок мають шкільну середню освіту, 32% мають середню спеціальну освіту і 24% - вищу.

В усіх досліджуваних є діти: 48% - однодітні, 40% мають двоє і у 12% жінок троє дітей.

Також ми встановили які види та конкретні дії застосовуються щодо досліджуваних жінок.

Таблиця 2.2. Види насильства, що застосовуються до жінок

Види насильства	Насильницькі дії	%
Психологічне	Постійний контроль	84
	Заборона бачитись з друзями	64
	Усунення від ухвалення рішень	60
	Образи і приниження	100
Економічне	Погрози у відмові від матеріальної допомоги	80
	Погрози вигнати з дому	72
Фізичне	Залякування жестами	76
	Постійні погрози побиття	60
	Штовхання, стусани	88
	Випадки побиття	80
	Постійні побої	40

За допомогою підрахунку суми насильницьких дій, з урахуванням їх негативного впливу на здоров'я та життя жінки, ми класифікували види насильства за інтенсивністю ([Дод.2](#))

Таблиця 3. 2. Інтенсивність проявів насильства

Рівні прояву	%
Помірне	48
Жорстоке	52

Отже, як видно з таблиці більшість жінок потерпає від жорстокого насильства, що включає в себе як постійні побої, так і окремі випадки побиття та інші фізичні і психологічні впливи.

При обговоренні реакцій на насильницький інцидент жінки вказали такі реакції: переживання почуття образи (80%), переживання почуття провини (4%), прощення і забування (12%), обговорення інциденту з партнером (4%).

Аналіз чисельних зарубіжних наукових джерел засвідчив, що психотравмуючий досвід дитинства та моделі поведінки батьків є важливим “підґрунтям” у прийнятті ролі жертви. В результаті бесіди вдалось виявити, що 85% досліджуваних жінок були свідками насильницької та образливої

поведінки батька щодо матері або щодо них самих. 32 % жінок відмітили психологічне насильство в батьківській сім'ї, 60% - були свідками і психологічного, і фізичного насильства щодо матері. 52% досліджуваних в дитинстві піддавались фізичним покаранням з боку батьків. 20% досліджуваних жінок стверджують, що їх мати потерпала також від психологічного тиску з боку матері чоловіка.

Зайвий раз доводить те, що насильство йде своїм корінням в досвід набутий в батьківській сім'ї наступне: в дослідженні взяли участь рідні сестри (3 і 2), дочки й матері.

Серед інших чинників насильства в сім'ї відносно жінки, вдалося встановити наступні:

- У 36 % випадків насильство знаходиться в більш менш тісній залежності від частого вживання чоловіком алкоголю. Майже всі жінки відмітили, що фізичне насильство носить більш циклічний характер і часто пов'язане з уживанням алкоголю, тоді як психологічне триває постійно.

- У 24 % випадках жінки говорять про своє активне протистояння чоловікові (взаємні скандали, образи)

- 60 % жінок заявили про свою економічну залежність від чоловіка. Така залежність варіюється від майже повної відсутності коштів для прожиття і утримування дітей без підтримки чоловіка, відсутністю окремого житла до появи деяких додаткових матеріальних ускладнень (зокрема з освітою або лікуванням дітей) у разі відмови чоловіка від матеріальної підтримки сім'ї.

Подружнє насильства, на відміну від інших типів насильницьких дій (наприклад, пограбування) залежить від ставлення жертви до насильства. В результаті дослідження було з'ясовано, що частка тих, хто вважає насильство недопустимим і терпить його лише з погляду на економічну залежність від чоловіка і тих, хто вважає його звичайним явищем в сімейному житті приблизно однакові 51% і 49%. Крім того було з'ясовано, що поведінку чоловіка як насильницьку, жінки визнають часто лише тоді, коли мова йде про

такі прояви фізичного насильства як побиття, не визнаючи за таке стусани, штовхання, і за умови, що жінка сама не відповідає погрозами, криками, образами. У разі ж психологічного і/або економічного тиску: заборона працювати, постійні образи (включаючи ситуації, коли все спілкування чоловіка з дружиною складається з наказів, що віддаються в образливій формі), і т. д. жінки не визнають себе жертвами насильства.

Отже, формування віктимної поведінки у жінок відбувається під впливом сукупності як внутрішніх, так і зовнішніх факторів: індивідуально-психологічних особливостей жінки, взаємовідносин в шлюбі, життєвого досвіду, соціокультурних та соціоекономічних чинників. В межах нашого дослідження ми використовуємо індивідуально-психологічний і віктимологічний підходи, акцентуючи увагу саме на впливі індивідуально-психологічних особливостей особистості жінки на виникнення і динаміку феномену подружнього насильства.

В основу всебічного дослідження особистості жінок – жертв насильства лягла концепція розуміння людини як унікальної єдності біологічного і соціального, компоненти якої нероздільні, яка складається з різнорівневих властивостей і підкоряється системним принципам підпорядкованості. Для реалізації дослідження ми використали набір психодіагностичних методик, який дозволив визначити належність досліджуваних до певної групи (Індивідуально-типологічний опитувальник) і охопив різні рівні особистості: підсвідомий (Hand-test), рівень суб'єктивного самосприйняття та декларативний рівень (методика ДМВ). Це дозволить нам на основі виявлених привідних тенденцій і їх комбінацій, ми виділити типи жінок, які в силу індивідуально-психологічних властивостей і під впливом зовнішніх чинників (життєвої історії) ризикують стати (стали) жертвами подружнього (партнерського) насильства.

РОЗДІЛ III. Експериментальне дослідження психологічних особливостей особистості жінок – жертв подружнього насильства

3.Провідні індивідуально-типологічні властивості і стиль міжособистісної поведінки

В результаті проведення першого етапу дослідження психологічних особливостей особистості жінок – жертв подружнього насильства ми отримали дані, які дозволили визначити провідні тенденції притаманні досліджуваним і на основі цього віднести їх певного типу особистості.

Таблиця 3.1. Показники індивідуально-типологічних властивостей

Індивідуально-типологічні властивості	Σ	X	S	MAX	MIN	R	Mo	Md	норма %	акцент %	дез. %
тривожність	194	7,76	1,4	9	5	4	7	8	0	40	60
сензитивність	194	7,76	1,6	9	6	3	9	8	0	44	56
лабільність	155	6.20	1,4	9	4	5	6	6	12	64	24
інтроверсія	144	5,76	1,5	9	4	5	4	6	28	60	12
екстраверсія	128	5,12	2,5	9	1	8	7	5	44	36	20
ригідність	116	4,64	1,5	8	2	6	5	5	44	48	8
агресивність	102	4,32	1,5	7	1	6	5	5	44	56	0
спонтанність	98	3.92	1,7	6	1	5	6	4	60	40	0

Як видно з табл.1 найбільш виражені типологічні властивості притаманні переважній більшості респондентів визначаються координатами тривожність, сензитивність і лабільність.

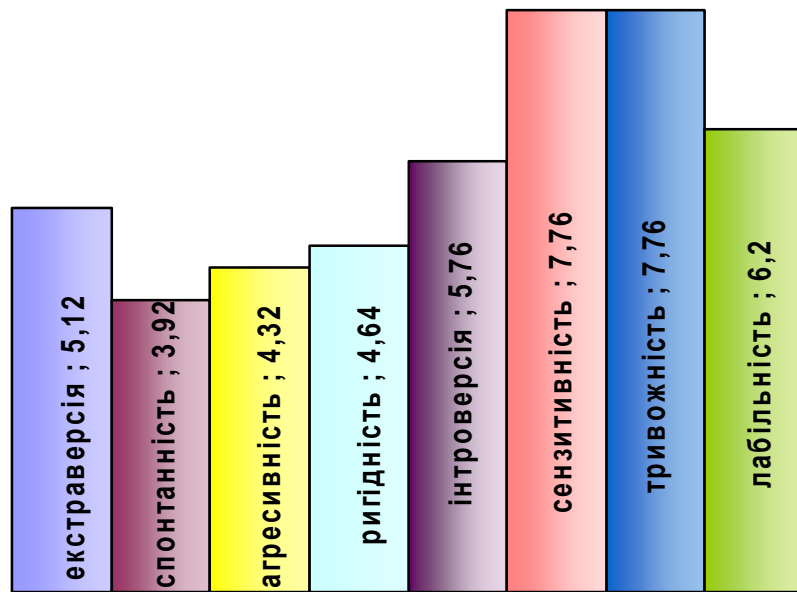

Рис. 3.1

Акцентації індивідуально-типологічних властивостей тривожність ($7,76 \pm 1,4$) і сензитивність ($7,76 \pm 1,6$) притаманні більшою чи меншою мірою всім досліджуваним (100%). Виявлені при цьому індивідуальні варіації впливають у більшості випадків лише на глибину акцентації: тривожність (на рівні акцентації 40%, на рівні дезадаптації 60%), сензитивність (на рівні акцентації 44%, на рівні дезадаптації 56%). Істотно вираженими у більшості досліджуваних є і показники за координатою лабільність (на рівні акцентації 64%, на рівні дезадаптації 24%).

У більшості частини респонденток (72%) показники за шкалою інтроверсія виходять за межі норми (на рівні акцентації 60%, дезадаптація – 12%).

Поєднання факторів інтроверсія, тривожність і сензитивність формують типологічно «слабкий» (гіпостенічний) конституціональний тип.

Досить високі показники за шкалою лабільність, а також показники за шкалою екстраверсія ($5,12 \pm 2,5$), що виходять за межі норми, формують змішаний конституціональний тип відносно чисто гіпостенічного.

На основі переважання показників за координатами екстраверсія – інтроверсія ми виділили дві кваліфікаційні групи досліджуваних.

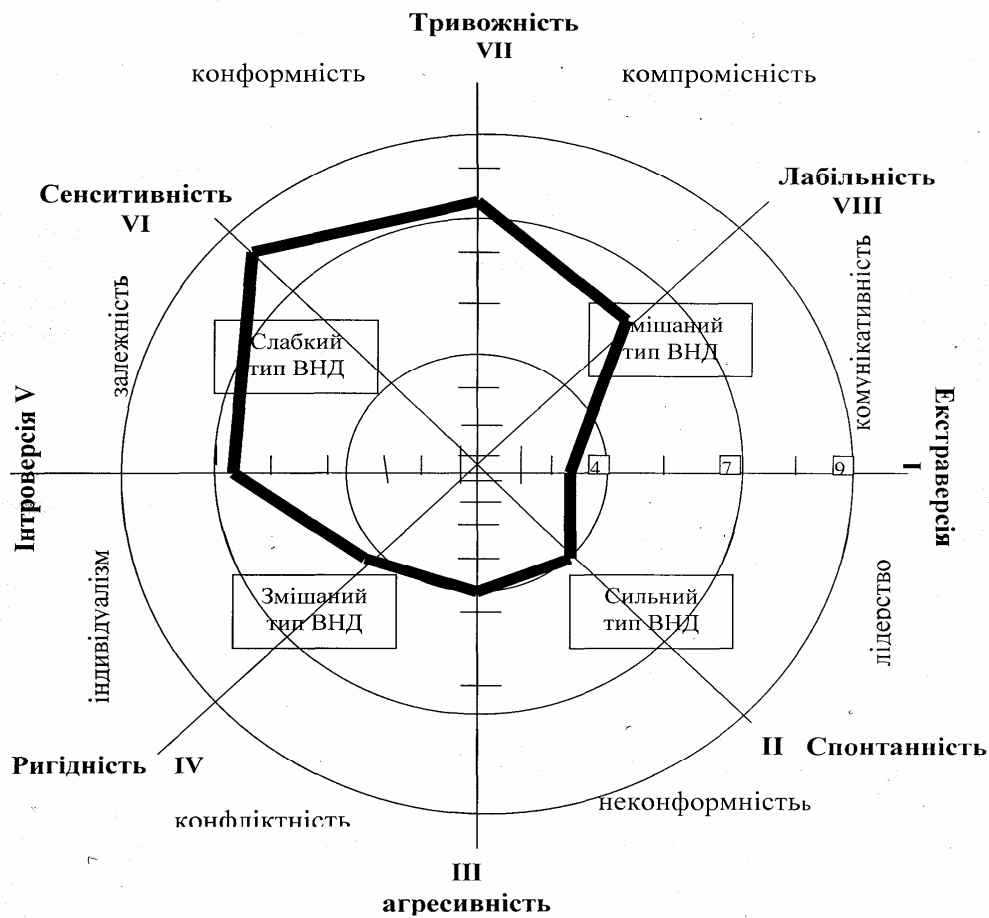

Рис.3.2 Узагальнений профіль особистості досліджуваних I групи

1. Більшість досліджуваних (52 %) віднесені до першої кваліфікаційної групи. Притаманний їм емоційно-динамічний та індивідуально-особистісний патерн має своєю основою *слабкий тип вищої нервової діяльності з динамічністю нервових процесів стосовно гальмування*. Провідні типологічні тенденції, притаманні цим досліджуваним тривожність (на рівні акцентуації 61,5%, на рівні дезадаптації 38,5 %), сенситивність (на рівні акцентуації 46,2%, на рівні дезадаптації 53,8%) та інтровертованість (на рівні норми 7,7%, на рівні акцентуації 69,2% і на рівні дезадаптації 23,1%) утворюють основу того індивідуально-особистісного конструкта, що надає якісного

забарвлення, сили та спрямованості мотивації, стилю переживання, стилю міжособистісної.

На основі інтровертованості базується соціальна пасивність, яка проявляється зниженою зовнішньою реактивністю, недостатньою товариськістю, відгородженістю, сором'язливістю і при цьому схильністю до самоаналізу, високою рефлексивністю. При високих показниках і відсутності компенсації за рахунок протилежної тенденції екстраверсія, проявляється замкнутістю, аутичністю (23,1%).

З високих показників за шкалами інтроверсія і сенситивність виводиться *залежний стиль* взаємодії з оточуючими, для якого характерні такі риси як чутливість, ранимість, образливість, схильність до сліз. невпевненість в собі, схильність до самозвинувачень, до самопожертви, потреба в покровителі, песимізм. Поєднання високої тривожності і сенситивності вказує, що досліджуваним властива *конформність*: конформність як стиль поведінки базується на невпевненості в собі, поступливості, надмірній орієнтованості на загальноприйняті норми поведінки.

Показники за межею норми за шкалою лабільність (акцентуації – 69,2 %, дезадаптації – 7,7%) додають досліджуваним нестійкість мотивації, підвищену емоційність, перепади настрою з переважанням зниженого фону, суму.

Показники за координатами агресивність (на рівні акцентуації у 30,8% досліджуваних) і спонтанність (на рівні акцентуації 46,2 %) формують певну психологічну компенсацію полярним властивостям тривожність і сенситивність в ситуації стресу, і вказують на наявність внутрішнього конфлікту.

Ригідність, що перевищує норму (акцентуація – 30,8%) вказує на компенсованість неврівноваженості, стійкість до стресу. При високих показниках на рівні дезадаптації і за відсутності компенсації за шкалою

лабільність, ригідність виявляється суб'єктивізмом, інертністю установок, наполегливістю і настороженою підозріливістю.

Отже, досліджуваним жінкам «слабкого» типу притаманна висока тривожність, підвищена чутливість до впливів оточуючого середовища, вразливість, виражена залежність мотиваційної сфери від стосунків, що складаються зі значущими іншими, виражена потреба у глибокій і постійній прихильності і захисті з боку більш сильної особистості, невпевненість у собі, пасивність, інертність у прийнятті рішень, песимістичність, схильність до самозвинувачень, самокритичність, емоційна невірноваженість, схильність до надмірної драматизації в ситуації стресу.

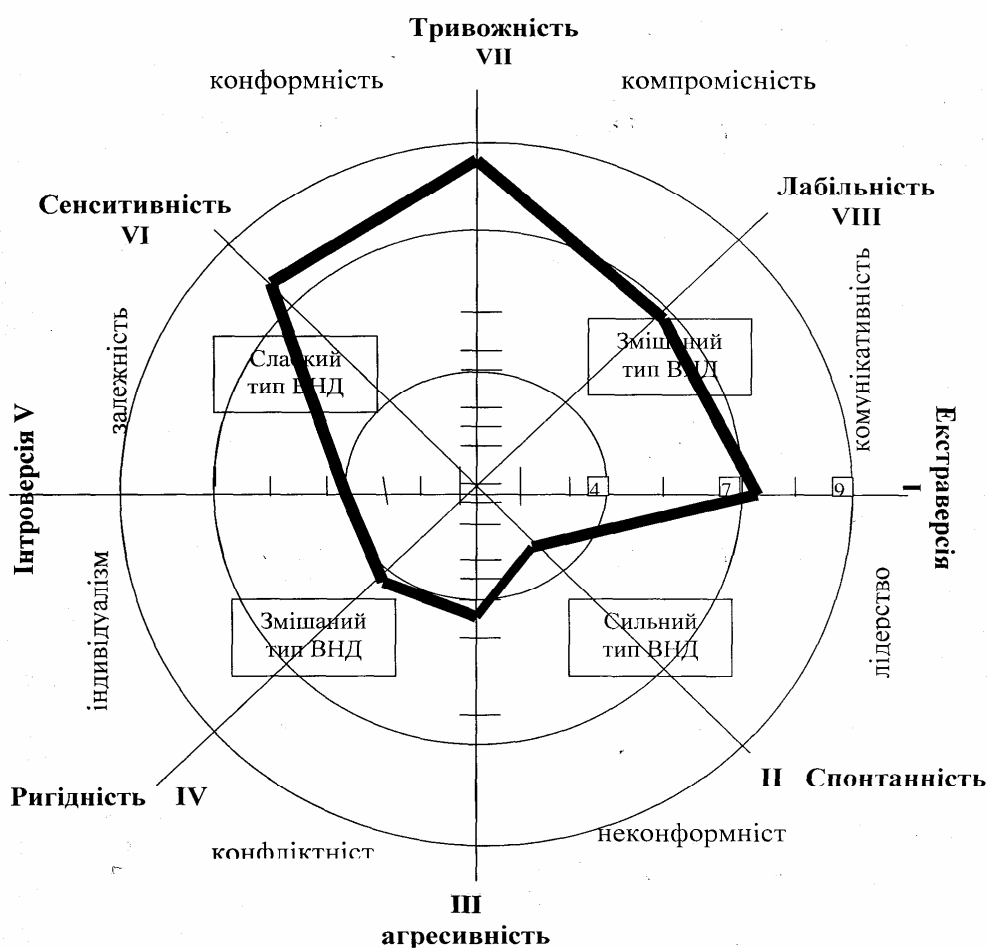

Рис 3.3 Узагальнений профіль особистості досліджуваних II групи

2. До другої кваліфікаційної групи віднесені респонденти типу реагування яких базується на основі *змішаного типу вищої нервової діяльності з переважанням лабільності нервових процесів* (48%). Провідні типологічні тенденції, притаманні цим досліджуваним визначаються координатами екстраверсія (на рівні акцентуації 58.3 %, на рівні дезадаптації 41,7 %), тривожність (на рівні акцентуації 16,7%, на рівні дезадаптації 83,3%), лабільність (на рівні акцентуації 58,3 %, на рівні дезадаптації 41,7%). На відміну від респондентів, у яких переважають показники за шкалою інтроверсія, цим досліджуваним притаманна вища активність, зверненість до зовнішнього, об'єктивного світу речей, схильність до широких соціальних контактів, за відсутності тенденції до самоаналізу.

Високі показники за шкалою лабільність ($6,20 \pm 1,4$) свідчать про мотиваційну нестійкість, емоційну неврівноваженість, демонстративність поведінки, схильність до надмірно бурхливої реакції на стрес, істеричну симптоматику. А в поєднанні з високими показниками за шкалою екстраверсія ($5,12 \pm 2,5$) формують *комунікативний стиль* міжособистісної поведінки, що проявляється як товариськість, потреба у визнанні, певна поверховість у стосунках, артистизм і звинувачувальна реакцію в проблемних ситуаціях..

Виражена тривожність у поєднанні з емоційною нестійкістю формують схильність до *компромісного стилю* міжособистісної поведінки, коли людина прагне до самоствердження, але при цьому уникає конфлікту з референтною групою.

Як уже було зазначено, провідна тенденція сенситивність властива усім досліджуваним вибірки. У респондентів другої кваліфікаційної групи показники за цією шкалою теж є високими (на рівні акцентуації 41,7% і на рівні дезадаптації 58,3%).

Висока сензитивність у поєднанні з властивостями змішаного лабільного типу надає поведінці досліджуваних другої групи дещо іншого

забарвлення ніж у першій групі: тут чутливість виявляється більш експресивно, з образливістю, дратівливістю.

Для досліджуваних віднесених як до першої, так і до другої групи характерний *конформний стиль* міжособистісної поведінки, який виявляється невпевненістю у собі, надмірною орієнтованістю на загальноприйняті норми поведінки. За рахунок притаманної респондентам другої групи демонстративності, можна припустити, що у них переважає зовнішня (публічна) комфортність – демонстративне підпорядкування нав'язаній групою думці з метою заслужити схвалення або уникнути осуду, уявної згоди з нею.

У частини респондентів поряд з надмірно вираженими тривожністю і сензитивністю присутні полярні тенденції (антитенденції) агресивність (на рівні помірної акцентуації у 75 %) та спонтанність (на рівні помірної акцентуації у 33,3 %), це вказує на певну компенсованість провідних тенденцій в ситуації стресу. Агресивність і імпульсивність в даному випадку, можна розцінювати як прояв тривоги на поведінковому рівні.

Типологічна властивість ригідність, в разі незначного виходу показників за межі норми (акцентуація – 66,7 %), певною мірою компенсує невірноваженість, надає більшій стійкості до стресу. При високих балах одночасно за протилежними шкалами лабільність-ригідність (на рівні дезадаптації у 8,3% жінок) свідчить про наявність внутрішнього конфлікту, характерного для істерії.

Таблиця 2.3. Характеристика типів жінок – жертв насильства

	I група	II група
Провідні тенденції	Інтроверсія, тривожність, сензитивність	Екстраверсія, лабільність, тривожність, сензитивність
Тип реагування	Гіпостенічний	Змішаний лабільний з переважанням гіпостенічних тенденцій
Мотиваційна направленість	Уникнення неуспіху, стримування егоїстичних тенденцій.	Направленість на емоційну залученість, спілкування
Емоційний фон	Висока тривожність, надмірна чутливість, ранимість, емоційна неврівноваженість, схильність до самозвинувачення.	Висока тривожність, надмірна чутливість, емоційна неврівноваженість. В ситуації стресу схильність до драматизації ситуації, можливі істеричні прояви.
Стиль спілкування	Комформний залежний: виражена потреба в прихильності, захисті, втеча від конфлікту, поступливість.	Конформний, компромісний.
Тип сприйняття	Художній, наглядно-образний.	Художній, наглядно - образний.

Отже, в результаті аналізу даних, отриманих за допомогою індивідуально-типологічного опитувальника ІТО, нам вдалось виділити два типи особистості жінок, які в результаті взаємодії з зовнішніми чинниками найбільш ризикують стати жертвами подружнього насильства, це надчутливий (сензитивно-інтравертний) і тривожно-лабільний екстравертний типи.

3.2. Стилi міжособистісної поведінки i внутрішньоособистісної конгруентності досліджуваних віднесених до різних груп

Використання методики ДМВ («Інтерперсональна діагностика» Т.Лірі у модифікації Л.М.Собчик) дозволило нам отримати дані про комунікативні установки, притаманні респондентам, віднесеним до різних кваліфікаційних груп. А також, дослідити їхню внутрішньоособистісну узгодженість, шляхом порівняння результатів самооцінки суб'єктивного та декларативного «Я»-образу.

Аналіз результатів дослідження за методикою ДМВ першої кваліфікаційної групи.

В результаті проведеного дослідження ми виявили, що в самооцінці актуального образу «Я» респондентів першої групи переважають конформні, залежні тенденції.

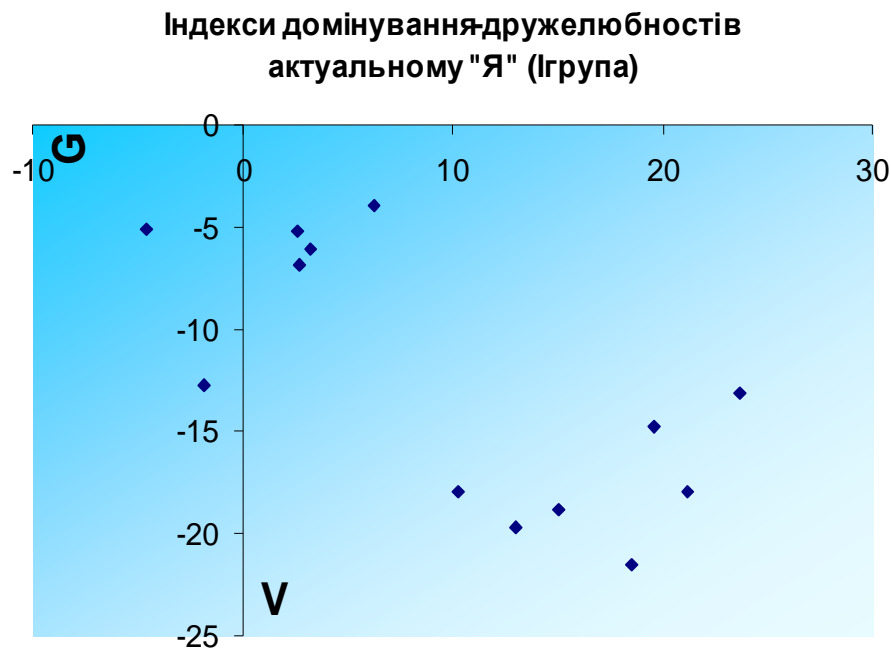

Рис.3.4

Таблиця 3.5. Показники дружелюбності-домінування в актуальному «Я» (І група)

	Σ	X	S
Дружелюбність (G)	129,8	5,2	9,3
Домінування (V)	-164	-6,6	6,4

Як видно з таблиці 3 і мал.4 середній показник за фактором дружелюбності досліджуваних першої групи значно перевищує показник за фактором домінантність ($G = 5,2 / V = - 6,6$). При цьому спостерігаються значні індивідуальні варіації – стандартне відхилення середнього індексу дружелюбності групи складає $\pm 9,3$ бали, індексу домінантності становить $\pm 6,4$ бали, що вказує на наявність конфліктних тенденцій, певну неоднозначність і неузгодженість актуального «Я» у частини респондентів.

Таблиця 3.6. Показники актуального образу «Я» (І група)

Типи міжособистісних стосунків	Σ	X	S	MAX	MIN	R	Mo	Md	акцентуації	
									осіб	(%)
I владно-лідерський	73	5,6	2,1	8	2	6	7	6	0	0
II незалежно-домінуючий	46	3,5	2,1	7	1	6	1	3	0	0
III прямолінійно-агресивний	77	5,9	2,4	10	3	7	4	5	2	15,4
IV недовірливо-скептичний	109	8,1	3,8	16	2	14	7	8	6	46,2
V покірливо-сором`язливий	162	12	1,8	15	9	6	14	13	13	100
VI залежно-слухняний	121	9,3	2,6	13	5	8	9	9	8	61,5
VII співпрац.-конвенційний	127	9,8	2,6	15	5	10	9	9	10	76,9
VIII відповідальн-великодуш	148	11	3,2	15	5	10	15	11	10	76,9

Оцінка актуального "Я" (І група)

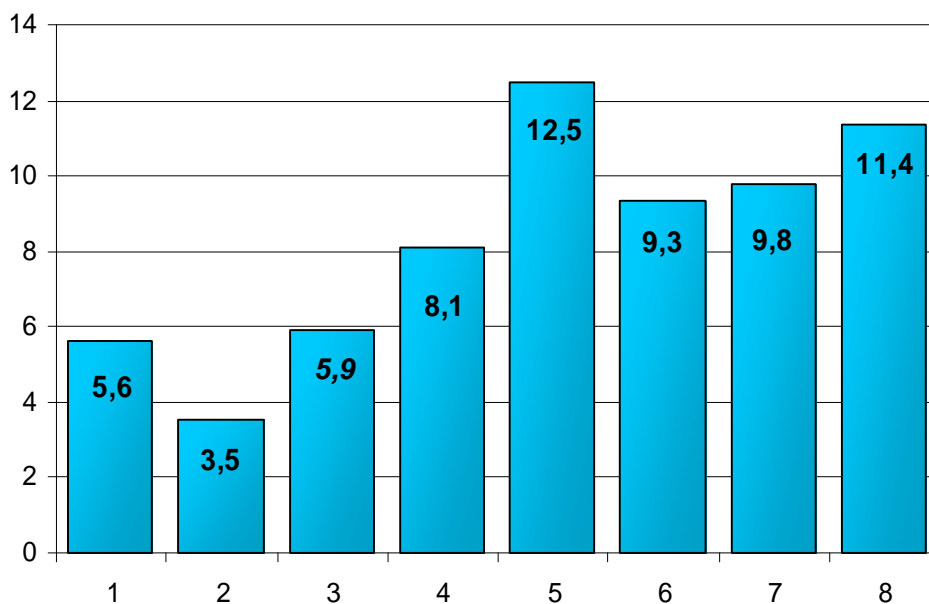

Рис 3.5

Як видно з таб.5 і мал. 5. характерною особливістю більшості обстежуваних, віднесених до першої кваліфікаційної групи є виражена акцентуація 5, 6, 7, 8 октантів, які характеризуються переважанням конформних тенденцій: покірливість, невпевненість в собі і конформність (V і VI), схильність до компромісів, конгруентність і відповідальність в контактах з оточуючими (VII і VIII).

Акцентуація V октанта притаманна більшою чи меншою мірою усім респондентам цієї групи ($12,5 \pm 1,8$), виявлені при цьому індивідуальні варіації, впливають лише на глибину акцентуації (висока у 46,2 %, екстремальна у 53,8% досліджуваних). Високі бали за V октантом вказують на слухняно-сором'язливий тип міжособистісних стосунків, пасивність, невпевненість в собі, занижену самооцінку, надмірну самокритичність, домінування мотивації уникнення неспіху та нерозвиненість мотивації досягнень.

Істотно вираженим (у 76,9 % респондентів на рівні акцентуації – $9,8 \pm 2,6$) є і 7 октант, що вказує на співпрацюючий – конвенційний тип міжособистісних стосунків, характерний для емоційно – нестійких

особистостей з високим рівнем тривожності і низьким рівнем агресивності (часто витісненої). Для них характерна посилена реакція на впливи середовища; прагнення відповідати очікуванням групи; залежність самооцінки від думки значущих інших; елементи демонстративності та екзальтованості; деяка поверховість інтересів.

Акцентуація 6 октанту ($9,3 \pm 2,6$) вказує на залежно-слухняний тип стосунків. Особистостям такого типу притаманна висока тривожність, посилена чутливість до впливу середовища; залежність мотиваційної спрямованості від стосунків з іншими, власної думки – від думки оточуючих. Провідною для них є потреба у прихильності і теплих взаєминах. Низька самооцінка породжує невпевненість в собі, а посилена вразливість, чутливість, самокритичність, страх неуспіху як основа мотиваційної спрямованості вказує на конформність поведінки.

Високі бали виявлені за 8 октантом ($11,4 \pm 3,2$), це свідчить про відповідально-великодушний тип міжособистісних стосунків, виявляючи притаманну досліджуваним виражену потребу відповідати соціальним нормам поведінки, схильність до ідеалізації міжособистісних взаємин; виражену емоційність у виявленні своїх почуттів, яка може мати більш поверховий характер, аніж це декларується; екзальтованість у висловлювання своїх переконань; жертвовність, доброзичливість, комунікабельність; потребу подобатись оточуючим, артистизм.

Досить суперечлива картина спостерігається за 8 і 4 октантами. Значення 4 октанту склало 8,1 бала при найбільших індивідуальних варіаціях ($\pm 3,8$). Таким чином, частина респондентів (46,2%) виявляє (на рівні акцентуації 3,8%, на рівні патології 15,4%) схильність до замкнутості, відокремленості, незадоволеності своєю позицією в групі, підозріливість, схильність до побудови ригідних і надцінних переконань, щодо недоброзичливості оточуючих, випереджувальну ворожість у поведінці і висловлюваннях, яку виправдовують впевненістю у недоброті, підступності

людей. Особистісні характеристики 4 октанту є діаметрально протилежними даним виявленим за 8 октантом, що складає базу для внутрішнього конфлікту придушеної ворожості і є свідченням високої невротизації.

За результатами отриманими по 3 октанту існують теж певні суперечності ($5,9 \pm 2,4$). У невеликої частини досліджуваних виявлені показники (на рівні акцентуації), що вказують на прямолінійно – агресивний тип стосунків, для якого характерні ригідність установок, спонтанність; посилене почуття справедливості і переконаність у власній правоті в стані емоційної захопленості; посилена образливість і ворожість у разі протидії чи критики на їх адресу; прямолінійність і безпосередність поведінки і висловлювань, показники отримані даними респондентами по 7 октанту відповідають нормі.

Як і слід було очікувати, респонденти виявили невисокі бали по 1 і 2 октантах. Так, 1 октант – владно – лідерський тип міжособистісної взаємодії отримав $5,6 \pm 2,1$. Незалежно – домінуючий – 2 октант – отримав лише 3,5 бали при стандартному відхиленні $\pm 2,1$.

Отже, в результаті аналізу даних отриманих за методикою ДМО, ми дійшли висновків, що актуальний образ «Я» респондентів першої груп в більшій мірі відповідає покірливо-сором'язливому типу міжособистісних стосунків, який є характерним для надчутливих інтравертних особистостей і основу якого складає слабкий тип ВНД. Співпрацюючо-конвенційний і відповідально - великодушний типи спілкування відповідають виявленим у досліджуваних методикою ІТО властивостей тривожності, емоційної лабільності і потреби відповідати соціальним нормам.

Аналіз результатів дослідження за методикою ДМВ другої кваліфікаційної групи.

В результаті проведеного дослідження ми виявили, що в самооцінка актуального образу «Я» респондентів другої групи більш суперечлива, ніж у досліджуваних першої групи.

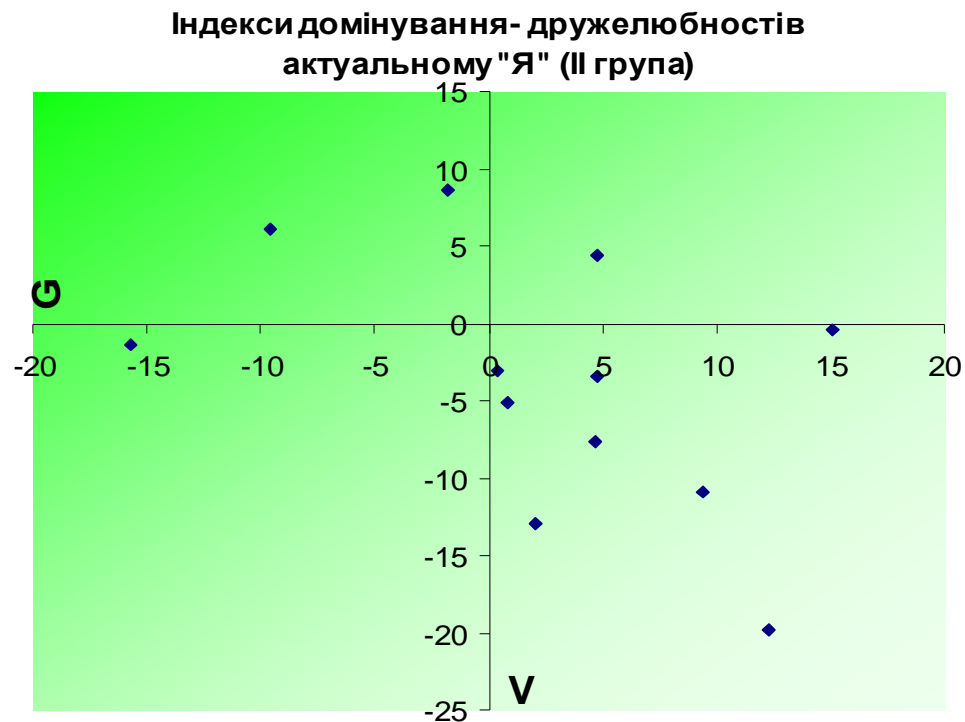

Рис. 3.6

Таблиця 3.7. Показники дружелюбності-домінування в актуальному «Я» (II група)

	Σ	\bar{x}	s
Дружелюбність (G)	27,3	1,1	8,6
Домінування (V)	- 45,6	-1,8	8,2

Середні показники за факторами дружелюбності (1,1) і домінантності (-1,8) мають великі індивідуальні варіації. Так, за фактором G стандартне відхилення складає $\pm 8,6$, за фактором V – $\pm 8,2$, що може бути свідченням

яскраво виражених внутрішнього конфлікту у досліджуваних або неоднорідністю показників у кожного респондента групи.

Таблиця 3.8. Показники актуального «Я» - образа (II група)

Типи міжособистісних стосунків	Σ	X	S	MAX	MIN	R	Mo	Md	акцентуації	
									осіб	(%)
I владно-лідерський	113	9,4	3,7	14	1	13	11	11	9	75
II незалежно-домінуючий	63	5,3	2,6	11	2	9	6	6	1	8,3
III прямолінійно-агресивний	95	7,9	2,5	11	3	8	8	8	4	33,3
IV недовірливо-скептичний	107	8,5	3,3	15	4	11	10	10	7	58,3
V покірливо-сором'язливий	132	11	2,1	15	8	7	10	11	11	91,7
VI залежно-слухняний	89	7,4	2,8	11	2	9	7	8	6	50
VII співпрац.-конвенційний	95	7,9	3	13	2	11	9	8,5	6	50
VIII відповідальн-великодуш	120	10	3	15	3	12	12	11	9	75

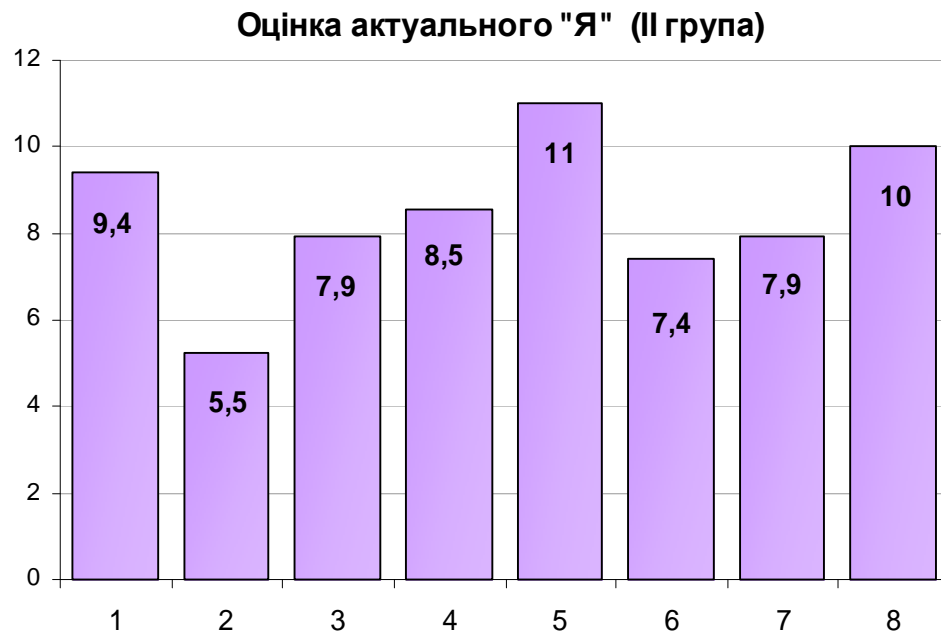

Рис 3.7

Як уже було зазначено (таб.3.8 і мал. 7), результати дослідження другої кваліфікаційної групи виявились досить неоднозначними. Характерною особливістю більшості обстежуваних є виражені акцентуації за діаметрально протилежними октантами 1 і 5, 4 і 8 та 3 і 7, що вказує на наявність вираженого внутрішнього конфлікту. Мова йде про екстравертних особистостей з вираженими лабільними і тривожними рисами.

Бали за межею нормативного діапазону 5 октанту ($11 \pm 2,1$) притаманні майже всім респондентам другої групи (91,7%), це свідчить про покірливо – сором'язливий тип міжособистісних стосунків. Досліджувані оцінили себе як людей надто поступливих, принижених, невпевнених у собі, схильних до компромісів. В той же час високі показники 1 октанту 9,4 при найбільших індивідуальних варіаціях (стандартне відхилення $\pm 3,7$), вказують на високий рівень домагань, активність, схильність до імпульсивних вчинків і необдуманих висловлювань. Подібна суперечливість притаманна значній частині респонденток (66,7%) вказує на лабільність нервових процесів, емоційну неврівноваженість, коли виражена тривожність на рівні поведінки декларується імпульсивно - агресивними проявами. Гостре невдоволення своєю приниженою позицією в сім'ї виявляється надмірною демонстративністю своєї самостійності і незалежності, а у стосунках з оточуючим компенсується соціальною активністю, надмірною дружелюбністю і товариськістю. Подібна поведінка властива активним жертвам - «провокаторам».

У невеликої частини жінок (16,7%) показники 1 октанта перевищують бали по 5 октанту, що вказує на виражену акцентуацію владно-лідерського типу стосунків, який характеризується оптимістичністю, тенденцією до домінування, незалежністю.

Складна і суперечлива картина і по 4 і 8 октантах. Так, значення 8 октанту склало 10 балів (при стандартному відхиленні ± 3), тобто більшість досліджуваних (акцентуації у 75%) вважають себе дружелюбними і

великодушними, здатними до співпраці, гнучкими в контактах і зданими жертвували власними інтересами задля інших. На цьому фоні невідповідно високими виглядають значення 4 октанту ($8,5 \pm 3,3$), таким чином частина жінок виявляє свою незадоволеність позицією в групі, підозріливість, надмірну чутливість до критики, зауважень; переконання у недоброзичливості і підступності оточуючих, що виявляється недовірою, випереджаючою ворожістю, яка призводить до конфліктів. Можна припустити, що вияви підкресленої доброзичливості (8 октант) є (в більшості випадків) формою витіснення недовіри і підозріливості до людей – на неусвідомленому рівні. А на усвідомленому – може виявлятися як нещирість і лукавство.

Рівновиражені бали за 3 ($7,9 \pm 2,5$) і 7 ($7,9 \pm 3$) октантами вказують на конфліктні тенденції прямолінійно – агресивного та співпрацюючо-конвенційного стилю спілкування. Наполегливість у досягненні мети, практицизм, загострене почуття справедливості, що виявляється на рівні поведінки, приховує за собою високу тривожність і залежність, потребу бути належними до групи і прихований страх не відповідати її очікуванням, бажання бути «хорошим» в очах оточуючих. У половини респондентів потреба у прихильності і теплих взаєминах з оточуючими є провідною (6 октант), їх притаманна надмірна конформність і нестійка самооцінка, залежна від думки інших.

Як і слід було очікувати, найнижчі значення виявлені по 2 октанту ($5,3 \pm 2,6$), це підтверджує майже повну відсутність егоцентричних тенденцій у досліджуваних.

Отже, в результаті аналізу даних отриманих за методикою ДМО, ми дійшли висновків, що актуальний образ «Я» респондентів другої групи сполучає в собі діаметрально протилежні типи міжособистісних стосунків, що є характерним для тривожних, емоційно-лабільних екстравертованих

особистостей з елементами демонстративності, основу особистісного патерну яких складає змішаний тип ВНД з переважанням слабких характеристик, властивості нервової системи відрізняються сполученням тенденцій гальмування з лабільністю.

Співставлення актуального і ідеального образу «Я» (I група)

В цілісній структурі особистості обов'язково присутні і образ актуального «Я» і «Ідеал». Це ті суперечливі тенденції, які нерідко ускладнюють саморозуміння людини. Оточуючими людиною частіше сприймається згідно її ідеальному «Я», а його актуальне нерідко являє собою її внутрішні проблеми, певною мірою усвідомлені і контрольовані.

В нормі не повинно спостерігатись надто великих розбіжностей між «Я» актуальним і ідеальним. Помірне розходження, повинне розглядатись як необхідна умова для самовдосконалення особистості і вказує на те, які особливості її поведінки людиною не задовольняють. Співвідношення показників полярних октантів вказують шляхи якими людиною компенсує особистісні властивості, що ускладнюють адаптацію особистості до соціального середовища. [10, с.89].

Таблиця 3.9 Показники ідеального «Я» - образу (I група)

Типи міжособистісних стосунків	Σ	X	S	MAX	MIN	R	Mo	Md	Кількість акцентуацій	
									осіб	(%)
I владно-лідерський	134	10	3,4	15	5	10	12	11	9	69,2
II незалежно-домінуючий	104	8	1,1	12	6	6	8	8	3	23,1
III прямолінійно-агресивний	89	6,8	2,2	10	3	7	8	7	2	15,4
IV недовірливо-скептичний	48	3,7	2,6	9	1	8	3	3	1	7,7
V покірливо-сором'язливий	75	5,8	2,6	9	1	8	8	6	2	15,4
VI залежно-слухняний	80	6,2	3,1	12	2	10	7	7	2	15,4
VII співпрац.-конвенційний	123	9,5	2,3	13	6	7	8	9	8	61,5
VIII відповідальн-великодуш	115	8,8	2,3	14	3	11	9	9	9	69,2

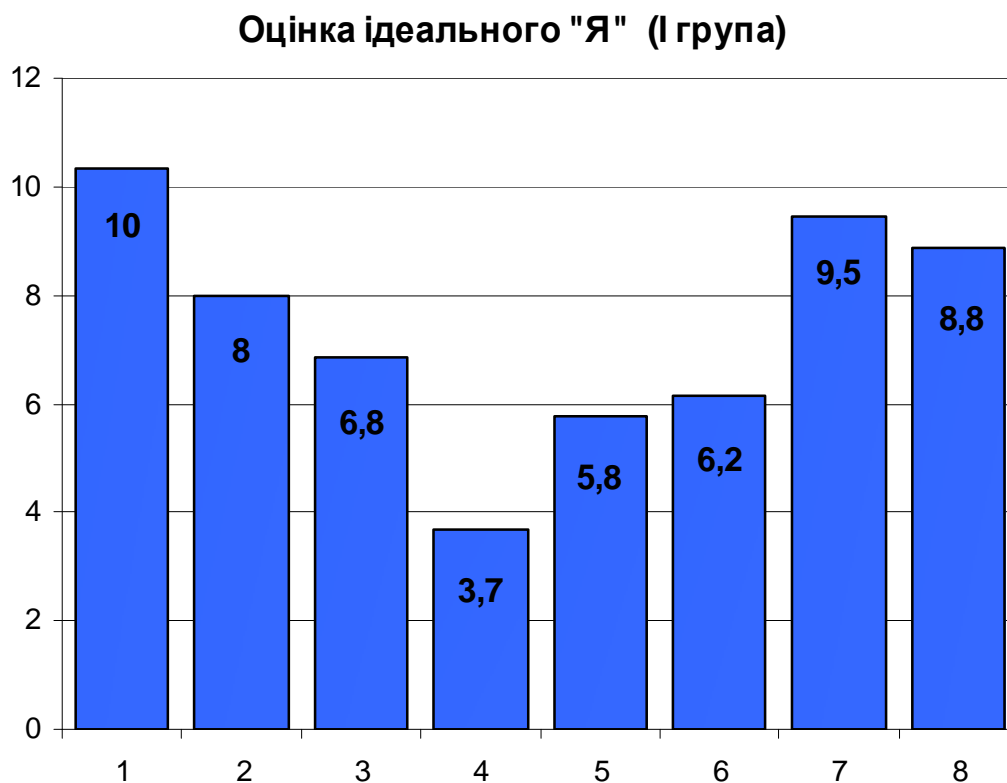

Рис.3.8

Як видно з таблиці рисунка 3.8 і таблиці 8, досліджувані першої кваліфікаційної групи ідеальний образ «Я» пов'язують з присутністю в структурі особистості діаметрально протилежних властивостей. Велика індивідуальна варіативність ($G_s = 4,9 \pm 7,4$; $V_s = 8 \pm 6$) свідчить про неоднозначність у трактуванні ідеального «Я» образу. Наявність полярних тенденцій (у різних досліджуваних і в різних комбінаціях) може свідчити про незадоволеність своїм залежним становищем і при цьому нерозуміння, не усвідомлення або витіснення справжніх причин дезадаптації.

**Співставлення актуального і ідеального
образа "Я" (І група)**

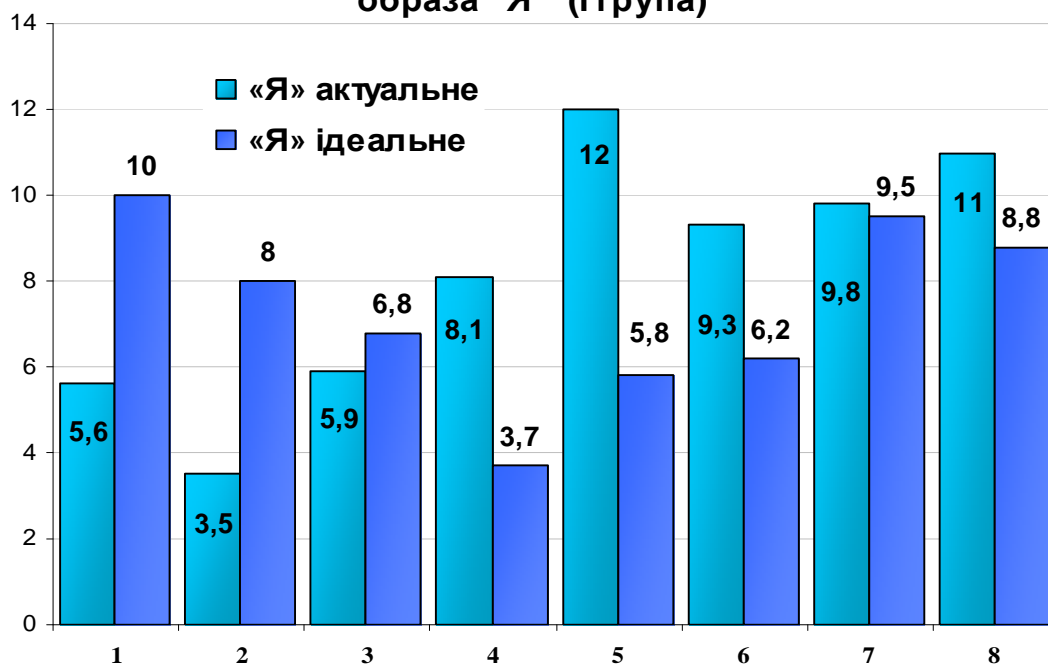

Рис. 3.9

На малюнку 3.9. можна побачити, що при співставленні актуального і ідеального «Я» за більшістю октантів існують значні (конфліктні) розбіжності, які свідчить про незадоволеність собою, занижену самооцінку, а також про тривалий міжособистісний конфлікт. Для підтвердження статистичної значимості розбіжностей актуальної та ідеальної самооцінки «Я» ми провели математичний аналіз, використавши t-критерій Стьюдента для залежних вибірок. [\(дод.3\)](#)

За 1 і 5 октантами виявлені значимі розбіжності в оцінці актуального і ідеального «Я», про це свідчить $t_{\text{кпер.}} = 4.31$ на рівні значимості $p = 0.01$ ($t_{\text{крит.}} = 3.06$) за 1 октантом і $t_{\text{кпер.}} = 6.36$ при $p = 0.001$ ($t_{\text{крит.}} = 4.32$) за 5 октантом. Протиставлення 1 (+4,4) і 5 (- 6,2) октантів вказує на проблеми хворобливої самолюбності, нереалізованої авторитарності, що власне і відбувається з жінками, що живуть в ситуації подружнього насильства.

Протиставлення 2 (+4,5) і 6 (- 3,1) октантів вказують про проблему незалежності – підлеглості, що виникає в ситуації, коли людина змушена

підкорятись всупереч внутрішньому протесту, тенденція до самоствердження натикається на обставини, які змушують бути покірною і поступливою. Стосовно показників 2 і 6 октантів, можна сказати, що при значному підвищенні перших, другі знизились не так помітно, тобто досліджувані прагнуть бути більш незалежними, але при цьому потребують підтримки, прихильності, «сильного плеча», яке дозволило б їм уникнути відповідальності. Значимість розбіжностей підтверджується t -критерієм Стьюдента: для 2 октанту $t_{\text{кпер.}} = 6,1$ при $p = 0,001$ ($t_{\text{крит.}} = 4,32$), за 6 октантом $t_{\text{кпер.}} = 3,6$ при $p = 0,01$ ($t_{\text{крит.}} = 3,06$).

Розходження за 3 (+0.9) і 7(0,3) октантами незначні і вказують на тенденцію респонденток залишатись дружелюбними і здатними до співпраці, але більш наполегливими і принциповими(за t -критерієм значимих результатів не виявлено)

Значне розходження у балах 4 (- 4,3) октанту вказує на проблему придушеної ворожості, жінки прагнуть і водночас бояться і не уміють налагоджувати щирі стосунки з оточуючими.

Бали 8 (-2,2) октанту знизились помірно, це говорить про те, що бажаючи залишатись в очах оточуючих «хорошими», досліджувані прагнуть захиститись від зловживань їхньою добротою, не хочуть, щоб їх використовували. Розходження статистично підтверджені: по 4 октанту $t_{\text{кпер.}} = 3,8$ при $p = 0,01$ ($t_{\text{крит.}} = 3,06$), за 8 октантом $t_{\text{кпер.}} = 2,2$ при $p = 0,05$ ($t_{\text{крит.}} = 2,18$).

Можна стверджувати, що у жінок I групи значно зросли показники домінантності при незначному зниженні показників дружелюбності. За критерієм V виявлені статистично значимі відмінності: $t_{\text{кпер.}} = 7,37$ при $p = 0,001$ ($t_{\text{крит.}} = 4,32$); за критерієм G значимих результатів не виявлено.

Отже, в результаті співставлення актуального і реального «Я» образу досліджуваних першої кваліфікаційної групи, ми одержали наступне:

зростання в ідеальному «Я» показників по шкалам власно-лідерський і скептично-недовірливий, свідчить про те, що досліджувані готові піти на конфлікт аби позбавитись від здійснюваного на них тиску, але властивий їм песимізм, невпевненість, емоційна залежність від партнера, почуття провини, жертвовність призводить до придушення егоїстичних проявів. Жінок обтяжує їхнє залежне і принижене становище, але вони не готові повністю взяти на себе відповідальність за своє життя і намагаються компенсувати відсутність теплоти і взаєморозуміння в шлюбі пошуками визнання у оточуючих, виявляючи підвищену прихильність і покірливість.

Співставлення актуального і ідеального образу «Я» (II група)

Таблиця 3.10 Показники ідеального «Я» - образу (II група)

Типи міжособистісних стосунків	Σ	X	S	MAX	MIN	R	Mo	Md	Акцентуації	
									осіб	(%)
I владно-лідерський	135	11	1,8	14	9	5	9	12	12	100
II незалежно-домінуючий	97	8,1	2,6	14	5	9	7	7,5	4	33,3
III прямолінійно-агресивний	81	6,8	3,2	14	2	12	6	6	3	25
IV недовірливо-скептичний	34	2,8	2,6	5	1	4	2	2,5	0	0
V покірливо-сором`язливий	67	5,6	2,6	9	1	8	6	6	2	16,7
VI залежно-слухняний	75	6,3	2,1	9	3	6	9	6	3	25
VII співпрац.-конвенційний	113	9,4	2,9	12	2	10	10	10	9	75
VIII відповідальн-великодуш	108	9	2,7	13	2	11	11	9	7	58,3

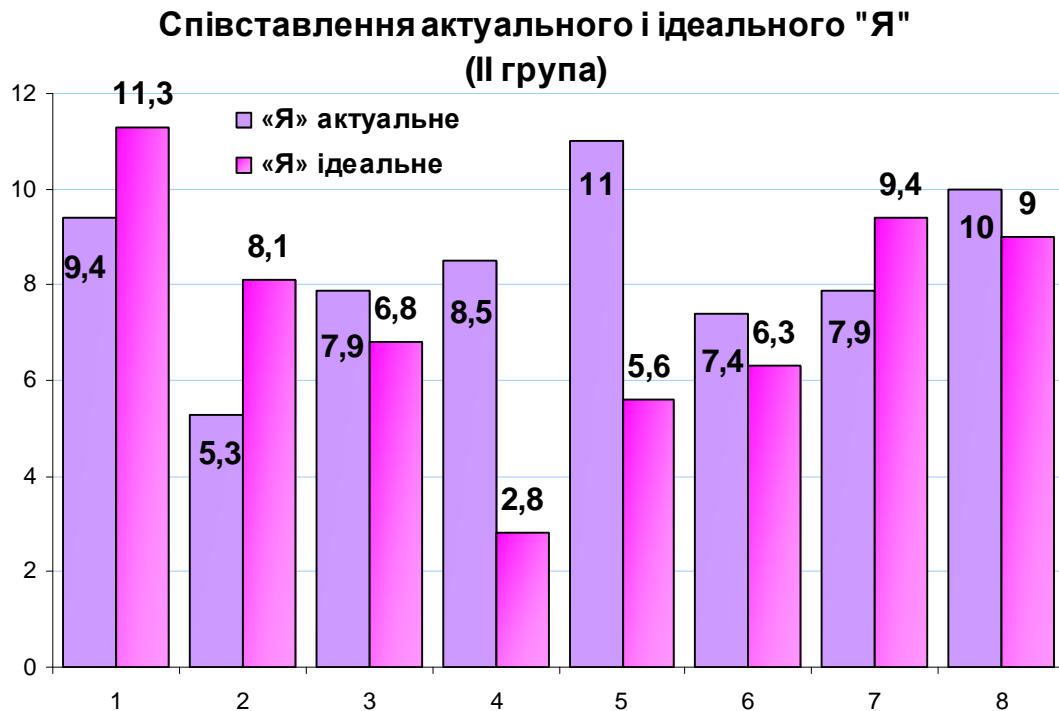

Рис.3.10

Як видно з таблиці 9 і малюнка 8, у досліджуваних другої кваліфікаційної групи ідеальний образ «Я» вийшов теж досить суперечливий. ($G_s = 5,7 \pm 9,4$; $V_s = 9,7 \pm 6,9$).

Хоча показники індексу дружелюбності перевищили індекс домінантності, найбільш вираженим октантом «ідеалу» є 1, що відповідає владно-лідерському типу міжособистісних відносин., при цьому показники 5 октанту знизились в середньому на 5,4 бала.

Як і слід було очікувати у досліджуваних спостерігається протиставлення в актуальному і ідеальному «Я» 1 і 5 октантів, це властиве особам з проблемою хворобливого самолюбності і нереалізованої авторитарності. Відмінності по 1 октанту не підтверджуються статистично, а тільки вказують на тенденцію зростання у частини досліджуваних; відмінності по 5 октанту є статистично значимими, про це свідчить $t_{\text{експ.}} = 6,5$ при $p = 0,001$ ($t_{\text{крит.}} = 4,44$). (дод.4)

Як і в першій групі, в другій підвищення в «ідеальній» оцінці 2 (+2,8) октанту більш значне ніж зниження 6 (- 1,1), тобто залежність є обтяжливою,

але потреба підтримки, несаможиттєвості не дозволяє розірвати стосунки і змушує підкоритись обставинам. Відмінності по 2 октанту підтверджуються статистично $t_{\text{кпер.}} = 4,1$ при $p = 0,01$ ($t_{\text{крит.}} = 3,11$).

Розбіжності в оцінюванні 3 (-1,1) і 7 (1,5) октантів неконфліктні і вказують на напрямок тенденцій самовдосконалення, який на думку респондентів покращить їхню соціальну адаптованість.

Як і в першій групі тут спостерігається значне розходження у балах 4 (-5,7) октанту, причому в другій групі воно більш виражене, що вказує на внутрішній конфлікт придушеної ворожості, яка на декларативному рівні компенсується підкресленою конформністю і компромісністю, так як 7 октант

(9,4 бали) знизився незначно (-1). Відмінності по четвертому октанту статистично значимі $t_{\text{кпер.}} = 5.4$ при $p = 0,001$ ($t_{\text{крит.}} = 4,44$).

Отже, в результаті співставлення актуального і реального «Я» образу досліджуваних другої кваліфікаційної групи, ми дійшли висновків, що зростання в ідеальному «Я» показників по шкалам власно-лідерський і скептично-недовірливий, свідчить про прагнення самоствердження, яке не задовольняється через придушення егоїстичних проявів. Занижена самооцінка, емоційність, виражена схильність відповідати соціальним нормам, ідеалізація гармонії стосунків спонукає жінок шукати прихильності поза сім'єю, виявляючи надмірно демонстративну приязність і дружлюбність; контакти з широким колом оточуючих позбавлені щирості, поверхові.

У досліджуваних обох груп в «ідеалі» постає образ самодостатньої, активної жінки – лідера, якій потрібно, щоб про неї піклувались, яка має широке коло спілкування, завжди привітна і всім подобається. У ідеальному «Я» владно-лідерський стиль взаємодії дещо змінює якісне забарвлення із

захисної реакції на пониження і залежність, на власне тенденцію до самореалізації.

Порівняльний аналіз даних отриманих за методикою ДМО в I і II групі досліджуваних.

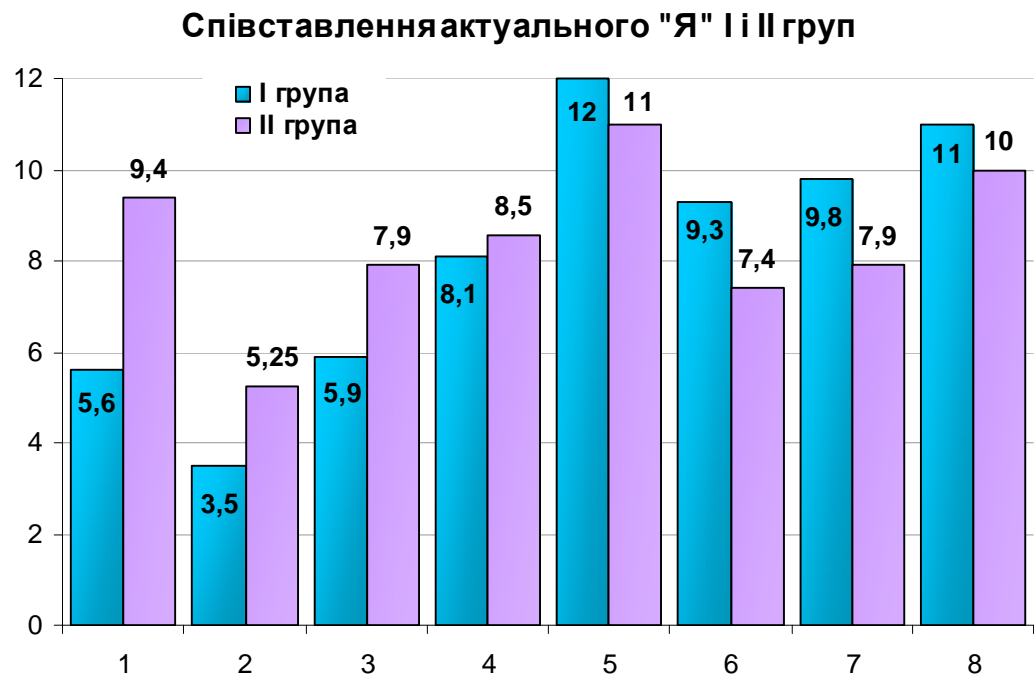

Рис.3.11

Для порівняння даних отриманих за методикою ДМО в I і II групі досліджуваних ми провели математичний аналіз, використавши t -критерій Стьюдента для незалежних вибірок.

В результаті отримали наступні дані порівняння актуального образу «Я» в групах :

За критерієм владно-лідерський тип міжособистісної взаємодії існують значимі відмінності між групами, про це свідчить $t_{\text{екс.}} = 3,22$ при $p = 0,01$ ($t_{\text{крт.}} = 2,81$). Отже, можна стверджувати, що для респондентів II групи владно-лідерський тип міжособистісної взаємодії є характерним, в той час як для досліджуваних I групи він не є провідним.

За критерієм G (індекс дружелюбності) виявлені значимі відмінності $t_{\text{текс.}} = 2.15$ на рівні значимості $p = 0,05$ ($t_{\text{крт.}} = 2,07$).

За критерієм V (індекс домінантності) існують значимі результати відмінності $t_{\text{текс.}} = 3,0$ про $p = 0,01$ ($t_{\text{крт.}} = 2,81$). Це вказує на те, дружелюбність досліджуваних II групи нижча за рахунок вищої авторитарності (1 октант).

За критеріями іншими категоріями значимих результатів не виявлено.

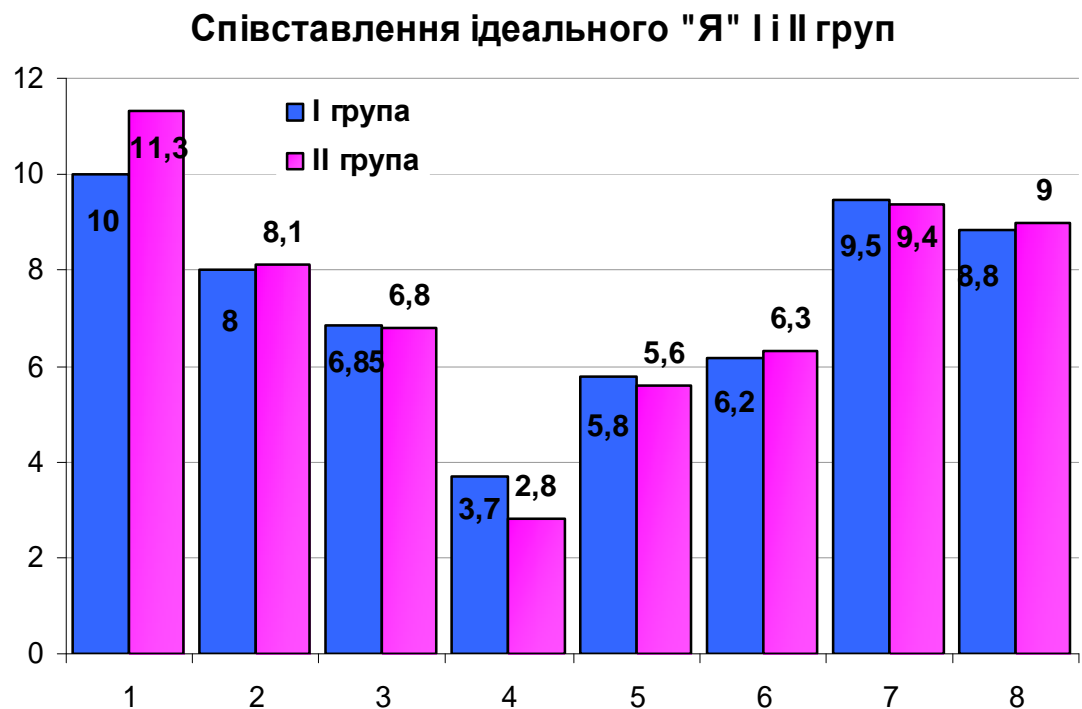

Рис.3.12

В результаті порівняння ідеального образу «Я» в групах за допомогою t -критерію Стьюдента для незалежних вибірок, жодних статистично значимих розбіжностей не виявлено.

Отже, порівнявши результати дослідження двох груп, ми виявили наступне: хоча досліджувані I групи вважають себе в реальному образі більш невпевненими, пасивними і залежними ніж досліджувані II групи, «ідеальний» образ обох груп майже ідентичний. Оскільки оточуючими людина сприймається згідно її ідеальному образу, то можна стверджувати, що жінки обох груп використовують стилі

міжособистісної взаємодії, які сприймаються партнерами як провокуюча насильницьку поведінку.

3.3. Результати дослідження агресивних тенденцій за методикою Hend – test (Е.Вагнера)

Реакція жінки на пережите насильство обумовлена особистісними характеристиками, зміст яких не повністю представлений у свідомості. Використання методики Hand-test Вагнера дозволило нам отримати дані про неусвідомлені тенденції активності досліджуваних (рис.3.13).

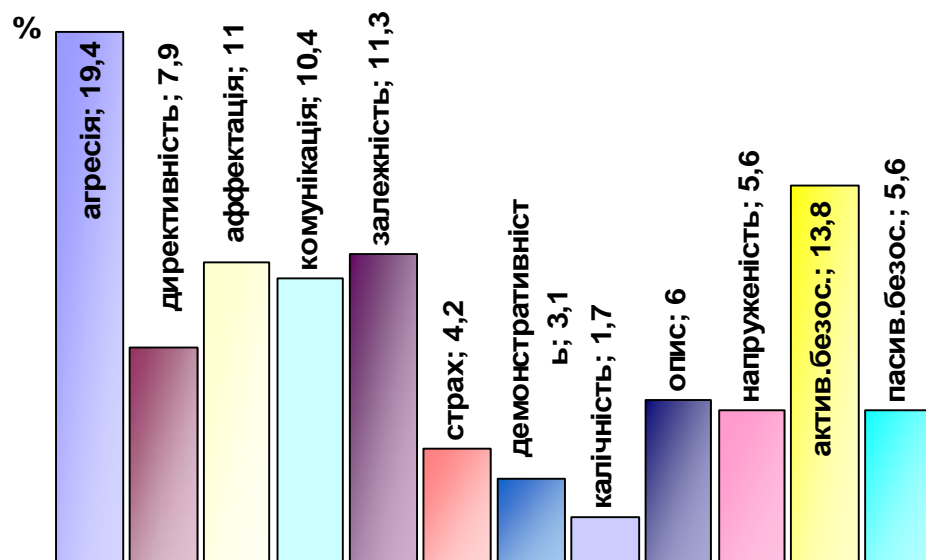

Рис.3.13

Таб.3.11 Співвідношення агресивних і адаптивних стратегій (І група)

	Σ	X	S	%
Агресія	101	7,8	2,5	19,4
Директивність	41	3	2	8
Афектація	57	4,4	3	11
Комунікація	54	4,2	3	10
Залежність	59	4,5	4	11,3
Страх	22	1,7	2	4,2
Агресивність	- 28	- 2	8	

Як видно з таб.3.11, у респонденток першої групи установки на соціальну співпрацю і залежність переважають над агресивними, домінантними тенденціями (- 2), спостерігається велика індивідуальна варіативність показників (± 8). Найбільш вираженій категорії агресії (19,4%), протиставлені майже рівнозначно адаптивні категорії залежність (11,3%), афектація (11%) і комунікація (10%). Це вказує на наявність внутрішнього конфлікту придушеної ворожості, яка виникає в ситуації, коли людина змушена підкорятись обставинам всупереч внутрішньому протесту. В ситуації насильства у таких жінок часто виникає суперечливі почуття ненависті і вини. Часто чутливість, емоційна залежність жінки від партнера породжує реакцію відчаю, а на поведінковому рівні проявляється вербальною агресією (захисна реакція). Це деструктивна стратегія вирішення конфлікту, оскільки агресія жертви провокує ще більшу агресію насильника і ніби виправдовує його вчинки.

Таб.3.12 Співвідношення агресивних і адаптивних стратегій (II група)

	Σ	X	S	%
Агресія	56	4,7	2,7	11,7
Директивність	41	3	2	8,6
Афектація	54	4,5	1	11,3
Комунікація	50	4,2	2	10,5
Залежність	47	3,9	2	9,8
Страх	7	0,6	1	1,5
Агресивність	-54	- 4,5	4,6	

Як видно з таб.3.12 у досліджуваних другої групи установки на соціальну співпрацю і залежність переважають над агресивними тенденціями (- 4.5), при досить значній індивідуальній варіативності ($\pm 4,6$).

Найбільш вираженим показникам за категорією агресія (11,7%) протиставлені адаптивні категорії афектація (11,3%) і комунікація (10,5%), в дещо меншій мірі категорія залежність (9,8%). Це вказує на те, що жінки другої групи в ситуації насильства діють більш гнучко, частіше схильні

домовлятися з партнером, тиснуть на жалість. Нижчий рівень агресивності пояснюється можливістю її компенсації в спілкуванні з широким колом оточуючих, відкритістю до реального світу, здатністю відволікатись на події.

Таб.3.13 Тенденції активності досліджуваних I і II груп

	Σ		X		S		%	
	I	II	I	II	I	II	I	II
Агресія	101	56	7,8	4,7	2,7	2,5	19,4	11,7
Директивність	41	41	3	3	2	2	8	8,6
Афектація	57	54	4,4	4,5	1	3	11	11,3
Комунікація	54	50	4,2	4,2	2	3	10	10,5
Залежність	59	47	4,5	3,9	2	4	11,3	9,8
Страх	22	7	1,7	0,6	1	2	4,2	1,5
Агресивність	I	- 28	- 2		8			
	II	-54	- 4,5		4,6			

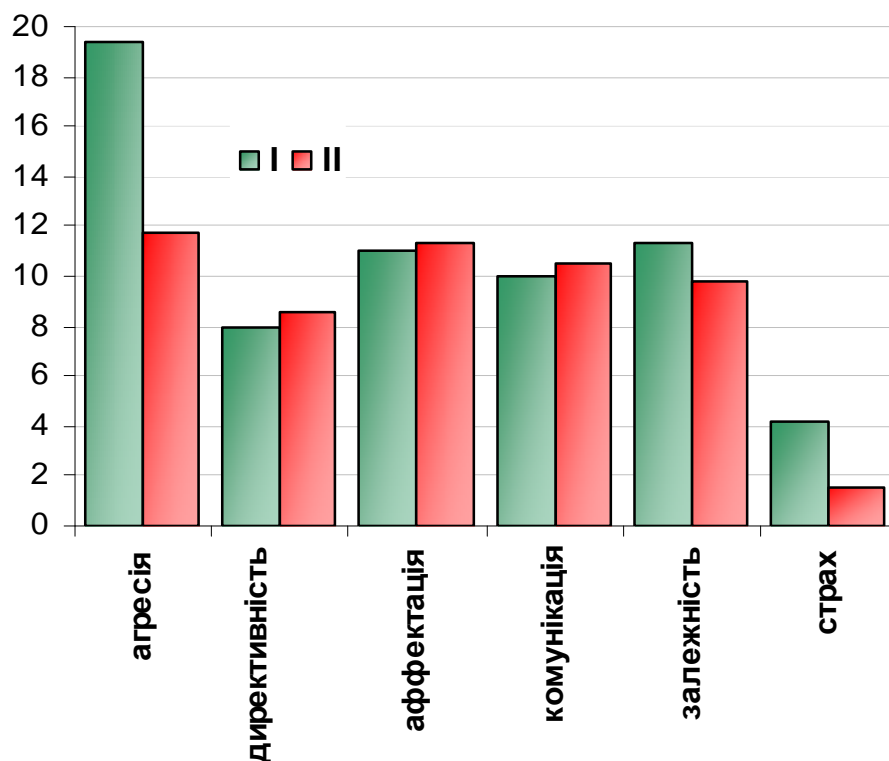

Рис.3.14

Результати дослідження неусвідомленої агресивності за методикою Hand-test (Е.Вагнера) показали наступне: у респонденток обох груп в сумі переважають адаптивні стратегії активності, хоча при цьому найбільш вираженою є реакція агресії.

Як видно з таб. 3.13 і мал.3.14, реакції жінок з другої групи більш узгоджені.

У досліджуваних першої групи переважання категорій залежність, афектація і комунікативність підтверджують дані отримані за іншими методиками: за методикою ІТО – залежний, конформний тип; за методикою ДМВ – покірливо-сором'язливий, співпрацюючо-конвенційний та відповідально - великодушний типи взаємодії в актуальному «Я» і наявність вираженого конфлікту придушеної агресивності в структурі «Я».

Показники за методикою Hand-test досліджуваних другої групи також підтверджують дані отримані за іншими методиками: конформному, компромісному типові за методикою ІТО відповідають реакції комунікація і афектація, які у респондентів цієї групи набувають більш стеничного характеру: реалізація потреби в спілкуванні, певна демонстративність; наявність в структурі «Я» діаметрально протилежних стилей взаємодії за ДМВ покірно-сором'язливого і владно-лідерського пояснює нижчу неусвідомлену агресивність, оскільки у досліджуваних більше можливостей для зняття напруженості в спілкуванні і соціальній активності.

Результати ідеографічного дослідження за Hand-Test Анни Я.

В груповому дослідженні за методикою Hand-Test ми враховували тільки показники агресивних і адаптивних стратегій. Окрім даних про рівень агресивності, за допомогою тесту можна отримати багато додаткової інформації, що характеризує актуальний психічний стан обстежуваного. Для цього проводиться аналіз за всіма категоріями тесту і визначається процентне співвідношення відповідей за окремими категоріями. Цікава інформація

може бути отримана при аналізі відповідей по тих категоріях, які не входять в підрахунок сумарного балу агресивності. Ілюстрацією до групового дослідження за методикою Hand-Test може слугувати поглиблена психологічна характеристика досліджуваної Анни Я.

Таб.3.14 Показники за Hand-Test Досліджуваної Анни Я.

(Agg)	(Dir)	(Aff)	(Com)	(Dep)	(F)	(Ex)	(Crip)	(Des)	(Ten)	(Act)	(Pas)	Всього	Агресивність	Особистісна дезадаптація	Втеча від реальності
8	2	7	4	3	2	2	2	2	1	4	3	40	-4	5	2

Досліджувана має достатній рівень психічної активності 1,75.

Незважаючи на те, що провідним вектором є агресія, схильність до відкритої агресивної поведінки відсутня (-4), наявні агресивні тенденції стримуються іншими імпульсами і знаходять вираження у соціально прийнятних формах. Показники за вектором директивність вказують на майже повну відсутність егоцентричних тенденцій.

Провідним адаптивним вектором є тенденції, пов'язані із потребою в прихильності і любові, постійній емоційній замученості, теплих стосунках з оточуючими. Це підтверджує загальногрупові показники за методикою ДМВ, за якими провідними стилями взаємодії є покірливо-сором'язливий та відповідально-великодушний. Результати ІТО вказують на некомпенсовану інтроверсію досліджуваної, за Hand-Test, показники за вектором комунікабельність нижчі ніж афектація, але в межах норми. Незважаючи на те, що за ІТО у досліджуваної залежний стиль поведінки на рівні дезадаптації, а за методикою ДМВ у досліджуваних жінок провідним стилем взаємодії є покірливо-сором'язливий, вектор залежність виражений не так яскраво.

Тенденція до демонстрування, ставлення до свого здоров'я і фізичної зовнішності адекватні.

Невисокі показники за вектором втеча від реальності вказує на досить адекватне ставлення до існуючих проблем та до себе в цілому.

Дане дослідження засвідчує варіативність в індивідуальних характеристиках жінок, відносно середньо групових. При цьому основні групові тенденції зберігаються.

Загальна характеристика індивідуально-психологічних особливостей жінок – жертв подружнього насильства.

Для реалізації багатовимірного психодіагностичного дослідження, ми використали комплекс ефективних методик в результаті чого отримали психологічну характеристику особистості жінок, що потерпають від насильства.

За допомогою Індивідуально-типологічного опитувальника ІТО ми виявили провідні індивідуально-психологічні властивості досліджуваних, за якими виділили два типи жінок – жертв насильства і віднесли їх до різних кваліфікаційних груп. Основою поділу на типи стало переважання в структурі особистості екстраверсії (соціальної активності) або інтроверсії (соціальної пасивності).

Жінкам, які увійшли до першої групи притаманний індивідуально-особистісний патерн, що має в основі *слабкий тип вищої нервової діяльності з динамічністю нервових процесів стосовно гальмування*. Провідні типологічні тенденції, притаманні цим досліджуваним тривожність, сензитивність та інтровертованість. Їм властивий *залежний конформний* стиль взаємодії з оточуючими. Результати ДМО вказують на характерне для цього типу жінок поєднання *покірливо-сором'язливого, конвенційного та альтруїстичного стилів* спілкування. На основі аналізу виділених провідних тенденцій і їх комбінацій, а також суб'єктивної самооцінки, ми виявили, що

жінкам даного типу притаманні висока чутливість до зовнішніх впливів, тривожність, вразливість, виражена залежність мотивації від взаємовідносин з близькими людьми. Властиві їм песимізм і невпевненість в собі робить жінок цього типу надзвичайно залежними в міжособистісних стосунках. Вони болісно реагують на неувважність і грубість, схильні до сліз і реакцій відчаю при невдачах, надто серйозно ставляться до критики реагують на неї надмірною самокритикою і почуттям провини. Для них характерна емоційна невірноваженість, схильність до надмірної драматизації в ситуації стресу. Наявність діаметрально протилежних тенденцій в структурі особистості і внутрішньоособистісна неузгодженість свідчить про значну емоційну напруженість і наявність внутрішнього конфлікту. Будучи емоційно, а часто, і матеріально залежними від партнера, жінки змушені підкорятись обставинам придушуючи своє прагнення до самореалізації і власну агресію (протиставлення 1 і 5, та 2 і 6 октантів за ДМВ, високі показники агресії і залежності по Hand test). В ситуації конфлікту легко ображаються, страждають. Захищаючись схильні до вербальної агресії. Постійні образи з боку близької людини (чоловіка, а в дитинстві батька) породжують підозріливість до людей і впевненість у їхній недобрих намірах і нещирості, від якої жінки прагнуть позбутися (значне зниження 4 октанту по ДМВ), виявляючи оточуючим людям надмірну приязність і поступливість. В ідеальному образі бажають позбутися залежності і приниженості і стати впевненими в собі, самодостатніми, здатними до активної самореалізації і домінування.

До другої групи увійшли досліджувані емоційно-динамічний та індивідуально-особистісний патерн яких базується на основі *змішаного типу вищої нервової діяльності з переважанням лабільності нервових процесів*. Провідні типологічні тенденції, притаманні цим жінкам екстраверсія, тривожність і лабільність. Стиль взаємодії з оточуючими *конформний компромісний*. За результатами ДМО для жінок цього типу характерне

сполучення як взаємодоповнюючих, так і діаметрально протилежних стилів спілкування. На основі аналізу провідних тенденцій, стилю спілкування та самооцінки досліджуваних ми склали їх психологічний портрет. Отже, жінкам цього типу притаманна активність, зверненість до світу об'єктивних речей, схильність до спілкування з широким колом людей (дещо поверхового). Виражена тривожність у поєднанні з емоційною нестійкістю формують схильність до компромісного стилю взаємодії. Суперечливість мотивації, надмірний артистизм сполучаються з високою тривожністю, потребою у постійній емоційній залученості, схильністю до надмірно бурхливої реакції на стрес. Звинувачувальна реакція в конфлікті з партнером провокує ще більше насильство. Приязність і демонстрація своєї привабливості оточуючим особливо часто стає приводом для конфлікту в подружжі, в якому чоловік схильний до ревнощів.

В актуальному «Я» жінки оцінюють себе як людей поступливих і принижених (5 октант), добрих і відповідальних (8 октант) і в той же час з високим рівнем домагань (1 октант). В ідеалі прагнуть позбутись залежності і стать більш впевненими в собі. Критично ставляться до власної агресивності і прагнуть більш щирих стосунків з оточуючими.

Загальними характеристиками для усіх досліджуваних є висока тривожність, надмірна чутливість до впливів оточення і емоційна нестабільність.

Таб.3.15.Розподіл інтенсивності насильства в групах

Інтенсивність насильства	I тип %	II тип %
помірне	46,2	50
жорстоке	53,8	50

Як видно з таблиці 3.15., тип до якого належать жінки на інтенсивність насильства не впливає.

Отже, за результатами дослідження ми можемо зробити наступні висновки:

- жінки, що найбільш ризикують стати жертвами подружнього насильства належать до одного з двох психологічних типів: *надчутливого (сензитивно-інтравертного) або тривожно-лабільного екстравертного*;

- притаманні жінкам – жертвам почуття провини, занижена самооцінка, емоційна залежність від кривдника відповідають ознакам «набутої безпорадності» і перешкоджають адекватній оцінці свого становища і виходу з нього;

- особистість жінок, які страждають від насильства, відзначаються наявністю внутрішнього конфлікту та суперечливості, на основі чого формується характерний варіант дезадаптації. Для них характерні проблеми хворобливого самолюбства, нереалізованої авторитарності і придушеної ворожості. Причому неусвідомлені агресивні тенденції більш виражені у жінок першого типу (показники Hand - Test), це вказує на високу емоційну напруженість, декомпенсацію, яка призводить до проблем психосоматичного кола.

- жінки обох типів використовують однакові деструктивні стилі міжособистісної взаємодії (відкритий конфлікт, який не призводить до вирішення проблеми або розриву стосунків), які сприяють виникненню і закріпленню насильницької поведінки партнера.

Висновки

1. Аналіз наукових джерел з проблеми подружнього насильства дозволив зробити наступні висновки:

Подружнє насильство як один з різновидів сімейного насильства є однією з найпоширеніших соціальних проблем, справжні масштаби якої неможливо визначити. Це пов'язане з тим, що у свідомості багатьох домашнє насильство приймається як норма і не є чимось протиправним.

Насильство в сім'ї завдає шкоди фізичному та психічному здоров'ю жінки та дітей, які стають свідками знущань над матір'ю. З часом, під впливом будь-якого виду подружнього насильства (фізичне, психологічне, економічне, сексуальне) психологія жінки набуває певних негативних змін: «комплекс жертви», «набута безпорадність», «синдром побитої жінки». Процес перетворення людини на жертву називається віктимізацією.

Існує значна кількість теорій, які намагаються пояснити феномен подружнього насильства: соціокультурні соціально-психологічні та індивідуально-психологічні теорії. В дослідженнях деяких вчених (Платонові, Малкіна-Пих) були спроби виділити загальні типові характеристики жінок – жертв. Однак ці характеристики стосувались в більшій мірі соціального статусу та стратегій віктимної поведінки жінок, не розкриваючи цілісної своєрідності особистості в єдності соціального та біологічного компонентів. Використаний в межах нашого дослідження індивідуально-психологічний і віктимологічний підходи, акцентують увагу саме на впливі індивідуально-психологічних особливостей особистості жінки - жертви на виникнення і динаміку насильницького інциденту між подружжям. Це допоможе розробити комплексні методи розв'язання проблеми насильства в сім'ї: методи впливу на особистість насильника з одного боку, доповнити методами корекції віктимної поведінки жінок – жертв, а також сім'ї як цілісного утворення.

2. Розроблена нами експериментально-психологічна модель дослідження, дозволила отримати дані, що охоплюють різні рівні прояву індивідуально-психологічних особливостей особистості жінок.

В основу всебічного дослідження особистості жінок – жертв насильства лягла концепція Л.М. Собчик, яка розуміє людину як унікальну єдність і біологічного і соціального, що складається з різнорівневих властивостей і підкоряється системним принципам підпорядкованості. Для реалізації дослідження ми використали набір психодіагностичних методик, який дозволив визначити належність досліджуваних до певної групи (Індивідуально-типологічний опитувальник) і охопив різні рівні особистості: підсвідомий (Hand-test), рівень суб'єктивного самосприйняття та декларативний рівень (методика ДМВ). Це дозволило нам на основі виявлених привідних тенденцій і їх комбінацій, ми виділити типи жінок, які в силу індивідуально-психологічних властивостей і під впливом зовнішніх чинників (життєвої історії) ризикують стати (стали) жертвами подружнього (партнерського) насильства.

Крім того в ході дослідження ми отримали соціально-демографічні дані досліджуваних жінок, а також виявили види (психологічне, економічне, фізичне) та конкретні дії (контроль, побиття, погрози та ін.) насильства, які застосовуються щодо них, дані щодо інтенсивності насильства та щодо насильства у батьківській сім'ї.

3. В результаті аналізу даних отриманих за допомогою комплексу методик нам вдалось підтвердити та доповнити нашу гіпотезу.

За допомогою індивідуально-типологічного опитувальника ІТО, ми виявили загальні провідні тенденції притаманні усім досліджуваним жінкам, це надмірна чутливість до впливів оточення, висока тривожність і емоційна нестабільність.

З огляду на те, переважає в структурі особистості жінок тенденція до соціальної активності чи соціальної пасивності, нам вдалось виділити два типи особистості жінок, які в результаті взаємодії з зовнішніми чинниками найбільш ризикують стати жертвами подружнього насильства, це надчутливий (сензитивно-інтравертний) і тривожно-лабільний екстравертний типи.

Подальший аналіз даних відбувався окремо за кожним виділеним типом, а також у їх порівнянні.

Проаналізувавши дані отримані за методиками ІТО та ДМО, ми дійшли висновків, що особистість жінки, яка страждає від насильства відзначається внутрішньою конфліктністю та суперечливістю. Про це свідчить наявність полярних тенденцій за методикою ІТО: тривожність – агресивність, сензитивність – спонтанність, а також сполучення діаметрально протилежних типів міжособистісної взаємодії в актуальному і ідеальному образах «Я». Якщо у жінок першого типу в актуальному «Я» досить чітко переважають конформні, залежні тенденції, то у жінок другого типу наряду з покірливо-сором'язливим і відповідально-великодушним стилями взаємодії чітко проступають неконформні тенденції владно-лідерського стилю поведінки. В ідеальному ж образі обидва типи жінок прагнуть застосовувати діаметрально протилежні поведінкові стратегії: владність, високу активність, егоцентричність, орієнтацію на власну думку вони намагаються сполучити з надмірною дружелюбністю, емоційною залученістю, відповідністю існуючи соціальним нормам. Це свідчить про досить виражений внутрішній конфлікт хворобливого самолюбства і нереалізованої авторитарності: прагнення до самореалізації натикається на страх бути неприйнятим. Крім того, досліджувані жінки досить насторожені і недовірливі. Вони визнають це і прагнуть позбутись, тому часто намагаються приховати власну недовіру та ворожість за надмірною приязністю і дружелюбністю. Простіше кажучи, жінки прагнуть бути самодостатніми, незалежними і успішними, і при цьому

мати широке коло спілкування, залишаючись в очах оточуючих хорошими, правильними, всім подобатись.

У ідеальному «Я» агресивність дещо змінює якісне забарвлення із захисної реакції на приниження і залежність, на власне тенденцію до самореалізації.

Співставивши актуальний і ідеальний «Я» образ жінок можна стверджувати, що вони готові піти на конфлікт аби позбавитись від здійснюваного на них тиску, але властивий їм песимізм, невпевненість, емоційна залежність від партнера, почуття провини, жертвовність призводить до придушення егоїстичних проявів. Жінок обтяжує їхнє залежне і принижене становище, але конформність, орієнтація на загальноприйняті норми, примушує їх триматись за статус заміжньої жінки, а невпевненість в собі відбирає віру в те, що вони ще зможуть знайти собі пару. Почуття провини перевищує ті владно-авторитарні прояви, які властиві жінкам на декларативному рівні, і породжує самозвинувачення і віру в міф, щодо причин побиття, ніби виправдовуючи насильника. Намагаються компенсувати відсутність теплоти і взаєморозуміння в шлюбі, жінки шукають визнання у оточуючих, виявляючи підвищену прихильність і покірливість.

Жінки першої і другої груп різняться за мотиваційною направленістю і виявом активності, але використовують спільні деструктивні поведінкові стратегії. Оскільки оточуючими людина сприймається згідно її декларативного образу, то можна стверджувати, жінки – жертви подружнього насильства використовують стилі міжособистісної взаємодії, які сприяють виникненню і закріпленню насильницької поведінку партнера.

Таким чином, ми зробили висновок, що факторами виникнення і закріплення подружнього насильства пов'язаними з особливостями особистості жінки, можна вважати досвід пережитого в дитинстві насильства, економічну залежність від партнера та психологічні особливості жінки, що

виражаються її належністю до одного з виділених типів особистості, наявністю внутрішньоособистісного конфлікту та використанням нею деструктивних стратегій поведінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бова А.А. Кримінологія гендера: Дослідження подружнього насильства // Український соціум. - 2004. - № 2 (4). - С.13-20
2. Бовть О. Віктимна поведінка як психологічна проблема // Соціальна психологія. - 2004. - № 4 (6). - С.14-22
3. Берковиц Л. Агрессия, причины, последствия. Контроль. – СПб.; М.: «Прайм-Евроник», «Нева», «Олма-Пресс», 2001.
4. Блеклок Н. Насилие в семье: работа с нарушителями, общественностью и организациями // Обзор современной психиатрии. – 2001. – вып.10 – с.65-72
5. Гарбер Ю.Г. Медико-социальные аспекты домашнего насилия в отношении женщин // Социальные аспекты здоровья населения. 2008. №4. URL: <http://vestnik.mednet.ru/>
6. Горшкова И.Д., Шурыгина И.И. Насилие против женщин как проблема социологического анализа // Общество и гендер, Рязань: «Поверенный», 2003
7. Грабська І. А. Насильство в подружніх відносинах // Практична психологія і соціальна робота,- 1998.- № 9- С. 20-23.
8. Етимологія насильства над жінкою в сім'ї // Соціальна робота в Україні на початку ХХІ століття: проблеми теорії і практики. Матеріали доповідей на Міжнародній науково-практичній конференції (Київ, 29-31 жовтня 2002). – К., 2002.- С.119-130.
9. Жінка в Україні. Четверта Всесвітня конференція зі становища жінок, 1995
10. Заброцький М.М., Савиченко О.М., Тичина І.М. Психологія особистості: навчальний посібник. – Житомир, 2005. – с.58-59
11. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 № 2789-ІІІ.
12. Захожа В. А. Фізичне насильство щодо жінок у сім'ї// Наукові записки. Соціологічні науки. – К., 2001.- том 18.- с.49-54

13. Куликов Л.В. "Психогигиена личности" // Психогигиена личности: Вопросы психологической устойчивости и психопрофилактики: Учебное пособие. СПб., 2004. с. 87-115.
14. Мак-Вильямс Н. Психоаналитическая диагностика, понимание структуры личности в клиническом процессе – М.: Класс, 1998.
15. Малкина-Пых И.Г. Психология поведения жертвы. – М.: Феникс, 2006
16. Малкина-Пых И.Г. Экстремальные ситуации. – М.: Изд-во Эксмо, 2006. – 960с. – (Справочник практического психолога)
17. Мамонтова С.Н. "Прикладная юридическая психология" // Библиотека "Полка букиниста".
18. Материалы Международного женского правозащитного центра «Ла Страда - Украина»// <http://www.lastrada.org.ua>
19. Онышко Ю.В. Синдром "Приобретенной беспомощности" у жертв семейного насилия. Материалы VII Междисциплинарной конференции по биологической психиатрии «Стресс и поведение», 28 февраля 2003.
20. Опухова Н. Г., Малолетняя Е. В. Женщины - жертвы семейного насилия: особенности образа мира// Психология зрелости и старения - 2000,- № 4,- С. 31-59.
21. Орлов А. Б. Психологическое насилие в семье — определение, аспекты, основные направления оказания психологической помощи // Психолог в детском саду. 2000, № 2-3. - С. 182-187.
22. Платонова Н.М., Платонов Ю.П. Насилие в семье. Особенности психологической реабилитации. – СПб.: Речь, 2004.
23. Попередження домашнього насильства і торгівля людьми / Підручник по проведенню тренінгів.- К: WI, 2001 - С. 20-23
24. Програма по запобіганню насильства в сім'ї "Гармонія", 1999
25. Психология господства и подчинения: Хрестоматия. Сост. А. Г. Чернявская – Изд. "Харвест", Минск, 1998 г. OCR Палек, 2000 г.

26. Психосоциальная технология «Патронатное воспитание» /Под ред. Н.А.Рыбаковой.- Псков, 2002.
27. Савчук О.М. Наслідки подружнього насильства: індивідуально-психологічна перспектива // Наукові записки (спецвипуск). – К., 2002.- том 20.
28. Словарь гендерных терминов/ Под ред. А. А. Денисовой / Региональная общественная организация "Восток-Запад: Женские Инновационные Проекты". М.: Информация XXI век, 2002. – 256 с.
29. Собчик Л.Н. Психология индивидуальности. Теория и практика психодиагностики. – СПб.: Издательство «Речь», 2003.
30. Собчик Л.Н. "Теория ведущих тенденций как основа методологии психодиагностического исследования"// Московский психологический журнал. - №3
31. Тест руки (Hand Test) / Елисеев О.П. Практикум по психологии личности - СПб., 2003. С.310-327
32. Цветкова Н.А. Теория и технология психосоциальной работы с женщинами: Учебное пособие. – Псков: ПГПИ, 2005. - 396 с. 93-96
33. Шведова Н.А. Просто о сложном: гендерное просвещение: Пособие.// <http://www.owl.ru/win/books/easygender/index.htm>
34. Шинкаренко О. Д. Психологічні особливості жертв подружнього насильства // Практична психологія - 2000.-№ 3 . - С. 25-29.
35. 1997-1998 ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ ВРАЧА ДОМАШНЕЕ НАСИЛИЕ Учебные системы группы компаний по медицинскому образованию, Инк. (MEGLS) http://dv.projectharmony.ru/docs/violence_med.doc
36. «Amnesty International» спеціальна доповідь по Україні «Насильство в сім'ї: звинувачуючи жертву», листопад, 2006.
37. Aldarondo, E. & Mederos, F. (Eds.) (2002). Men Who Batter: Intervention And Prevention Strategies In A Diverse Society. NY: Civic Research Institute. Ch. 2, pps. 1-20.
38. DAVID S. RIGGS. Aggression Between Heterosexual Dating Partners

An Examination of a Causal Model of Courtship Aggression // Journal of Interpersonal Violence, April 1996, Vol. 11, No. 4

39. SONIA MINER SALARI . Verbal, Physical, and Injurious Aggression Among Intimate Couples Over Time // Journal of Family Issues, April 2002, Vol. 23.

Додаток 1

ОПИТУВАЛЬНИК «ПОДРУЖНЄ НАСИЛЬСТВО»

П.І.П. _____
 Вік _____ освіта _____ працюю/не працюю
 Сімейний стан _____ скільки років в шлюбі _____
 Діти _____
 Місце проживання _____ рівень доходів _____

1. Ваш чоловік звертається до вас лайливими словами, ображає чи принижує? _____
2. Чи відповідаєте ви йому тим самим? _____
3. Ваш чоловік може вам заборонити спілкуватись з друзями? _____
4. Ваш чоловік часто вживає алкоголь? _____ Він веде себе при цьому агресивно? _____
5. Чи можете ви сказати, що у вас в сім'ї рівність щодо розпорядження сімейним бюджетом, ухвалення рішень стосовно дітей, відпочинку, придбань? _____
6. Буває таке, що чоловік вас штовхає, шарпає, трусить? _____
7. Ваш чоловік іноді б'є вас? _____ Чи робить це постійно? _____
8. Ви коли-небудь звертались до міліції з приводу того, що чоловік вас побив? _____
9. Ви знаєте скільки заробляє ваш чоловік? _____
10. Чоловік контролює час вашого повернення з роботи, дзвонить чи забирає вас, якщо ви запізнюєтесь. _____
11. Чоловік відмовляв вам у грошах для купівлі вкрай необхідних речей, хоча вони у нього були, тільки тому що вважав, що у вас і у дітей уже є все необхідне? _____
12. Часто під час сварок чоловік погрожує вам побиттям? _____
13. Під час сварок чоловік іноді нищить майно (б'є посуд, викидає речі)? _____
14. Було таке, що чоловік виганяв вас з дому? _____
15. Ви були свідком насильства батька щодо матері? _____ Чи вдавались батьки до фізичних покарань щодо вас? _____
16. Як часто чоловік вас ображає? _____ Це залежить від вживання алкоголю? _____
17. Коли чоловік вас ображає чи виправдовуєте ви його поведінку, мовляв: «Він не в настрої, я сама його спровокувала»? _____
18. Ваша реакція на насильство _____
19. Ви вважаєте себе жертвою подружнього насильства? _____

Додаток 2

Характеристика видів насильства, що застосовуються до жінок

		Види насильства										Бали		
		Психологічне і економічне					Фізичне					Психологічне/економічне	Фізичне	Інтенсивність насильства
		Постійний контроль	Заборона бачитися з друзями або родичами, працювати	Усунення від процесу ухвалення рішень	Погрози відмови в матеріальній допомозі,	Образи, приниження	Постійні погрози побиття	Залякування за допомогою жестів	Штовхання, стусани	Випадки побиття	Постійні побої			
1.	Світлана Б	+	+	+	+	+						5	-	5
2.	Ольга Ц.	+			+	+			+	+		3	2	5
3.	Оксана Л.	+	+		+	+			+			4	1	5
4.	Наталя З	+	+		+	+		+	+	+		4	3	7
5.	Ірина .Г.			+	+	+	+	+	+	+		3	4	7
6.	Ольга Р					+	+	+	+	+		1	4	5
7.	Тетяна .Б.	+			+	+			+	+		3	2	5
8.	Галина Д.	+	+	+	+	+						5	-	5
9.	Ірина.Д.	+		+		+		+	+	+		3	3	6
10.	Тетяна Х	+				+	+	+	+	+		2	4	6
11.	Олена Л.	+	+		+	+		+	+			4	2	6
12.	Анна Я.	+	+	+	+	+		+				5	1	6
13.	Тетяна К.	+	+	+	+	+		+	+	+	++	5	5	10
14.	Любов М..	+	+		+	+	+	+	+	+	++	4	6	10
15.	Валентина Є.	+	+	+	+	+	+	+	+	+		5	4	9
16.	Раїса.К.А			+		+	+	+	+	+	++	2	6	8
17.	Антоніна К.				+	+	+	+	+	+	++	2	6	8
18.	Світлана Є.	+	+	+	+	+	+	+	+	+		5	4	9
19.	Надія М.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	++	5	6	11
20.	Раїса.В. А	+	+	+	+	+	+	+	+	+		5	4	9
21.	Олена К.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	++	5	6	11
22.	Ольга Т.	+	+			+	+	+	+	+	++	3	6	9
23.	Ольга П.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	++	5	6	11
24.	Світлана І.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	++	5	6	11
25.	Наталя Г.	+		+	+	+	+		+	+	++	4	5	9

середня інтенсивність насильства (4 – 7 балів)

висока інтенсивність насильства (8 – 11 балів)

Додаток 3

*Результати проведення математичного аналізу за t-критерієм Стюдента
для порівняння актуального образу „Я” в групах I та II*

I октант – владно-лідерський стиль

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
II група та I група	9,416667	5,615385	3,220166	23	0,003791	12	13	3,654594	2,103111	3,019631	0,070101

II октант – незалежно-домінуючий стиль

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
II група та I група	5,250000	3,538462	1,801940	23	0,084678	12	13	2,632835	2,106157	1,562664	0,454486

III октант – прямолінійно-агресивний стиль

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
II група vs. I група	7,916667	5,923077	2,034252	23	0,053616	12	13	2,539088	2,361551	1,156008	0,803280

IV октант – недовіжливо-скептичний стиль

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
II група vs. I група	8,916667	8,384615	0,370483	23	0,714413	12	13	3,342790	3,797773	1,290743	0,679563

V октант – покірливо-сором'язливий стиль

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
I група vs. II група	12,46154	11,00000	1,874699	23	0,073590	13	12	1,808101	2,088932	1,334759	0,625933

VI октант – залежно-слухняний стиль

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
I група vs. II група	9,307692	7,416667	1,759993	23	0,091704	13	12	2,562050	2,810963	1,203746	0,751831

VII октант – співпрацюючий-конвенційний стиль

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
I група vs. II група	9,769231	7,916667	1,657795	23	0,110937	13	12	2,554533	3,028901	1,405876	0,566394

VIII октант – відповідально-великодушний стиль

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
I група vs. II група	11,38462	10,00000	1,100776	23	0,282382	13	12	3,176436	3,104249	1,047049	0,946164

Індекс дружельності (G)

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
I група vs. II група	9,984615	2,250000	2,145802	23	0,042674	13	12	9,278186	8,695297	1,138564	0,836658

Індекс домінантності (V)

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
II vs. I група	-3,80000	-12,6077	3,003377	23	0,00634	12	13	8,219157	6,397846	1,650392	0,402100

Додаток 4

Результати проведення математичного аналізу за t-критерієм Стюдента для порівняння ідеального образу „Я” в групах I та II

I октант – владно-лідерський стиль

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
I vs. II група	10,30769	11,25000	-0,863230	23	0,396924	13	12	3,351234	1,815339	3,407958	0,051121

II октант – незалежно-домінуючий стиль

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
I група vs. II група	8,000000	8,083333	-0,093129	23	0,926608	13	12	1,825742	2,609714	2,043182	0,235260

III октант – прямолінійно-агресивний стиль

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
I група vs. II група	6,846154	6,750000	0,092245	23	0,927302	13	12	1,993579	3,137022	2,476100	0,134452

IV октант – недовіжливо-скептичний стиль

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
I група vs. II група	3,692308	2,833333	1,177031	23	0,251221	13	12	2,136376	1,403459	2,317160	0,174743

V октант – покірливо-сором`язливий стиль

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
I група vs. II група	5,769231	5,583333	0,178751	23	0,859698	13	12	2,618964	2,574643	1,034725	0,961786

VI октант – залежно-слухняний стиль

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
I група vs. II група	6,153846	6,250000	-0,090520	23	0,928658	13	12	3,050851	2,137331	2,037505	0,248705

VII октант – співпрацюючий-конвенційний стиль

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
I група vs. II група	9,461538	9,416667	0,043581	23	0,965615	13	12	2,258886	2,874918	1,619804	0,419608

VIII октант – відповідально-великодушний стиль

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
I група vs. II група	9,000000	8,846154	0,146770	23	0,884592	12	13	2,828427	2,409915	1,377483	0,589462

Індекс дружельності (G)

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
I група vs. II група	6,961538	5,700000	0,415947	23	0,681304	13	12	5,334563	9,432536	3,126505	0,062080

Індекс домінантності (V)

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
I група vs. II група	7,807692	9,691667	-0,718571	23	0,479642	13	12	6,177036	6,932723	1,259643	0,695437

Додаток 5

Результати проведення математичного аналізу за t-критерієм Стюдента для порівняння актуального та ідеального образів „Я” в групі I

I октант – владно-лідерський стиль

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
II група	10,30769	3,351234						
I група	5,61538	2,103111	13	4,692308	3,923957	4,311555	12	0,001011

II октант – незалежно-домінуючий стиль

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
II група	8,000000	1,825742						
I група	3,538462	2,106157	13	4,461538	2,633609	6,108084	12	0,000053

III октант – прямолінійно-агресивний стиль

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
II група	6,846154	1,993579						
I група	5,923077	2,361551	13	0,923077	1,605280	2,073284	12	0,060336

IV октант – недовіливо-скептичний стиль

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
I група	8,384615	3,797773						
II група	3,692308	2,136376	13	4,692308	4,423133	3,824971	12	0,002418

V октант – покірливо-сором'язливий стиль

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
I група	12,46154	1,808101						
II група	5,76923	2,618964	13	6,692308	3,794395	6,359237	12	0,000036

VI октант – залежно-слухняний стиль

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
I група	9,307692	2,562050						
II група	6,153846	3,050851	13	3,153846	3,158221	3,600557	12	0,003642

VII октант – співпрацюючий-конвенційний стиль

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
I група	9,769231	2,554533						
II група	9,461538	2,258886	13	0,307692	3,326275	0,333526	12	0,744493

VIII октант – відповідально-великодушний стиль

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
I група	11,38462	3,176436						
II група	8,84615	2,409915	13	2,538462	4,135525	2,213154	12	0,047013

Індекс дружельності (G)

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
I група	9,984615	9,278186						
II група	6,961538	5,334563	13	3,023077	6,939759	1,570639	12	0,142247

Індекс доміантності (V)

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
II група	7,8077	6,177036						
I група	-12,6077	6,397846	13	20,41538	9,991400	7,367207	12	0,000009

Додаток 6

Результати проведення математичного аналізу за t-критерієм Стюдента для порівняння актуального та ідеального образів „Я” в групі II

I октант – владно-лідерський

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
II група	11,25000	1,815339						
I група	9,41667	3,654594	12	1,833333	3,298301	1,925492	11	0,080400

II октант – незалежно-домінуючий стиль

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
II група	8,083333	2,609714						
I група	5,250000	2,632835	12	2,833333	2,367712	4,145333	11	0,001629

III октант – прямолінійно-агресивний стиль

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
I група	7,916667	2,539088						
II група	6,750000	3,137022	12	1,166667	3,459725	1,168143	11	0,267444

IV октант – недовіжливо-скептичний стиль

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
I група	8,916667	3,342790						
II група	2,833333	1,403459	12	6,083333	3,895413	5,409769	11	0,000213

V октант – покірливо-сором'язливий стиль

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
I група	11,00000	2,088932						
II група	5,58333	2,574643	12	5,416667	2,874918	6,526755	11	0,000043

VI октант – залежно-слухняний стиль

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
I група	7,416667	2,810963						
II група	6,250000	2,137331	12	1,166667	2,587850	1,561702	11	0,146650

VII октант – співпрацюючий-конвенційний стиль

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
I група	7,916667	3,028901						

II група	9,416667	2,874918	12	-1,50000	3,580249	-1,45134	11	0,174601
----------	----------	----------	----	----------	----------	----------	----	----------

VIII октант – відповідально-великодушний стиль

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
I група	10,00000	3,104249						
II група	9,00000	2,828427	12	1,000000	4,089899	0,846990	11	0,415049

Індекс дружельності (G)

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
I група	2,250000	8,695297						
II група	5,700000	9,432536	12	-3,45000	9,961152	-1,19978	11	0,255430

Індекс домінантності (V)

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
II група	9,69167	6,932723						
I група	-3,80000	8,219157	12	13,49167	7,614276	6,138010	11	0,000073

**ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ПРАКТИЧНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
ЖІНОК – ЖЕРТВ ПОДРУЖНЬОГО НАСИЛЬСТВА**

Магістерська робота з психології
студентки 54 групи
спеціальності «Психологія»
(денної форми навчання)

Каменчук Ірини Михайлівни

Науковий керівник:
кандидат педагогічних наук, професор
Заброцький Михайло Михайлович

ЖИТОМИР -2009

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ І ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ НАУКОВИХ ДЖЕРЕЛ З ПРОБЛЕМИ НАСИЛЬСТВА В ПОДРУЖНІХ	
1.1. Поняття сімейного насильства та його види.....	9
1.2. Соціально-психологічні фактори виникнення та розвитку насильства в подружніх стосунках.....	16
РОЗДІЛ ІІ. МЕТОДИ І МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ	
2.1. Методологічні засади дослідження особистісних особливостей жінок – жертв подружнього насильства.....	26
2.2. Методи, методика та процедура дослідження.....	30
2.3. Характеристика вибірки досліджуваних.....	33
РОЗДІЛ ІІІ. ЕКСПЕРЕМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ ЖІНОК – ЖЕРТВ ПОДРУЖНЬОГО НАСИЛЬСТВА	
3.1. Провідні індивідуально-типологічні властивості.....	38
3.2. Стили міжособистісної поведінки і внутрішньоособистісної конгруентності досліджуваних віднесених до різних груп.....	46
3.3. Результати дослідження агресивних тенденцій за методикою Hend – test (Е.Вагнера).....	64
3.4. Загальна характеристика індивідуально-психологічних особливостей жінок – жертв подружнього насильства.....	69
ВИСНОВКИ.....	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	78
ДОДАТКИ	

Вступ

Актуальність дослідження. Насильство в сім'ї є однією з найактуальніших соціальних проблем, з якою прямо стикається більшість населення.

Сімейне насильство в Україні усе ще залишається латентним явищем, яке виходить на поверхню тільки тоді, коли приховувати проблему вже неможливо. Уявлення про те, що насильство має місце тільки в соціально неблагополучних сім'ях не відповідає дійсності: воно відбувається в будь-яких категоріях населення, незалежно від класових, культурних, соціо-економічних аспектів.

В нашій країні теми гендерної рівності та насильства стосовно жінок у родині стали предметом публічного обговорення тільки протягом останніх років. За даними зарубіжних соціологічних досліджень 97% жертв насильства в сім'ї – жінки [24]. За результатами вітчизняних соціологічних опитувань 70% жінок в Україні піддаються різним формам приниження і знущання у родині, понад 20% жінок ці знущання здійснюються постійно [9].

Як зазначає більшість психологів, жорстоке ставлення до людини неминуче призводить до появи негативних наслідків. По-перше, змінюється ставлення до себе, по-друге, змінюється ставлення до інших людей, суспільства; по-третє, змінюється ставлення до життя (втрачається його сенс). Окрім того завдається значна шкода фізичному здоров'ю, аж до тяжких травм та смерті; виникають порушення психічного стану жінки: симптоми депресії, тривожних станів, посттравматичного розладу (ПТСР) [27].

Проведені в США дослідження свідчать, що від 14 до 28% всіх жінок, які відвідують поліклініки, є жертвами домашнього насильства, 16% вагітних жінок регулярно піддаються насильству, 23% вагітних жінок піддавалися коли-небудь насильству. Від 10 до 35% жінок, що з будь-якої причини

опинилися в травмпункті, є жертвами насильства. Ще вищий відсоток переважання жертв насильства у сфері психіатрії, він складає: 25% всіх жінок, що здійснили спробу самогубства або користуються послугами екстреної психіатричної допомоги, 50% всіх жінок, які отримують амбулаторну психіатричну допомогу, і майже 64% всіх жінок, госпіталізованих у відділення психіатрії. [27]

Та незважаючи на страшну статистику, більшість випадків сімейного насильства, з мовчазної згоди жертви, так і залишаються внутрішньою проблемою конкретної сім'ї, тим самим все сильніше розв'язуючи руки кривдників. Адже, у свідомості багатьох сімейне насильство не є чимось протиправним чи неприпустимим. Відсутність розуміння заважає правильно оцінити проблему і розробити шляхи її вирішення, і на законодавчому рівні, і на рівні заходів щодо розробки адекватних заходів соціальної та психологічної допомоги жертвам сімейного насильства та корекції насильницької поведінки їх кривдників.

Спеціальних психологічних досліджень з проблема насильства стосовно жінок в сім'ї досить мало. Нею займалися в основному криміналісти при вивченні злочинів, скоєних у сімейно-побутовій сфері. Аналіз літератури показує, що досить велика кількість зарубіжних вчених працюють над проблематикою психології насильства. Так, чинники ризиків сімейного насильства розглядали E.Aldarondo і Mederos, F.(2002) [37]; впливу алкоголю на виникнення агресії щодо шлюбного партнера присвятив свої роботи Деніел О'Лірі (2003); Л.Уолкер дослідила вплив жорстокого ставлення на жінку [27]; G.L.Stuart (1994) запропонував типологію чоловіків – насильників. Сформульована велика кількість теоретичних положень, які могли б пояснити основні причини сімейного насильства [12].

Існують різні пояснювальні моделі подружнього насильства: М. Кауфман розвинув свої дослідження в рамках теорії соціального навічання, теорія

наси́льства розвину́та в роботах М. Кімме́ля, Дж. Готтмана і Н.Якобсона, ві́ктимологі́чний підхі́д частково представлений в роботах Г.Й.Шнайдер [6]. При цьому абсолютно недостатньо уваги приділено дослідженням психологічних характеристик жінок, що потерпають від різних видів подружнього (партнерського) насильства

У вітчизняній науці проблематика подружнього насильства порівняно молода, існують лише окремі дослідження з цієї теми: І.А.Грабська (1998) вивчала наслідки подружнього насильства, під її керівництвом О.Д. Шинкаренко (2000) досліджувала Синдром побитої жінки з точки зору теорії сімейних систем, а також механізм віктимізуючого впливу психотравмуючих факторів батьківсько-дитячих стосунків на особистість жінки та прийняття нею ролі жертви та крос-культурні відмінності у сприйнятті, переживанні та використанні образливої поведінки у сім'ї в Україні та Польщі; Н.Г.Опухова і О.Є. Малолетняя (2000) досліджували типи жінок-жертв подружнього насильства, вивчаючи їх життєві міфи; в дослідженні Д. Шестакова докладно розглянуті соціальні та психологічні особливості чоловіків та жінок, які відбували покарання за злочини, вчинені у сімейній сфері [1]; особливу увагу аналізу психологічних теорій, які пояснюють формування «феномену насильства» приділила І.Г.Малкіна-Пих (2006). В рамках гендерних досліджень проблемою займалась Шведова Н.А. (2002). Працювали з цією проблемою і деякі інші автори: Н.М. Платонова та Ю.П. Платонов, В.І. Полубінський та інші.

Актуальність даної магістерської роботи полягає у поглибленому вивченні індивідуально-психологічних характеристик жінок, які страждають від насильства, для з'ясування їх впливу на причину виникнення та динаміку протікання насильницьких інцидентів. Це важливо для підбору адекватних засобів профілактики і корекції віктимної поведінки у жінок. Увага до даної проблеми пояснюється не тільки її практичною актуальністю, але й

недостатньою кількістю спеціальних робіт, в яких відображена цілісна своєрідність особистості жінки – жертви подружнього насильства.

Об'єкт дослідження. Психологічні особливості особистості жінок – жертв подружнього насильства.

Предмет дослідження. Індивідуально-типологічні особливості особистості жінок як основа формування віктимної поведінки.

Мета дослідження. Дослідити індивідуально-типологічні особливості особистості та стратегії поведінки жінок, що страждають від насильницької поведінки в подружніх стосунках.

Теоретична модель досліджуваного явища. В основі теоретичної моделі нашого дослідження лежить розроблена Л.Н.Собчик теорія провідних тенденцій, згідно якої основу особистісного конструкта складає одна або кілька провідних тенденцій, які проходять крізь різні рівні розвитку особистості і надають індивідуального забарвлення емоціям, мисленню та міжособистісній поведінці. А також визначають спрямованість і силу мотивації, тип реакції на стрес, особливості процесів адаптації.

Гіпотеза:

- Внутрішньоособистісна конфліктність та суперечливість жінки – жертви подружнього насильства сприяє формуванню характерного варіанту дезадаптації.

- Індивідуально-психологічні особливості жінок – жертв подружнього насильства базуються на основі слабкого типу вищої нервової діяльності і під впливом зовнішніх чинників складають базу для формування віктимної поведінки.

Задачі дослідження:

1. Проаналізувати наукові літературні джерела з проблематики подружнього насильства.
2. Розробити експериментально-психологічну модель дослідження, яка дозволить отримати дані, що охоплюють різні рівні прояву індивідуально-психологічних особливостей особистості респондентів.
3. Підготувати і провести дослідження психологічних особливостей жінок – жертв подружнього насильства.
4. Обробити результати, зробити висновки.

Методи дослідження. Мета і завдання дослідження зумовили необхідність використання комплексу методів емпіричного дослідження: ІТО – Індивідуально типологічний опитувальник (Л.Н.Собчик); метод діагностики міжособистісних відносин ДМВ (модифікований Л.Н.Собчик варіант інтерперсональної діагностики Т.Лірі); Тест руки Вагнера (Hand Test).

Для статистичної обробки отриманих даних використовувались методи математичної статистики: значущість розбіжностей за t-критерієм Стьюдента для залежних вибірок і t-критерій Стьюдента для незалежних вибірок (Statistica v6.0). В дослідженні також були використана якісна інтерпретація даних.

Організація дослідження включає 3 етапи:

I етап: Виділення типів досліджуваних за допомогою ІТО – *Індивідуально-типологічного опитувальника*;

II етап: Проведення дослідження стилю міжособистісних відносин і структури «Я » за *методикою ДМВ* в кожній виділеній групі та аналіз значущості розбіжностей даних за t-критерієм Стьюдента.

III етап: Дослідження неусвідомлених агресивних тенденцій в кожній групі за методикою Hand-Test (Е.Вагнера).

IV етап: Узагальнення результатів дослідження за усіма використаними методиками.

Використовувалася індивідуальна форма проведення дослідження.

Процедура дослідження передбачала заповнення бланків.

Вибірка: Жінки з кола спілкування дослідника, про яких відомо, що вони піддаються різним формам подружнього насильства: 25 осіб віком від 21 до 52 років

Дослідження проводилося в період грудень 2008 року – березень 2009 року у м. Житомирі.

Деонтологічний аналіз. Дослідження відповідає основним вимогам професійної етики (методологічно обґрунтоване та не містить шкідливих впливів).

Наукова новизна: проведене дослідження дало можливість виявити індивідуально – типологічні основи формування віктимної поведінки жінок в шлюбі.

Практичне значення: отримані в результаті проведення дослідження дані можуть бути використані для пошуку і розробки адекватних методів профілактики та корекції віктимної поведінки жінок в сім'ї. У відповідності до результатів дослідження, можливе виявлення категорії дівчат потенційних жертв насильства з метою корекції їхньої поведінки.

Надійність і вірогідність дослідження забезпечувалася вибіркою досліджуваних з відповідними вимогам дослідження характеристиками, застосуванням адекватних методів дослідження, поєднанням кількісного та якісного аналізу, використанням відповідних методів математичної статистики.

РОЗДІЛ I Теоретичний аналіз проблеми сімейного насильства, яке застосовуються до жінок в подружніх стосунках.

1.1. Поняття сімейного насильства

В сучасній психології **насильство** – це будь-який спосіб поведінки (простий або складний, вербальний або невербальний), який використовують для того, щоб управляти думками, почуттями і вчинками іншого, проти його бажання, волі і поглядів, але з психологічною (а часто і матеріальною) вигодою для насильника. Крім того його можна розглядати і як прояв бездіяльності [15,с.46]. Наприклад, випадки ненадання допомоги людині, яка її потребує.

Така діяльність чи бездіяльність характеризується певними характеристиками :

- 1) умисність – насильство завжди спрямоване на досягнення певної мети, воно є наслідком продуманої дії, тобто не є випадковим;
- 2) порушення прав та свобод іншої людини – насильство завжди пов'язане з порушенням якихось прав особистості або групи осіб;
- 3) низький рівень самозахисту – між учасниками насильницьких дій присутні різного роду переваги: фізична сила (чоловіка щодо дружини, дорослих щодо дітей або людей похилого віку), при цьому жертва може сама створювати передумови для тих ушкоджень, які завдаються виконавцем насильства;
- 4) спричинення шкоди (фізичної, моральної) [21].

Насильство відносно жінок (*violence against women*) – вид агресивної поведінки і використання сили для нанесення шкоди – від словесних образ і погроз до побоїв і смерті. Жінки набагато частіше, ніж чоловіки, стають

жертвами фізичного, психологічного, економічного і особливо сексуального насильства [28].

За даними Міжнародної науково-практичної конференції з проблем домашнього насильства [8], увагу дослідників в 1960-х першим привернуло пильну роках фізичне насильство щодо дітей. Згодом в сферу їхньої уваги потрапило також жорстоке ставлення, що негативно впливає на психіку дитини, незалежно від наявності або відсутності фізичного насильства. А через 10 років увага дослідників звернулася і до вивчення феномена насильства над жінками. Спочатку у фокусі уваги опинилося фізичне насильство, а вже потім об'єктами вивчення стали сексуальне насильство в сім'ї, а також жорстоке ставлення в емоційній сфері, склад якого у різних авторів істотно відрізняється. Але, як правило до психологічного насильства можна віднести:

- примус і погрози завдати фізичну шкоду, припинити стосунки, здійснити самогубство; примушення до здійснення незаконних дій;
- економічну дію, що включає в себе перешкоджання в розпорядженні власними грошима та майном, отриманні або збереженні роботи, позбавлення доступу до сімейного бюджету та інформації про нього;
- усунення від процесу ухвалення рішень;
- використання дітей для здійснення психологічного тиску;
- заперечення наявності проблеми насильства, перекладання відповідальності за неї на партнера та ігнорування його заклопотаності жорстоким ставленням;
- контроль, ізоляція партнера, заборона контактів, які виправдовуються ревностями;
- приниження, обзивання, формування почуття провини і власної неадекватності;
- залякування за допомогою жестів, дій, пошкодження майна і демонстрації зброї [8].

У зарубіжній соціологічній та психологічній літературі використовується декілька термінів, що характеризують насильство в сім'ї:

«*Domestic violence*» – насильство, здійснене членами сім'ї по відношенню до інших членів сім'ї – дітей, дружини/чоловіка, батьків, інших родичів. Використовуються також окремі спеціальні терміни, що стосуються тільки подружніх відносин, - «*Spouse abuse*» (зловживання стосовно дружини/чоловіка), «*Wife battering*» (побиття дружини), «*marital rape*» (згвалтування в шлюбі), «*spouse abuse*» (подружня жорстокість) [6].

Згідно із Законом України «Про попередження насильства в сім'ї» **насильство в сім'ї** – це будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю [11].

Подружнє насильство є різновидом сімейного насильства, під яким розуміють дії чоловіка чи дружини (одиничні чи такі, що повторюються), які спричиняють фізичну шкоду або викликають психічний дискомфорт (негативні переживання, стан напруженості, страху, пригнічення і т. д.) у партнера [34]. Про подружнє насильство, як правило, говорять в тих випадках, коли факти грубого і жорстокого ставлення виявляються не одиничними, випадковими і ситуативними, а регулярними і систематичними.

Подружнє насильство зазвичай підрозділяють на чотири основні види: психологічне (моральне або емоційне); економічне; фізичне та сексуальне. Іноді в окремі види насильства виділяють різного роду погрози, але частіше їх вважають проявом одного з перерахованих чотирьох основних видів. При всій різноманітності видів насильства саме подружнє насильство характеризується тим, що набуває всезагального, генералізованого характеру. Не буває сімейного насильника, який обмежує свою жертву в чомусь одному (Алексєєва, 2000) [15].

Слід відзначити відмінність у підходах і трактуванні цієї проблеми в різних країнах. Якщо в Україні очевидним фактом насильства, як правило, вважається застосування фізичної сили, то в розвинених європейських країнах, таких як Франція, Німеччина, заборони чоловіка, що обмежують свободу дій і самореалізацію дружини (обмеження зустрічей із подругами, відвідування культурних і спортивних заходів, вимоги залишити роботу тощо) вже можуть бути розцінені як протиправні.

Більшість же співвітчизниць на такі дрібниці як обмеження особистої свободи взагалі не звертають уваги.

В кожній країні світу діють закони, які захищають жінок від насильства. Вперше ця проблема набула глобального масштабу під час оголошеного в ООН десятиріччя жінок 1975-1985 роках. А в 1995-му на конференції в Китаї ООН прийняла спеціальну декларацію, в якій дала чітке визначення поняттю «насильство над жінками». Резюме документа, який було названо «Пекінська платформа», було таким: будь-яка форма насильства проти жінок – злочин. Взагалі в більшості цивілізованих країн подібні питання вирішуються на законодавчому рівні. Наприклад, у Швеції в 1998 році набув сили Закон «Про недоторканність особистості жінки». Він передбачає позбавлення волі строком до шести років за дії, спрямовані проти особистості жінки, в тому числі і домашнє насильство, які завдають шкоди як її фізичному, так і психічному здоров'ю. В Німеччині та Австрії діє закон, згідно якого ізолюють не жертву, що пережила сімейне насильство, а самого насильника [18].

Що стосується України, то свідченням того, що сімейне насильство набуло статусу особливої соціальної проблеми, стало прийняття нової законодавчої бази, створення кризових центрів, проведення досліджень, і організація науково-практичних семінарів та конференцій. В листопаді 2001 року був прийнятий Закон України «Про попередження насильства в сім'ї»

Пояснювальні моделі насильства.

Значна частина робіт зарубіжних дослідників з проблеми подружнього насильства присвячена вивченню джерел його походження.

У психології існує безліч пояснень насильства. В психоаналізі насильство пояснюється як примітивний потягу до смерті («інстинкт смерті») перенесений індивідом з самого себе на зовнішні об'єкти. З точки зору необіхевіористів насильство є наслідком фрустрацій (теорія фрустрації), що зазнаються в процесі соціального наuczіння. З погляду інтеракціонізму воно є наслідком «конфлікту інтересів», «несумісності цілей» окремих осіб і соціальних вимог [6].

Основні теорії насильства можна об'єднати в три групи:

1. Соціально-психологічний підхід наголошує на чинниках соціального наuczіння і ролях модельованих через досвід і засвоєних під впливом сімейного виховання. 2. Соціокультурний підхід: концентрує увагу на впливі соціальних чинників і устрою, а також сімейних відносин на управління атмосферою насильства. Основна увага в рамках соціокультурного підходу сфокусована на соціальних нормах патріархату як причині агресії проти жінок. 3. Міжособистісні теорії: розглядають в якості фактора насильства психологічні риси (агресивність, почуття провини, низька самооцінка). До цієї категорії входять і теорії, що наголошують на ролі алкоголю і наркотиків як на фактор-прискорювачу зловживання у відносинах.

Досліджуючи причини подружнього насильства, багато авторів розглядають його в історичному контексті, тобто як пережиток минулого, коли чоловік мав закріплене не тільки традицією, але й законом право карати і дисциплінувати дружину.

В своїй праці «Жіноча психологія» Карен Хорні [10] пояснює подружнє насильство як хворобливу реакцію чоловіка на будь-яку фрустрацію, яка іде від дружини. Ця реакція породжує інстинктивне бажання базально невпевнених чоловіків принизити дружину, щоб підірвати і її почуття

впевненості в собі В свою чергу мазохістську поведінку жінок К.Хорні пояснює як таку, що закладена в соціальній ситуації і що в будь-якій культурі така поведінка проявляється, якщо у жінок:

- обмежується кількість дітей, яких вони можуть народити;
- коли жінки вважаються неповноцінними порівняно з чоловіками;
- економічно залежать від чоловіків;
- їх прояв сексуальності блокується;
- жінки обмежені своїми ролями, які зв'язують їх з сім'єю, релігією та добродійністю.

Коли такі умови зберігаються в культурі, «природа» жінок описується як слабка, пасивна, емоційна і залежна [33].

На основі аналізу робіт зарубіжних авторів М. Кауфмана, М. Кіммеля, М.Шеллер Г.Й.Шнайдер, російські дослідниці І.Д.Горшкова і І.І.Шуригіна зробили наступні висновки: розвиток схильності чоловіків до насильства стимулює найближче оточення. Насильство виступає компенсацією почуття безвладдя, а також способом контролю над жінкою. Крім того вчені, вказують на насильство чоловіків щодо жінок як на результат соціалізації, а також на проблему дисбалансу влади: сім'ї, в яких більшість рішень приймаються одним з подружжя, найчастіше стикаються з проблемою насильства. Віктимну ж поведінку жінок трактують як пов'язану з «жіночою природою», мовляв жінка своєю поведінкою «жертви» сама провокує насильство. Всі ці чинники роблять жінку уразливою для насильства в сім'ї [6].

Л.Берковіц підкреслює взаємозалежність жертви і кривдника, приєднуючись таким чином до віктимологічного підходу – «грубість породжує ще більшу грубість, а агресивні дії однієї сторони викликають у відповідь агресію іншої» [3].

В своїх дослідженнях Савчук О.М акцентує увагу на тих психологічних змінах, що спостерігаються у більшості жінок – жертв насильства. На основі «циклічної теорії насильства» розробленої Л.Уолкер, вона описує фази

насильства та характер змін у психіці жінок: у першій фазі відбувається спроба посилення контролю за насильником з боку потенційної жертви, в другій здійснюється насильство, а третя – виявляє залежність жертви від насильника, що фактично позбавляє його від покарання і призводить до повторення циклу [27].

О.Д Шинкаренко проводила свої дослідження в межах індивідуально-психологічного підходу, в якому піднімаються проблеми особистісних рис образника і жертви як факторів, що спричиняють насильницьку та віктимну поведінку, і дійшла висновку, що особистісні характеристики, самосприйняття та поведінкові стратегії побитої жінки відзначається внутрішньою конфліктністю та суперечливістю. А також, що в подружжі з високим рівнем образливої поведінки за жінкою закріплюється роль жертви і її стратегії поведінки, а також поведінки партнера-насильника лише закріплюють існуючу ситуацію.

Досліджуючи феномен подружнього насильства Захожа В. А. звертає увагу на характерні особливості подружніх стосунків описані М.Гордоном:

а) обмеженість контактів і інтенсивність відносин, що сприяє повторенню актів насильства;

б) наявність емоційно забарвленої прихильності і інтимних стосунків, в контексті яких і відбувається насильство [12].

Серед характеристик сім'ї що мають значення для пояснення феномену насильства можна назвати наступні

- значний об'єм часу, який людина проводить в сім'ї;
- велика частота виникнення розбіжностей, пов'язана з широким діапазоном видів діяльності;
- високу значимість різних сторін сімейної взаємодії для членів сім'ї;
- статеві і вікові відмінності членів сім'ї, що призводять до відмінності поглядів і інтересів;

- рольові очікування від поведінки членів сім'ї на основі їх вікових і статевих ознак, а не на основі інтересів і рівня компетенції;
- відносна закритість сім'ї як для соціального;
- емоційні, матеріальні і юридичні фактори, що роблять неможливим вирішення конфліктів шляхом припинення відносин;
- стрес, пов'язаний з такими етапами, як народження і виховання дітей і т.д.;
- соціокультурні норми, що припускають насильство по відношенню до членів сім'ї при тому, що за межами сім'ї воно вважається неприпустимим.

У своєму теоретичному аналізі і емпіричному дослідженні ми спирались на індивідуально-психологічний підхід, який дозволив нам підійти до пояснення феномену насильства з точки зору впливу особистісних характеристик жертви як сторони взаємодії на виникнення і динаміку насильницького інциденту.

Отже, виходячи з вище зазначеного, можна зробити висновок, що не існує єдиної теорії, яка здатна повністю пояснити феномен подружнього насильства. Приймаючи до уваги складність людської натури, особливості соціального впливу і характер сім'ї, слід враховувати і всю різноманітність сімей, індивідуальні характеристики їх членів і ті соціальні відхилення, які в сукупності можуть породжувати насильство.

1.2. Соціально-психологічні фактори виникнення та розвитку насильства в подружніх стосунках.

Згідно з віктимологічним та індивідуально-психологічним підходами, виникнення та динаміка подружнього насильства в конкретній сім'ї визначається як насильницькими тенденціями кривдника, так і психологічними особливостями жертви (віктимністю). Існують певні загальні

характеристики насильників: критичність до інших, агресивність, владність, потайність, імпульсивність; і загальні характеристики реальних чи потенційних жертв подружнього насильства : пасивність, підкорюваність, невпевненість в собі, низька самооцінка, почуття провини. З одного боку, ці якості сприяють виникненню насильства, з іншого – посилюючись з часом тягнуть за собою подальший розвиток насильства.

Малкіна-Пих виявляє наступні характерні ознаки жертв насильства (Малкіна-Пих, 2006):

- відчують страх перед запальністю свого партнера;
- часто поступаються партнерові, боячись образити його почуття або викликати гнів;
- відчують бажання «врятувати» партнера, коли він потрапляє у скрутне або неприємне становище;
- виправдовують погане ставлення партнера перед собою і перед іншими;
- терплять, коли партнер, дратуючись і сердячись, б'є їх, штовхає, пхає;
- приймають рішення щодо своїх дій або вчинків друзів в залежності від бажання або реакції партнера;
- виправдовують партнера тим, що він поводить себе точно так, як колись його рідний батько чинив з матір'ю.

Н.М. і Ю.П. Платонові умовно поділяють причини виникнення насильства пов'язані з особливостями особистості учасників насильницького інциденту на три групи:

1. причини, викликані особливостями особистості чоловіка та історією його життя;
2. причини, викликані особливостями особистості жінки та її життєвою історією;
3. причини, обумовлені особливостями подружніх відносин [22].

До найбільш типових причин насильства, обумовлених особистістю та історією життя чоловіка, можна віднести наступні:

1. насильство в батьківській сім'ї.
2. насильство батьків по відношенню до нього самого в дитинстві;
3. традиційний погляд на розподіл чоловічих і жіночих ролей (чоловік – абсолютний голова сім'ї);
4. упевненість в тому, що жінка має потребу бути жертвою;
5. тривожність з приводу посягань дружини на його домінуюче положення;
6. низький самоконтроль і самосвідомість;
7. вживання алкоголю, наркотиків;
8. стрес, пов'язаний з економічними і побутовими проблемами;
9. психопатія.

До найбільш типових причин насильства, обумовлених особистістю та історією життя жінки, можна віднести наступні

- чинники ризику фізичного насильства
 1. високий рівень психологічної залежності від чоловіка;
 2. економічна залежність від чоловіка;
 3. вищий рівень освіти жінки в сім'ї;
 4. наявність фізичних недоліків у жінки (особливо якщо вони з'явилися в процесі спільного життя);
 5. низька самооцінка;
 6. недостатня або невміла сексуальна активність і т.д.
- чинники, які сприяють психологічному насильству:
 1. явно виражене страждання жертви як чинник підкріплення агресії;
 2. емоційна залежність жінки;
 4. невисокий соціально-економічний статус жінки;
 5. наявність досвіду сприйняття себе жертвою в батьківській сім'ї;
 7. високий ступінь розбіжностей і конфліктів між подружжям;

8. численні стресові ситуації (безробіття, смерть близьких родичів, дуже важка і низькооплачувана робота, ворожі дії знайомих);

9. вживання алкоголю, наркотиків.

Для жінки чинником ризику стати жертвою подружнього насильства також є несприятлива ситуація в батьківській сім'ї. Згідно комплементарної теорії шлюбу Т.Уінча: діти засвоюють і повторюють моделі шлюбних відносин батьків. Психологи відзначають: якщо навіть найрідніша людина в світі – батько дозволив собі вдарити дочку, то такі дії на її адресу з боку інших чоловіків – закономірне продовження відносин. Пряме відношення до формування «комплексу жертви» є міжособистісні ролі в сім'ї, які в силу своєї структури і змісту впливають як психотравмуючий фактор. Зустрічається безліч варіацій сімейних ролей, що деструктивно впливають на особистість дівчинки : «попелюшка», «дочка – кумир сім'ї», «хвора дитина» «сіра мишка» - злісно-забитий тип дитини в термінології П.Лесгафта; «дочка – урна для сімейного сміття» і т. д.. Можливі й інші варіанти деструктивного впливу батьківської сім'ї, при якому дівчинка привчається до страждань і, в міру дорослішання удосконалюючись в ролі жертви, залучає до свого життя майстерніших «катів». Таким чином, при порушенні відносин створюється несприятливий фон для емоційного розвитку дитини, і це в решті-решт може стати джерелом формування генералізованої невдоволеності собою, тобто сім'я є одним з головних чинників формування психології жертви. Можна сказати, що у жінок на момент вступу до шлюбу вже сформоване «звикання до насильства», зведення його в культурну норму, і саме це сприяє довготривалому насильству з боку чоловіка. Мало того, жінка може так міцно зжитися з роллю жертви, що навіть починає отримувати задоволення від здійснюваного над нею насильства – це означає пристрасть до страждань [32, с.93].

Жінка, що виросла в умовах насильства, часто і не підозрює, що знаходиться у соціально небезпечному положенні; що своїм

гіпертрофованою згодою служити комусь, вона провокує у відповідь злість. Якості особистості жінки, які сприяють її «жертвній поведінці» і провокують щодо неї насильство, становлять *віктимність особистості*.

Віктимізація – це процес перетворення людської індивідуальності на жертву. Христенко пропонує наступне визначення поняттю **жертва**: людина (сторона взаємодії), яка втратила значимі для неї цінності в результаті впливу на неї іншої людини (сторони взаємодії), групи людей, певними подіями і обставинами [15, с.25]. За кордоном аналіз віктимної поведінки представлений у дослідженнях більшості наукових шкіл: З. Фрейд, Е. Фромм, А. Адлер, К. Хорні, А. Маслоу, К. Роджерс, К. Ясперс.

В роботі О.М.Савчук описано процес усвідомлення себе жертвою певного насильницького акту, який проходить жінка (віктимізація). Він має певні етапи (рівні віктимізації) [27]:

1-й рівень – спотворення усталених переконань щодо себе і свого життя:

- скорочення часової перспективи (забувається те, що було в минулому; зникає перспектива майбутнього, є лише концентрація на «тут» і «тепер»);
- втрата почуття безпеки (раптові напади паніки, гніву, почуття самотності, безпорадності, ригідна поведінка);
- прагнення усамотнитись, ізолюватися від людей.

2-й рівень – повторне ураження:

- опосередковане звинувачення з боку рідних, близьких у неправдивості трагічних ситуацій;
- формування почуття провини у жертви;
- відсутність підтримки.

3-й рівень – входження у роль жертви:

- відчуття приреченості;
- пристосування до інцидентів та власного стану байдужості;
- почуття нетерпимості до власних помилок;
- самозвинувачення;

- проектування насильства на всі сфери життя;
- виконавець насильства перестає бути потрібним: він уже своє зробив, жертва катує саму себе.

З процесом віктимізації пов'язані також депресія і тривога, як наслідки насильства в сім'ї.

Індивідуальна віктимність – це властивість конкретної людини, обумовлена її соціальними, психологічними або біофізичними характеристиками (або їх сукупністю), яка сприяє в певній життєвій ситуації формуванню умов, за яких виникає можливість спричинення їй шкоди протиправними діями. Інакше кажучи, віктимність конкретної людини є її потенційною здатністю ставати жертвою злочинних дій (у нашому випадку насильницьких) в результаті взаємодії її особистісних якостей із зовнішніми чинниками (Полубінський, 1979.) [15,с. 32-33]

Індивідуальна віктимність складається з особистісного і ситуативного компонентів.

Особистісний компонент індивідуальної віктимності – це здатність ставати жертвою в силу певних, властивих індивідові суб'єктивних якостей.

Деякі вчені виділяють два конститутивних типи віктимности (Туляков 2004) [15,с.34]

- Особистісний (як об'єктивно існуюча властивість людини, що виражається в суб'єктивній здатності деяких осіб ставати жертвами певного виду злочинів за умов, коли була реальна і очевидна для пересічної свідомості можливість уникнути цього);

- Рольовий (той, що об'єктивно існує в даних умовах життєдіяльності деяких соціальних ролей, виражається в небезпеці для осіб, які їх виконують, незалежно від їхніх особистісних якостей, піддатись певному виду злочинних посягань лише в силу виконання такої ролі).

Очевидно, що індивідуальна віктимність, або «комплекс жертви» завжди реалізуються у відповідній ситуації. В рамках даної роботи ми розглядаємо лише ситуацію подружнього насильства.

Р.Мосс і Дж.Шефер [15, с.65] сформулювали п'ять таких задач, які виникають перед людиною, що опиняється в кризовій ситуації (стає жертвою насильства), які потрібно вирішити для виходу із неї.

1. встановлення смислу ситуації і визначення її значення для себе;
2. реакція на вимоги кризової ситуації і спроба протистояти їй;
3. підтримка відносин з членами сім'ї, друзями і з тими, хто здатний посприяти у вирішенні проблеми;
4. збереження емоційного балансу, управління негативними почуттями викликаними несприятливою ситуацією;
5. збереження і підтримка образу «Я», соціальної ідентичності, впевненості в собі.

Людина з підвищеною індивідуальною віктимністю, або «комплексом жертви» не може успішно справитись із зазначеними вище задачами, у зв'язку з порушенням процесів психічної адаптації: емоційні порушення, внутрішньообистісні і міжособистісні конфлікти, механізми психологічного захисту та індивідуальні механізми переробки стресу (оволодіваючої поведінки, копіювання). Захисні механізми діють у підсвідомості, вони викривлюють, заперечують або фальсифікують реальність і активізуються в ситуації стресу, фрустрації, конфлікту або психологічної травми.

Н. Мак-Вільямс вказує на фактори які є основою для автоматичного використання людиною певного захисту або набору захистів:

1. вроджений темперамент;
2. природа стресів, пережитих в дитинстві;
3. захисти, зразками яких були значимі дорослі;
4. наслідки використання певних захистів засвоєні шляхом досвіду (Мак-Вільямс, 1998) [14].

Наслідки подружнього насильства

Вченими доведено, що яким би не було пояснення явища подружнього насильства, в якій би формі воно не відбувалось, воно має негативні наслідки і для жертви, і для інституту сім'ї в цілому.

У жінок, які потерпають від різних форм насильства у сім'ї, відбувається формування певних реакцій на травматичні ситуації, що складають основу для цілого ряду хвороб та ускладнень. Серед них дослідники виділяють явище *набутої безпорадності*, «*синдром побитої жінки*», *віктимізацію* [27].

Набута безпорадність (learned helplessness) – особливість поведінки, що набувається при систематичному негативному впливі, уникнути якого не можливо. Характеризується тим, що настає гальмування моторної активності, ослабляється біологічна мотивація, втрачається здатність до навчіння, з'являються соматичні розлади. Має тенденцію до генералізації, виникнувши в одній сфері життєдіяльності, переноситься на інші [15], [27].

Явище набутої безпорадності у жінок – жертв насильства проявляється формуванням певних висловлювань, які раціоналізують їх власну поведінку та поведінку кривдника. При одиничних епізодах насильства висловлюють протест проти дій насильника. Але, оскільки кривдник не реагує на ці зауваження, у жінки виникає відчуття безпорадності, марності спроб виходу із ситуації: «краще не провокувати». Жінка пристосовується до патологічної ситуації, змінюється її ставлення до себе самої. Поступово свій гнів, який мусила би скерувати проти чоловіка, вона обертає супроти самої себе. Незалежно від того, чи можливо це чи ні, жінка думає змінити ситуацію шляхом власних активних дій неможливо. Почуття безпорадності має негативний і деструктивний вплив на здатність особистості до розв'язання проблем взагалі. Жінки переконані, що не можуть впливати на ситуацію.

Жорстоке ставлення, постійний стрес і травми формують через деякий час «*синдром побитої жінки*» (Battered Woman Syndrome). «Синдром побитої жінки» досліджений і описаний на початку 80-х років XX століття Л.Уолкер і

реорганізований Дж. Дугласом, неодноразово ставав предметом дослідження і обговорення не тільки психологів, а й психіатрів. (О. Д Шинкаренко, 2000; .Ю.В Онышко, 2003)

Він включає в себе наступні наступні аспекти:

- зниження рівня самооцінки;
- віра у міфи про причини побиття;
- дотримання традиційних укладів (традиційних сімейних цінностей, сексуально-рольових стереотипів);
- самозвинувачення за акти побиття;
- страждання від комплексу провини;
- пасивність;
- присутність певних стресових реакцій з психіатричними компонентами;
- використання сексу для встановлення близькості;
- переконання в тому, що ніхто не зможе допомогти вирішити ситуацію [19].

Реорганізована версія СПЖ – індикатори і докази домашнього насильства виглядає наступним чином:

- Травматичні ефекти насильства (неспокій, тривога, соматичні розлади);
- Ознаки вивченої безпорадності (депресія, низька самооцінка, низька здатність до вирішення конфліктів);
- Деструктивні механізми роботи з насильством (почуття провини, заперечення фактів насильства, неправильне розуміння суті насильства).

Крім того жінки, що піддаються насильству мають великий ризик розвитку депресії і зловживання на цьому фоні алкоголем і наркотичними речовинами.

Описаний Л.Уолкер і Дж.Дугласом «синдром побитої жінки» включає в себе використання жертвами подружнього насильства певних психологічних захистів як деструктивних механізмів роботи з насильством. Наявність

психологічних захистів (заперечення) у жінок, які стали досліджуваними в нашій роботі створили досить значне ускладнення в проведенні дослідження.

Отже, аналіз наукових джерел з проблеми сімейного насильства дозволяє зробити наступні висновки:

Подружнє насильство як один з різновидів сімейного насильства включає в себе соціальні, юридичні, психологічні, педагогічні та медичні аспекти. Вона є актуальною для більшості населення незалежно від класової належності, культурних, соціо-економічних чи релігійних аспектів. При цьому існує складність з виявленням справжніх масштабів цього явища, оскільки у свідомості багатьох сімейне насильство не є чимось протиправним чи неприпустимим. Крім того, більшість жертв домашнього насильства відчують себе емоційно залежними від кривдника, вважають у всьому винними лише себе і не звертаються за допомогою.

Насильство в сім'ї завдає шкоди фізичному та психічному здоров'ю жінки та дітей, які ростуть в ситуації насильства. За будь-якого виду подружнього насильства (фізичне, психологічне, економічне, сексуальне) у жертви відбуваються негативні психологічні зміни: «набути безпорадність» «синдром побитої жінки».

До цих пір немає єдиного бачення даної проблеми в психології, немає єдиної теоретичної і дослідницької парадигми.

В рамках нашого дослідження ми обрали індивідуально-психологічний і віктимологічний підходи, адже для кращого розуміння проблеми подружнього насильства, вкрай необхідно визначити не лише психологічні причини насильницької поведінки (як це в більшості випадків і робиться), а й психологічні причини віктимної поведінки та особливості особистості жертви. Це допоможе в розробці комплексних методів розв'язання проблеми насильства в сім'ї: методи впливу на особистість насильника з одного боку, слід доповнити методами корекції віктимної поведінки жінок і сім'ї як цілісного утворення.

Розділ II. Методи та методика дослідження.

Методологічні засади дослідження психологічних особливостей особистості жінки – жертви подружнього насильства.

Працюючи над проблемою подружнього насильства, вчені, все частіше, приходять до висновку, що дослідження психологічних особливостей жертви, дає можливість повніше вивчити механізми виникнення та динаміку насильницьких стосунків у шлюбі (в парі).

Згідно віктимологічного підходу до проблеми подружнього насильства, психологічні особливості жертви є важливим фактором виникнення та розвитку насильницького інциденту, тобто віктимна (сприяюча) поведінка жертви певним чином провокує насильство.

У зв'язку з цим перед нами постає питання: чому саме ця жінка стала жертвою подружнього насильства? Чому одні жінки потерпають від знущань і принижень у власній родині і продовжують жити з чоловіками-насильниками, не маючи сили або бажання розірвати стосунки, а інші не допускають такого ставлення до себе. Щоб дати відповідь на ці питання, нам необхідно дослідити, наскільки емоційні, вольові та інші психологічні риси особистості сприяють «поведінці жертви» і як ці риси проявляються в конфліктній ситуації. Вирішення даних питань дасть можливість глибше вивчити причини феномену подружнього насильства і розробити рекомендації щодо профілактики та корекції віктимної поведінки..

Сукупність психологічних властивостей, якостей, характеристик особистості, що сприяють її віктимній поведінці та віктимізації, складають *віктимність особистості* [15].

Отже, основною метою нашого дослідження є вивчення особливостей особистості жінок, що потерпають від фізичного, психологічного чи

економічного насильства (всіх видів або будь-якого їх поєднання) в шлюбі (офіційному або незареєстрованому).

В рамках різних підходів розглядаються різні структурні компоненти особистості: риси, якості особистості, типи особистості, тобто сукупність багатьох рис, які утворюють узагальнені поведінкові характеристики.

В основу теоретичної моделі нашого дослідження лягла розроблена Л.Н.Собчик **теорія провідних тенденцій** – це концепція поняття особистість, заснована на парадигмі спадкоємності різних рівнів психічних функцій.

Ця теорія стверджує, що доцільно виходити з розуміння людини як унікальної єдності біологічного і соціального, що об'єктивно виступає як багатомірне, ієрархічно організоване, динамічне ціле, як система, компоненти якої нероздільні, інтегровані в цілісну особистість, що складається з різнорівневих властивостей і підкоряється системним принципам підпорядкованості. [29].

Визначальною типологічною ознакою особистості є наскрізна присутність на всіх рівнях однієї або декількох провідних тенденцій.

Провідні тенденції – це стержневі якості особистості, укорінені в типі вищої нервової діяльності, які надають індивідуального забарвлення мисленню, стилю переживання, міжособистісній взаємодії, визначають спрямованість і силу мотивації, тип реакції на стрес, особливості адаптації. Формуючи характер людини, вони певною мірою обмежуючи рамки, в яких формуються вищі рівні особистісного розвитку, створюючи певну вибірковість щодо тих чи інших цінностей, варіантів і спрямувань соціальної активності. Інтегративним центром особистості виступає самосвідомість.

Покладена в основу методології психодіагностичного дослідження, теорія провідних тенденцій дозволить нам краще зрозуміти складний особистісний конструкт. Адже саме провідні тенденції лежать в основі непередбачуваної поведінки в складних ситуаціях і стресі; будучи вчасно

виявленою, провідна тенденція підказує шлях посилення контролю і оволодіння ситуацією.

В своїй праці Л.М.Собчик так дає визначення поняттю особистість: «**Особистість** – це відкрита для зовнішнього досвіду саморегулююча система, в якій на всіх рівнях розвитку і формування самосвідомості проявляється провідна тенденція, яка надає індивідуального забарвлення таким структурним компонентам, як мотиваційна направленість, емоційна сфера, стиль мислення і спосіб спілкування з оточуючими. Вона відкрита зовнішнім впливам і має властивість динамічності, реагуючи на зміни середовища в межах індивідуально окресленого діапазону мінливості, що робить її адаптивною і витривалою до стресу. Вищі рівні самосвідомості, ієрархія цінностей і соціальна спрямованість не лише під впливом соціуму, а й залежать від індивідуального тропізму. Тобто неусвідомленого потягу. Що значно обмежує кількість варіантів вибору конкретної людини при освоєнні нею оточуючого світу» (Собчик, 2003) [29].

Для того щоб отримати всебічний портрет особистості, потрібно застосувати таку батарею тестів, яка б виявила особистісні особливості на всіх рівнях самосвідомості. При цьому необхідно, щоб отримані дані дозволили об'єктивно оцінити і емоційно-особистісні характеристики, і стиль міжособистісної поведінки, і мотиваційну направленість.

Запропоновану Л.М.Собчик типологію індивідуально-особистісних властивостей представляють вісім основних тенденцій: традиційні інтроверсія і екстраверсія, доповнені протиставленими одна одній такими полярними властивостями як тривожність – агресивність, сензитивність (чутливість) – спонтанність (безпосередність поведінки і протидія впливу навколишнього середовища), лабільність (мінливість, гнучкість) – ригідність (стійкість, інертність). Похідними від них є різні варіанти стилю міжособистісної поведінки як результат поєднання двох сусідніх по схемі індивідуально-особистісних властивостей (залежність, лідерство, конформність,

неконформність, компромісність, конфліктність, комунікативність, індивідуалістичність).

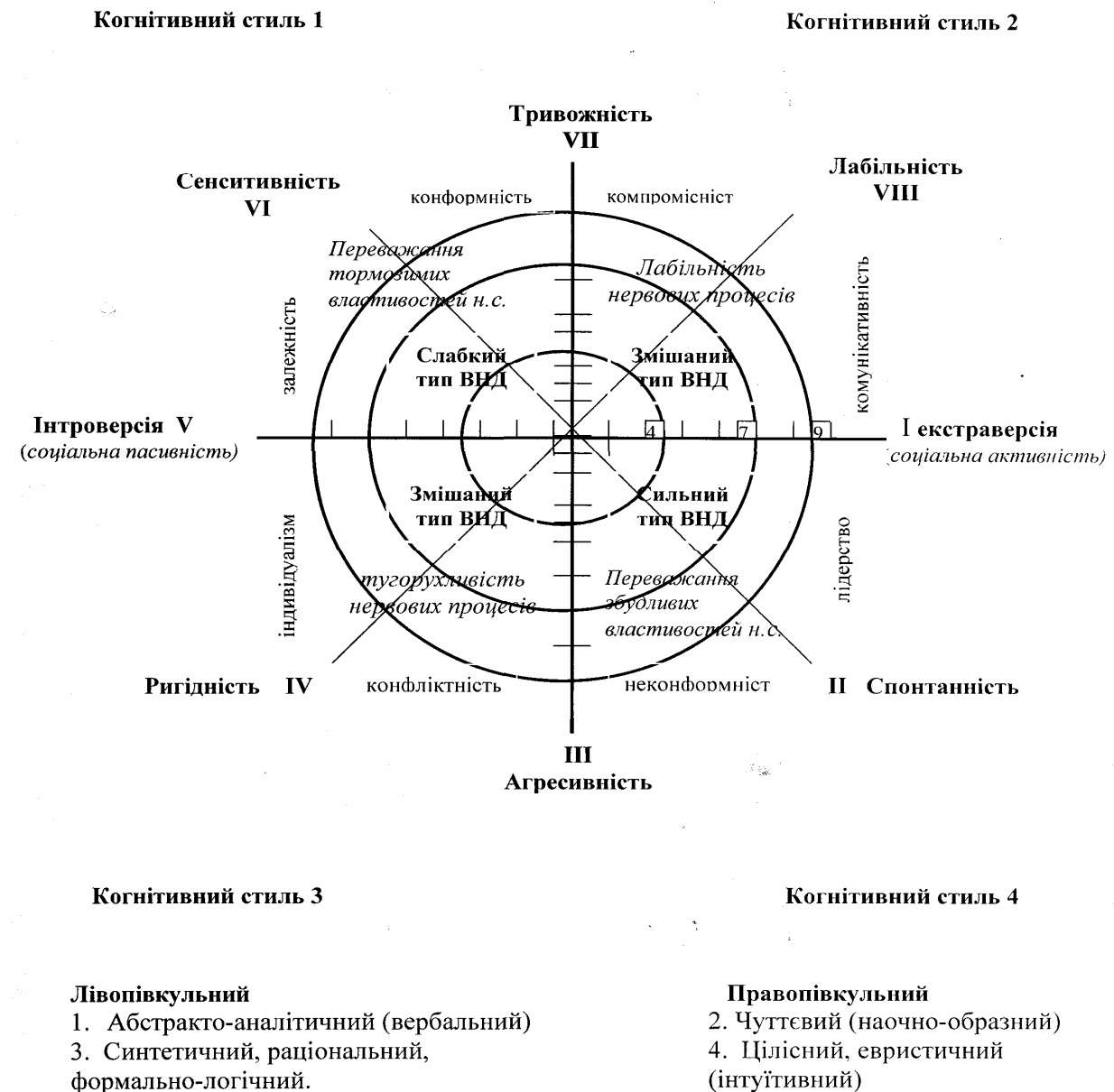

Рис.1.2 Шкали вимірювання індивідуально-психологічних властивостей

Багатомірність психодіагностичної моделі створюється трьома напрямками дослідження (векторами).

I вектор – вертикальний багаторівневий підхід, який дозволяє за допомогою відповідних методик оцінити різні рівні структури особистості: «Я» неусвідомлене, «Я» свідоме, «Я» актуальне і «Я» ідеальне. При цьому

послідовно і у співставленні враховуються такі показники: 1. вроджені типологічні властивості. 2. характер, який формується в процесі взаємодії вроджених властивостей з виховним впливом середовища, 3. направленість соціальної активності, яка опирається на суб'єктивну вибірковість людини, що обмежує ймовірнісний вибір людини.

II вектор – паралельно вивчає мотивацію, емоції, стиль міжособистісного спілкування і пізнавальні здібності крізь призму провідної тенденції як базової характеристики. При цьому центральну позицію займають показники норми, а наростання інтенсивності ознак вказує на акцентуйовані типологічні риси і дезадаптацію переживань і поведінки.

III вектор – вивчення динаміки індивідуально-особистісних характеристик під впливом стресу, при емоційній напрузі.

Використовуючи вищевказану психодіагностичну модель в нашому дослідженні ми зможемо виявити індивідуальні особливості психіки досліджуваних, які лежать основі віктимної поведінки, визначити ступінь напруженості і незадоволеності, прогнозувати поведінку в несприятливих умовах. Крім того, результати проведених тестів є цінним матеріалом для розробки диференційованого підходу для попередження нервового зриву, агресивних проявів, суїцидальних тенденцій.

2.2. Методи, методика та процедура дослідження.

Для реалізації багатовимірного психодіагностичного дослідження, ми використали набір ефективних і надійних психодіагностичних методик, направлених на вивчення емоційної сфери, мотиваційної направленості та стилю міжособистісних стосунків з акцентом на провідних тенденціях. Це ряд оригінальних авторських розробок Л.М.Собчик – Індивідуально-типологічний

опитувальник ІТО, метод діагностики міжособистісних відношень ДМВ (модифікований тест Лірі) а також Тест руки Вагнера (Hand Test)

1. Індивідуально-типологічний опитувальник ІТО – оригінальний, індивідуально-типологічний опитувальник (91 твердження), за допомогою якого можна виявити провідні тенденції і стиль міжособистісної поведінки. За допомогою методики виявляються кількісні оцінки ступеня вираженості кожної індивідуально-типологічної властивості і їх поєднань. Графічне зображення співвідношень цих властивостей дозволяє також зрозуміти ступінь компенсованості тенденцій, що вийшли за межу норми і трансформувалися в дезадаптивні прояви. Крім того, схема психограми дозволяє судити про переважаючі соціально-психологічні тенденції, які виводяться з максимальних балів сусідніх індивідуально-психологічних властивостей, а також про індивідуальний когнітивний стиль досліджуваного.

2. Метод діагностики міжособистісних відносин ДМВ (адаптований тест Лірі) – дозволяє виявити стиль міжособистісної поведінки і суб'єктивну самооцінку досліджуваного у співставленні з ідеальним образом «Я».

Теоретичний підхід до розуміння особистості в цілому зводиться до того, що оцінки і думки значимих інших в певній мірі формують «Я» людини. Взаємодіючи з оточенням, особистість проявляється певним стилем міжособистісної поведінки, часто, у відповідності з оцінками значимих інших на рівні усвідомленого самоконтролю, а також неусвідомлено.

Методика являє собою набір зі 128 лаконічних характеристик поділених по 16 номерів за 8 октантами, за якими досліджуваний оцінює своє актуальне «Я» на момент дослідження. Кількість відмічених характеристик в кожному блоці заноситься в таблицю кількісних результатів відповідно до кожного октанту, що відображає певний варіант міжособистісних відносин: владно-лідерський, незалежно-домінуючий, прямолінійно-агресивний,

недовіжливо-скептичний, покірливо-сором`язливий, залежно-слухняний, конвенційний, відповідально-великодушний.

Перші чотири типи міжособистісних стосунків характеризуються переважанням не конформних тенденцій, другі чотири октанти – являють собою протилежну картину: конформність, підкорюваність, невпевненість.

Інтерпретація даних орієнтується на переважання одних показників над іншими. За формулами можна обрахувати індекси домінантності (вектор V) та дружелюбності (вектор G):

$$V = I - V + 0,7 [(II + VIII) - (VI + IV)]$$

$$G = VII - III + 0,7 [(VIII + VII) - (IV + II)]$$

Для дослідження внутрішньособистісної конгруентності індивіда досліджуванам пропонують додати до оцінки актуального образу, оцінку образу «Я» до якого він прагне, «ідеалу». Використовуються ті ж характеристики. В нормі спостерігається неконфліктне розходження між актуальним та ідеальним «Я», виражене розходження вказує на незадоволеність собою, низьку самооцінку.

Оточуючими людиною частіше сприймається згідно її ідеального «Я», а її актуальне «Я» нерідко являє собою її внутрішні проблеми, в певній мірі усвідомлені і контрольовані.

3. Тест руки Вагнера – призначений для діагностики агресивних тенденцій.

Ідея тесту належить Е.Вагнеру. В 1962 році він опублікований Б.Брайкліном, З.Піотровським і Е.Вагнером

Методичний прийом, покладений в основу тесту руки, полягає в інтерпретації досліджуванам змісту дії, представленої у вигляді зображення кисті руки, такого, що не несе якого-небудь смислового навантаження. Передбачається, вибір виду активності відбувається за механізмом проекції і в

значній мірі визначається наявним станом досліджуваного і, зокрема, його активними мотивами.

Інтерпретація відповідей відбувається за наступними шкалами: агресія (Agg), директивність (Dir), афектація (Aff), комунікація (Com), залежність (Dep), страх (F), 7) експібіціонізм (Ex), каліцтво (Crip), опис (Des), напруження (Ten), активні безособові дії (Act), пасивні безособові дії (Pas).

(Виділяють ще дві оціночні категорії – галюцинації та відмова від відповіді – однак у нашому опитуванні вони не зустрічалися).

Сумарний бал агресивності обчислюється, за формулою:

$$\text{Агресивність} = (Agg + Dir) - (F + Aff + Com + Dep)$$

Тобто, кількісний показник відкритої агресивної поведінки розраховується шляхом віднімання суми «адаптивних» відповідей з суми відповідей за першими двома категоріями.

Перший член формули характеризує агресивні тенденції, другий – тенденції, що стримують агресивну поведінку [31].

2.3. Характеристика вибірки досліджуваних

Поняття насильства має велику культурну і особистісну варіативність. Для проведення дослідження ми взяли ту інтерпретацію цього поняття, яка є загальною для міжнародного та українського законодавства, а саме жорстоке поводження однієї людини з іншою, позначене як фізичне, психологічне (емоційне) та економічне насильство.

Конкретно для аналізу бралися такі прояви психологічного і економічного насильства:

- *постійний контроль,*
- *заборона бачитися з друзями або родичами, працювати,*
- *усунення від процесу ухвалення рішень,*
- *погрози відмови в матеріальній допомозі, вигнати з дому*

- *образи, приниження;*
фізичного насильства:
- *постійні погрози побиття,*
- *залякування за допомогою жестів(замаху, кидання предметів)*
- *штовхання, стусани,*
- *випадки побиття,*
- *постійні побої.*

Проведення структурованого інтерв'ю (дод.1) дозволило нам отримати соціально-демографічні дані досліджуваних, виявити які види (психологічне, економічне, фізичне) та конкретні дії (контроль, побиття, погрози) насильства застосовують щодо них, інтенсивність насильства; дані щодо використання насильства у батьківській сім'ї.

Для дослідження були відібрані жінки з оточення дослідника, про яких відомо, що вони потерпають від подружнього насильства (окремих проявів або будь якої їхньої сукупності) і згодні прийняти участь в дослідженні.

Всього у дослідженні взяли участь 25 жінок віком від 21 до 55 років, які живуть в офіційному або незареєстрованому шлюбі.

На даний час усі жінки мешкають у місті.

Для 19 (72 %) жінок – це перший шлюб, для 7 (28 %) – другий або третій. У незареєстрованому шлюбі перебувають 5 (20 %) жінок.

Усі досліджувані жінки працюють. 44% жінок мають шкільну середню освіту, 32% мають середню спеціальну освіту і 24% - вищу.

В усіх досліджуваних є діти: 48% - однодітні, 40% мають двоє і у 12% жінок троє дітей.

Також ми встановили які види та конкретні дії застосовуються щодо досліджуваних жінок.

Таблиця 2.2. Види насильства, що застосовуються до жінок

Види насильства	Насильницькі дії	%
Психологічне	Постійний контроль	84
	Заборона бачитись з друзями	64
	Усунення від ухвалення рішень	60
	Образи і приниження	100
Економічне	Погрози у відмові від матеріальної допомоги	80
	Погрози вигнати з дому	72
Фізичне	Залякування жестами	76
	Постійні погрози побиття	60
	Штовхання, стусани	88
	Випадки побиття	80
	Постійні побої	40

За допомогою підрахунку суми насильницьких дій, з урахуванням їх негативного впливу на здоров'я та життя жінки, ми класифікували види насильства за інтенсивністю ([Дод.2](#))

Таблиця 3. 2. Інтенсивність проявів насильства

Рівні прояву	%
Помірне	48
Жорстоке	52

Отже, як видно з таблиці більшість жінок потерпає від жорстокого насильства, що включає в себе як постійні побої, так і окремі випадки побиття та інші фізичні і психологічні впливи.

При обговоренні реакцій на насильницький інцидент жінки вказали такі реакції: переживання почуття образи (80%), переживання почуття провини (4%), прощення і забування (12%), обговорення інциденту з партнером (4%).

Аналіз чисельних зарубіжних наукових джерел засвідчив, що психотравмуючий досвід дитинства та моделі поведінки батьків є важливим “підґрунтям” у прийнятті ролі жертви. В результаті бесіди вдалось виявити, що 85% досліджуваних жінок були свідками насильницької та образливої

поведінки батька щодо матері або щодо них самих. 32 % жінок відмітили психологічне насильство в батьківській сім'ї, 60% - були свідками і психологічного, і фізичного насильства щодо матері. 52% досліджуваних в дитинстві піддавались фізичним покаранням з боку батьків. 20% досліджуваних жінок стверджують, що їх мати потерпала також від психологічного тиску з боку матері чоловіка.

Зайвий раз доводить те, що насильство йде своїм корінням в досвід набутий в батьківській сім'ї наступне: в дослідженні взяли участь рідні сестри (3 і 2), дочки й матері.

Серед інших чинників насильства в сім'ї відносно жінки, вдалося встановити наступні:

- У 36 % випадків насильство знаходиться в більш менш тісній залежності від частого вживання чоловіком алкоголю. Майже всі жінки відмітили, що фізичне насильство носить більш циклічний характер і часто пов'язане з уживанням алкоголю, тоді як психологічне триває постійно.

- У 24 % випадках жінки говорять про своє активне протистояння чоловікові (взаємні скандали, образи)

- 60 % жінок заявили про свою економічну залежність від чоловіка. Така залежність варіюється від майже повної відсутності коштів для прожиття і утримування дітей без підтримки чоловіка, відсутністю окремого житла до появи деяких додаткових матеріальних ускладнень (зокрема з освітою або лікуванням дітей) у разі відмови чоловіка від матеріальної підтримки сім'ї.

Подружнє насильства, на відміну від інших типів насильницьких дій (наприклад, пограбування) залежить від ставлення жертви до насильства. В результаті дослідження було з'ясовано, що частка тих, хто вважає насильство недопустимим і терпить його лише з погляду на економічну залежність від чоловіка і тих, хто вважає його звичайним явищем в сімейному житті приблизно однакові 51% і 49%. Крім того було з'ясовано, що поведінку чоловіка як насильницьку, жінки визнають часто лише тоді, коли мова йде про

такі прояви фізичного насильства як побиття, не визнаючи за таке стусани, штовхання, і за умови, що жінка сама не відповідає погрозами, криками, образами. У разі ж психологічного і/або економічного тиску: заборона працювати, постійні образи (включаючи ситуації, коли все спілкування чоловіка з дружиною складається з наказів, що віддаються в образливій формі), і т. д. жінки не визнають себе жертвами насильства.

Отже, формування віктимної поведінки у жінок відбувається під впливом сукупності як внутрішніх, так і зовнішніх факторів: індивідуально-психологічних особливостей жінки, взаємовідносин в шлюбі, життєвого досвіду, соціокультурних та соціоекономічних чинників. В межах нашого дослідження ми використовуємо індивідуально-психологічний і віктимологічний підходи, акцентуючи увагу саме на впливі індивідуально-психологічних особливостей особистості жінки на виникнення і динаміку феномену подружнього насильства.

В основу всебічного дослідження особистості жінок – жертв насильства лягла концепція розуміння людини як унікальної єдності біологічного і соціального, компоненти якої нероздільні, яка складається з різнорівневих властивостей і підкоряється системним принципам підпорядкованості. Для реалізації дослідження ми використали набір психодіагностичних методик, який дозволив визначити належність досліджуваних до певної групи (Індивідуально-типологічний опитувальник) і охопив різні рівні особистості: підсвідомий (Hand-test), рівень суб'єктивного самосприйняття та декларативний рівень (методика ДМВ). Це дозволить нам на основі виявлених привідних тенденцій і їх комбінацій, ми виділити типи жінок, які в силу індивідуально-психологічних властивостей і під впливом зовнішніх чинників (життєвої історії) ризикують стати (стали) жертвами подружнього (партнерського) насильства.

РОЗДІЛ III. Експериментальне дослідження психологічних особливостей особистості жінок – жертв подружнього насильства

3.Провідні індивідуально-типологічні властивості і стиль міжособистісної поведінки

В результаті проведення першого етапу дослідження психологічних особливостей особистості жінок – жертв подружнього насильства ми отримали дані, які дозволили визначити провідні тенденції притаманні досліджуваним і на основі цього віднести їх певного типу особистості.

Таблиця 3.1. Показники індивідуально-типологічних властивостей

Індивідуально-типологічні властивості	Σ	X	S	MAX	MIN	R	Mo	Md	норма %	акцент %	дез. %
тривожність	194	7,76	1,4	9	5	4	7	8	0	40	60
сензитивність	194	7,76	1,6	9	6	3	9	8	0	44	56
лабільність	155	6.20	1,4	9	4	5	6	6	12	64	24
інтроверсія	144	5,76	1,5	9	4	5	4	6	28	60	12
екстраверсія	128	5,12	2,5	9	1	8	7	5	44	36	20
ригідність	116	4,64	1,5	8	2	6	5	5	44	48	8
агресивність	102	4,32	1,5	7	1	6	5	5	44	56	0
спонтанність	98	3.92	1,7	6	1	5	6	4	60	40	0

Як видно з табл.1 найбільш виражені типологічні властивості притаманні переважній більшості респондентів визначаються координатами тривожність, сензитивність і лабільність.

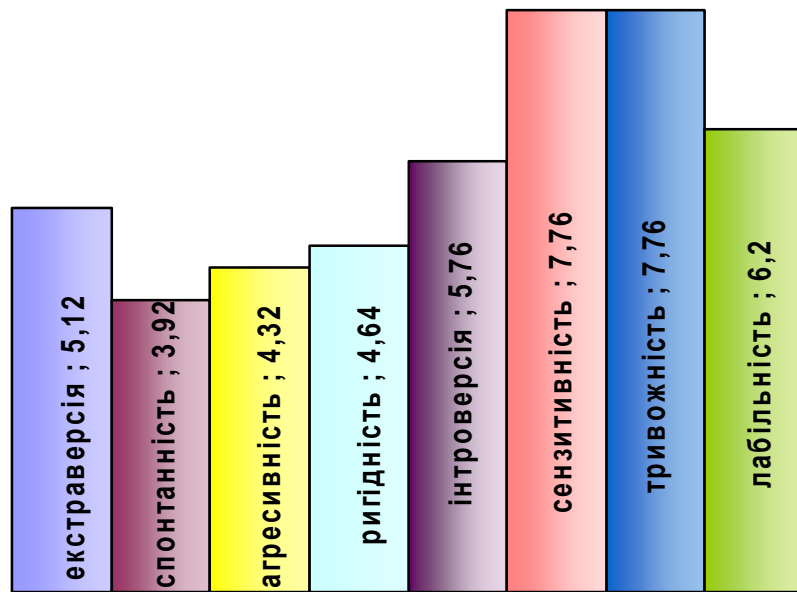

Рис. 3.1

Акцентації індивідуально-типологічних властивостей тривожність ($7,76 \pm 1,4$) і сензитивність ($7,76 \pm 1,6$) притаманні більшою чи меншою мірою всім досліджуваним (100%). Виявлені при цьому індивідуальні варіації впливають у більшості випадків лише на глибину акцентації: тривожність (на рівні акцентації 40%, на рівні дезадаптації 60%), сензитивність (на рівні акцентації 44%, на рівні дезадаптації 56%). Істотно вираженими у більшості досліджуваних є і показники за координатою лабільність (на рівні акцентації 64%, на рівні дезадаптації 24%).

У більшості частини респонденток (72%) показники за шкалою інтроверсія виходять за межі норми (на рівні акцентації 60%, дезадаптація – 12%).

Поєднання факторів інтроверсія, тривожність і сензитивність формують типологічно «слабкий» (гіпостенічний) конституціональний тип.

Досить високі показники за шкалою лабільність, а також показники за шкалою екстраверсія ($5,12 \pm 2,5$), що виходять за межі норми, формують змішаний конституціональний тип відносно чисто гіпостенічного.

На основі переважання показників за координатами екстраверсія – інтроверсія ми виділили дві кваліфікаційні групи досліджуваних.

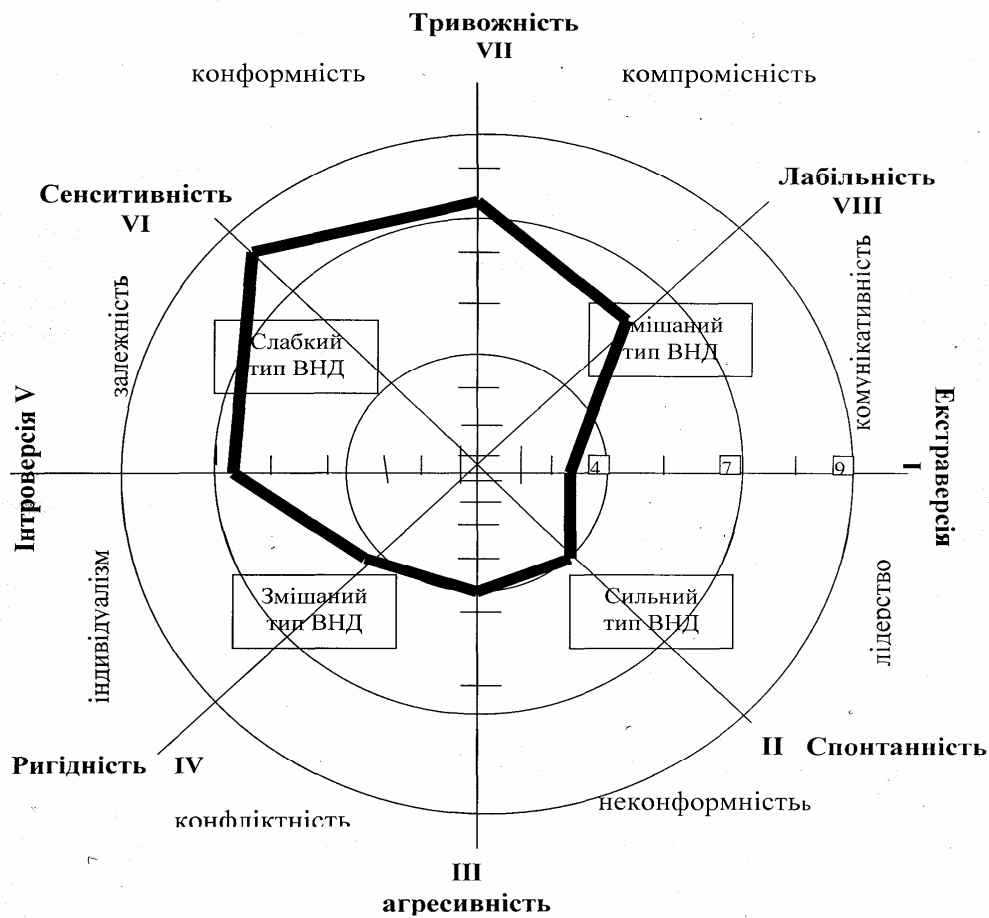

Рис.3.2 Узагальнений профіль особистості досліджуваних I групи

1. Більшість досліджуваних (52 %) віднесені до першої кваліфікаційної групи. Притаманний їм емоційно-динамічний та індивідуально-особистісний патерн має своєю основою *слабкий тип вищої нервової діяльності з динамічністю нервових процесів стосовно гальмування*. Провідні типологічні тенденції, притаманні цим досліджуваним тривожність (на рівні акцентуації 61,5%, на рівні дезадаптації 38,5 %), сенситивність (на рівні акцентуації 46,2%, на рівні дезадаптації 53,8%) та інтровертованість (на рівні норми 7,7%, на рівні акцентуації 69,2% і на рівні дезадаптації 23,1%) утворюють основу того індивідуально-особистісного конструкта, що надає якісного

забарвлення, сили та спрямованості мотивації, стилю переживання, стилю міжособистісної.

На основі інтровертованості базується соціальна пасивність, яка проявляється зниженою зовнішньою реактивністю, недостатньою товариськістю, відгородженістю, сором'язливістю і при цьому схильністю до самоаналізу, високою рефлексивністю. При високих показниках і відсутності компенсації за рахунок протилежної тенденції екстраверсія, проявляється замкнутістю, аутичністю (23,1%).

З високих показників за шкалами інтроверсія і сенситивність виводиться *залежний стиль* взаємодії з оточуючими, для якого характерні такі риси як чутливість, ранимість, образливість, схильність до сліз. невпевненість в собі, схильність до самозвинувачень, до самопожертви, потреба в покровителі, песимізм. Поєднання високої тривожності і сенситивності вказує, що досліджуваним властива *конформність*: конформність як стиль поведінки базується на невпевненості в собі, поступливості, надмірній орієнтованості на загальноприйняті норми поведінки.

Показники за межею норми за шкалою лабільність (акцентуації – 69,2 %, дезадаптації – 7,7%) додають досліджуваним нестійкість мотивації, підвищену емоційність, перепади настрою з переважанням зниженого фону, суму.

Показники за координатами агресивність (на рівні акцентуації у 30,8% досліджуваних) і спонтанність (на рівні акцентуації 46,2 %) формують певну психологічну компенсацію полярним властивостям тривожність і сенситивність в ситуації стресу, і вказують на наявність внутрішнього конфлікту.

Ригідність, що перевищує норму (акцентуація – 30,8%) вказує на компенсованість неврівноваженості, стійкість до стресу. При високих показниках на рівні дезадаптації і за відсутності компенсації за шкалою

лабільність, ригідність виявляється суб'єктивізмом, інертністю установок, наполегливістю і настороженою підозріливістю.

Отже, досліджуваним жінкам «слабкого» типу притаманна висока тривожність, підвищена чутливість до впливів оточуючого середовища, вразливість, виражена залежність мотиваційної сфери від стосунків, що складаються зі значущими іншими, виражена потреба у глибокій і постійній прихильності і захисті з боку більш сильної особистості, невпевненість у собі, пасивність, інертність у прийнятті рішень, песимістичність, схильність до самозвинувачень, самокритичність, емоційна невірноваженість, схильність до надмірної драматизації в ситуації стресу.

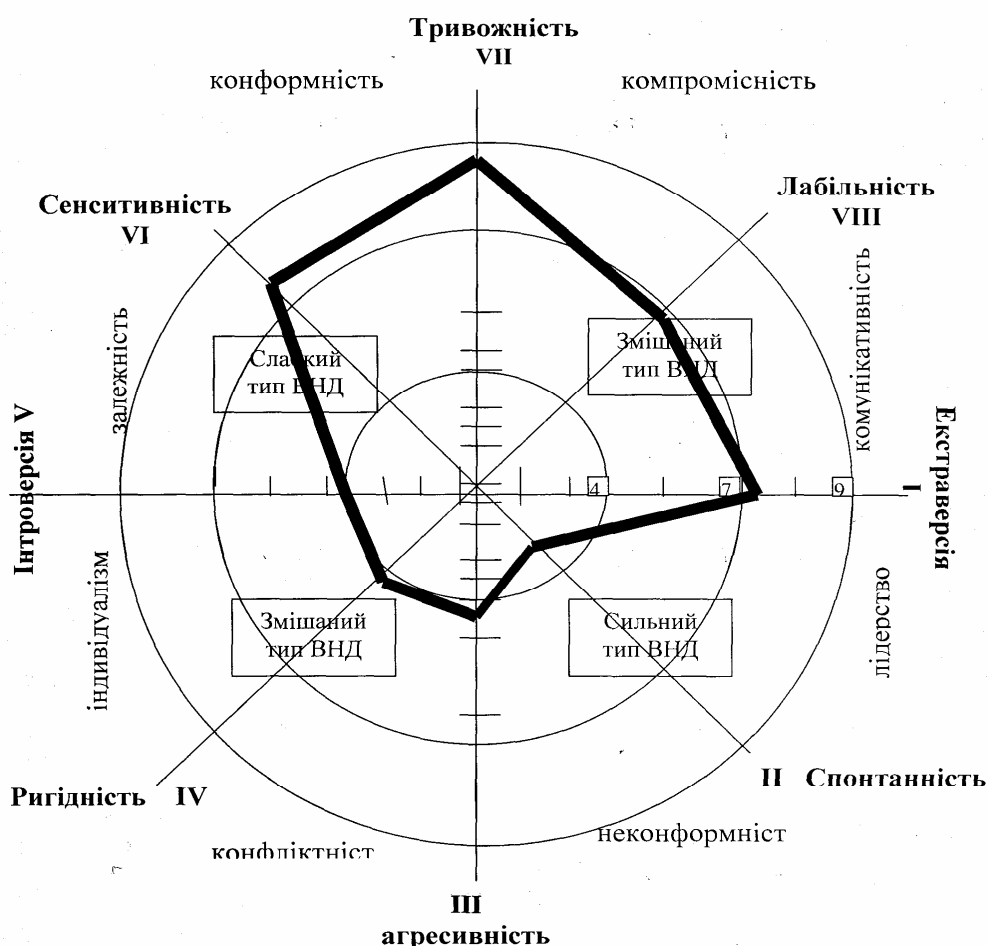

Рис 3.3 Узагальнений профіль особистості досліджуваних II групи

2. До другої кваліфікаційної групи віднесені респонденти типу реагування яких базується на основі *змішаного типу вищої нервової діяльності з переважанням лабільності нервових процесів* (48%). Провідні типологічні тенденції, притаманні цим досліджуваним визначаються координатами екстраверсія (на рівні акцентуації 58.3 %, на рівні дезадаптації 41,7 %), тривожність (на рівні акцентуації 16,7%, на рівні дезадаптації 83,3%), лабільність (на рівні акцентуації 58,3 %, на рівні дезадаптації 41,7%). На відміну від респондентів, у яких переважають показники за шкалою інтроверсія, цим досліджуваним притаманна вища активність, зверненість до зовнішнього, об'єктивного світу речей, схильність до широких соціальних контактів, за відсутності тенденції до самоаналізу.

Високі показники за шкалою лабільність($6,20 \pm 1,4$) свідчать про мотиваційну нестійкість, емоційну неврівноваженість, демонстративність поведінки, схильність до надмірно бурхливої реакції на стрес, істеричну симптоматику. А в поєднанні з високими показниками за шкалою екстраверсія ($5,12 \pm 2,5$) формують *комунікативний стиль* міжособистісної поведінки, що проявляється як товариськість, потреба у визнанні, певна поверховість у стосунках, артистизм і звинувачувальна реакцію в проблемних ситуаціях..

Виражена тривожність у поєднанні з емоційною нестійкістю формують схильність до *компромісного стилю* міжособистісної поведінки, коли людина прагне до самоствердження, але при цьому уникає конфлікту з референтною групою.

Як уже було зазначено, провідна тенденція сенситивність властива усім досліджуваним вибірці. У респондентів другої кваліфікаційної групи показники за цією шкалою теж є високими (на рівні акцентуації 41,7% і на рівні дезадаптації 58,3%).

Висока сензитивність у поєднанні з властивостями змішаного лабільного типу надає поведінці досліджуваних другої групи дещо іншого

забарвлення ніж у першій групі: тут чутливість виявляється більш експресивно, з образливістю, дратівливістю.

Для досліджуваних віднесених як до першої, так і до другої групи характерний *конформний стиль* міжособистісної поведінки, який виявляється невпевненістю у собі, надмірною орієнтованістю на загальноприйняті норми поведінки. За рахунок притаманної респондентам другої групи демонстративності, можна припустити, що у них переважає зовнішня (публічна) комфортність – демонстративне підпорядкування нав'язаній групою думці з метою заслужити схвалення або уникнути осуду, уявної згоди з нею.

У частини респондентів поряд з надмірно вираженими тривожністю і сензитивністю присутні полярні тенденції (антитенденції) агресивність (на рівні помірної акцентуації у 75 %) та спонтанність (на рівні помірної акцентуації у 33,3 %), це вказує на певну компенсованість провідних тенденцій в ситуації стресу. Агресивність і імпульсивність в даному випадку, можна розцінювати як прояв тривоги на поведінковому рівні.

Типологічна властивість ригідність, в разі незначного виходу показників за межі норми (акцентуація – 66,7 %), певною мірою компенсує невірноваженість, надає більшій стійкості до стресу. При високих балах одночасно за протилежними шкалами лабільність-ригідність (на рівні дезадаптації у 8,3% жінок) свідчить про наявність внутрішнього конфлікту, характерного для істерії.

Таблиця 2.3. Характеристика типів жінок – жертв насильства

	I група	II група
Провідні тенденції	Інтроверсія, тривожність, сензитивність	Екстраверсія, лабільність, тривожність, сензитивність
Тип реагування	Гіпостенічний	Змішаний лабільний з переважанням гіпостенічних тенденцій
Мотиваційна направленість	Уникнення неуспіху, стримування егоїстичних тенденцій.	Направленість на емоційну залученість, спілкування
Емоційний фон	Висока тривожність, надмірна чутливість, ранимість, емоційна неврівноваженість, схильність до самозвинувачення.	Висока тривожність, надмірна чутливість, емоційна неврівноваженість. В ситуації стресу схильність до драматизації ситуації, можливі істеричні прояви.
Стиль спілкування	Комформний залежний: виражена потреба в прихильності, захисті, втеча від конфлікту, поступливість.	Конформний, компромісний.
Тип сприйняття	Художній, наглядно-образний.	Художній, наглядно - образний.

Отже, в результаті аналізу даних, отриманих за допомогою індивідуально-типологічного опитувальника ІТО, нам вдалось виділити два типи особистості жінок, які в результаті взаємодії з зовнішніми чинниками найбільш ризикують стати жертвами подружнього насильства, це надчутливий (сензитивно-інтравертний) і тривожно-лабільний екстравертний типи.

3.2. Стили міжособистісної поведінки і внутрішньоособистісної конгруентності досліджуваних віднесених до різних груп

Використання методики ДМВ («Інтерперсональна діагностика» Т.Лірі у модифікації Л.М.Собчик) дозволило нам отримати дані про комунікативні установки, притаманні респондентам, віднесеним до різних кваліфікаційних груп. А також, дослідити їхню внутрішньоособистісну узгодженість, шляхом порівняння результатів самооцінки суб'єктивного та декларативного «Я»-образу.

Аналіз результатів дослідження за методикою ДМВ першої кваліфікаційної групи.

В результаті проведеного дослідження ми виявили, що в самооцінці актуального образу «Я» респондентів першої групи переважають конформні, залежні тенденції.

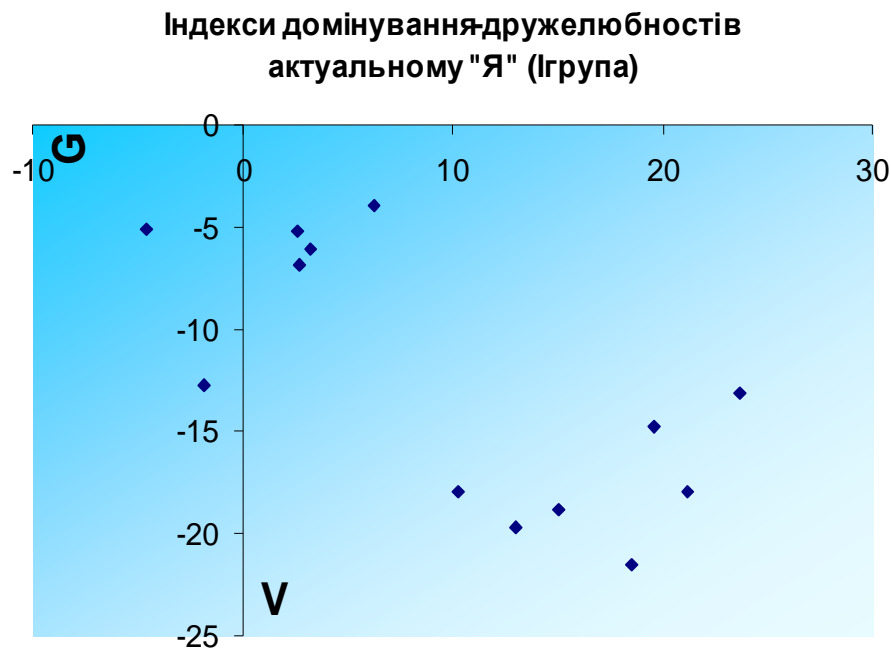

Рис.3.4

Таблиця 3.5. Показники дружелюбності-домінування в актуальному «Я» (І група)

	Σ	X	S
Дружелюбність (G)	129,8	5,2	9,3
Домінування (V)	-164	-6,6	6,4

Як видно з таблиці 3 і мал.4 середній показник за фактором дружелюбності досліджуваних першої групи значно перевищує показник за фактором домінантність ($G = 5,2 / V = - 6,6$). При цьому спостерігаються значні індивідуальні варіації – стандартне відхилення середнього індексу дружелюбності групи складає $\pm 9,3$ бали, індексу домінантності становить $\pm 6,4$ бали, що вказує на наявність конфліктних тенденцій, певну неоднозначність і неузгодженість актуального «Я» у частини респондентів.

Таблиця 3.6. Показники актуального образу «Я» (І група)

Типи міжособистісних стосунків	Σ	X	S	MAX	MIN	R	Mo	Md	акцентуації	
									осіб	(%)
I владно-лідерський	73	5,6	2,1	8	2	6	7	6	0	0
II незалежно-домінуючий	46	3,5	2,1	7	1	6	1	3	0	0
III прямолінійно-агресивний	77	5,9	2,4	10	3	7	4	5	2	15,4
IV недовірливо-скептичний	109	8,1	3,8	16	2	14	7	8	6	46,2
V покірливо-сором`язливий	162	12	1,8	15	9	6	14	13	13	100
VI залежно-слухняний	121	9,3	2,6	13	5	8	9	9	8	61,5
VII співпрац.-конвенційний	127	9,8	2,6	15	5	10	9	9	10	76,9
VIII відповідальн-великодуш	148	11	3,2	15	5	10	15	11	10	76,9

Оцінка актуального "Я" (І група)

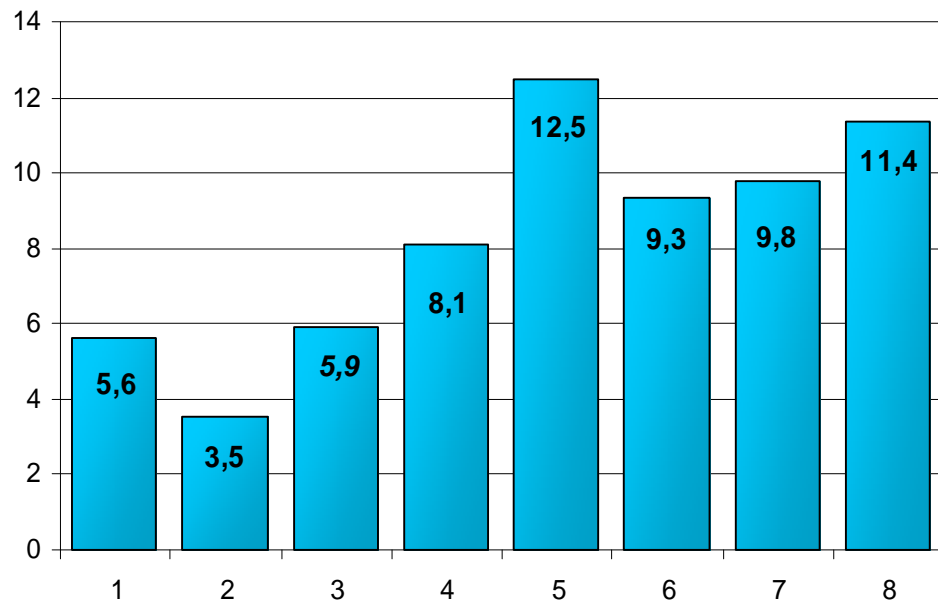

Рис 3.5

Як видно з таб.5 і мал. 5. характерною особливістю більшості обстежуваних, віднесених до першої кваліфікаційної групи є виражена акцентуація 5, 6, 7, 8 октантів, які характеризуються переважанням конформних тенденцій: покірливість, невпевненість в собі і конформність (V і VI), схильність до компромісів, конгруентність і відповідальність в контактах з оточуючими (VII і VIII).

Акцентуація V октанта притаманна більшою чи меншою мірою усім респондентам цієї групи ($12,5 \pm 1,8$), виявлені при цьому індивідуальні варіації, впливають лише на глибину акцентуації (висока у 46,2 %, екстремальна у 53,8% досліджуваних). Високі бали за V октантом вказують на слухняно-сором'язливий тип міжособистісних стосунків, пасивність, невпевненість в собі, занижену самооцінку, надмірну самокритичність, домінування мотивації уникнення неспіху та нерозвиненість мотивації досягнень.

Істотно вираженим (у 76,9 % респондентів на рівні акцентуації – $9,8 \pm 2,6$) є і 7 октант, що вказує на співпрацюючий – конвенційний тип міжособистісних стосунків, характерний для емоційно – нестійких

особистостей з високим рівнем тривожності і низьким рівнем агресивності (часто витісненої). Для них характерна посилена реакція на впливи середовища; прагнення відповідати очікуванням групи; залежність самооцінки від думки значущих інших; елементи демонстративності та екзальтованості; деяка поверховість інтересів.

Акцентуація 6 октанту ($9,3 \pm 2,6$) вказує на залежно-слухняний тип стосунків. Особистостям такого типу притаманна висока тривожність, посилена чутливість до впливу середовища; залежність мотиваційної спрямованості від стосунків з іншими, власної думки – від думки оточуючих. Провідною для них є потреба у прихильності і теплих взаєминах. Низька самооцінка породжує невпевненість в собі, а посилена вразливість, чутливість, самокритичність, страх неуспіху як основа мотиваційної спрямованості вказує на конформність поведінки.

Високі бали виявлені за 8 октантом ($11,4 \pm 3,2$), це свідчить про відповідально-великодушний тип міжособистісних стосунків, виявляючи притаманну досліджуваним виражену потребу відповідати соціальним нормам поведінки, схильність до ідеалізації міжособистісних взаємин; виражену емоційність у виявленні своїх почуттів, яка може мати більш поверховий характер, аніж це декларується; екзальтованість у висловлювання своїх переконань; жертвовність, доброзичливість, комунікабельність; потребу подобатись оточуючим, артистизм.

Досить суперечлива картина спостерігається за 8 і 4 октантами. Значення 4 октанту склало 8,1 бала при найбільших індивідуальних варіаціях ($\pm 3,8$). Таким чином, частина респондентів (46,2%) виявляє (на рівні акцентуації 3,8%, на рівні патології 15,4%) схильність до замкнутості, відокремленості, незадоволеності своєю позицією в групі, підозріливість, схильність до побудови ригідних і надцінних переконань, щодо недоброзичливості оточуючих, випереджувальну ворожість у поведінці і висловлюваннях, яку виправдовують впевненістю у недоброті, підступності

людей. Особистісні характеристики 4 октанту є діаметрально протилежними даним виявленим за 8 октантом, що складає базу для внутрішнього конфлікту придушеної ворожості і є свідченням високої невротизації.

За результатами отриманими по 3 октанту існують теж певні суперечності ($5,9 \pm 2,4$). У невеликої частини досліджуваних виявлені показники (на рівні акцентуації), що вказують на прямолінійно – агресивний тип стосунків, для якого характерні ригідність установок, спонтанність; посилене почуття справедливості і переконаність у власній правоті в стані емоційної захопленості; посилена образливість і ворожість у разі протидії чи критики на їх адресу; прямолінійність і безпосередність поведінки і висловлювань, показники отримані даними респондентами по 7 октанту відповідають нормі.

Як і слід було очікувати, респонденти виявили невисокі бали по 1 і 2 октантах. Так, 1 октант – владно – лідерський тип міжособистісної взаємодії отримав $5,6 \pm 2,1$. Незалежно – домінуючий – 2 октант – отримав лише 3,5 бали при стандартному відхиленні $\pm 2,1$.

Отже, в результаті аналізу даних отриманих за методикою ДМО, ми дійшли висновків, що актуальний образ «Я» респондентів першої груп в більшій мірі відповідає покірливо-сором'язливому типу міжособистісних стосунків, який є характерним для надчутливих інтравертних особистостей і основу якого складає слабкий тип ВНД. Співпрацюючо-конвенційний і відповідально - великодушний типи спілкування відповідають виявленим у досліджуваних методикою ІТО властивостей тривожності, емоційної лабільності і потреби відповідати соціальним нормам.

Аналіз результатів дослідження за методикою ДМВ другої кваліфікаційної групи.

В результаті проведеного дослідження ми виявили, що в самооцінка актуального образу «Я» респондентів другої групи більш суперечлива, ніж у досліджуваних першої групи.

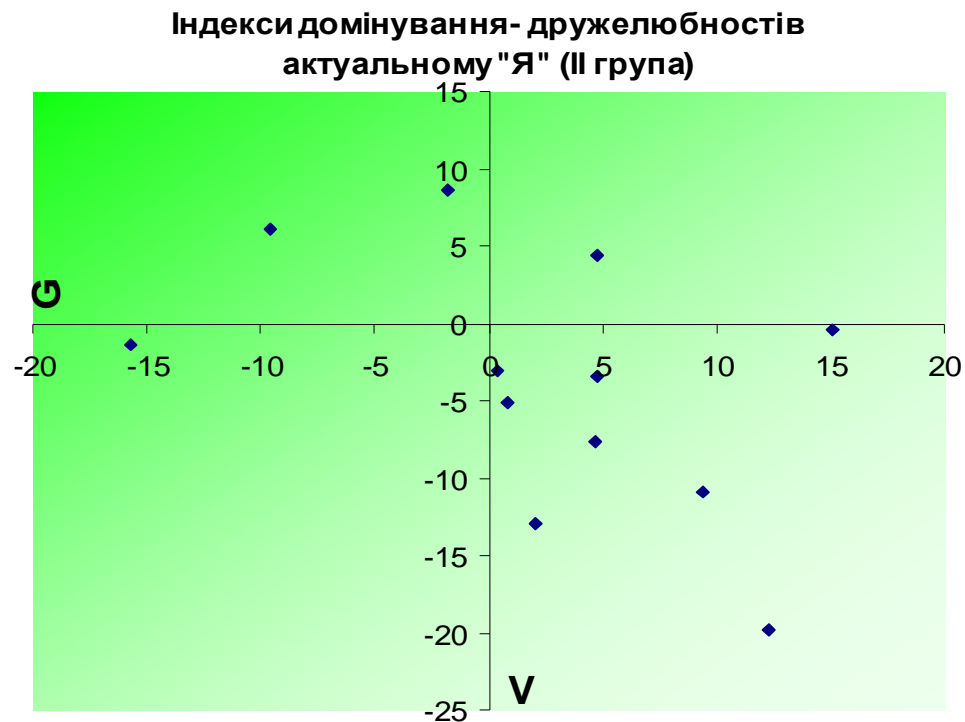

Рис. 3.6

Таблиця 3.7. Показники дружелюбності-домінування в актуальному «Я» (II група)

	Σ	\bar{x}	s
Дружелюбність (G)	27,3	1,1	8,6
Домінування (V)	- 45,6	-1,8	8,2

Середні показники за факторами дружелюбності (1,1) і домінантності (-1,8) мають великі індивідуальні варіації. Так, за фактором G стандартне відхилення складає $\pm 8,6$, за фактором V – $\pm 8,2$, що може бути свідченням

яскраво виражених внутрішнього конфлікту у досліджуваних або неоднорідністю показників у кожного респондента групи.

Таблиця 3.8. Показники актуального «Я» - образа (II група)

Типи міжособистісних стосунків	Σ	x	s	MAX	MI N	R	Mo	Md	акцентуації	
									осіб	(%)
I владно-лідерський	113	9,4	3,7	14	1	13	11	11	9	75
II незалежно-домінуючий	63	5,3	2,6	11	2	9	6	6	1	8,3
III прямолінійно-агресивний	95	7,9	2,5	11	3	8	8	8	4	33,3
IV недовірливо-скептичний	107	8,5	3,3	15	4	11	10	10	7	58,3
V покірливо-сором`язливий	132	11	2,1	15	8	7	10	11	11	91,7
VI залежно-слухняний	89	7,4	2,8	11	2	9	7	8	6	50
VII співпрац.-конвенційний	95	7,9	3	13	2	11	9	8,5	6	50
VIII відповідальн-великодуш	120	10	3	15	3	12	12	11	9	75

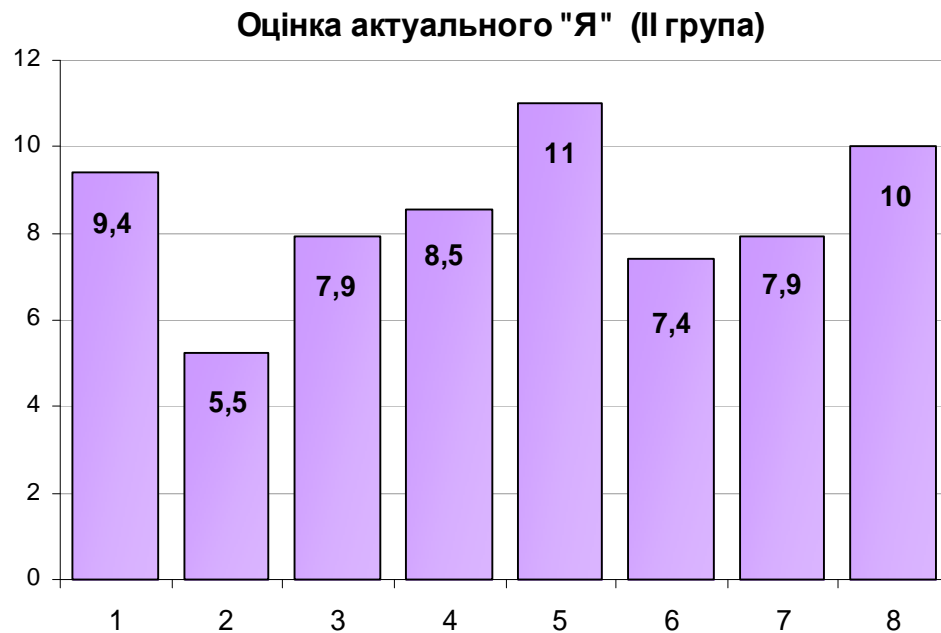

Рис 3.7

Як уже було зазначено (таб.3.8 і мал. 7), результати дослідження другої кваліфікаційної групи виявились досить неоднозначними. Характерною особливістю більшості обстежуваних є виражені акцентуації за діаметрально протилежними октантами 1 і 5, 4 і 8 та 3 і 7, що вказує на наявність вираженого внутрішнього конфлікту. Мова йде про екстравертних особистостей з вираженими лабільними і тривожними рисами.

Бали за межею нормативного діапазону 5 октанту ($11 \pm 2,1$) притаманні майже всім респондентам другої групи (91,7%), це свідчить про покірливо – сором'язливий тип міжособистісних стосунків. Досліджувані оцінили себе як людей надто поступливих, принижених, невпевнених у собі, схильних до компромісів. В той же час високі показники 1 октанту 9,4 при найбільших індивідуальних варіаціях (стандартне відхилення $\pm 3,7$), вказують на високий рівень домагань, активність, схильність до імпульсивних вчинків і необдуманих висловлювань. Подібна суперечливість притаманна значній частині респонденток (66,7%) вказує на лабільність нервових процесів, емоційну неврівноваженість, коли виражена тривожність на рівні поведінки декларується імпульсивно - агресивними проявами. Гостре невдоволення своєю приниженою позицією в сім'ї виявляється надмірною демонстративністю своєї самостійності і незалежності, а у стосунках з оточуючим компенсується соціальною активністю, надмірною дружелюбністю і товариськістю. Подібна поведінка властива активним жертвам - «провокаторам».

У невеликої частини жінок (16,7%) показники 1 октанта перевищують бали по 5 октанту, що вказує на виражену акцентуацію владно-лідерського типу стосунків, який характеризується оптимістичністю, тенденцією до домінування, незалежністю.

Складна і суперечлива картина і по 4 і 8 октантах. Так, значення 8 октанту склало 10 балів (при стандартному відхиленні ± 3), тобто більшість досліджуваних (акцентуації у 75%) вважають себе дружелюбними і

великодушними, здатними до співпраці, гнучкими в контактах і зданими жертвували власними інтересами задля інших. На цьому фоні невідповідно високими виглядають значення 4 октанту ($8,5 \pm 3,3$), таким чином частина жінок виявляє свою незадоволеність позицією в групі, підозріливість, надмірну чутливість до критики, зауважень; переконання у недоброзичливості і підступності оточуючих, що виявляється недовірою, випереджаючою ворожістю, яка призводить до конфліктів. Можна припустити, що вияви підкресленої доброзичливості (8 октант) є (в більшості випадків) формою витіснення недовіри і підозріливості до людей – на неусвідомленому рівні. А на усвідомленому – може виявлятися як нещирість і лукавство.

Рівновиражені бали за 3 ($7,9 \pm 2,5$) і 7 ($7,9 \pm 3$) октантами вказують на конфліктні тенденції прямолінійно – агресивного та співпрацюючо-конвенційного стилю спілкування. Наполегливість у досягненні мети, практицизм, загострене почуття справедливості, що виявляється на рівні поведінки, приховує за собою високу тривожність і залежність, потребу бути належними до групи і прихований страх не відповідати її очікуванням, бажання бути «хорошим» в очах оточуючих. У половини респондентів потреба у прихильності і теплих взаєминах з оточуючими є провідною (6 октант), їх притаманна надмірна конформність і нестійка самооцінка, залежна від думки інших.

Як і слід було очікувати, найнижчі значення виявлені по 2 октанту ($5,3 \pm 2,6$), це підтверджує майже повну відсутність егоцентричних тенденцій у досліджуваних.

Отже, в результаті аналізу даних отриманих за методикою ДМО, ми дійшли висновків, що актуальний образ «Я» респондентів другої групи сполучає в собі діаметрально протилежні типи міжособистісних стосунків, що є характерним для тривожних, емоційно-лабільних екстравертованих

особистостей з елементами демонстративності, основу особистісного патерну яких складає змішаний тип ВНД з переважанням слабких характеристик, властивості нервової системи відрізняються сполученням тенденцій гальмування з лабільністю.

Співставлення актуального і ідеального образу «Я» (I група)

В цілісній структурі особистості обов'язково присутні і образ актуального «Я» і «Ідеал». Це ті суперечливі тенденції, які нерідко ускладнюють саморозуміння людини. Оточуючими людиною частіше сприймається згідно її ідеальному «Я», а його актуальне нерідко являє собою її внутрішні проблеми, певною мірою усвідомлені і контрольовані.

В нормі не повинно спостерігатись надто великих розбіжностей між «Я» актуальним і ідеальним. Помірне розходження, повинне розглядатись як необхідна умова для самовдосконалення особистості і вказує на те, які особливості її поведінки людиною не задовольняють. Співвідношення показників полярних октантів вказують шляхи якими людиною компенсує особистісні властивості, що ускладнюють адаптацію особистості до соціального середовища. [10, с.89].

Таблиця 3.9 Показники ідеального «Я» - образу (I група)

Типи міжособистісних стосунків	Σ	X	S	MAX	MIN	R	Mo	Md	Кількість акцентуацій	
									осіб	(%)
I владно-лідерський	134	10	3,4	15	5	10	12	11	9	69,2
II незалежно-домінуючий	104	8	1,1	12	6	6	8	8	3	23,1
III прямолінійно-агресивний	89	6,8	2,2	10	3	7	8	7	2	15,4
IV недовірливо-скептичний	48	3,7	2,6	9	1	8	3	3	1	7,7
V покірливо-сором`язливий	75	5,8	2,6	9	1	8	8	6	2	15,4
VI залежно-слухняний	80	6,2	3,1	12	2	10	7	7	2	15,4
VII співпрац.-конвенційний	123	9,5	2,3	13	6	7	8	9	8	61,5
VIII відповідальн-великодуш	115	8,8	2,3	14	3	11	9	9	9	69,2

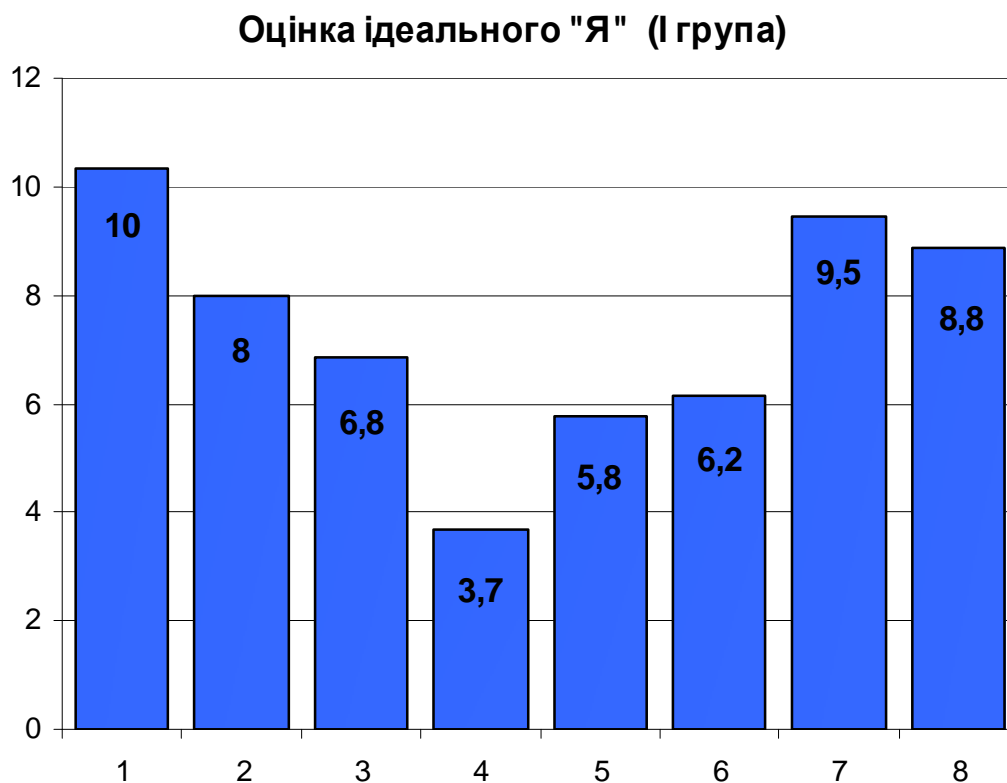

Рис.3.8

Як видно з таблиці рисунка 3.8 і таблиці 8, досліджувані першої кваліфікаційної групи ідеальний образ «Я» пов'язують з присутністю в структурі особистості діаметрально протилежних властивостей. Велика індивідуальна варіативність ($G_s = 4,9 \pm 7,4$; $V_s = 8 \pm 6$) свідчить про неоднозначність у трактуванні ідеального «Я» образу. Наявність полярних тенденцій (у різних досліджуваних і в різних комбінаціях) може свідчити про незадоволеність своїм залежним становищем і при цьому нерозуміння, не усвідомлення або витіснення справжніх причин дезадаптації.

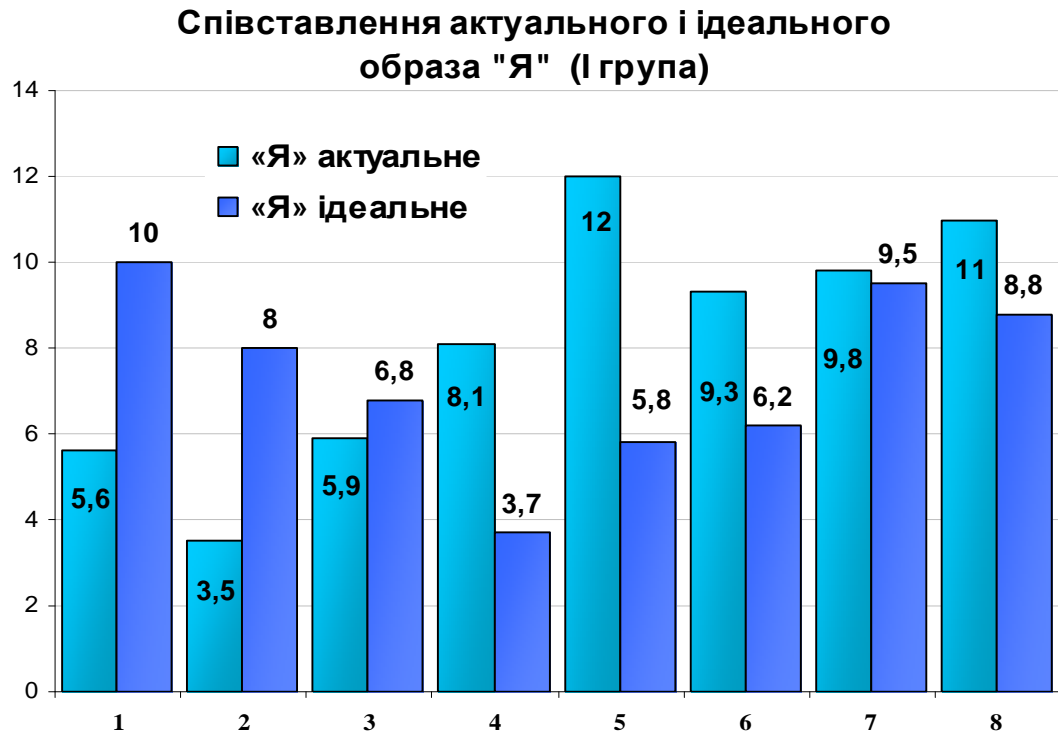

Рис. 3.9

На малюнку 3.9. можна побачити, що при співставленні актуального і ідеального «Я» за більшістю октантів існують значні (конфліктні) розбіжності, які свідчать про незадоволеність собою, занижену самооцінку, а також про тривалий міжособистісний конфлікт. Для підтвердження статистичної значимості розбіжностей актуальної та ідеальної самооцінки «Я» ми провели математичний аналіз, використавши t-критерій Стьюдента для залежних вибірок. [\(дод.3\)](#)

За 1 і 5 октантами виявлені значимі розбіжності в оцінці актуального і ідеального «Я», про це свідчить $t_{\text{кпер.}} = 4.31$ на рівні значимості $p = 0.01$ ($t_{\text{крит.}} = 3.06$) за 1 октантом і $t_{\text{кпер.}} = 6.36$ при $p = 0.001$ ($t_{\text{крит.}} = 4.32$) за 5 октантом. Протиставлення 1 (+4,4) і 5 (- 6,2) октантів вказує на проблеми хворобливої самолюбності, нереалізованої авторитарності, що власне і відбувається з жінками, що живуть в ситуації подружнього насильства.

Протиставлення 2 (+4,5) і 6 (- 3,1) октантів вказують про проблему незалежності – підлеглості, що виникає в ситуації, коли людина змушена

підкорятись всупереч внутрішньому протесту, тенденція до самоствердження натикається на обставини, які змушують бути покірною і поступливою. Стосовно показників 2 і 6 октантів, можна сказати, що при значному підвищенні перших, другі знизились не так помітно, тобто досліджувані прагнуть бути більш незалежними, але при цьому потребують підтримки, прихильності, «сильного плеча», яке дозволило б їм уникнути відповідальності. Значимість розбіжностей підтверджується t -критерієм Стьюдента: для 2 октанту $t_{\text{кпер.}} = 6,1$ при $p = 0,001$ ($t_{\text{крит.}} = 4,32$), за 6 октантом $t_{\text{кпер.}} = 3,6$ при $p = 0,01$ ($t_{\text{крит.}} = 3,06$).

Розходження за 3 (+0.9) і 7(0,3) октантами незначні і вказують на тенденцію респонденток залишатись дружелюбними і здатними до співпраці, але більш наполегливими і принциповими(за t -критерієм значимих результатів не виявлено)

Значне розходження у балах 4 (- 4,3) октанту вказує на проблему придушеної ворожості, жінки прагнуть і водночас бояться і не уміють налагоджувати щирі стосунки з оточуючими.

Бали 8 (-2,2) октанту знизились помірно, це говорить про те, що бажаючи залишатись в очах оточуючих «хорошими», досліджувані прагнуть захиститись від зловживань їхньою добротою, не хочуть, щоб їх використовували. Розходження статистично підтверджені: по 4 октанту $t_{\text{кпер.}} = 3,8$ при $p = 0,01$ ($t_{\text{крит.}} = 3,06$), за 8 октантом $t_{\text{кпер.}} = 2,2$ при $p = 0,05$ ($t_{\text{крит.}} = 2,18$).

Можна стверджувати, що у жінок I групи значно зросли показники домінантності при незначному зниженні показників дружелюбності. За критерієм V виявлені статистично значимі відмінності: $t_{\text{кпер.}} = 7,37$ при $p = 0,001$ ($t_{\text{крит.}} = 4,32$); за критерієм G значимих результатів не виявлено.

Отже, в результаті співставлення актуального і реального «Я» образу досліджуваних першої кваліфікаційної групи, ми одержали наступне:

зростання в ідеальному «Я» показників по шкалам власно-лідерський і скептично-недовірливий, свідчить про те, що досліджувані готові піти на конфлікт аби позбавитись від здійснюваного на них тиску, але властивий їм песимізм, невпевненість, емоційна залежність від партнера, почуття провини, жертвовність призводить до придушення егоїстичних проявів. Жінок обтяжує їхнє залежне і принижене становище, але вони не готові повністю взяти на себе відповідальність за своє життя і намагаються компенсувати відсутність теплоти і взаєморозуміння в шлюбі пошуками визнання у оточуючих, виявляючи підвищену прихильність і покірливість.

Співставлення актуального і ідеального образу «Я» (II група)

Таблиця 3.10 Показники ідеального «Я» - образу (II група)

Типи міжособистісних стосунків	Σ	X	S	MAX	MIN	R	Mo	Md	Акцентуації	
									осіб	(%)
I владно-лідерський	135	11	1,8	14	9	5	9	12	12	100
II незалежно-домінуючий	97	8,1	2,6	14	5	9	7	7,5	4	33,3
III прямолінійно-агресивний	81	6,8	3,2	14	2	12	6	6	3	25
IV недовірливо-скептичний	34	2,8	2,6	5	1	4	2	2,5	0	0
V покірливо-сором`язливий	67	5,6	2,6	9	1	8	6	6	2	16,7
VI залежно-слухняний	75	6,3	2,1	9	3	6	9	6	3	25
VII співпрац.-конвенційний	113	9,4	2,9	12	2	10	10	10	9	75
VIII відповідальн-великодуш	108	9	2,7	13	2	11	11	9	7	58,3

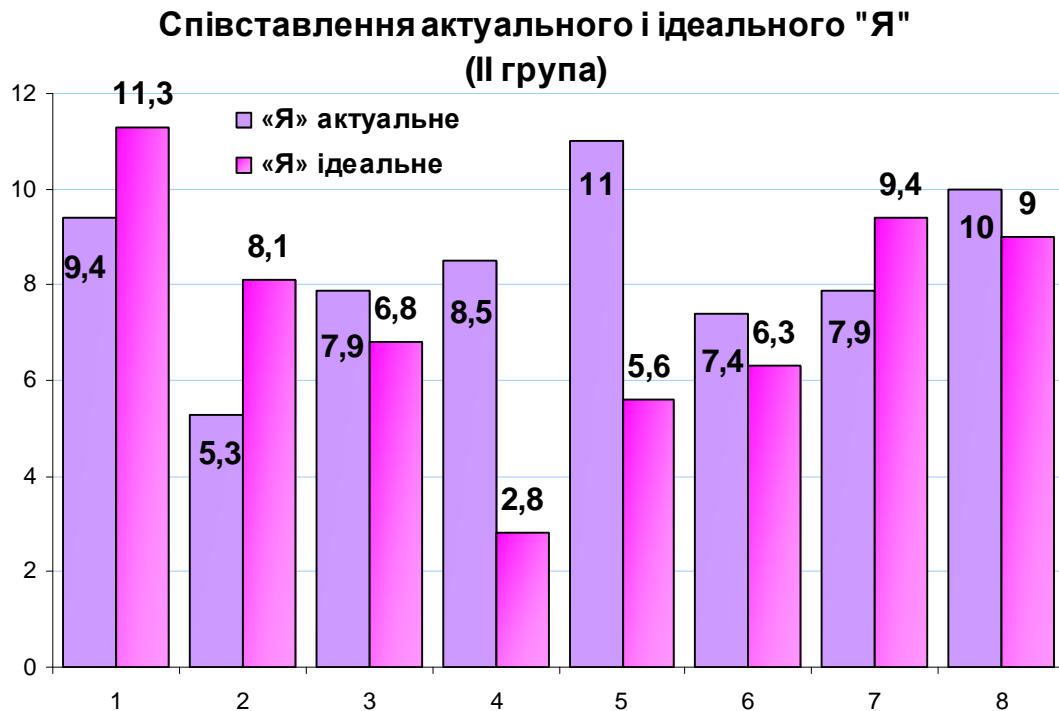

Рис.3.10

Як видно з таблиці 9 і малюнка 8, у досліджуваних другої кваліфікаційної групи ідеальний образ «Я» вийшов теж досить суперечливий. ($G_s = 5,7 \pm 9,4$; $V_s = 9,7 \pm 6,9$).

Хоча показники індексу дружелюбності перевищили індекс домінантності, найбільш вираженим октантом «ідеалу» є 1, що відповідає владно-лідерському типу міжособистісних відносин., при цьому показники 5 октанту знизились в середньому на 5,4 бала.

Як і слід було очікувати у досліджуваних спостерігається протиставлення в актуальному і ідеальному «Я» 1 і 5 октантів, це властиве особам з проблемою хворобливого самолюбності і нереалізованої авторитарності. Відмінності по 1 октанту не підтверджуються статистично, а тільки вказують на тенденцію зростання у частини досліджуваних; відмінності по 5 октанту є статистично значимими, про це свідчить $t_{\text{кпер}} = 6,5$ при $p = 0,001$ ($t_{\text{крит.}} = 4,44$). (дод.4)

Як і в першій групі, в другій підвищення в «ідеальній» оцінці 2 (+2,8) октанту більш значне ніж зниження 6 (- 1,1), тобто залежність є обтяжливою,

але потреба підтримки, несамотійності не дозволяє розірвати стосунки і змушує підкоритись обставинам. Відмінності по 2 октанту підтверджуються статистично $t_{\text{кпер.}} = 4,1$ при $p = 0,01$ ($t_{\text{крит.}} = 3,11$).

Розбіжності в оцінюванні 3 (-1,1) і 7 (1,5) октантів неконфліктні і вказують на напрямок тенденцій самовдосконалення, який на думку респондентів покращить їхню соціальну адаптованість.

Як і в першій групі тут спостерігається значне розходження у балах 4 (-5,7) октанту, причому в другій групі воно більш виражене, що вказує на внутрішній конфлікт придушеної ворожості, яка на декларативному рівні компенсується підкресленою конформністю і компромісністю, так як 7 октант

(9,4 бали) знизився незначно (-1). Відмінності по четвертому октанту статистично значимі $t_{\text{кпер.}} = 5.4$ при $p = 0,001$ ($t_{\text{крит.}} = 4,44$).

Отже, в результаті співставлення актуального і реального «Я» образу досліджуваних другої кваліфікаційної групи, ми дійшли висновків, що зростання в ідеальному «Я» показників по шкалам власно-лідерський і скептично-недовірливий, свідчить про прагнення самоствердження, яке не задовольняється через придушення егоїстичних проявів. Занижена самооцінка, емоційність, виражена схильність відповідати соціальним нормам, ідеалізація гармонії стосунків спонукає жінок шукати прихильності поза сім'єю, виявляючи надмірно демонстративну приязність і дружелюбність; контакти з широким колом оточуючих позбавлені щирості, поверхові.

У досліджуваних обох груп в «ідеалі» постає образ самодостатньої, активної жінки – лідера, якій потрібно, щоб про неї піклувались, яка має широке коло спілкування, завжди привітна і всім подобається. У ідеальному «Я» владно-лідерський стиль взаємодії дещо змінює якісне забарвлення із

захисної реакції на пониження і залежність, на власне тенденцію до самореалізації.

Порівняльний аналіз даних отриманих за методикою ДМО в I і II групі досліджуваних.

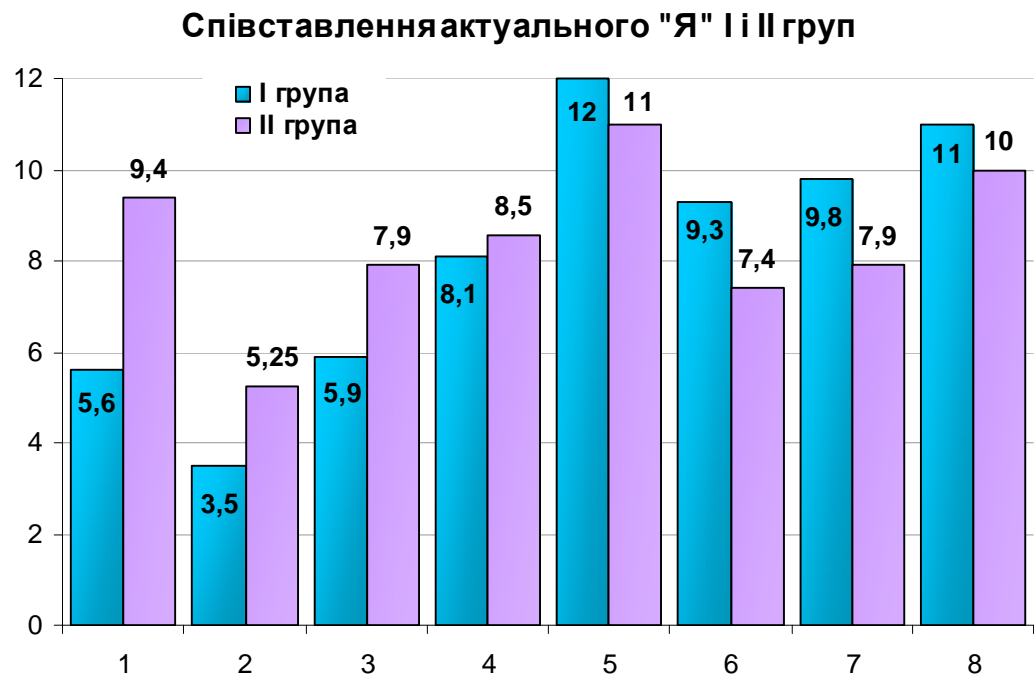

Рис.3.11

Для порівняння даних отриманих за методикою ДМО в I і II групі досліджуваних ми провели математичний аналіз, використавши t -критерій Стьюдента для незалежних вибірок.

В результаті отримали наступні дані порівняння актуального образу «Я» в групах :

За критерієм владно-лідерський тип міжособистісної взаємодії існують значимі відмінності між групами, про це свідчить $t_{\text{екс.}} = 3,22$ при $p = 0,01$ ($t_{\text{крт.}} = 2,81$). Отже, можна стверджувати, що для респондентів II групи владно-лідерський тип міжособистісної взаємодії є характерним, в той час як для досліджуваних I групи він не є провідним.

За критерієм G (індекс дружелюбності) виявлені значимі відмінності $t_{\text{текс.}} = 2.15$ на рівні значимості $p = 0,05$ ($t_{\text{крт.}} = 2,07$).

За критерієм V (індекс домінантності) існують значимі результати відмінності $t_{\text{текс.}} = 3,0$ про $p = 0,01$ ($t_{\text{крт.}} = 2,81$). Це вказує на те, дружелюбність досліджуваних II групи нижча за рахунок вищої авторитарності (1 октант).

За критеріями іншими категоріями значимих результатів не виявлено.

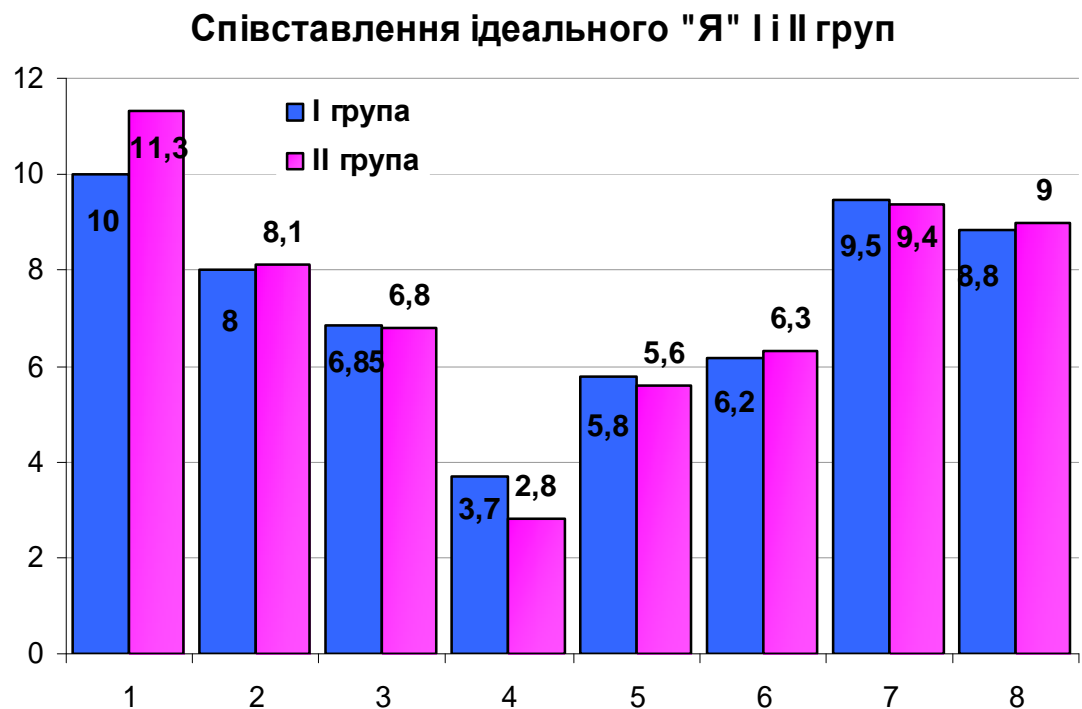

Рис.3.12

В результаті порівняння ідеального образу «Я» в групах за допомогою t -критерію Стюдента для незалежних вибірок, жодних статистично значимих розбіжностей не виявлено.

Отже, порівнявши результати дослідження двох груп, ми виявили наступне: хоча досліджувані I групи вважають себе в реальному образі більш невпевненими, пасивними і залежними ніж досліджувані II групи, «ідеальний» образ обох груп майже ідентичний. Оскільки оточуючими людина сприймається згідно її ідеальному образу, то можна стверджувати, що жінки обох груп використовують стилі

міжособистісної взаємодії, які сприймаються партнерами як провокуюча насильницьку поведінку.

3.3. Результати дослідження агресивних тенденцій за методикою Hend – test (Е.Вагнера)

Реакція жінки на пережите насильство обумовлена особистісними характеристиками, зміст яких не повністю представлений у свідомості. Використання методики Hand-test Вагнера дозволило нам отримати дані про неусвідомлені тенденції активності досліджуваних (рис.3.13).

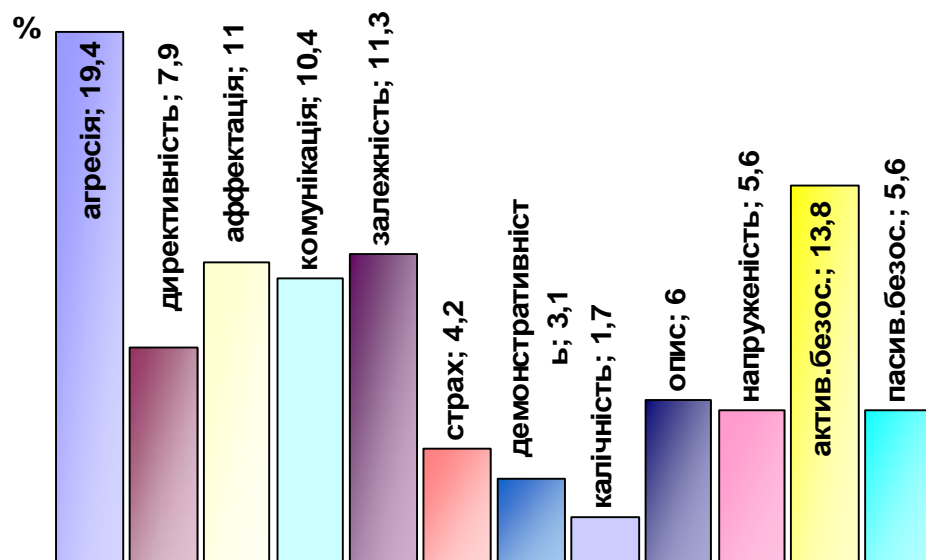

Рис.3.13

Таб.3.11 Співвідношення агресивних і адаптивних стратегій (І група)

	Σ	X	S	%
Агресія	101	7,8	2,5	19,4
Директивність	41	3	2	8
Афектація	57	4,4	3	11
Комунікація	54	4,2	3	10
Залежність	59	4,5	4	11,3
Страх	22	1,7	2	4,2
Агресивність	- 28	- 2	8	

Як видно з таб.3.11, у респонденток першої групи установки на соціальну співпрацю і залежність переважають над агресивними, домінантними тенденціями (- 2), спостерігається велика індивідуальна варіативність показників (± 8). Найбільш вираженій категорії агресії (19,4%), протиставлені майже рівнозначно адаптивні категорії залежність (11,3%), афектація (11%) і комунікація (10%). Це вказує на наявність внутрішнього конфлікту придушеної ворожості, яка виникає в ситуації, коли людина змушена підкорятись обставинам всупереч внутрішньому протесту. В ситуації насильства у таких жінок часто виникає суперечливі почуття ненависті і вини. Часто чутливість, емоційна залежність жінки від партнера породжує реакцію відчаю, а на поведінковому рівні проявляється вербальною агресією (захисна реакція). Це деструктивна стратегія вирішення конфлікту, оскільки агресія жертви провокує ще більшу агресію насильника і ніби виправдовує його вчинки.

Таб.3.12 Співвідношення агресивних і адаптивних стратегій (II група)

	Σ	X	S	%
Агресія	56	4,7	2,7	11,7
Директивність	41	3	2	8,6
Афектація	54	4,5	1	11,3
Комунікація	50	4,2	2	10,5
Залежність	47	3,9	2	9,8
Страх	7	0,6	1	1,5
Агресивність	-54	- 4,5	4,6	

Як видно з таб.3.12 у досліджуваних другої групи установки на соціальну співпрацю і залежність переважають над агресивними тенденціями (- 4.5), при досить значній індивідуальній варіативності ($\pm 4,6$).

Найбільш вираженим показникам за категорією агресія (11,7%) протиставлені адаптивні категорії афектація (11,3%) і комунікація (10,5%), в дещо меншій мірі категорія залежність (9,8%). Це вказує на те, що жінки другої групи в ситуації насильства діють більш гнучко, частіше схильні

домовлятися з партнером, тиснуть на жалість. Нижчий рівень агресивності пояснюється можливістю її компенсації в спілкуванні з широким колом оточуючих, відкритістю до реального світу, здатністю відволікатись на події.

Таб.3.13 Тенденції активності досліджуваних I і II груп

	Σ		X		S		%	
	I	II	I	II	I	II	I	II
Агресія	101	56	7,8	4,7	2,7	2,5	19,4	11,7
Директивність	41	41	3	3	2	2	8	8,6
Афектація	57	54	4,4	4,5	1	3	11	11,3
Комунікація	54	50	4,2	4,2	2	3	10	10,5
Залежність	59	47	4,5	3,9	2	4	11,3	9,8
Страх	22	7	1,7	0,6	1	2	4,2	1,5
Агресивність	I	- 28	- 2		8			
	II	-54	- 4,5		4,6			

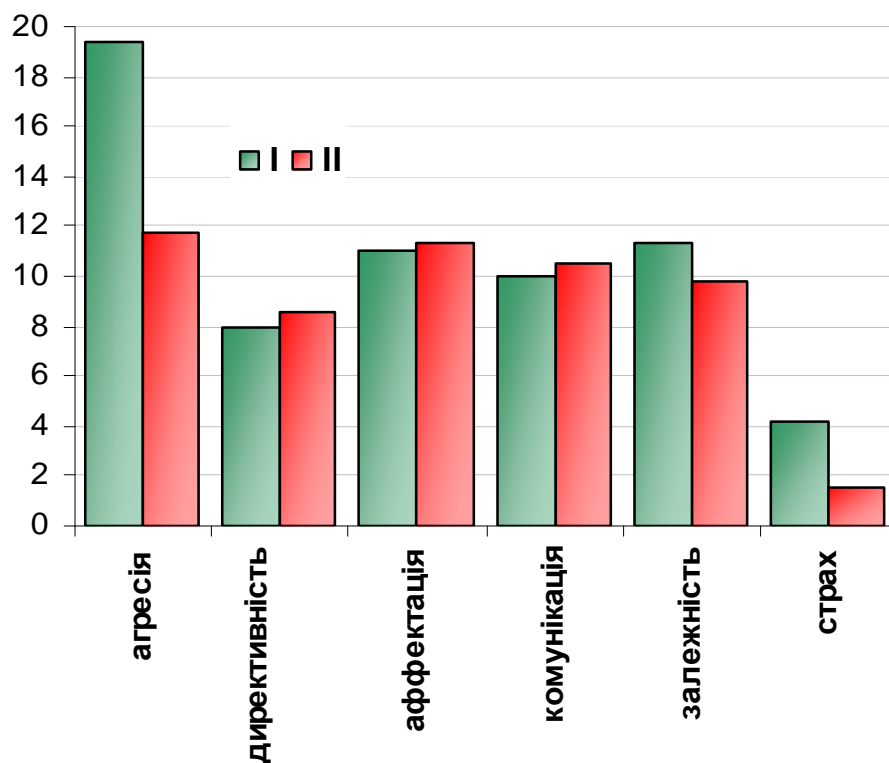

Рис.3.14

Результати дослідження неусвідомленої агресивності за методикою Hand-test (Е.Вагнера) показали наступне: у респонденток обох груп в сумі переважають адаптивні стратегії активності, хоча при цьому найбільш вираженою є реакція агресії.

Як видно з таб. 3.13 і мал.3.14, реакції жінок з другої групи більш узгоджені.

У досліджуваних першої групи переважання категорій залежність, афектація і комунікативність підтверджують дані отримані за іншими методиками: за методикою ІТО – залежний, конформний тип; за методикою ДМВ – покірливо-сором'язливий, співпрацюючо-конвенційний та відповідально - великодушний типи взаємодії в актуальному «Я» і наявність вираженого конфлікту придушеної агресивності в структурі «Я».

Показники за методикою Hand-test досліджуваних другої групи також підтверджують дані отримані за іншими методиками: конформному, компромісному типові за методикою ІТО відповідають реакції комунікація і афектація, які у респондентів цієї групи набувають більш стеничного характеру: реалізація потреби в спілкуванні, певна демонстративність; наявність в структурі «Я» діаметрально протилежних стилей взаємодії за ДМВ покірно-сором'язливого і владно-лідерського пояснює нижчу неусвідомлену агресивність, оскільки у досліджуваних більше можливостей для зняття напруженості в спілкуванні і соціальній активності.

Результати ідеографічного дослідження за Hand-Test Анни Я.

В груповому дослідженні за методикою Hand-Test ми враховували тільки показники агресивних і адаптивних стратегій. Окрім даних про рівень агресивності, за допомогою тесту можна отримати багато додаткової інформації, що характеризує актуальний психічний стан обстежуваного. Для цього проводиться аналіз за всіма категоріями тесту і визначається процентне співвідношення відповідей за окремими категоріями. Цікава інформація

може бути отримана при аналізі відповідей по тих категоріях, які не входять в підрахунок сумарного балу агресивності. Ілюстрацією до групового дослідження за методикою Hand-Test може слугувати поглиблена психологічна характеристика досліджуваної Анни Я.

Таб.3.14 Показники за Hand-Test Досліджуваної Анни Я.

(Agg)	(Dir)	(Aff)	(Com)	(Dep)	(F)	(Ex)	(Crip)	(Des)	(Ten)	(Act)	(Pas)	Всього	Агресивність	Особистісна дезадаптація	Втеча від реальності
8	2	7	4	3	2	2	2	2	1	4	3	40	-4	5	2

Досліджувана має достатній рівень психічної активності 1,75.

Незважаючи на те, що провідним вектором є агресія, схильність до відкритої агресивної поведінки відсутня (-4), наявні агресивні тенденції стримуються іншими імпульсами і знаходять вираження у соціально прийнятних формах. Показники за вектором директивність вказують на майже повну відсутність егоцентричних тенденцій.

Провідним адаптивним вектором є тенденції, пов'язані із потребою в прихильності і любові, постійній емоційній замученості, теплих стосунках з оточуючими. Це підтверджує загальногрупові показники за методикою ДМВ, за якими провідними стилями взаємодії є покірливо-сором'язливий та відповідально-великодушний. Результати ІТО вказують на некомпенсовану інтроверсію досліджуваної, за Hand-Test, показники за вектором комунікабельність нижчі ніж афектація, але в межах норми. Незважаючи на те, що за ІТО у досліджуваної залежний стиль поведінки на рівні дезадаптації, а за методикою ДМВ у досліджуваних жінок провідним стилем взаємодії є покірливо-сором'язливий, вектор залежність виражений не так яскраво.

Тенденція до демонстрування, ставлення до свого здоров'я і фізичної зовнішності адекватні.

Невисокі показники за вектором втеча від реальності вказує на досить адекватне ставлення до існуючих проблем та до себе в цілому.

Дане дослідження засвідчує варіативність в індивідуальних характеристиках жінок, відносно середньо групових. При цьому основні групові тенденції зберігаються.

Загальна характеристика індивідуально-психологічних особливостей жінок – жертв подружнього насильства.

Для реалізації багатовимірною психодіагностичного дослідження, ми використали комплекс ефективних методик в результаті чого отримали психологічну характеристику особистості жінок, що потерпають від насильства.

За допомогою Індивідуально-типологічного опитувальника ІТО ми виявили провідні індивідуально-психологічні властивості досліджуваних, за якими виділили два типи жінок – жертв насильства і віднесли їх до різних кваліфікаційних груп. Основою поділу на типи стало переважання в структурі особистості екстраверсії (соціальної активності) або інтроверсії (соціальної пасивності).

Жінкам, які увійшли до першої групи притаманний індивідуально-особистісний патерн, що має в основі *слабкий тип вищої нервової діяльності з динамічністю нервових процесів стосовно гальмування*. Провідні типологічні тенденції, притаманні цим досліджуваним тривожність, сензитивність та інтровертованість. Їм властивий *залежний конформний* стиль взаємодії з оточуючими. Результати ДМО вказують на характерне для цього типу жінок поєднання *покірливо-сором'язливого, конвенційного та альтруїстичного стилів* спілкування. На основі аналізу виділених провідних тенденцій і їх комбінацій, а також суб'єктивної самооцінки, ми виявили, що

жінкам даного типу притаманні висока чутливість до зовнішніх впливів, тривожність, вразливість, виражена залежність мотивації від взаємовідносин з близькими людьми. Властиві їм песимізм і невпевненість в собі робить жінок цього типу надзвичайно залежними в міжособистісних стосунках. Вони болісно реагують на неуважність і грубість, схильні до сліз і реакцій відчаю при невдачах, надто серйозно ставляться до критики реагують на неї надмірною самокритикою і почуттям провини. Для них характерна емоційна неврівноваженість, схильність до надмірної драматизації в ситуації стресу. Наявність діаметрально протилежних тенденцій в структурі особистості і внутрішньоособистісна неузгодженість свідчить про значну емоційну напруженість і наявність внутрішнього конфлікту. Будучи емоційно, а часто, і матеріально залежними від партнера, жінки змушені підкорятись обставинам придушуючи своє прагнення до самореалізації і власну агресію (протиставлення 1 і 5, та 2 і 6 октантів за ДМВ, високі показники агресії і залежності по Hand test). В ситуації конфлікту легко ображаються, страждають. Захищаючись схильні до вербальної агресії. Постійні образи з боку близької людини (чоловіка, а в дитинстві батька) породжують підозріливість до людей і впевненість у їхній недобрих намірах і нещирості, від якої жінки прагнуть позбутися (значне зниження 4 октанту по ДМВ), виявляючи оточуючим людям надмірну приязність і поступливість. В ідеальному образі бажають позбутися залежності і приниженості і стати впевненими в собі, самодостатніми, здатними до активної самореалізації і домінування.

До другої групи увійшли досліджувані емоційно-динамічний та індивідуально-особистісний патерн яких базується на основі *змішаного типу вищої нервової діяльності з переважанням лабільності нервових процесів*. Провідні типологічні тенденції, притаманні цим жінкам екстраверсія, тривожність і лабільність. Стиль взаємодії з оточуючими *конформний компромісний*. За результатами ДМО для жінок цього типу характерне

сполучення як взаємодоповнюючих, так і діаметрально протилежних стилів спілкування. На основі аналізу провідних тенденцій, стилю спілкування та самооцінки досліджуваних ми склали їх психологічний портрет. Отже, жінкам цього типу притаманна активність, зверненість до світу об'єктивних речей, схильність до спілкування з широким колом людей (дещо поверхового). Виражена тривожність у поєднанні з емоційною нестійкістю формують схильність до компромісного стилю взаємодії. Суперечливість мотивації, надмірний артистизм сполучаються з високою тривожністю, потребою у постійній емоційній залученості, схильністю до надмірно бурхливої реакції на стрес. Звинувачувальна реакція в конфлікті з партнером провокує ще більше насильство. Приязність і демонстрація своєї привабливості оточуючим особливо часто стає приводом для конфлікту в подружжі, в якому чоловік схильний до ревнощів.

В актуальному «Я» жінки оцінюють себе як людей поступливих і принижених (5 октант), добрих і відповідальних (8 октант) і в той же час з високим рівнем домагань (1 октант). В ідеалі прагнуть позбутись залежності і стать більш впевненими в собі. Критично ставляться до власної агресивності і прагнуть більш щирих стосунків з оточуючими.

Загальними характеристиками для усіх досліджуваних є висока тривожність, надмірна чутливість до впливів оточення і емоційна нестабільність.

Таб.3.15.Розподіл інтенсивності насильства в групах

Інтенсивність насильства	I тип %	II тип %
помірне	46,2	50
жорстоке	53,8	50

Як видно з таблиці 3.15., тип до якого належать жінки на інтенсивність насильства не впливає.

Отже, за результатами дослідження ми можемо зробити наступні висновки:

- жінки, що найбільш ризикують стати жертвами подружнього насильства належать до одного з двох психологічних типів: *надчутливого (сензитивно-інтравертного) або тривожно-лабільного екстравертного*;

- притаманні жінкам – жертвам почуття провини, занижена самооцінка, емоційна залежність від кривдника відповідають ознакам «набутої безпорадності» і перешкоджають адекватній оцінці свого становища і виходу з нього;

- особистість жінок, які страждають від насильства, відзначаються наявністю внутрішнього конфлікту та суперечливості, на основі чого формується характерний варіант дезадаптації. Для них характерні проблеми хворобливого самолюбства, нереалізованої авторитарності і придушеної ворожості. Причому неусвідомлені агресивні тенденції більш виражені у жінок першого типу (показники Hand - Test), це вказує на високу емоційну напруженість, декомпенсацію, яка призводить до проблем психосоматичного кола.

- жінки обох типів використовують однакові деструктивні стилі міжособистісної взаємодії (відкритий конфлікт, який не призводить до вирішення проблеми або розриву стосунків), які сприяють виникненню і закріпленню насильницької поведінки партнера.

Висновки

1. Аналіз наукових джерел з проблеми подружнього насильства дозволив зробити наступні висновки:

Подружнє насильство як один з різновидів сімейного насильства є однією з найпоширеніших соціальних проблем, справжні масштаби якої неможливо визначити. Це пов'язане з тим, що у свідомості багатьох домашнє насильство приймається як норма і не є чимось протиправним.

Насильство в сім'ї завдає шкоди фізичному та психічному здоров'ю жінки та дітей, які стають свідками знущань над матір'ю. З часом, під впливом будь-якого виду подружнього насильства (фізичне, психологічне, економічне, сексуальне) психологія жінки набуває певних негативних змін: «комплекс жертви», «набута безпорадність», «синдром побитої жінки». Процес перетворення людини на жертву називається віктимізацією.

Існує значна кількість теорій, які намагаються пояснити феномен подружнього насильства: соціокультурні соціально-психологічні та індивідуально-психологічні теорії. В дослідженнях деяких вчених (Платонові, Малкіна-Пих) були спроби виділити загальні типові характеристики жінок – жертв. Однак ці характеристики стосувались в більшій мірі соціального статусу та стратегій віктимної поведінки жінок, не розкриваючи цілісної своєрідності особистості в єдності соціального та біологічного компонентів. Використаний в межах нашого дослідження індивідуально-психологічний і віктимологічний підходи, акцентують увагу саме на впливі індивідуально-психологічних особливостей особистості жінки - жертви на виникнення і динаміку насильницького інциденту між подружжям. Це допоможе розробити комплексні методи розв'язання проблеми насильства в сім'ї: методи впливу на особистість насильника з одного боку, доповнити методами корекції віктимної поведінки жінок – жертв, а також сім'ї як цілісного утворення.

2. Розроблена нами експериментально-психологічна модель дослідження, дозволила отримати дані, що охоплюють різні рівні прояву індивідуально-психологічних особливостей особистості жінок.

В основу всебічного дослідження особистості жінок – жертв насильства лягла концепція Л.М. Собчик, яка розуміє людину як унікальну єдність і біологічного і соціального, що складається з різнорівневих властивостей і підкоряється системним принципам підпорядкованості. Для реалізації дослідження ми використали набір психодіагностичних методик, який дозволив визначити належність досліджуваних до певної групи (Індивідуально-типологічний опитувальник) і охопив різні рівні особистості: підсвідомий (Hand-test), рівень суб'єктивного самосприйняття та декларативний рівень (методика ДМВ). Це дозволило нам на основі виявлених привідних тенденцій і їх комбінацій, ми виділити типи жінок, які в силу індивідуально-психологічних властивостей і під впливом зовнішніх чинників (життєвої історії) ризикують стати (стали) жертвами подружнього (партнерського) насильства.

Крім того в ході дослідження ми отримали соціально-демографічні дані досліджуваних жінок, а також виявили види (психологічне, економічне, фізичне) та конкретні дії (контроль, побиття, погрози та ін.) насильства, які застосовуються щодо них, дані щодо інтенсивності насильства та щодо насильства у батьківській сім'ї.

3. В результаті аналізу даних отриманих за допомогою комплексу методик нам вдалось підтвердити та доповнити нашу гіпотезу.

За допомогою індивідуально-типологічного опитувальника ІТО, ми виявили загальні провідні тенденції притаманні усім досліджуваним жінкам, це надмірна чутливість до впливів оточення, висока тривожність і емоційна нестабільність.

З огляду на те, переважає в структурі особистості жінок тенденція до соціальної активності чи соціальної пасивності, нам вдалось виділити два типи особистості жінок, які в результаті взаємодії з зовнішніми чинниками найбільш ризикують стати жертвами подружнього насильства, це надчутливий (сензитивно-інтравертний) і тривожно-лабільний екстравертний типи.

Подальший аналіз даних відбувався окремо за кожним виділеним типом, а також у їх порівнянні.

Проаналізувавши дані отримані за методиками ІТО та ДМО, ми дійшли висновків, що особистість жінки, яка страждає від насильства відзначається внутрішньою конфліктністю та суперечливістю. Про це свідчить наявність полярних тенденцій за методикою ІТО: тривожність – агресивність, сензитивність – спонтанність, а також сполучення діаметрально протилежних типів міжособистісної взаємодії в актуальному і ідеальному образах «Я». Якщо у жінок першого типу в актуальному «Я» досить чітко переважають конформні, залежні тенденції, то у жінок другого типу наряду з покірливо-сором'язливим і відповідально-великодушним стилями взаємодії чітко проступають неконформні тенденції владно-лідерського стилю поведінки. В ідеальному ж образі обидва типи жінок прагнуть застосовувати діаметрально протилежні поведінкові стратегії: владність, високу активність, егоцентричність, орієнтацію на власну думку вони намагаються сполучити з надмірною дружелюбністю, емоційною залученістю, відповідністю існуючи соціальним нормам. Це свідчить про досить виражений внутрішній конфлікт хворобливого самолюбства і нереалізованої авторитарності: прагнення до самореалізації натикається на страх бути неприйнятим. Крім того, досліджувані жінки досить насторожені і недовірливі. Вони визнають це і прагнуть позбутись, тому часто намагаються приховати власну недовіру та ворожість за надмірною приязністю і дружелюбністю. Простіше кажучи, жінки прагнуть бути самодостатніми, незалежними і успішними, і при цьому

мати широке коло спілкування, залишаючись в очах оточуючих хорошими, правильними, всім подобатись.

У ідеальному «Я» агресивність дещо змінює якісне забарвлення із захисної реакції на приниження і залежність, на власне тенденцію до самореалізації.

Співставивши актуальний і ідеальний «Я» образ жінок можна стверджувати, що вони готові піти на конфлікт аби позбавитись від здійснюваного на них тиску, але властивий їм песимізм, невпевненість, емоційна залежність від партнера, почуття провини, жертвовність призводить до придушення егоїстичних проявів. Жінок обтяжує їхнє залежне і принижене становище, але конформність, орієнтація на загальноприйняті норми, примушує їх триматись за статус заміжньої жінки, а невпевненість в собі відбирає віру в те, що вони ще зможуть знайти собі пару. Почуття провини перевищує ті владно-авторитарні прояви, які властиві жінкам на декларативному рівні, і породжує самозвинувачення і віру в міф, щодо причин побиття, ніби виправдовуючи насильника. Намагаються компенсувати відсутність теплоти і взаєморозуміння в шлюбі, жінки шукають визнання у оточуючих, виявляючи підвищену прихильність і покірливість.

Жінки першої і другої груп різняться за мотиваційною направленістю і виявом активності, але використовують спільні деструктивні поведінкові стратегії. Оскільки оточуючими людина сприймається згідно її декларативного образу, то можна стверджувати, жінки – жертви подружнього насильства використовують стилі міжособистісної взаємодії, які сприяють виникненню і закріпленню насильницької поведінку партнера.

Таким чином, ми зробили висновок, що факторами виникнення і закріплення подружнього насильства пов'язаними з особливостями особистості жінки, можна вважати досвід пережитого в дитинстві насильства, економічну залежність від партнера та психологічні особливості жінки, що

виражаються її належністю до одного з виділених типів особистості, наявністю внутрішньоособистісного конфлікту та використанням нею деструктивних стратегій поведінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бова А.А. Кримінологія гендера: Дослідження подружнього насильства // Український соціум. - 2004. - № 2 (4). - С.13-20
2. Бовть О. Віктимна поведінка як психологічна проблема // Соціальна психологія. - 2004. - № 4 (6). - С.14-22
3. Берковиц Л. Агрессия, причины, последствия. Контроль. – СПб.; М.: «Прайм-Еврознак», «Нева», «Олма-Пресс», 2001.
4. Блеклок Н. Насилие в семье: работа с нарушителями, общественностью и организациями // Обзор современной психиатрии. – 2001. – вып.10 – с.65-72
5. Гарбер Ю.Г. Медико-социальные аспекты домашнего насилия в отношении женщин // Социальные аспекты здоровья населения. 2008. №4. URL: <http://vestnik.mednet.ru/>
6. Горшкова И.Д., Шурыгина И.И. Насилие против женщин как проблема социологического анализа // Общество и гендер, Рязань: «Поверенный», 2003
7. Грабська І. А. Насильство в подружніх відносинах // Практична психологія і соціальна робота,- 1998.- № 9- С. 20-23.
8. Етимологія насильства над жінкою в сім'ї // Соціальна робота в Україні на початку ХХІ століття: проблеми теорії і практики. Матеріали доповідей на Міжнародній науково-практичній конференції (Київ, 29-31 жовтня 2002). – К., 2002.- С.119-130.
9. Жінка в Україні. Четверта Всесвітня конференція зі становища жінок, 1995
10. Заброцький М.М., Савиченко О.М., Тичина І.М. Психологія особистості: навчальний посібник. – Житомир, 2005. – с.58-59
11. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 № 2789-ІІІ.
12. Захожа В. А. Фізичне насильство щодо жінок у сім'ї// Наукові записки. Соціологічні науки. – К., 2001.- том 18.- с.49-54

13. Куликов Л.В. "Психогигиена личности" // Психогигиена личности: Вопросы психологической устойчивости и психопрофилактики: Учебное пособие. СПб., 2004. с. 87-115.
14. Мак-Вильямс Н. Психоаналитическая диагностика, понимание структуры личности в клиническом процессе – М.: Класс, 1998.
15. Малкина-Пых И.Г. Психология поведения жертвы. – М.: Феникс, 2006
16. Малкина-Пых И.Г. Экстремальные ситуации. – М.: Изд-во Эксмо, 2006. – 960с. – (Справочник практического психолога)
17. Мамонтова С.Н. "Прикладная юридическая психология" // Библиотека "Полка букиниста".
18. Материалы Международного женского правозащитного центра «Ла Страда - Украина»// <http://www.lastrada.org.ua>
19. Онышко Ю.В. Синдром "Приобретенной беспомощности" у жертв семейного насилия. Материалы VII Междисциплинарной конференции по биологической психиатрии «Стресс и поведение», 28 февраля 2003.
20. Опухова Н. Г., Малолетняя Е. В. Женщины - жертвы семейного насилия: особенности образа мира// Психология зрелости и старения - 2000,- № 4,- С. 31-59.
21. Орлов А. Б. Психологическое насилие в семье — определение, аспекты, основные направления оказания психологической помощи // Психолог в детском саду. 2000, № 2-3. - С. 182-187.
22. Платонова Н.М., Платонов Ю.П. Насилие в семье. Особенности психологической реабилитации. – СПб.: Речь, 2004.
23. Попередження домашнього насильства і торгівля людьми / Підручник по проведенню тренінгів.- К: WI, 2001 - С. 20-23
24. Програма по запобіганню насильства в сім'ї "Гармонія", 1999
25. Психология господства и подчинения: Хрестоматия. Сост. А. Г. Чернявская – Изд. "Харвест", Минск, 1998 г. OCR Палек, 2000 г.

26. Психосоциальная технология «Патронатное воспитание» /Под ред. Н.А.Рыбаковой.- Псков, 2002.
27. Савчук О.М. Наслідки подружнього насильства: індивідуально-психологічна перспектива // Наукові записки (спецвипуск). – К., 2002.- том 20.
28. Словарь гендерных терминов/ Под ред. А. А. Денисовой / Региональная общественная организация "Восток-Запад: Женские Инновационные Проекты". М.: Информация XXI век, 2002. – 256 с.
29. Собчик Л.Н. Психология индивидуальности. Теория и практика психодиагностики. – СПб.: Издательство «Речь», 2003.
30. Собчик Л.Н. "Теория ведущих тенденций как основа методологии психодиагностического исследования"// Московский психологический журнал. - №3
31. Тест руки (Hand Test) / Елисеев О.П. Практикум по психологии личности - СПб., 2003. С.310-327
32. Цветкова Н.А. Теория и технология психосоциальной работы с женщинами: Учебное пособие. – Псков: ПГПИ, 2005. - 396 с. 93-96
33. Шведова Н.А. Просто о сложном: гендерное просвещение: Пособие.// <http://www.owl.ru/win/books/easygender/index.htm>
34. Шинкаренко О. Д. Психологічні особливості жертв подружнього насильства // Практична психологія - 2000.-№ 3 . - С. 25-29.
35. 1997-1998 ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ ВРАЧА ДОМАШНЕЕ НАСИЛИЕ Учебные системы группы компаний по медицинскому образованию, Инк. (MEGLS) http://dv.projectharmony.ru/docs/violence_med.doc
36. «Amnesty International» спеціальна доповідь по Україні «Насильство в сім'ї: звинувачуючи жертву», листопад, 2006.
37. Aldarondo, E. & Mederos, F. (Eds.) (2002). Men Who Batter: Intervention And Prevention Strategies In A Diverse Society. NY: Civic Research Institute. Ch. 2, pps. 1-20.
38. DAVID S. RIGGS. Aggression Between Heterosexual Dating Partners

An Examination of a Causal Model of Courtship Aggression // Journal of Interpersonal Violence, April 1996, Vol. 11, No. 4

39. SONIA MINER SALARI . Verbal, Physical, and Injurious Aggression Among Intimate Couples Over Time // Journal of Family Issues, April 2002, Vol. 23.

Додаток 1

ОПИТУВАЛЬНИК «ПОДРУЖНЄ НАСИЛЬСТВО»

П.І.П. _____
 Вік _____ освіта _____ працюю/не працюю
 Сімейний стан _____ скільки років в шлюбі _____
 Діти _____
 Місце проживання _____ рівень доходів _____

1. Ваш чоловік звертається до вас лайливими словами, ображає чи принижує? _____
2. Чи відповідаєте ви йому тим самим? _____
3. Ваш чоловік може вам заборонити спілкуватись з друзями? _____
4. Ваш чоловік часто вживає алкоголь? _____ Він веде себе при цьому агресивно? _____
5. Чи можете ви сказати, що у вас в сім'ї рівність щодо розпорядження сімейним бюджетом, ухвалення рішень стосовно дітей, відпочинку, придбань? _____
6. Буває таке, що чоловік вас штовхає, шарпає, трусить? _____
7. Ваш чоловік іноді б'є вас? _____ Чи робить це постійно? _____
8. Ви коли-небудь звертались до міліції з приводу того, що чоловік вас побив? _____
9. Ви знаєте скільки заробляє ваш чоловік? _____
10. Чоловік контролює час вашого повернення з роботи, дзвонить чи забирає вас, якщо ви запізнюєтесь. _____
11. Чоловік відмовляв вам у грошах для купівлі вкрай необхідних речей, хоча вони у нього були, тільки тому що вважав, що у вас і у дітей уже є все необхідне? _____
12. Часто під час сварок чоловік погрожує вам побиттям? _____
13. Під час сварок чоловік іноді нищить майно (б'є посуд, викидає речі)? _____
14. Було таке, що чоловік виганяв вас з дому? _____
15. Ви були свідком насильства батька щодо матері? _____ Чи вдавались батьки до фізичних покарань щодо вас? _____
16. Як часто чоловік вас ображає? _____ Це залежить від вживання алкоголю? _____
17. Коли чоловік вас ображає чи виправдовуєте ви його поведінку, мовляв: «Він не в настрої, я сама його спровокувала»? _____
18. Ваша реакція на насильство _____
19. Ви вважаєте себе жертвою подружнього насильства? _____

Додаток 2

Характеристика видів насильства, що застосовуються до жінок

		Види насильства										Бали		
		Психологічне і економічне					Фізичне					Психологічне/економічне	Фізичне	Інтенсивність насильства
		Постійний контроль	Заборона бачитися з друзями або родичами, працювати	Усунення від процесу ухвалення рішень	Погрози відмови в матеріальній допомозі,	Образи, приниження	Постійні погрози побиття	Залякування за допомогою жестів	Штовхання, стусани	Випадки побиття	Постійні побої			
1.	Світлана Б	+	+	+	+	+						5	-	5
2.	Ольга Ц.	+			+	+			+	+		3	2	5
3.	Оксана Л.	+	+		+	+			+			4	1	5
4.	Наталя З	+	+		+	+		+	+	+		4	3	7
5.	Ірина .Г.			+	+	+	+	+	+	+		3	4	7
6.	Ольга Р					+	+	+	+	+		1	4	5
7.	Тетяна .Б.	+			+	+			+	+		3	2	5
8.	Галина Д.	+	+	+	+	+						5	-	5
9.	Ірина.Д.	+		+		+		+	+	+		3	3	6
10.	Тетяна Х	+				+	+	+	+	+		2	4	6
11.	Олена Л.	+	+		+	+		+	+			4	2	6
12.	Анна Я.	+	+	+	+	+		+				5	1	6
13.	Тетяна К.	+	+	+	+	+		+	+	+	++	5	5	10
14.	Любов М..	+	+		+	+	+	+	+	+	++	4	6	10
15.	Валентина Є.	+	+	+	+	+	+	+	+	+		5	4	9
16.	Раїса.К.А			+		+	+	+	+	+	++	2	6	8
17.	Антоніна К.				+	+	+	+	+	+	++	2	6	8
18.	Світлана Є.	+	+	+	+	+	+	+	+	+		5	4	9
19.	Надія М.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	++	5	6	11
20.	Раїса.В. А	+	+	+	+	+	+	+	+	+		5	4	9
21.	Олена К.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	++	5	6	11
22.	Ольга Т.	+	+			+	+	+	+	+	++	3	6	9
23.	Ольга П.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	++	5	6	11
24.	Світлана І.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	++	5	6	11
25.	Наталя Г.	+		+	+	+	+		+	+	++	4	5	9

середня інтенсивність насильства (4 – 7 балів)

висока інтенсивність насильства (8 – 11 балів)

Додаток 3

Результати проведення математичного аналізу за t-критерієм Стюдента для порівняння актуального образу „Я” в групах I та II

I октант – владно-лідерський стиль

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
II група та I група	9,416667	5,615385	3,220166	23	0,003791	12	13	3,654594	2,103111	3,019631	0,070101

II октант – незалежно-домінуючий стиль

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
II група та I група	5,250000	3,538462	1,801940	23	0,084678	12	13	2,632835	2,106157	1,562664	0,454486

III октант – прямолінійно-агресивний стиль

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
II група vs. I група	7,916667	5,923077	2,034252	23	0,053616	12	13	2,539088	2,361551	1,156008	0,803280

IV октант – недовірливо-скептичний стиль

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
II група vs. I група	8,916667	8,384615	0,370483	23	0,714413	12	13	3,342790	3,797773	1,290743	0,679563

V октант – покірливо-сором'язливий стиль

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
I група vs. II група	12,46154	11,00000	1,874699	23	0,073590	13	12	1,808101	2,088932	1,334759	0,625933

VI октант – залежно-слухняний стиль

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
I група vs. II група	9,307692	7,416667	1,759993	23	0,091704	13	12	2,562050	2,810963	1,203746	0,751831

VII октант – співпрацюючий-конвенційний стиль

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
I група vs. II група	9,769231	7,916667	1,657795	23	0,110937	13	12	2,554533	3,028901	1,405876	0,566394

VIII октант – відповідально-великодушний стиль

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
I група vs. II група	11,38462	10,00000	1,100776	23	0,282382	13	12	3,176436	3,104249	1,047049	0,946164

Індекс дружельності (G)

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
I група vs. II група	9,984615	2,250000	2,145802	23	0,042674	13	12	9,278186	8,695297	1,138564	0,836658

Індекс домінантності (V)

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
II vs. I група	-3,80000	-12,6077	3,003377	23	0,00634	12	13	8,219157	6,397846	1,650392	0,402100

Додаток 4

Результати проведення математичного аналізу за t-критерієм Стюдента для порівняння ідеального образу „Я” в групах I та II

I октант – владно-лідерський стиль

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
I vs. II група	10,30769	11,25000	-0,863230	23	0,396924	13	12	3,351234	1,815339	3,407958	0,051121

II октант – незалежно-домінуючий стиль

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
I група vs. II група	8,000000	8,083333	-0,093129	23	0,926608	13	12	1,825742	2,609714	2,043182	0,235260

III октант – прямолінійно-агресивний стиль

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
I група vs. II група	6,846154	6,750000	0,092245	23	0,927302	13	12	1,993579	3,137022	2,476100	0,134452

IV октант – недовіжливо-скептичний стиль

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
I група vs. II група	3,692308	2,833333	1,177031	23	0,251221	13	12	2,136376	1,403459	2,317160	0,174743

V октант – покірливо-сором'язливий стиль

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
I група vs. II група	5,769231	5,583333	0,178751	23	0,859698	13	12	2,618964	2,574643	1,034725	0,961786

VI октант – залежно-слухняний стиль

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
I група vs. II група	6,153846	6,250000	-0,090520	23	0,928658	13	12	3,050851	2,137331	2,037505	0,248705

VII октант – співпрацюючий-конвенційний стиль

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
I група vs. II група	9,461538	9,416667	0,043581	23	0,965615	13	12	2,258886	2,874918	1,619804	0,419608

VIII октант – відповідально-великодушний стиль

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
I група vs. II група	9,000000	8,846154	0,146770	23	0,884592	12	13	2,828427	2,409915	1,377483	0,589462

Індекс дружельності (G)

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
I група vs. II група	6,961538	5,700000	0,415947	23	0,681304	13	12	5,334563	9,432536	3,126505	0,062080

Індекс домінантності (V)

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
I група vs. II група	7,807692	9,691667	-0,718571	23	0,479642	13	12	6,177036	6,932723	1,259643	0,695437

Додаток 5

Результати проведення математичного аналізу за t-критерієм Стюдента для порівняння актуального та ідеального образів „Я” в групі I

I октант – владно-лідерський стиль

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
II група	10,30769	3,351234						
I група	5,61538	2,103111	13	4,692308	3,923957	4,311555	12	0,001011

II октант – незалежно-домінуючий стиль

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
II група	8,000000	1,825742						
I група	3,538462	2,106157	13	4,461538	2,633609	6,108084	12	0,000053

III октант – прямолінійно-агресивний стиль

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
II група	6,846154	1,993579						
I група	5,923077	2,361551	13	0,923077	1,605280	2,073284	12	0,060336

IV октант – недовіливо-скептичний стиль

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
I група	8,384615	3,797773						
II група	3,692308	2,136376	13	4,692308	4,423133	3,824971	12	0,002418

V октант – покірливо-сором'язливий стиль

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
I група	12,46154	1,808101						
II група	5,76923	2,618964	13	6,692308	3,794395	6,359237	12	0,000036

VI октант – залежно-слухняний стиль

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
I група	9,307692	2,562050						
II група	6,153846	3,050851	13	3,153846	3,158221	3,600557	12	0,003642

VII октант – співпрацюючий-конвенційний стиль

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
I група	9,769231	2,554533						
II група	9,461538	2,258886	13	0,307692	3,326275	0,333526	12	0,744493

VIII октант – відповідально-великодушний стиль

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
I група	11,38462	3,176436						
II група	8,84615	2,409915	13	2,538462	4,135525	2,213154	12	0,047013

Індекс дружельності (G)

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
I група	9,984615	9,278186						
II група	6,961538	5,334563	13	3,023077	6,939759	1,570639	12	0,142247

Індекс доміантності (V)

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
II група	7,8077	6,177036						
I група	-12,6077	6,397846	13	20,41538	9,991400	7,367207	12	0,000009

Додаток 6

Результати проведення математичного аналізу за t-критерієм Стюдента для порівняння актуального та ідеального образів „Я” в групі II

I октант – владно-лідерський

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
II група	11,25000	1,815339						
I група	9,41667	3,654594	12	1,833333	3,298301	1,925492	11	0,080400

II октант – незалежно-домінуючий стиль

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
II група	8,083333	2,609714						
I група	5,250000	2,632835	12	2,833333	2,367712	4,145333	11	0,001629

III октант – прямолінійно-агресивний стиль

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
I група	7,916667	2,539088						
II група	6,750000	3,137022	12	1,166667	3,459725	1,168143	11	0,267444

IV октант – недовіжливо-скептичний стиль

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
I група	8,916667	3,342790						
II група	2,833333	1,403459	12	6,083333	3,895413	5,409769	11	0,000213

V октант – покірливо-сором'язливий стиль

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
I група	11,00000	2,088932						
II група	5,58333	2,574643	12	5,416667	2,874918	6,526755	11	0,000043

VI октант – залежно-слухняний стиль

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
I група	7,416667	2,810963						
II група	6,250000	2,137331	12	1,166667	2,587850	1,561702	11	0,146650

VII октант – співпрацюючий-конвенційний стиль

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
I група	7,916667	3,028901						

II група	9,416667	2,874918	12	-1,50000	3,580249	-1,45134	11	0,174601
----------	----------	----------	----	----------	----------	----------	----	----------

VIII октант – відповідально-великодушний стиль

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
I група	10,00000	3,104249						
II група	9,00000	2,828427	12	1,000000	4,089899	0,846990	11	0,415049

Індекс дружлюбності (G)

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
I група	2,250000	8,695297						
II група	5,700000	9,432536	12	-3,45000	9,961152	-1,19978	11	0,255430

Індекс домінантності (V)

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
II група	9,69167	6,932723						
I група	-3,80000	8,219157	12	13,49167	7,614276	6,138010	11	0,000073

**ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ПРАКТИЧНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
ЖІНОК – ЖЕРТВ ПОДРУЖНЬОГО НАСИЛЬСТВА**

Магістерська робота з психології
студентки 54 групи
спеціальності «Психологія»
(денної форми навчання)

Каменчук Ірини Михайлівни

Науковий керівник:
кандидат педагогічних наук, професор
Заброцький Михайло Михайлович

ЖИТОМИР -2009

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ І ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ НАУКОВИХ ДЖЕРЕЛ З ПРОБЛЕМИ НАСИЛЬСТВА В ПОДРУЖНІХ	
1.1. Поняття сімейного насильства та його види.....	9
1.2. Соціально-психологічні фактори виникнення та розвитку насильства в подружніх стосунках.....	16
РОЗДІЛ ІІ. МЕТОДИ І МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ	
2.1. Методологічні засади дослідження особистісних особливостей жінок – жертв подружнього насильства.....	26
2.2. Методи, методика та процедура дослідження.....	30
2.3. Характеристика вибірки досліджуваних.....	33
РОЗДІЛ ІІІ. ЕКСПЕРЕМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ ЖІНОК – ЖЕРТВ ПОДРУЖНЬОГО НАСИЛЬСТВА	
3.1. Провідні індивідуально-типологічні властивості.....	38
3.2. Стили міжособистісної поведінки і внутрішньоособистісної конгруентності досліджуваних віднесених до різних груп.....	46
3.3. Результати дослідження агресивних тенденцій за методикою Hend – test (Е.Вагнера).....	64
3.4. Загальна характеристика індивідуально-психологічних особливостей жінок – жертв подружнього насильства.....	69
ВИСНОВКИ.....	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	78
ДОДАТКИ	

Вступ

Актуальність дослідження. Насильство в сім'ї є однією з найактуальніших соціальних проблем, з якою прямо стикається більшість населення.

Сімейне насильство в Україні усе ще залишається латентним явищем, яке виходить на поверхню тільки тоді, коли приховувати проблему вже неможливо. Уявлення про те, що насильство має місце тільки в соціально неблагополучних сім'ях не відповідає дійсності: воно відбувається в будь-яких категоріях населення, незалежно від класових, культурних, соціо-економічних аспектів.

В нашій країні теми гендерної рівності та насильства стосовно жінок у родині стали предметом публічного обговорення тільки протягом останніх років. За даними зарубіжних соціологічних досліджень 97% жертв насильства в сім'ї – жінки [24]. За результатами вітчизняних соціологічних опитувань 70% жінок в Україні піддаються різним формам приниження і знущання у родині, понад 20% жінок ці знущання здійснюються постійно [9].

Як зазначає більшість психологів, жорстоке ставлення до людини неминуче призводить до появи негативних наслідків. По-перше, змінюється ставлення до себе, по-друге, змінюється ставлення до інших людей, суспільства; по-третє, змінюється ставлення до життя (втрачається його сенс). Окрім того завдається значна шкода фізичному здоров'ю, аж до тяжких травм та смерті; виникають порушення психічного стану жінки: симптоми депресії, тривожних станів, посттравматичного розладу (ПТСР) [27].

Проведені в США дослідження свідчать, що від 14 до 28% всіх жінок, які відвідують поліклініки, є жертвами домашнього насильства, 16% вагітних жінок регулярно піддаються насильству, 23% вагітних жінок піддавалися коли-небудь насильству. Від 10 до 35% жінок, що з будь-якої причини

опинилися в травмпункті, є жертвами насильства. Ще вищий відсоток переважання жертв насильства у сфері психіатрії, він складає: 25% всіх жінок, що здійснили спробу самогубства або користуються послугами екстреної психіатричної допомоги, 50% всіх жінок, які отримують амбулаторну психіатричну допомогу, і майже 64% всіх жінок, госпіталізованих у відділення психіатрії. [27]

Та незважаючи на страшну статистику, більшість випадків сімейного насильства, з мовчазної згоди жертви, так і залишаються внутрішньою проблемою конкретної сім'ї, тим самим все сильніше розв'язуючи руки кривдників. Адже, у свідомості багатьох сімейне насильство не є чимось протиправним чи неприпустимим. Відсутність розуміння заважає правильно оцінити проблему і розробити шляхи її вирішення, і на законодавчому рівні, і на рівні заходів щодо розробки адекватних заходів соціальної та психологічної допомоги жертвам сімейного насильства та корекції насильницької поведінки їх кривдників.

Спеціальних психологічних досліджень з проблема насильства стосовно жінок в сім'ї досить мало. Нею займалися в основному криміналісти при вивченні злочинів, скоєних у сімейно-побутовій сфері. Аналіз літератури показує, що досить велика кількість зарубіжних вчених працюють над проблематикою психології насильства. Так, чинники ризиків сімейного насильства розглядали E.Aldarondo і Mederos, F.(2002) [37]; впливу алкоголю на виникнення агресії щодо шлюбного партнера присвятив свої роботи Деніел О'Лірі (2003); Л.Уолкер дослідила вплив жорстокого ставлення на жінку [27]; G.L.Stuart (1994) запропонував типологію чоловіків – насильників. Сформульована велика кількість теоретичних положень, які могли б пояснити основні причини сімейного насильства [12].

Існують різні пояснювальні моделі подружнього насильства: М. Кауфман розвинув свої дослідження в рамках теорії соціального навічання, теорія

наси́льства розвину́та в роботах М. Кімме́ля, Дж. Готтмана і Н.Якобсона, ві́ктимологі́чний підхі́д частково представлений в роботах Г.Й.Шнайдер [6]. При цьому абсолютно недостатньо уваги приділено дослідженням психологічних характеристик жінок, що потерпають від різних видів подружнього (партнерського) насильства

У вітчизняній науці проблематика подружнього насильства порівняно молода, існують лише окремі дослідження з цієї теми: І.А.Грабська (1998) вивчала наслідки подружнього насильства, під її керівництвом О.Д. Шинкаренко (2000) досліджувала Синдром побитої жінки з точки зору теорії сімейних систем, а також механізм віктимізуючого впливу психотравмуючих факторів батьківсько-дитячих стосунків на особистість жінки та прийняття нею ролі жертви та крос-культурні відмінності у сприйнятті, переживанні та використанні образливої поведінки у сім'ї в Україні та Польщі; Н.Г.Опухова і О.Є. Малолетняя (2000) досліджували типи жінок-жертв подружнього насильства, вивчаючи їх життєві міфи; в дослідженні Д. Шестакова докладно розглянуті соціальні та психологічні особливості чоловіків та жінок, які відбували покарання за злочини, вчинені у сімейній сфері [1]; особливу увагу аналізу психологічних теорій, які пояснюють формування «феномену насильства» приділила І.Г.Малкіна-Пих (2006). В рамках гендерних досліджень проблемою займалась Шведова Н.А. (2002). Працювали з цією проблемою і деякі інші автори: Н.М. Платонова та Ю.П. Платонов, В.І. Полубінський та інші.

Актуальність даної магістерської роботи полягає у поглибленому вивченні індивідуально-психологічних характеристик жінок, які страждають від насильства, для з'ясування їх впливу на причину виникнення та динаміку протікання насильницьких інцидентів. Це важливо для підбору адекватних засобів профілактики і корекції віктимної поведінки у жінок. Увага до даної проблеми пояснюється не тільки її практичною актуальністю, але й

недостатньою кількістю спеціальних робіт, в яких відображена цілісна своєрідність особистості жінки – жертви подружнього насильства.

Об'єкт дослідження. Психологічні особливості особистості жінок – жертв подружнього насильства.

Предмет дослідження. Індивідуально-типологічні особливості особистості жінок як основа формування віктимної поведінки.

Мета дослідження. Дослідити індивідуально-типологічні особливості особистості та стратегії поведінки жінок, що страждають від насильницької поведінки в подружніх стосунках.

Теоретична модель досліджуваного явища. В основі теоретичної моделі нашого дослідження лежить розроблена Л.Н.Собчик теорія провідних тенденцій, згідно якої основу особистісного конструкта складає одна або кілька провідних тенденцій, які проходять крізь різні рівні розвитку особистості і надають індивідуального забарвлення емоціям, мисленню та міжособистісній поведінці. А також визначають спрямованість і силу мотивації, тип реакції на стрес, особливості процесів адаптації.

Гіпотеза:

- Внутрішньоособистісна конфліктність та суперечливість жінки – жертви подружнього насильства сприяє формуванню характерного варіанту дезадаптації.

- Індивідуально-психологічні особливості жінок – жертв подружнього насильства базуються на основі слабкого типу вищої нервової діяльності і під впливом зовнішніх чинників складають базу для формування віктимної поведінки.

Задачі дослідження:

1. Проаналізувати наукові літературні джерела з проблематики подружнього насильства.
2. Розробити експериментально-психологічну модель дослідження, яка дозволить отримати дані, що охоплюють різні рівні прояву індивідуально-психологічних особливостей особистості респондентів.
3. Підготувати і провести дослідження психологічних особливостей жінок – жертв подружнього насильства.
4. Обробити результати, зробити висновки.

Методи дослідження. Мета і завдання дослідження зумовили необхідність використання комплексу методів емпіричного дослідження: ІТО – Індивідуально типологічний опитувальник (Л.Н.Собчик); метод діагностики міжособистісних відносин ДМВ (модифікований Л.Н.Собчик варіант інтерперсональної діагностики Т.Лірі); Тест руки Вагнера (Hand Test).

Для статистичної обробки отриманих даних використовувались методи математичної статистики: значущість розбіжностей за t-критерієм Стюдента для залежних вибірок і t-критерій Стюдента для незалежних вибірок (Statistica v6.0). В дослідженні також були використана якісна інтерпретація даних.

Організація дослідження включає 3 етапи:

I етап: Виділення типів досліджуваних за допомогою ІТО – Індивідуально-типологічного опитувальника;

II етап: Проведення дослідження стилю міжособистісних відносин і структури «Я » за методикою ДМВ в кожній виділеній групі та аналіз значущості розбіжностей даних за t-критерієм Стюдента.

III етап: Дослідження неусвідомлених агресивних тенденцій в кожній групі за методикою Hand-Test (Е.Вагнера).

IV етап: Узагальнення результатів дослідження за усіма використаними методиками.

Використовувалася індивідуальна форма проведення дослідження.

Процедура дослідження передбачала заповнення бланків.

Вибірка: Жінки з кола спілкування дослідника, про яких відомо, що вони піддаються різним формам подружнього насильства: 25 осіб віком від 21 до 52 років

Дослідження проводилося в період грудень 2008 року – березень 2009 року у м. Житомирі.

Деонтологічний аналіз. Дослідження відповідає основним вимогам професійної етики (методологічно обґрунтоване та не містить шкідливих впливів).

Наукова новизна: проведене дослідження дало можливість виявити індивідуально – типологічні основи формування віктимної поведінки жінок в шлюбі.

Практичне значення: отримані в результаті проведення дослідження дані можуть бути використані для пошуку і розробки адекватних методів профілактики та корекції віктимної поведінки жінок в сім'ї. У відповідності до результатів дослідження, можливе виявлення категорії дівчат потенційних жертв насильства з метою корекції їхньої поведінки.

Надійність і вірогідність дослідження забезпечувалася вибіркою досліджуваних з відповідними вимогам дослідження характеристиками, застосуванням адекватних методів дослідження, поєднанням кількісного та якісного аналізу, використанням відповідних методів математичної статистики.

РОЗДІЛ I Теоретичний аналіз проблеми сімейного насильства, яке застосовуються до жінок в подружніх стосунках.

1.1. Поняття сімейного насильства

В сучасній психології **насильство** – це будь-який спосіб поведінки (простий або складний, вербальний або невербальний), який використовують для того, щоб управляти думками, почуттями і вчинками іншого, проти його бажання, волі і поглядів, але з психологічною (а часто і матеріальною) вигодою для насильника. Крім того його можна розглядати і як прояв бездіяльності [15,с.46]. Наприклад, випадки ненадання допомоги людині, яка її потребує.

Така діяльність чи бездіяльність характеризується певними характеристиками :

- 1) умисність – насильство завжди спрямоване на досягнення певної мети, воно є наслідком продуманої дії, тобто не є випадковим;
- 2) порушення прав та свобод іншої людини – насильство завжди пов'язане з порушенням якихось прав особистості або групи осіб;
- 3) низький рівень самозахисту – між учасниками насильницьких дій присутні різного роду переваги: фізична сила (чоловіка щодо дружини, дорослих щодо дітей або людей похилого віку), при цьому жертва може сама створювати передумови для тих ушкоджень, які завдаються виконавцем насильства;
- 4) спричинення шкоди (фізичної, моральної) [21].

Насильство відносно жінок (*violence against women*) – вид агресивної поведінки і використання сили для нанесення шкоди – від словесних образ і погроз до побоїв і смерті. Жінки набагато частіше, ніж чоловіки, стають

жертвами фізичного, психологічного, економічного і особливо сексуального насильства [28].

За даними Міжнародної науково-практичної конференції з проблем домашнього насильства [8], увагу дослідників в 1960-х першим привернуло пильну роках фізичне насильство щодо дітей. Згодом в сферу їхньої уваги потрапило також жорстоке ставлення, що негативно впливає на психіку дитини, незалежно від наявності або відсутності фізичного насильства. А через 10 років увага дослідників звернулася і до вивчення феномена насильства над жінками. Спочатку у фокусі уваги опинилося фізичне насильство, а вже потім об'єктами вивчення стали сексуальне насильство в сім'ї, а також жорстоке ставлення в емоційній сфері, склад якого у різних авторів істотно відрізняється. Але, як правило до психологічного насильства можна віднести:

- примус і погрози завдати фізичну шкоду, припинити стосунки, здійснити самогубство; примушення до здійснення незаконних дій;
- економічну дію, що включає в себе перешкоджання в розпорядженні власними грошима та майном, отриманні або збереженні роботи, позбавлення доступу до сімейного бюджету та інформації про нього;
- усунення від процесу ухвалення рішень;
- використання дітей для здійснення психологічного тиску;
- заперечення наявності проблеми насильства, перекладання відповідальності за неї на партнера та ігнорування його заклопотаності жорстоким ставленням;
- контроль, ізоляція партнера, заборона контактів, які виправдовуються ревностями;
- приниження, обзивання, формування почуття провини і власної неадекватності;
- залякування за допомогою жестів, дій, пошкодження майна і демонстрації зброї [8].

У зарубіжній соціологічній та психологічній літературі використовується декілька термінів, що характеризують насильство в сім'ї:

«*Domestic violence*» – насильство, здійснене членами сім'ї по відношенню до інших членів сім'ї – дітей, дружини/чоловіка, батьків, інших родичів. Використовуються також окремі спеціальні терміни, що стосуються тільки подружніх відносин, - «*Spouse abuse*» (зловживання стосовно дружини/чоловіка), «*Wife battering*» (побиття дружини), «*marital rape*» (згвалтування в шлюбі), «*spouse abuse*» (подружня жорстокість) [6].

Згідно із Законом України «Про попередження насильства в сім'ї» **насильство в сім'ї** – це будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю [11].

Подружнє насильство є різновидом сімейного насильства, під яким розуміють дії чоловіка чи дружини (одиночні чи такі, що повторюються), які спричиняють фізичну шкоду або викликають психічний дискомфорт (негативні переживання, стан напруженості, страху, пригнічення і т. д.) у партнера [34]. Про подружнє насильство, як правило, говорять в тих випадках, коли факти грубого і жорстокого ставлення виявляються не одиничними, випадковими і ситуативними, а регулярними і систематичними.

Подружнє насильство зазвичай підрозділяють на чотири основні види: психологічне (моральне або емоційне); економічне; фізичне та сексуальне. Іноді в окремі види насильства виділяють різного роду погрози, але частіше їх вважають проявом одного з перерахованих чотирьох основних видів. При всій різноманітності видів насильства саме подружнє насильство характеризується тим, що набуває всезагального, генералізованого характеру. Не буває сімейного насильника, який обмежує свою жертву в чомусь одному (Алексєєва, 2000) [15].

Слід відзначити відмінність у підходах і трактуванні цієї проблеми в різних країнах. Якщо в Україні очевидним фактом насильства, як правило, вважається застосування фізичної сили, то в розвинених європейських країнах, таких як Франція, Німеччина, заборони чоловіка, що обмежують свободу дій і самореалізацію дружини (обмеження зустрічей із подругами, відвідування культурних і спортивних заходів, вимоги залишити роботу тощо) вже можуть бути розцінені як протиправні.

Більшість же співвітчизниць на такі дрібниці як обмеження особистої свободи взагалі не звертають уваги.

В кожній країні світу діють закони, які захищають жінок від насильства. Вперше ця проблема набула глобального масштабу під час оголошеного в ООН десятиріччя жінок 1975-1985 роках. А в 1995-му на конференції в Китаї ООН прийняла спеціальну декларацію, в якій дала чітке визначення поняттю «насильство над жінками». Резюме документа, який було названо «Пекінська платформа», було таким: будь-яка форма насильства проти жінок – злочин. Взагалі в більшості цивілізованих країн подібні питання вирішуються на законодавчому рівні. Наприклад, у Швеції в 1998 році набув сили Закон «Про недоторканність особистості жінки». Він передбачає позбавлення волі строком до шести років за дії, спрямовані проти особистості жінки, в тому числі і домашнє насильство, які завдають шкоди як її фізичному, так і психічному здоров'ю. В Німеччині та Австрії діє закон, згідно якого ізолюють не жертву, що пережила сімейне насильство, а самого насильника [18].

Що стосується України, то свідченням того, що сімейне насильство набуло статусу особливої соціальної проблеми, стало прийняття нової законодавчої бази, створення кризових центрів, проведення досліджень, і організація науково-практичних семінарів та конференцій. В листопаді 2001 року був прийнятий Закон України «Про попередження насильства в сім'ї»

Пояснювальні моделі насильства.

Значна частина робіт зарубіжних дослідників з проблеми подружнього насильства присвячена вивченню джерел його походження.

У психології існує безліч пояснень насильства. В психоаналізі насильство пояснюється як примітивний потягу до смерті («інстинкт смерті») перенесений індивідом з самого себе на зовнішні об'єкти. З точки зору необіхевіористів насильство є наслідком фрустрацій (теорія фрустрації), що зазнаються в процесі соціального наuczіння. З погляду інтеракціонізму воно є наслідком «конфлікту інтересів», «несумісності цілей» окремих осіб і соціальних вимог [6].

Основні теорії насильства можна об'єднати в три групи:

1. Соціально-психологічний підхід наголошує на чинниках соціального наuczіння і ролях модельованих через досвід і засвоєних під впливом сімейного виховання. 2. Соціокультурний підхід: концентрує увагу на впливі соціальних чинників і устрою, а також сімейних відносин на управління атмосферою насильства. Основна увага в рамках соціокультурного підходу сфокусована на соціальних нормах патріархату як причині агресії проти жінок. 3. Міжособистісні теорії: розглядають в якості фактора насильства психологічні риси (агресивність, почуття провини, низька самооцінка). До цієї категорії входять і теорії, що наголошують на ролі алкоголю і наркотиків як на фактор-прискорювачу зловживання у відносинах.

Досліджуючи причини подружнього насильства, багато авторів розглядають його в історичному контексті, тобто як пережиток минулого, коли чоловік мав закріплене не тільки традицією, але й законом право карати і дисциплінувати дружину.

В своїй праці «Жіноча психологія» Карен Хорні [10] пояснює подружнє насильство як хворобливу реакцію чоловіка на будь-яку фрустрацію, яка іде від дружини. Ця реакція породжує інстинктивне бажання базально невпевнених чоловіків принизити дружину, щоб підірвати і її почуття

впевненості в собі В свою чергу мазохістську поведінку жінок К.Хорні пояснює як таку, що закладена в соціальній ситуації і що в будь-якій культурі така поведінка проявляється, якщо у жінок:

- обмежується кількість дітей, яких вони можуть народити;
- коли жінки вважаються неповноцінними порівняно з чоловіками;
- економічно залежать від чоловіків;
- їх прояв сексуальності блокується;
- жінки обмежені своїми ролями, які зв'язують їх з сім'єю, релігією та добродійністю.

Коли такі умови зберігаються в культурі, «природа» жінок описується як слабка, пасивна, емоційна і залежна [33].

На основі аналізу робіт зарубіжних авторів М. Кауфмана, М. Кіммеля, М.Шеллер Г.Й.Шнайдер, російські дослідниці І.Д.Горшкова і І.І.Шуригіна зробили наступні висновки: розвиток схильності чоловіків до насильства стимулює найближче оточення. Насильство виступає компенсацією почуття безвладдя, а також способом контролю над жінкою. Крім того вчені, вказують на насильство чоловіків щодо жінок як на результат соціалізації, а також на проблему дисбалансу влади: сім'ї, в яких більшість рішень приймаються одним з подружжя, найчастіше стикаються з проблемою насильства. Віктимну ж поведінку жінок трактують як пов'язану з «жіночою природою», мовляв жінка своєю поведінкою «жертви» сама провокує насильство. Всі ці чинники роблять жінку уразливою для насильства в сім'ї [6].

Л.Берковіц підкреслює взаємозалежність жертви і кривдника, приєднуючись таким чином до віктимологічного підходу – «грубість породжує ще більшу грубість, а агресивні дії однієї сторони викликають у відповідь агресію іншої» [3].

В своїх дослідженнях Савчук О.М акцентує увагу на тих психологічних змінах, що спостерігаються у більшості жінок – жертв насильства. На основі «циклічної теорії насильства» розробленої Л.Уолкер, вона описує фази

насильства та характер змін у психіці жінок: у першій фазі відбувається спроба посилення контролю за насильником з боку потенційної жертви, в другій здійснюється насильство, а третя – виявляє залежність жертви від насильника, що фактично позбавляє його від покарання і призводить до повторення циклу [27].

О.Д Шинкаренко проводила свої дослідження в межах індивідуально-психологічного підходу, в якому піднімаються проблеми особистісних рис образника і жертви як факторів, що спричиняють насильницьку та віктимну поведінку, і дійшла висновку, що особистісні характеристики, самосприйняття та поведінкові стратегії побитої жінки відзначається внутрішньою конфліктністю та суперечливістю. А також, що в подружжі з високим рівнем образливої поведінки за жінкою закріплюється роль жертви і її стратегії поведінки, а також поведінки партнера-насильника лише закріплюють існуючу ситуацію.

Досліджуючи феномен подружнього насильства Захожа В. А. звертає увагу на характерні особливості подружніх стосунків описані М.Гордоном:

а) обмеженість контактів і інтенсивність відносин, що сприяє повторенню актів насильства;

б) наявність емоційно забарвленої прихильності і інтимних стосунків, в контексті яких і відбувається насильство [12].

Серед характеристик сім'ї що мають значення для пояснення феномену насильства можна назвати наступні

- значний об'єм часу, який людина проводить в сім'ї;
- велика частота виникнення розбіжностей, пов'язана з широким діапазоном видів діяльності;
- високу значимість різних сторін сімейної взаємодії для членів сім'ї;
- статеві і вікові відмінності членів сім'ї, що призводять до відмінності поглядів і інтересів;

- рольові очікування від поведінки членів сім'ї на основі їх вікових і статевих ознак, а не на основі інтересів і рівня компетенції;
- відносна закритість сім'ї як для соціального;
- емоційні, матеріальні і юридичні фактори, що роблять неможливим вирішення конфліктів шляхом припинення відносин;
- стрес, пов'язаний з такими етапами, як народження і виховання дітей і т.д.;
- соціокультурні норми, що припускають насильство по відношенню до членів сім'ї при тому, що за межами сім'ї воно вважається неприпустимим.

У своєму теоретичному аналізі і емпіричному дослідженні ми спирались на індивідуально-психологічний підхід, який дозволив нам підійти до пояснення феномену насильства з точки зору впливу особистісних характеристик жертви як сторони взаємодії на виникнення і динаміку насильницького інциденту.

Отже, виходячи з вище зазначеного, можна зробити висновок, що не існує єдиної теорії, яка здатна повністю пояснити феномен подружнього насильства. Приймаючи до уваги складність людської натури, особливості соціального впливу і характер сім'ї, слід враховувати і всю різноманітність сімей, індивідуальні характеристики їх членів і ті соціальні відхилення, які в сукупності можуть породжувати насильство.

1.2. Соціально-психологічні фактори виникнення та розвитку насильства в подружніх стосунках.

Згідно з віктимологічним та індивідуально-психологічним підходами, виникнення та динаміка подружнього насильства в конкретній сім'ї визначається як насильницькими тенденціями кривдника, так і психологічними особливостями жертви (віктимністю). Існують певні загальні

характеристики насильників: критичність до інших, агресивність, владність, потайність, імпульсивність; і загальні характеристики реальних чи потенційних жертв подружнього насильства : пасивність, підкорюваність, невпевненість в собі, низька самооцінка, почуття провини. З одного боку, ці якості сприяють виникненню насильства, з іншого – посилюючись з часом тягнуть за собою подальший розвиток насильства.

Малкіна-Пих виявляє наступні характерні ознаки жертв насильства (Малкіна-Пих, 2006):

- відчують страх перед запальністю свого партнера;
- часто поступаються партнерові, боячись образити його почуття або викликати гнів;
- відчують бажання «врятувати» партнера, коли він потрапляє у скрутне або неприємне становище;
- виправдовують погане ставлення партнера перед собою і перед іншими;
- терплять, коли партнер, дратуючись і сердячись, б'є їх, штовхає, пхає;
- приймають рішення щодо своїх дій або вчинків друзів в залежності від бажання або реакції партнера;
- виправдовують партнера тим, що він поводить себе точно так, як колись його рідний батько чинив з матір'ю.

Н.М. і Ю.П. Платонові умовно поділяють причини виникнення насильства пов'язані з особливостями особистості учасників насильницького інциденту на три групи:

1. причини, викликані особливостями особистості чоловіка та історією його життя;
2. причини, викликані особливостями особистості жінки та її життєвою історією;
3. причини, обумовлені особливостями подружніх відносин [22].

До найбільш типових причин насильства, обумовлених особистістю та історією життя чоловіка, можна віднести наступні:

1. насильство в батьківській сім'ї.
2. насильство батьків по відношенню до нього самого в дитинстві;
3. традиційний погляд на розподіл чоловічих і жіночих ролей (чоловік – абсолютний голова сім'ї);
4. упевненість в тому, що жінка має потребу бути жертвою;
5. тривожність з приводу посягань дружини на його домінуюче положення;
6. низький самоконтроль і самосвідомість;
7. вживання алкоголю, наркотиків;
8. стрес, пов'язаний з економічними і побутовими проблемами;
9. психопатія.

До найбільш типових причин насильства, обумовлених особистістю та історією життя жінки, можна віднести наступні

- чинники ризику фізичного насильства
 1. високий рівень психологічної залежності від чоловіка;
 2. економічна залежність від чоловіка;
 3. вищий рівень освіти жінки в сім'ї;
 4. наявність фізичних недоліків у жінки (особливо якщо вони з'явилися в процесі спільного життя);
 5. низька самооцінка;
 6. недостатня або невміла сексуальна активність і т.д.
- чинники, які сприяють психологічному насильству:
 1. явно виражене страждання жертви як чинник підкріплення агресії;
 2. емоційна залежність жінки;
 4. невисокий соціально-економічний статус жінки;
 5. наявність досвіду сприйняття себе жертвою в батьківській сім'ї;
 7. високий ступінь розбіжностей і конфліктів між подружжям;

8. численні стресові ситуації (безробіття, смерть близьких родичів, дуже важка і низькооплачувана робота, ворожі дії знайомих);

9. вживання алкоголю, наркотиків.

Для жінки чинником ризику стати жертвою подружнього насильства також є несприятлива ситуація в батьківській сім'ї. Згідно комплементарної теорії шлюбу Т.Уінча: діти засвоюють і повторюють моделі шлюбних відносин батьків. Психологи відзначають: якщо навіть найрідніша людина в світі – батько дозволив собі вдарити дочку, то такі дії на її адресу з боку інших чоловіків – закономірне продовження відносин. Пряме відношення до формування «комплексу жертви» є міжособистісні ролі в сім'ї, які в силу своєї структури і змісту впливають як психотравмуючий фактор. Зустрічається безліч варіацій сімейних ролей, що деструктивно впливають на особистість дівчинки : «попелюшка», «дочка – кумир сім'ї», «хвора дитина» «сіра мишка» - злісно-забитий тип дитини в термінології П.Лесгафта; «дочка – урна для сімейного сміття» і т. д.. Можливі й інші варіанти деструктивного впливу батьківської сім'ї, при якому дівчинка привчається до страждань і, в міру дорослішання удосконалюючись в ролі жертви, залучає до свого життя майстерніших «катів». Таким чином, при порушенні відносин створюється несприятливий фон для емоційного розвитку дитини, і це в решті-решт може стати джерелом формування генералізованої невдоволеності собою, тобто сім'я є одним з головних чинників формування психології жертви. Можна сказати, що у жінок на момент вступу до шлюбу вже сформоване «звикання до насильства», зведення його в культурну норму, і саме це сприяє довготривалому насильству з боку чоловіка. Мало того, жінка може так міцно зжитися з роллю жертви, що навіть починає отримувати задоволення від здійснюваного над нею насильства – це означає пристрасть до страждань [32, с.93].

Жінка, що виросла в умовах насильства, часто і не підозрює, що знаходиться у соціально небезпечному положенні; що своїм

гіпертрофованою згодою служити комусь, вона провокує у відповідь злість. Якості особистості жінки, які сприяють її «жертвній поведінці» і провокують щодо неї насильство, становлять *віктимність особистості*.

Віктимізація – це процес перетворення людської індивідуальності на жертву. Христенко пропонує наступне визначення поняттю **жертва**: людина (сторона взаємодії), яка втратила значимі для неї цінності в результаті впливу на неї іншої людини (сторони взаємодії), групи людей, певними подіями і обставинами [15, с.25]. За кордоном аналіз віктимної поведінки представлений у дослідженнях більшості наукових шкіл: З. Фрейд, Е. Фромм, А. Адлер, К. Хорні, А. Маслоу, К. Роджерс, К. Ясперс.

В роботі О.М.Савчук описано процес усвідомлення себе жертвою певного насильницького акту, який проходить жінка (віктимізація). Він має певні етапи (рівні віктимізації) [27]:

1-й рівень – спотворення усталених переконань щодо себе і свого життя:

- скорочення часової перспективи (забувається те, що було в минулому; зникає перспектива майбутнього, є лише концентрація на «тут» і «тепер»);
- втрата почуття безпеки (раптові напади паніки, гніву, почуття самотності, безпорадності, ригідна поведінка);
- прагнення усамітнитись, ізолюватися від людей.

2-й рівень – повторне ураження:

- опосередковане звинувачення з боку рідних, близьких у неправдивості трагічних ситуацій;
- формування почуття провини у жертви;
- відсутність підтримки.

3-й рівень – входження у роль жертви:

- відчуття приреченості;
- пристосування до інцидентів та власного стану байдужості;
- почуття нетерпимості до власних помилок;
- самозвинувачення;

- проектування насильства на всі сфери життя;
- виконавець насильства перестає бути потрібним: він уже своє зробив, жертва катує саму себе.

З процесом віктимізації пов'язані також депресія і тривога, як наслідки насильства в сім'ї.

Індивідуальна віктимність – це властивість конкретної людини, обумовлена її соціальними, психологічними або біофізичними характеристиками (або їх сукупністю), яка сприяє в певній життєвій ситуації формуванню умов, за яких виникає можливість спричинення їй шкоди протиправними діями. Інакше кажучи, віктимність конкретної людини є її потенційною здатністю ставати жертвою злочинних дій (у нашому випадку насильницьких) в результаті взаємодії її особистісних якостей із зовнішніми чинниками (Полубінський, 1979.) [15,с. 32-33]

Індивідуальна віктимність складається з особистісного і ситуативного компонентів.

Особистісний компонент індивідуальної віктимності – це здатність ставати жертвою в силу певних, властивих індивідові суб'єктивних якостей.

Деякі вчені виділяють два конститутивних типи віктимности (Туляков 2004) [15,с.34]

- Особистісний (як об'єктивно існуюча властивість людини, що виражається в суб'єктивній здатності деяких осіб ставати жертвами певного виду злочинів за умов, коли була реальна і очевидна для пересічної свідомості можливість уникнути цього);

- Рольовий (той, що об'єктивно існує в даних умовах життєдіяльності деяких соціальних ролей, виражається в небезпеці для осіб, які їх виконують, незалежно від їхніх особистісних якостей, піддатись певному виду злочинних посягань лише в силу виконання такої ролі).

Очевидно, що індивідуальна віктимність, або «комплекс жертви» завжди реалізуються у відповідній ситуації. В рамках даної роботи ми розглядаємо лише ситуацію подружнього насильства.

Р.Мосс і Дж.Шефер [15, с.65] сформулювали п'ять таких задач, які виникають перед людиною, що опиняється в кризовій ситуації (стає жертвою насильства), які потрібно вирішити для виходу із неї.

1. встановлення смислу ситуації і визначення її значення для себе;
2. реакція на вимоги кризової ситуації і спроба протистояти їй;
3. підтримка відносин з членами сім'ї, друзями і з тими, хто здатний посприяти у вирішенні проблеми;
4. збереження емоційного балансу, управління негативними почуттями викликаними несприятливою ситуацією;
5. збереження і підтримка образу «Я», соціальної ідентичності, впевненості в собі.

Людина з підвищеною індивідуальною віктимністю, або «комплексом жертви» не може успішно справитись із зазначеними вище задачами, у зв'язку з порушенням процесів психічної адаптації: емоційні порушення, внутрішньообистісні і міжособистісні конфлікти, механізми психологічного захисту та індивідуальні механізми переробки стресу (оволодіваючої поведінки, копіювання). Захисні механізми діють у підсвідомості, вони викривлюють, заперечують або фальсифікують реальність і активізуються в ситуації стресу, фрустрації, конфлікту або психологічної травми.

Н. Мак-Вільямс вказує на фактори які є основою для автоматичного використання людиною певного захисту або набору захистів:

1. вроджений темперамент;
2. природа стресів, пережитих в дитинстві;
3. захисти, зразками яких були значимі дорослі;
4. наслідки використання певних захистів засвоєні шляхом досвіду (Мак-Вільямс, 1998) [14].

Наслідки подружнього насильства

Вченими доведено, що яким би не було пояснення явища подружнього насильства, в якій би формі воно не відбувалось, воно має негативні наслідки і для жертви, і для інституту сім'ї в цілому.

У жінок, які потерпають від різних форм насильства у сім'ї, відбувається формування певних реакцій на травматичні ситуації, що складають основу для цілого ряду хвороб та ускладнень. Серед них дослідники виділяють явище *набутої безпорадності*, «*синдром побитої жінки*», *віктимізацію* [27].

Набута безпорадність (learned helplessness) – особливість поведінки, що набувається при систематичному негативному впливі, уникнути якого не можливо. Характеризується тим, що настає гальмування моторної активності, ослабляється біологічна мотивація, втрачається здатність до навчання, з'являються соматичні розлади. Має тенденцію до генералізації, виникнувши в одній сфері життєдіяльності, переноситься на інші [15], [27].

Явище набутої безпорадності у жінок – жертв насильства проявляється формуванням певних висловлювань, які раціоналізують їх власну поведінку та поведінку кривдника. При одиничних епізодах насильства висловлюють протест проти дій насильника. Але, оскільки кривдник не реагує на ці зауваження, у жінки виникає відчуття безпорадності, марності спроб виходу із ситуації: «краще не провокувати». Жінка пристосовується до патологічної ситуації, змінюється її ставлення до себе самої. Поступово свій гнів, який мусила би скерувати проти чоловіка, вона обертає супроти самої себе. Незалежно від того, чи можливо це чи ні, жінка думає змінити ситуацію шляхом власних активних дій неможливо. Почуття безпорадності має негативний і деструктивний вплив на здатність особистості до розв'язання проблем взагалі. Жінки переконані, що не можуть впливати на ситуацію.

Жорстоке ставлення, постійний стрес і травми формують через деякий час «*синдром побитої жінки*» (Battered Woman Syndrome). «Синдром побитої жінки» досліджений і описаний на початку 80-х років XX століття Л.Уолкер і

реорганізований Дж. Дугласом, неодноразово ставав предметом дослідження і обговорення не тільки психологів, а й психіатрів. (О. Д Шинкаренко, 2000; .Ю.В Онышко, 2003)

Він включає в себе наступні наступні аспекти:

- зниження рівня самооцінки;
- віра у міфи про причини побиття;
- дотримання традиційних укладів (традиційних сімейних цінностей, сексуально-рольових стереотипів);
- самозвинувачення за акти побиття;
- страждання від комплексу провини;
- пасивність;
- присутність певних стресових реакцій з психіатричними компонентами;
- використання сексу для встановлення близькості;
- переконання в тому, що ніхто не зможе допомогти вирішити ситуацію [19].

Реорганізована версія СПЖ – індикатори і докази домашнього насильства виглядає наступним чином:

- Травматичні ефекти насильства (неспокій, тривога, соматичні розлади);
- Ознаки вивченої безпорадності (депресія, низька самооцінка, низька здатність до вирішення конфліктів);
- Деструктивні механізми роботи з насильством (почуття провини, заперечення фактів насильства, неправильне розуміння суті насильства).

Крім того жінки, що піддаються насильству мають великий ризик розвитку депресії і зловживання на цьому фоні алкоголем і наркотичними речовинами.

Описаний Л.Уолкер і Дж.Дугласом «синдром побитої жінки» включає в себе використання жертвами подружнього насильства певних психологічних захистів як деструктивних механізмів роботи з насильством. Наявність

психологічних захистів (заперечення) у жінок, які стали досліджуваними в нашій роботі створили досить значне ускладнення в проведенні дослідження.

Отже, аналіз наукових джерел з проблеми сімейного насильства дозволяє зробити наступні висновки:

Подружнє насильство як один з різновидів сімейного насильства включає в себе соціальні, юридичні, психологічні, педагогічні та медичні аспекти. Вона є актуальною для більшості населення незалежно від класової належності, культурних, соціо-економічних чи релігійних аспектів. При цьому існує складність з виявленням справжніх масштабів цього явища, оскільки у свідомості багатьох сімейне насильство не є чимось протиправним чи неприпустимим. Крім того, більшість жертв домашнього насильства відчують себе емоційно залежними від кривдника, вважають у всьому винними лише себе і не звертаються за допомогою.

Насильство в сім'ї завдає шкоди фізичному та психічному здоров'ю жінки та дітей, які ростуть в ситуації насильства. За будь-якого виду подружнього насильства (фізичне, психологічне, економічне, сексуальне) у жертви відбуваються негативні психологічні зміни: «набути безпорадність» «синдром побитої жінки».

До цих пір немає єдиного бачення даної проблеми в психології, немає єдиної теоретичної і дослідницької парадигми.

В рамках нашого дослідження ми обрали індивідуально-психологічний і віктимологічний підходи, адже для кращого розуміння проблеми подружнього насильства, вкрай необхідно визначити не лише психологічні причини насильницької поведінки (як це в більшості випадків і робиться), а й психологічні причини віктимної поведінки та особливості особистості жертви. Це допоможе в розробці комплексних методів розв'язання проблеми насильства в сім'ї: методи впливу на особистість насильника з одного боку, слід доповнити методами корекції віктимної поведінки жінок і сім'ї як цілісного утворення.

Розділ II. Методи та методика дослідження.

Методологічні засади дослідження психологічних особливостей особистості жінки – жертви подружнього насильства.

Працюючи над проблемою подружнього насильства, вчені, все частіше, приходять до висновку, що дослідження психологічних особливостей жертви, дає можливість повніше вивчити механізми виникнення та динаміку насильницьких стосунків у шлюбі (в парі).

Згідно віктимологічного підходу до проблеми подружнього насильства, психологічні особливості жертви є важливим фактором виникнення та розвитку насильницького інциденту, тобто віктимна (сприяюча) поведінка жертви певним чином провокує насильство.

У зв'язку з цим перед нами постає питання: чому саме ця жінка стала жертвою подружнього насильства? Чому одні жінки потерпають від знущань і принижень у власній родині і продовжують жити з чоловіками-насильниками, не маючи сили або бажання розірвати стосунки, а інші не допускають такого ставлення до себе. Щоб дати відповідь на ці питання, нам необхідно дослідити, наскільки емоційні, вольові та інші психологічні риси особистості сприяють «поведінці жертви» і як ці риси проявляються в конфліктній ситуації. Вирішення даних питань дасть можливість глибше вивчити причини феномену подружнього насильства і розробити рекомендації щодо профілактики та корекції віктимної поведінки..

Сукупність психологічних властивостей, якостей, характеристик особистості, що сприяють її віктимній поведінці та віктимізації, складають *віктимність особистості* [15].

Отже, основною метою нашого дослідження є вивчення особливостей особистості жінок, що потерпають від фізичного, психологічного чи

економічного насильства (всіх видів або будь-якого їх поєднання) в шлюбі (офіційному або незареєстрованому).

В рамках різних підходів розглядаються різні структурні компоненти особистості: риси, якості особистості, типи особистості, тобто сукупність багатьох рис, які утворюють узагальнені поведінкові характеристики.

В основу теоретичної моделі нашого дослідження лягла розроблена Л.Н.Собчик **теорія провідних тенденцій** – це концепція поняття особистість, заснована на парадигмі спадкоємності різних рівнів психічних функцій.

Ця теорія стверджує, що доцільно виходити з розуміння людини як унікальної єдності біологічного і соціального, що об'єктивно виступає як багатомірне, ієрархічно організоване, динамічне ціле, як система, компоненти якої нероздільні, інтегровані в цілісну особистість, що складається з різнорівневих властивостей і підкоряється системним принципам підпорядкованості. [29].

Визначальною типологічною ознакою особистості є наскрізна присутність на всіх рівнях однієї або декількох провідних тенденцій.

Провідні тенденції – це стержневі якості особистості, укорінені в типі вищої нервової діяльності, які надають індивідуального забарвлення мисленню, стилю переживання, міжособистісній взаємодії, визначають спрямованість і силу мотивації, тип реакції на стрес, особливості адаптації. Формуючи характер людини, вони певною мірою обмежуючи рамки, в яких формуються вищі рівні особистісного розвитку, створюючи певну вибірковість щодо тих чи інших цінностей, варіантів і спрямувань соціальної активності. Інтегративним центром особистості виступає самосвідомість.

Покладена в основу методології психодіагностичного дослідження, теорія провідних тенденцій дозволить нам краще зрозуміти складний особистісний конструкт. Адже саме провідні тенденції лежать в основі непередбачуваної поведінки в складних ситуаціях і стресі; будучи вчасно

виявленою, провідна тенденція підказує шлях посилення контролю і оволодіння ситуацією.

В своїй праці Л.М.Собчик так дає визначення поняттю особистість: «**Особистість** – це відкрита для зовнішнього досвіду саморегулююча система, в якій на всіх рівнях розвитку і формування самосвідомості проявляється провідна тенденція, яка надає індивідуального забарвлення таким структурним компонентам, як мотиваційна направленість, емоційна сфера, стиль мислення і спосіб спілкування з оточуючими. Вона відкрита зовнішнім впливам і має властивість динамічності, реагуючи на зміни середовища в межах індивідуально окресленого діапазону мінливості, що робить її адаптивною і витривалою до стресу. Вищі рівні самосвідомості, ієрархія цінностей і соціальна спрямованість не лише під впливом соціуму, а й залежать від індивідуального тропізму. Тобто неусвідомленого потягу. Що значно обмежує кількість варіантів вибору конкретної людини при освоєнні нею оточуючого світу» (Собчик, 2003) [29].

Для того щоб отримати всебічний портрет особистості, потрібно застосувати таку батарею тестів, яка б виявила особистісні особливості на всіх рівнях самосвідомості. При цьому необхідно, щоб отримані дані дозволили об'єктивно оцінити і емоційно-особистісні характеристики, і стиль міжособистісної поведінки, і мотиваційну направленість.

Запропоновану Л.М.Собчик типологію індивідуально-особистісних властивостей представляють вісім основних тенденцій: традиційні інтроверсія і екстраверсія, доповнені протиставленими одна одній такими полярними властивостями як тривожність – агресивність, сензитивність (чутливість) – спонтанність (безпосередність поведінки і протидія впливу навколишнього середовища), лабільність (мінливість, гнучкість) – ригідність (стійкість, інертність). Похідними від них є різні варіанти стилю міжособистісної поведінки як результат поєднання двох сусідніх по схемі індивідуально-особистісних властивостей (залежність, лідерство, конформність,

неконформність, компромісність, конфліктність, комунікативність, індивідуалістичність).

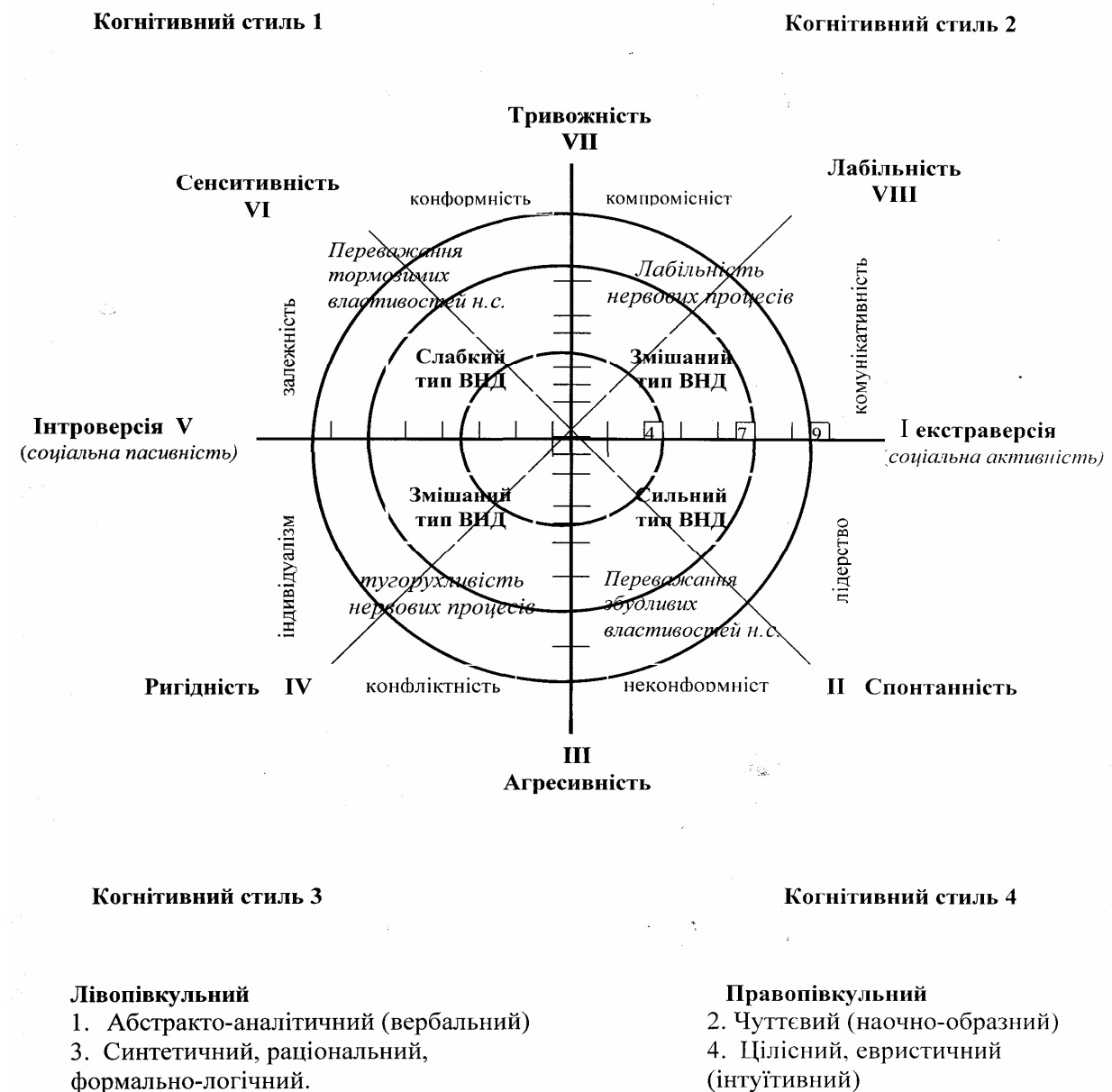

Рис.1.2 Шкали вимірювання індивідуально-психологічних властивостей

Багатомірність психодіагностичної моделі створюється трьома напрямками дослідження (векторами).

I вектор – вертикальний багаторівневий підхід, який дозволяє за допомогою відповідних методик оцінити різні рівні структури особистості: «Я» неусвідомлене, «Я» свідоме, «Я» актуальне і «Я» ідеальне. При цьому

послідовно і у співставленні враховуються такі показники: 1. вроджені типологічні властивості. 2. характер, який формується в процесі взаємодії вроджених властивостей з виховним впливом середовища, 3. направленість соціальної активності, яка опирається на суб'єктивну вибірковість людини, що обмежує ймовірнісний вибір людини.

II вектор – паралельно вивчає мотивацію, емоції, стиль міжособистісного спілкування і пізнавальні здібності крізь призму провідної тенденції як базової характеристики. При цьому центральну позицію займають показники норми, а наростання інтенсивності ознак вказує на акцентуйовані типологічні риси і дезадаптацію переживань і поведінки.

III вектор – вивчення динаміки індивідуально-особистісних характеристик під впливом стресу, при емоційній напрузі.

Використовуючи вищевказану психодіагностичну модель в нашому дослідженні ми зможемо виявити індивідуальні особливості психіки досліджуваних, які лежать основі віктимної поведінки, визначити ступінь напруженості і незадоволеності, прогнозувати поведінку в несприятливих умовах. Крім того, результати проведених тестів є цінним матеріалом для розробки диференційованого підходу для попередження нервового зриву, агресивних проявів, суїцидальних тенденцій.

2.2. Методи, методика та процедура дослідження.

Для реалізації багатовимірного психодіагностичного дослідження, ми використали набір ефективних і надійних психодіагностичних методик, направлених на вивчення емоційної сфери, мотиваційної направленості та стилю міжособистісних стосунків з акцентом на провідних тенденціях. Це ряд оригінальних авторських розробок Л.М.Собчик – Індивідуально-типологічний

опитувальник ІТО, метод діагностики міжособистісних відношень ДМВ (модифікований тест Лірі) а також Тест руки Вагнера (Hand Test)

1. Індивідуально-типологічний опитувальник ІТО – оригінальний, індивідуально-типологічний опитувальник (91 твердження), за допомогою якого можна виявити провідні тенденції і стиль міжособистісної поведінки. За допомогою методики виявляються кількісні оцінки ступеня вираженості кожної індивідуально-типологічної властивості і їх поєднань. Графічне зображення співвідношень цих властивостей дозволяє також зрозуміти ступінь компенсованості тенденцій, що вийшли за межу норми і трансформувалися в дезадаптивні прояви. Крім того, схема психограми дозволяє судити про переважаючі соціально-психологічні тенденції, які виводяться з максимальних балів сусідніх індивідуально-психологічних властивостей, а також про індивідуальний когнітивний стиль досліджуваного.

2. Метод діагностики міжособистісних відносин ДМВ (адаптований тест Лірі) – дозволяє виявити стиль міжособистісної поведінки і суб'єктивну самооцінку досліджуваного у співставленні з ідеальним образом «Я».

Теоретичний підхід до розуміння особистості в цілому зводиться до того, що оцінки і думки значимих інших в певній мірі формують «Я» людини. Взаємодіючи з оточенням, особистість проявляється певним стилем міжособистісної поведінки, часто, у відповідності з оцінками значимих інших на рівні усвідомленого самоконтролю, а також неусвідомлено.

Методика являє собою набір зі 128 лаконічних характеристик поділених по 16 номерів за 8 октантами, за якими досліджуваний оцінює своє актуальне «Я» на момент дослідження. Кількість відмічених характеристик в кожному блоці заноситься в таблицю кількісних результатів відповідно до кожного октанту, що відображає певний варіант міжособистісних відносин: владно-лідерський, незалежно-домінуючий, прямолінійно-агресивний,

недовіжливо-скептичний, покірливо-сором`язливий, залежно-слухняний, конвенційний, відповідально-великодушний.

Перші чотири типи міжособистісних стосунків характеризуються переважанням не конформних тенденцій, другі чотири октанти – являють собою протилежну картину: конформність, підкорюваність, невпевненість.

Інтерпретація даних орієнтується на переважання одних показників над іншими. За формулами можна обрахувати індекси домінантності (вектор V) та дружелюбності (вектор G):

$$V = I - V + 0,7 [(II + VIII) - (VI + IV)]$$

$$G = VII - III + 0,7 [(VIII + VII) - (IV + II)]$$

Для дослідження внутрішньособистісної конгруентності індивіда досліджуванам пропонують додати до оцінки актуального образу, оцінку образу «Я» до якого він прагне, «ідеалу». Використовуються ті ж характеристики. В нормі спостерігається неконфліктне розходження між актуальним та ідеальним «Я», виражене розходження вказує на незадоволеність собою, низьку самооцінку.

Оточуючими людиною частіше сприймається згідно її ідеального «Я», а її актуальне «Я» нерідко являє собою її внутрішні проблеми, в певній мірі усвідомлені і контрольовані.

3. Тест руки Вагнера – призначений для діагностики агресивних тенденцій.

Ідея тесту належить Е.Вагнеру. В 1962 році він опублікований Б.Брайкліном, З.Піотровським і Е.Вагнером

Методичний прийом, покладений в основу тесту руки, полягає в інтерпретації досліджуванам змісту дії, представленої у вигляді зображення кисті руки, такого, що не несе якого-небудь смислового навантаження. Передбачається, вибір виду активності відбувається за механізмом проекції і в

значній мірі визначається наявним станом досліджуваного і, зокрема, його активними мотивами.

Інтерпретація відповідей відбувається за наступними шкалами: агресія (Agg), директивність (Dir), афектація (Aff), комунікація (Com), залежність (Dep), страх (F), 7) експібіціонізм (Ex), каліцтво (Crip), опис (Des), напруження (Ten), активні безособові дії (Act), пасивні безособові дії (Pas).

(Виділяють ще дві оціночні категорії – галюцинації та відмова від відповіді – однак у нашому опитуванні вони не зустрічалися).

Сумарний бал агресивності обчислюється, за формулою:

$$\text{Агресивність} = (Agg + Dir) - (F + Aff + Com + Dep)$$

Тобто, кількісний показник відкритої агресивної поведінки розраховується шляхом віднімання суми «адаптивних» відповідей з суми відповідей за першими двома категоріями.

Перший член формули характеризує агресивні тенденції, другий – тенденції, що стримують агресивну поведінку [31].

2.3. Характеристика вибірки досліджуваних

Поняття насильства має велику культурну і особистісну варіативність. Для проведення дослідження ми взяли ту інтерпретацію цього поняття, яка є загальною для міжнародного та українського законодавства, а саме жорстоке поводження однієї людини з іншою, позначене як фізичне, психологічне (емоційне) та економічне насильство.

Конкретно для аналізу бралися такі прояви психологічного і економічного насильства:

- *постійний контроль,*
- *заборона бачитися з друзями або родичами, працювати,*
- *усунення від процесу ухвалення рішень,*
- *погрози відмови в матеріальній допомозі, вигнати з дому*

- *образи, приниження;*
фізичного насильства:
- *постійні погрози побиття,*
- *залякування за допомогою жестів(замаху, кидання предметів)*
- *штовхання, стусани,*
- *випадки побиття,*
- *постійні побої.*

Проведення структурованого інтерв'ю (дод.1) дозволило нам отримати соціально-демографічні дані досліджуваних, виявити які види (психологічне, економічне, фізичне) та конкретні дії (контроль, побиття, погрози) насильства застосовують щодо них, інтенсивність насильства; дані щодо використання насильства у батьківській сім'ї.

Для дослідження були відібрані жінки з оточення дослідника, про яких відомо, що вони потерпають від подружнього насильства (окремих проявів або будь якої їхньої сукупності) і згодні прийняти участь в дослідженні.

Всього у дослідженні взяли участь 25 жінок віком від 21 до 55 років, які живуть в офіційному або незареєстрованому шлюбі.

На даний час усі жінки мешкають у місті.

Для 19 (72 %) жінок – це перший шлюб, для 7 (28 %) – другий або третій. У незареєстрованому шлюбі перебувають 5 (20 %) жінок.

Усі досліджувані жінки працюють. 44% жінок мають шкільну середню освіту, 32% мають середню спеціальну освіту і 24% - вищу.

В усіх досліджуваних є діти: 48% - однодітні, 40% мають двоє і у 12% жінок троє дітей.

Також ми встановили які види та конкретні дії застосовуються щодо досліджуваних жінок.

Таблиця 2.2. Види насильства, що застосовуються до жінок

Види насильства	Насильницькі дії	%
Психологічне	Постійний контроль	84
	Заборона бачитись з друзями	64
	Усунення від ухвалення рішень	60
	Образи і приниження	100
Економічне	Погрози у відмові від матеріальної допомоги	80
	Погрози вигнати з дому	72
Фізичне	Залякування жестами	76
	Постійні погрози побиття	60
	Штовхання, стусани	88
	Випадки побиття	80
	Постійні побої	40

За допомогою підрахунку суми насильницьких дій, з урахуванням їх негативного впливу на здоров'я та життя жінки, ми класифікували види насильства за інтенсивністю ([Дод.2](#))

Таблиця 3. 2. Інтенсивність проявів насильства

Рівні прояву	%
Помірне	48
Жорстоке	52

Отже, як видно з таблиці більшість жінок потерпає від жорстокого насильства, що включає в себе як постійні побої, так і окремі випадки побиття та інші фізичні і психологічні впливи.

При обговоренні реакцій на насильницький інцидент жінки вказали такі реакції: переживання почуття образи (80%), переживання почуття провини (4%), прощення і забування (12%), обговорення інциденту з партнером (4%).

Аналіз чисельних зарубіжних наукових джерел засвідчив, що психотравмуючий досвід дитинства та моделі поведінки батьків є важливим “підґрунтям” у прийнятті ролі жертви. В результаті бесіди вдалось виявити, що 85% досліджуваних жінок були свідками насильницької та образливої

поведінки батька щодо матері або щодо них самих. 32 % жінок відмітили психологічне насильство в батьківській сім'ї, 60% - були свідками і психологічного, і фізичного насильства щодо матері. 52% досліджуваних в дитинстві піддавались фізичним покаранням з боку батьків. 20% досліджуваних жінок стверджують, що їх мати потерпала також від психологічного тиску з боку матері чоловіка.

Зайвий раз доводить те, що насильство йде своїм корінням в досвід набутий в батьківській сім'ї наступне: в дослідженні взяли участь рідні сестри (3 і 2), дочки й матері.

Серед інших чинників насильства в сім'ї відносно жінки, вдалося встановити наступні:

- У 36 % випадків насильство знаходиться в більш менш тісній залежності від частого вживання чоловіком алкоголю. Майже всі жінки відмітили, що фізичне насильство носить більш циклічний характер і часто пов'язане з уживанням алкоголю, тоді як психологічне триває постійно.

- У 24 % випадках жінки говорять про своє активне протистояння чоловікові (взаємні скандали, образи)

- 60 % жінок заявили про свою економічну залежність від чоловіка. Така залежність варіюється від майже повної відсутності коштів для прожиття і утримування дітей без підтримки чоловіка, відсутністю окремого житла до появи деяких додаткових матеріальних ускладнень (зокрема з освітою або лікуванням дітей) у разі відмови чоловіка від матеріальної підтримки сім'ї.

Подружнє насильства, на відміну від інших типів насильницьких дій (наприклад, пограбування) залежить від ставлення жертви до насильства. В результаті дослідження було з'ясовано, що частка тих, хто вважає насильство недопустимим і терпить його лише з погляду на економічну залежність від чоловіка і тих, хто вважає його звичайним явищем в сімейному житті приблизно однакові 51% і 49%. Крім того було з'ясовано, що поведінку чоловіка як насильницьку, жінки визнають часто лише тоді, коли мова йде про

такі прояви фізичного насильства як побиття, не визнаючи за таке стусани, штовхання, і за умови, що жінка сама не відповідає погрозами, криками, образами. У разі ж психологічного і/або економічного тиску: заборона працювати, постійні образи (включаючи ситуації, коли все спілкування чоловіка з дружиною складається з наказів, що віддаються в образливій формі), і т. д. жінки не визнають себе жертвами насильства.

Отже, формування віктимної поведінки у жінок відбувається під впливом сукупності як внутрішніх, так і зовнішніх факторів: індивідуально-психологічних особливостей жінки, взаємовідносин в шлюбі, життєвого досвіду, соціокультурних та соціоекономічних чинників. В межах нашого дослідження ми використовуємо індивідуально-психологічний і віктимологічний підходи, акцентуючи увагу саме на впливі індивідуально-психологічних особливостей особистості жінки на виникнення і динаміку феномену подружнього насильства.

В основу всебічного дослідження особистості жінок – жертв насильства лягла концепція розуміння людини як унікальної єдності біологічного і соціального, компоненти якої нероздільні, яка складається з різнорівневих властивостей і підкоряється системним принципам підпорядкованості. Для реалізації дослідження ми використали набір психодіагностичних методик, який дозволив визначити належність досліджуваних до певної групи (Індивідуально-типологічний опитувальник) і охопив різні рівні особистості: підсвідомий (Hand-test), рівень суб'єктивного самосприйняття та декларативний рівень (методика ДМВ). Це дозволить нам на основі виявлених привідних тенденцій і їх комбінацій, ми виділити типи жінок, які в силу індивідуально-психологічних властивостей і під впливом зовнішніх чинників (життєвої історії) ризикують стати (стали) жертвами подружнього (партнерського) насильства.

РОЗДІЛ III. Експериментальне дослідження психологічних особливостей особистості жінок – жертв подружнього насильства

3.Провідні індивідуально-типологічні властивості і стиль міжособистісної поведінки

В результаті проведення першого етапу дослідження психологічних особливостей особистості жінок – жертв подружнього насильства ми отримали дані, які дозволили визначити провідні тенденції притаманні досліджуваним і на основі цього віднести їх певного типу особистості.

Таблиця 3.1. Показники індивідуально-типологічних властивостей

Індивідуально-типологічні властивості	Σ	X	S	MAX	MIN	R	Mo	Md	норма %	акцент %	дез. %
тривожність	194	7,76	1,4	9	5	4	7	8	0	40	60
сензитивність	194	7,76	1,6	9	6	3	9	8	0	44	56
лабільність	155	6.20	1,4	9	4	5	6	6	12	64	24
інтроверсія	144	5,76	1,5	9	4	5	4	6	28	60	12
екстраверсія	128	5,12	2,5	9	1	8	7	5	44	36	20
ригідність	116	4,64	1,5	8	2	6	5	5	44	48	8
агресивність	102	4,32	1,5	7	1	6	5	5	44	56	0
спонтанність	98	3.92	1,7	6	1	5	6	4	60	40	0

Як видно з табл.1 найбільш виражені типологічні властивості притаманні переважній більшості респондентів визначаються координатами тривожність, сензитивність і лабільність.

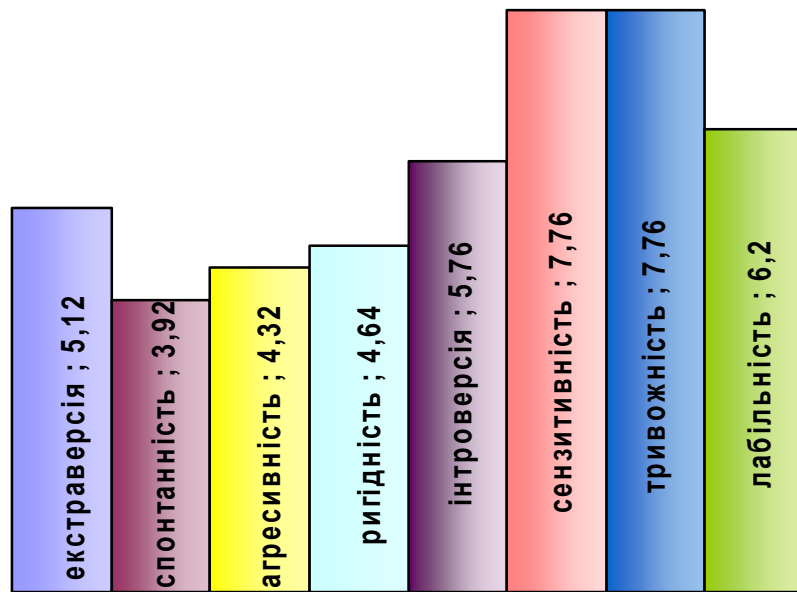

Рис. 3.1

Акцентації індивідуально-типологічних властивостей тривожність ($7,76 \pm 1,4$) і сензитивність ($7,76 \pm 1,6$) притаманні більшою чи меншою мірою всім досліджуваним (100%). Виявлені при цьому індивідуальні варіації впливають у більшості випадків лише на глибину акцентації: тривожність (на рівні акцентації 40%, на рівні дезадаптації 60%), сензитивність (на рівні акцентації 44%, на рівні дезадаптації 56%). Істотно вираженими у більшості досліджуваних є і показники за координатою лабільність (на рівні акцентації 64%, на рівні дезадаптації 24%).

У більшості частини респонденток (72%) показники за шкалою інтроверсія виходять за межі норми (на рівні акцентації 60%, дезадаптація – 12%).

Поєднання факторів інтроверсія, тривожність і сензитивність формують типологічно «слабкий» (гіпостенічний) конституціональний тип.

Досить високі показники за шкалою лабільність, а також показники за шкалою екстраверсія ($5,12 \pm 2,5$), що виходять за межі норми, формують змішаний конституціональний тип відносно чисто гіпостенічного.

На основі переважання показників за координатами екстраверсія – інтроверсія ми виділили дві кваліфікаційні групи досліджуваних.

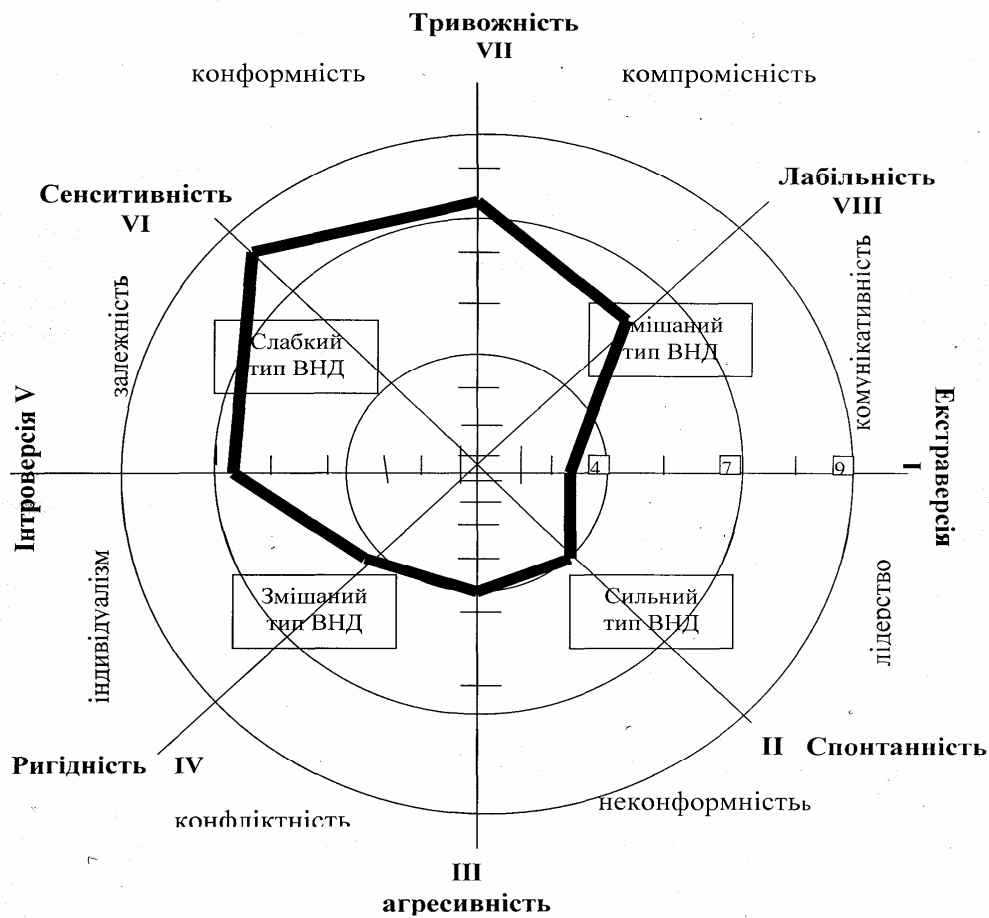

Рис.3.2 Узагальнений профіль особистості досліджуваних I групи

1. Більшість досліджуваних (52 %) віднесені до першої кваліфікаційної групи. Притаманний їм емоційно-динамічний та індивідуально-особистісний патерн має своєю основою *слабкий тип вищої нервової діяльності з динамічністю нервових процесів стосовно гальмування*. Провідні типологічні тенденції, притаманні цим досліджуваним тривожність (на рівні акцентуації 61,5%, на рівні дезадаптації 38,5 %), сенситивність (на рівні акцентуації 46,2%, на рівні дезадаптації 53,8%) та інтровертованість (на рівні норми 7,7%, на рівні акцентуації 69,2% і на рівні дезадаптації 23,1%) утворюють основу того індивідуально-особистісного конструкта, що надає якісного

забарвлення, сили та спрямованості мотивації, стилю переживання, стилю міжособистісної.

На основі інтровертованості базується соціальна пасивність, яка проявляється зниженою зовнішньою реактивністю, недостатньою товариськістю, відгородженістю, сором'язливістю і при цьому схильністю до самоаналізу, високою рефлексивністю. При високих показниках і відсутності компенсації за рахунок протилежної тенденції екстраверсія, проявляється замкнутістю, аутичністю (23,1%).

З високих показників за шкалами інтроверсія і сенситивність виводиться *залежний стиль* взаємодії з оточуючими, для якого характерні такі риси як чутливість, ранимість, образливість, схильність до сліз. невпевненість в собі, схильність до самозвинувачень, до самопожертви, потреба в покровителі, песимізм. Поєднання високої тривожності і сенситивності вказує, що досліджуваним властива *конформність*: конформність як стиль поведінки базується на невпевненості в собі, поступливості, надмірній орієнтованості на загальноприйняті норми поведінки.

Показники за межею норми за шкалою лабільність (акцентуації – 69,2 %, дезадаптації – 7,7%) додають досліджуваним нестійкість мотивації, підвищену емоційність, перепади настрою з переважанням зниженого фону, суму.

Показники за координатами агресивність (на рівні акцентуації у 30,8% досліджуваних) і спонтанність (на рівні акцентуації 46,2 %) формують певну психологічну компенсацію полярним властивостям тривожність і сенситивність в ситуації стресу, і вказують на наявність внутрішнього конфлікту.

Ригідність, що перевищує норму (акцентуація – 30,8%) вказує на компенсованість неврівноваженості, стійкість до стресу. При високих показниках на рівні дезадаптації і за відсутності компенсації за шкалою

лабільність, ригідність виявляється суб'єктивізмом, інертністю установок, наполегливістю і настороженою підозріливістю.

Отже, досліджуваним жінкам «слабкого» типу притаманна висока тривожність, підвищена чутливість до впливів оточуючого середовища, вразливість, виражена залежність мотиваційної сфери від стосунків, що складаються зі значущими іншими, виражена потреба у глибокій і постійній прихильності і захисті з боку більш сильної особистості, невпевненість у собі, пасивність, інертність у прийнятті рішень, песимістичність, схильність до самозвинувачень, самокритичність, емоційна невірноваженість, схильність до надмірної драматизації в ситуації стресу.

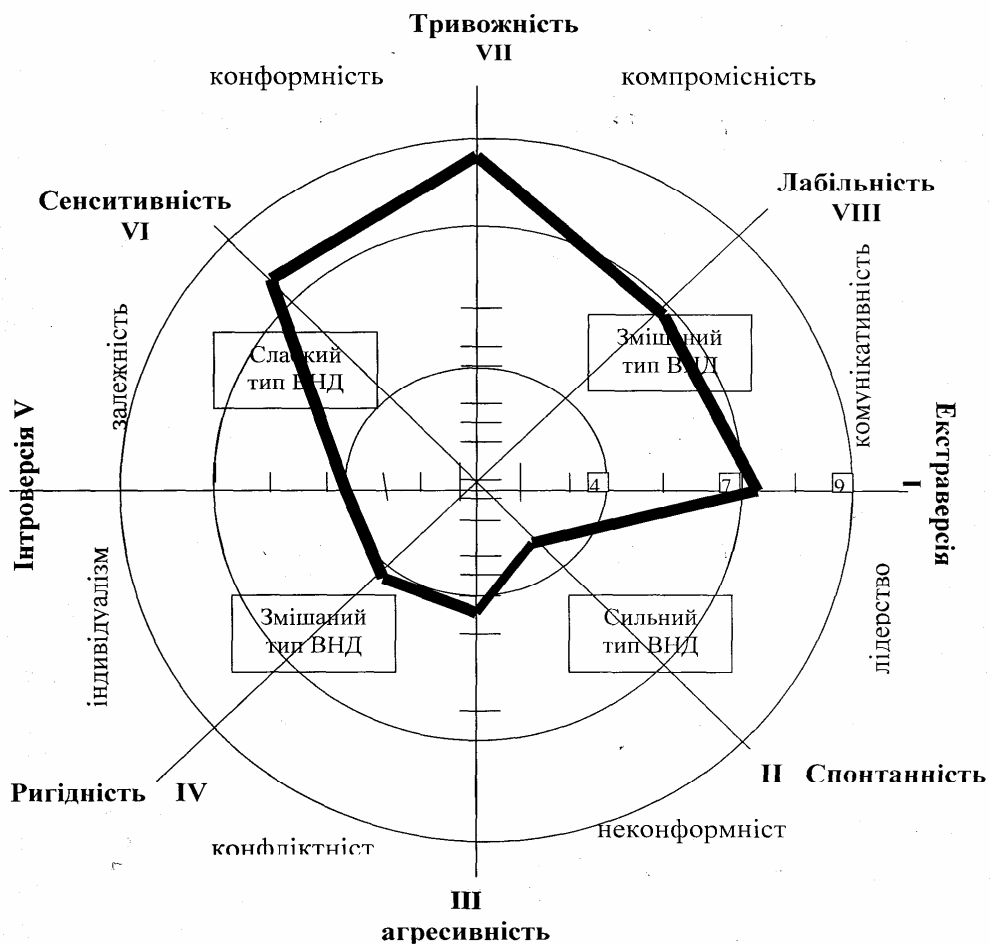

Рис 3.3 Узагальнений профіль особистості досліджуваних II групи

2. До другої кваліфікаційної групи віднесені респонденти типу реагування яких базується на основі *змішаного типу вищої нервової діяльності з переважанням лабільності нервових процесів* (48%). Провідні типологічні тенденції, притаманні цим досліджуваним визначаються координатами екстраверсія (на рівні акцентуації 58.3 %, на рівні дезадаптації 41,7 %), тривожність (на рівні акцентуації 16,7%, на рівні дезадаптації 83,3%), лабільність (на рівні акцентуації 58,3 %, на рівні дезадаптації 41,7%). На відміну від респондентів, у яких переважають показники за шкалою інтроверсія, цим досліджуваним притаманна вища активність, зверненість до зовнішнього, об'єктивного світу речей, схильність до широких соціальних контактів, за відсутності тенденції до самоаналізу.

Високі показники за шкалою лабільність($6,20 \pm 1,4$) свідчать про мотиваційну нестійкість, емоційну неврівноваженість, демонстративність поведінки, схильність до надмірно бурхливої реакції на стрес, істеричну симптоматику. А в поєднанні з високими показниками за шкалою екстраверсія ($5,12 \pm 2,5$) формують *комунікативний стиль* міжособистісної поведінки, що проявляється як товариськість, потреба у визнанні, певна поверховість у стосунках, артистизм і звинувачувальна реакцію в проблемних ситуаціях..

Виражена тривожність у поєднанні з емоційною нестійкістю формують схильність до *компромісного стилю* міжособистісної поведінки, коли людина прагне до самоствердження, але при цьому уникає конфлікту з референтною групою.

Як уже було зазначено, провідна тенденція сенситивність властива усім досліджуваним вибірці. У респондентів другої кваліфікаційної групи показники за цією шкалою теж є високими (на рівні акцентуації 41,7% і на рівні дезадаптації 58,3%).

Висока сензитивність у поєднанні з властивостями змішаного лабільного типу надає поведінці досліджуваних другої групи дещо іншого

забарвлення ніж у першій групі: тут чутливість виявляється більш експресивно, з образливістю, дратівливістю.

Для досліджуваних віднесених як до першої, так і до другої групи характерний *конформний стиль* міжособистісної поведінки, який виявляється невпевненістю у собі, надмірною орієнтованістю на загальноприйняті норми поведінки. За рахунок притаманної респондентам другої групи демонстративності, можна припустити, що у них переважає зовнішня (публічна) комфортність – демонстративне підпорядкування нав'язаній групою думці з метою заслужити схвалення або уникнути осуду, уявної згоди з нею.

У частини респондентів поряд з надмірно вираженими тривожністю і сензитивністю присутні полярні тенденції (антитенденції) агресивність (на рівні помірної акцентуації у 75 %) та спонтанність (на рівні помірної акцентуації у 33,3 %), це вказує на певну компенсованість провідних тенденцій в ситуації стресу. Агресивність і імпульсивність в даному випадку, можна розцінювати як прояв тривоги на поведінковому рівні.

Типологічна властивість ригідність, в разі незначного виходу показників за межі норми (акцентуація – 66,7 %), певною мірою компенсує невірноваженість, надає більшій стійкості до стресу. При високих балах одночасно за протилежними шкалами лабільність-ригідність (на рівні дезадаптації у 8,3% жінок) свідчить про наявність внутрішнього конфлікту, характерного для істерії.

Таблиця 2.3. Характеристика типів жінок – жертв насильства

	I група	II група
Провідні тенденції	Інтроверсія, тривожність, сензитивність	Екстраверсія, лабільність, тривожність, сензитивність
Тип реагування	Гіпостенічний	Змішаний лабільний з переважанням гіпостенічних тенденцій
Мотиваційна направленість	Уникнення неуспіху, стримування егоїстичних тенденцій.	Направленість на емоційну залученість, спілкування
Емоційний фон	Висока тривожність, надмірна чутливість, ранимість, емоційна неврівноваженість, схильність до самозвинувачення.	Висока тривожність, надмірна чутливість, емоційна неврівноваженість. В ситуації стресу схильність до драматизації ситуації, можливі істеричні прояви.
Стиль спілкування	Комформний залежний: виражена потреба в прихильності, захисті, втеча від конфлікту, поступливість.	Конформний, компромісний.
Тип сприйняття	Художній, наглядно-образний.	Художній, наглядно - образний.

Отже, в результаті аналізу даних, отриманих за допомогою індивідуально-типологічного опитувальника ІТО, нам вдалось виділити два типи особистості жінок, які в результаті взаємодії з зовнішніми чинниками найбільш ризикують стати жертвами подружнього насильства, це надчутливий (сензитивно-інтравертний) і тривожно-лабільний екстравертний типи.

3.2. Стили міжособистісної поведінки і внутрішньоособистісної конгруентності досліджуваних віднесених до різних груп

Використання методики ДМВ («Інтерперсональна діагностика» Т.Лірі у модифікації Л.М.Собчик) дозволило нам отримати дані про комунікативні установки, притаманні респондентам, віднесеним до різних кваліфікаційних груп. А також, дослідити їхню внутрішньоособистісну узгодженість, шляхом порівняння результатів самооцінки суб'єктивного та декларативного «Я»-образу.

Аналіз результатів дослідження за методикою ДМВ першої кваліфікаційної групи.

В результаті проведеного дослідження ми виявили, що в самооцінці актуального образу «Я» респондентів першої групи переважають конформні, залежні тенденції.

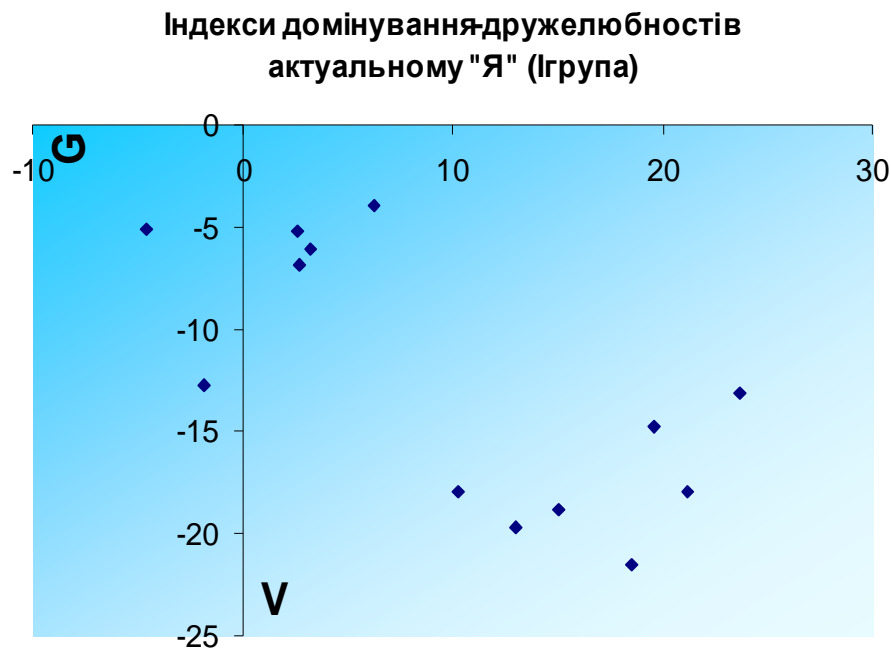

Рис.3.4

Таблиця 3.5. Показники дружелюбності-домінування в актуальному «Я» (І група)

	Σ	X	S
Дружелюбність (G)	129,8	5,2	9,3
Домінування (V)	-164	-6,6	6,4

Як видно з таблиці 3 і мал.4 середній показник за фактором дружелюбності досліджуваних першої групи значно перевищує показник за фактором домінантність ($G = 5,2 / V = - 6,6$). При цьому спостерігаються значні індивідуальні варіації – стандартне відхилення середнього індексу дружелюбності групи складає $\pm 9,3$ бали, індексу домінантності становить $\pm 6,4$ бали, що вказує на наявність конфліктних тенденцій, певну неоднозначність і неузгодженість актуального «Я» у частини респондентів.

Таблиця 3.6. Показники актуального образу «Я» (І група)

Типи міжособистісних стосунків	Σ	X	S	MAX	MIN	R	Mo	Md	акцентуації	
									осіб	(%)
I владно-лідерський	73	5,6	2,1	8	2	6	7	6	0	0
II незалежно-домінуючий	46	3,5	2,1	7	1	6	1	3	0	0
III прямолінійно-агресивний	77	5,9	2,4	10	3	7	4	5	2	15,4
IV недовірливо-скептичний	109	8,1	3,8	16	2	14	7	8	6	46,2
V покірливо-сором`язливий	162	12	1,8	15	9	6	14	13	13	100
VI залежно-слухняний	121	9,3	2,6	13	5	8	9	9	8	61,5
VII співпрац.-конвенційний	127	9,8	2,6	15	5	10	9	9	10	76,9
VIII відповідальн-великодуш	148	11	3,2	15	5	10	15	11	10	76,9

Оцінка актуального "Я" (І група)

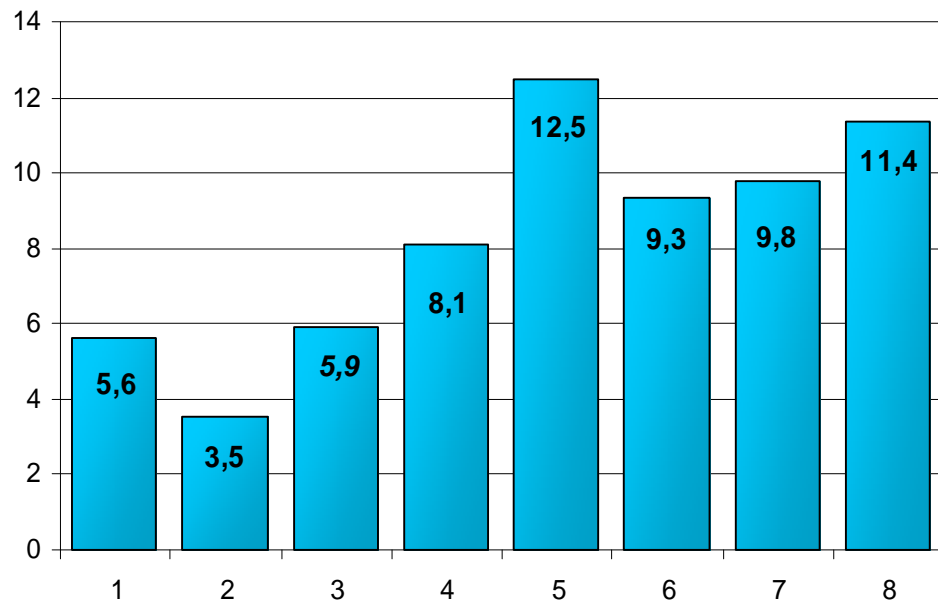

Рис 3.5

Як видно з таб.5 і мал. 5. характерною особливістю більшості обстежуваних, віднесених до першої кваліфікаційної групи є виражена акцентуація 5, 6, 7, 8 октантів, які характеризуються переважанням конформних тенденцій: покірливість, невпевненість в собі і конформність (V і VI), схильність до компромісів, конгруентність і відповідальність в контактах з оточуючими (VII і VIII).

Акцентуація V октанта притаманна більшою чи меншою мірою усім респондентам цієї групи ($12,5 \pm 1,8$), виявлені при цьому індивідуальні варіації, впливають лише на глибину акцентуації (висока у 46,2 %, екстремальна у 53,8% досліджуваних). Високі бали за V октантом вказують на слухняно-сором'язливий тип міжособистісних стосунків, пасивність, невпевненість в собі, занижену самооцінку, надмірну самокритичність, домінування мотивації уникнення неспіху та нерозвиненість мотивації досягнень.

Істотно вираженим (у 76,9 % респондентів на рівні акцентуації – $9,8 \pm 2,6$) є і 7 октант, що вказує на співпрацюючий – конвенційний тип міжособистісних стосунків, характерний для емоційно – нестійких

особистостей з високим рівнем тривожності і низьким рівнем агресивності (часто витісненої). Для них характерна посилена реакція на впливи середовища; прагнення відповідати очікуванням групи; залежність самооцінки від думки значущих інших; елементи демонстративності та екзальтованості; деяка поверховість інтересів.

Акцентуація 6 октанту ($9,3 \pm 2,6$) вказує на залежно-слухняний тип стосунків. Особистостям такого типу притаманна висока тривожність, посилена чутливість до впливу середовища; залежність мотиваційної спрямованості від стосунків з іншими, власної думки – від думки оточуючих. Провідною для них є потреба у прихильності і теплих взаєминах. Низька самооцінка породжує невпевненість в собі, а посилена вразливість, чутливість, самокритичність, страх неуспіху як основа мотиваційної спрямованості вказує на конформність поведінки.

Високі бали виявлені за 8 октантом ($11,4 \pm 3,2$), це свідчить про відповідально-великодушний тип міжособистісних стосунків, виявляючи притаманну досліджуваним виражену потребу відповідати соціальним нормам поведінки, схильність до ідеалізації міжособистісних взаємин; виражену емоційність у виявленні своїх почуттів, яка може мати більш поверховий характер, аніж це декларується; екзальтованість у висловлювання своїх переконань; жертвовність, доброзичливість, комунікабельність; потребу подобатись оточуючим, артистизм.

Досить суперечлива картина спостерігається за 8 і 4 октантами. Значення 4 октанту склало 8,1 бала при найбільших індивідуальних варіаціях ($\pm 3,8$). Таким чином, частина респондентів (46,2%) виявляє (на рівні акцентуації 3,8%, на рівні патології 15,4%) схильність до замкнутості, відокремленості, незадоволеності своєю позицією в групі, підозріливість, схильність до побудови ригідних і надцінних переконань, щодо недоброзичливості оточуючих, випереджувальну ворожість у поведінці і висловлюваннях, яку виправдовують впевненістю у недоброті, підступності

людей. Особистісні характеристики 4 октанту є діаметрально протилежними даним виявленим за 8 октантом, що складає базу для внутрішнього конфлікту придушеної ворожості і є свідченням високої невротизації.

За результатами отриманими по 3 октанту існують теж певні суперечності ($5,9 \pm 2,4$). У невеликої частини досліджуваних виявлені показники (на рівні акцентуації), що вказують на прямолінійно – агресивний тип стосунків, для якого характерні ригідність установок, спонтанність; посилене почуття справедливості і переконаність у власній правоті в стані емоційної захопленості; посилена образливість і ворожість у разі протидії чи критики на їх адресу; прямолінійність і безпосередність поведінки і висловлювань, показники отримані даними респондентами по 7 октанту відповідають нормі.

Як і слід було очікувати, респонденти виявили невисокі бали по 1 і 2 октантах. Так, 1 октант – владно – лідерський тип міжособистісної взаємодії отримав $5,6 \pm 2,1$. Незалежно – домінуючий – 2 октант – отримав лише 3,5 бали при стандартному відхиленні $\pm 2,1$.

Отже, в результаті аналізу даних отриманих за методикою ДМО, ми дійшли висновків, що актуальний образ «Я» респондентів першої груп в більшій мірі відповідає покірливо-сором'язливому типу міжособистісних стосунків, який є характерним для надчутливих інтравертних особистостей і основу якого складає слабкий тип ВНД. Співпрацюючо-конвенційний і відповідально - великодушний типи спілкування відповідають виявленим у досліджуваних методикою ІТО властивостей тривожності, емоційної лабільності і потреби відповідати соціальним нормам.

Аналіз результатів дослідження за методикою ДМВ другої кваліфікаційної групи.

В результаті проведеного дослідження ми виявили, що в самооцінка актуального образу «Я» респондентів другої групи більш суперечлива, ніж у досліджуваних першої групи.

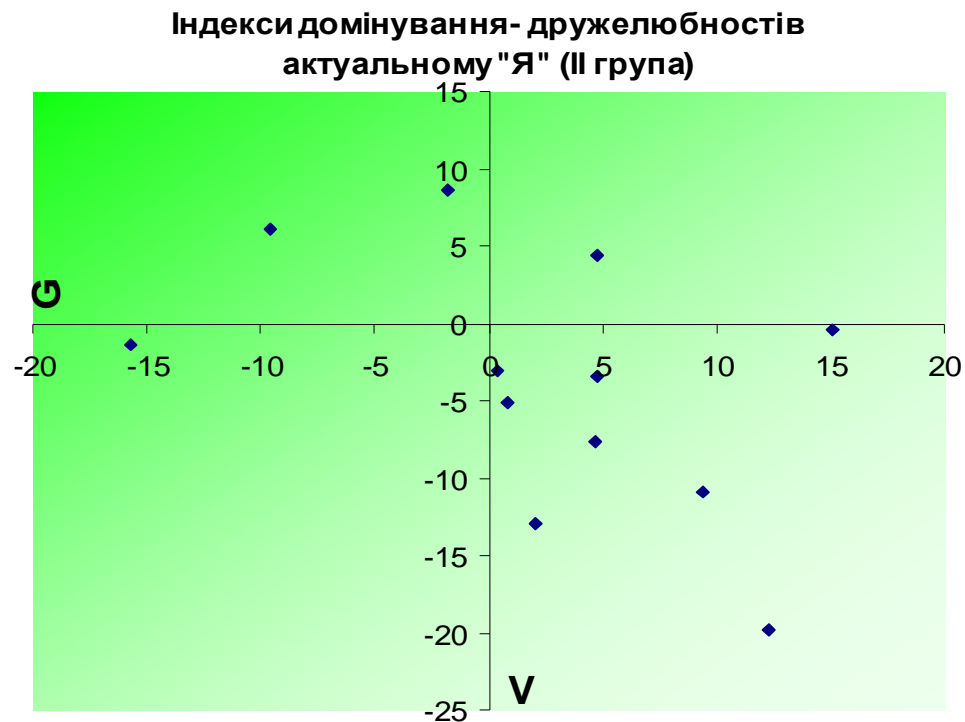

Рис. 3.6

Таблиця 3.7. Показники дружелюбності-домінування в актуальному «Я» (II група)

	Σ	\bar{x}	s
Дружелюбність (G)	27,3	1,1	8,6
Домінування (V)	- 45,6	-1,8	8,2

Середні показники за факторами дружелюбності (1,1) і домінантності (-1,8) мають великі індивідуальні варіації. Так, за фактором G стандартне відхилення складає $\pm 8,6$, за фактором V – $\pm 8,2$, що може бути свідченням

яскраво виражених внутрішнього конфлікту у досліджуваних або неоднорідністю показників у кожного респондента групи.

Таблиця 3.8. Показники актуального «Я» - образа (II група)

Типи міжособистісних стосунків	Σ	x	s	MAX	MI N	R	Mo	Md	акцентуації	
									осіб	(%)
I владно-лідерський	113	9,4	3,7	14	1	13	11	11	9	75
II незалежно-домінуючий	63	5,3	2,6	11	2	9	6	6	1	8,3
III прямолінійно-агресивний	95	7,9	2,5	11	3	8	8	8	4	33,3
IV недовірливо-скептичний	107	8,5	3,3	15	4	11	10	10	7	58,3
V покірливо-сором`язливий	132	11	2,1	15	8	7	10	11	11	91,7
VI залежно-слухняний	89	7,4	2,8	11	2	9	7	8	6	50
VII співпрац.-конвенційний	95	7,9	3	13	2	11	9	8,5	6	50
VIII відповідальн-великодуш	120	10	3	15	3	12	12	11	9	75

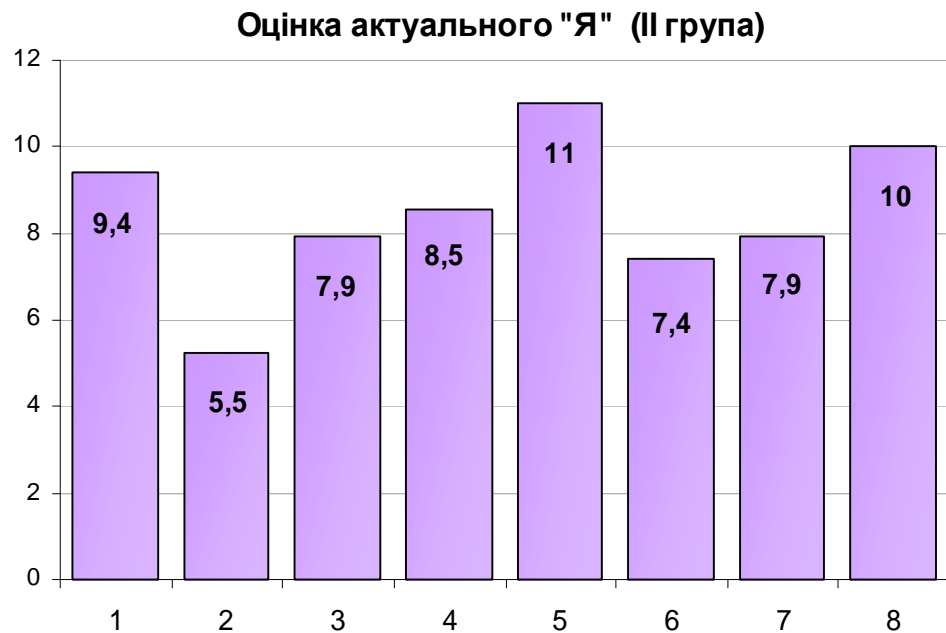

Рис 3.7

Як уже було зазначено (таб.3.8 і мал. 7), результати дослідження другої кваліфікаційної групи виявились досить неоднозначними. Характерною особливістю більшості обстежуваних є виражені акцентуації за діаметрально протилежними октантами 1 і 5, 4 і 8 та 3 і 7, що вказує на наявність вираженого внутрішнього конфлікту. Мова йде про екстравертних особистостей з вираженими лабільними і тривожними рисами.

Бали за межею нормативного діапазону 5 октанту ($11 \pm 2,1$) притаманні майже всім респондентам другої групи (91,7%), це свідчить про покірливо – сором'язливий тип міжособистісних стосунків. Досліджувані оцінили себе як людей надто поступливих, принижених, невпевнених у собі, схильних до компромісів. В той же час високі показники 1 октанту 9,4 при найбільших індивідуальних варіаціях (стандартне відхилення $\pm 3,7$), вказують на високий рівень домагань, активність, схильність до імпульсивних вчинків і необдуманих висловлювань. Подібна суперечливість притаманна значній частині респонденток (66,7%) вказує на лабільність нервових процесів, емоційну неврівноваженість, коли виражена тривожність на рівні поведінки декларується імпульсивно - агресивними проявами. Гостре невдоволення своєю приниженою позицією в сім'ї виявляється надмірною демонстративністю своєї самостійності і незалежності, а у стосунках з оточуючим компенсується соціальною активністю, надмірною дружелюбністю і товариськістю. Подібна поведінка властива активним жертвам - «провокаторам».

У невеликої частини жінок (16,7%) показники 1 октанта перевищують бали по 5 октанту, що вказує на виражену акцентуацію владно-лідерського типу стосунків, який характеризується оптимістичністю, тенденцією до домінування, незалежністю.

Складна і суперечлива картина і по 4 і 8 октантах. Так, значення 8 октанту склало 10 балів (при стандартному відхиленні ± 3), тобто більшість досліджуваних (акцентуації у 75%) вважають себе дружелюбними і

великодушними, здатними до співпраці, гнучкими в контактах і зданими жертвували власними інтересами задля інших. На цьому фоні невідповідно високими виглядають значення 4 октанту ($8,5 \pm 3,3$), таким чином частина жінок виявляє свою незадоволеність позицією в групі, підозріливість, надмірну чутливість до критики, зауважень; переконання у недоброзичливості і підступності оточуючих, що виявляється недовірою, випереджаючою ворожістю, яка призводить до конфліктів. Можна припустити, що вияви підкресленої доброзичливості (8 октант) є (в більшості випадків) формою витіснення недовіри і підозріливості до людей – на неусвідомленому рівні. А на усвідомленому – може виявлятися як нещирість і лукавство.

Рівновиражені бали за 3 ($7,9 \pm 2,5$) і 7 ($7,9 \pm 3$) октантами вказують на конфліктні тенденції прямолінійно – агресивного та співпрацюючо-конвенційного стилю спілкування. Наполегливість у досягненні мети, практицизм, загострене почуття справедливості, що виявляється на рівні поведінки, приховує за собою високу тривожність і залежність, потребу бути належними до групи і прихований страх не відповідати її очікуванням, бажання бути «хорошим» в очах оточуючих. У половини респондентів потреба у прихильності і теплих взаєминах з оточуючими є провідною (6 октант), їх притаманна надмірна конформність і нестійка самооцінка, залежна від думки інших.

Як і слід було очікувати, найнижчі значення виявлені по 2 октанту ($5,3 \pm 2,6$), це підтверджує майже повну відсутність егоцентричних тенденцій у досліджуваних.

Отже, в результаті аналізу даних отриманих за методикою ДМО, ми дійшли висновків, що актуальний образ «Я» респондентів другої групи сполучає в собі діаметрально протилежні типи міжособистісних стосунків, що є характерним для тривожних, емоційно-лабільних екстравертованих

особистостей з елементами демонстративності, основу особистісного патерну яких складає змішаний тип ВНД з переважанням слабких характеристик, властивості нервової системи відрізняються сполученням тенденцій гальмування з лабільністю.

Співставлення актуального і ідеального образу «Я» (I група)

В цілісній структурі особистості обов'язково присутні і образ актуального «Я» і «Ідеал». Це ті суперечливі тенденції, які нерідко ускладнюють саморозуміння людини. Оточуючими людиною частіше сприймається згідно її ідеальному «Я», а його актуальне нерідко являє собою її внутрішні проблеми, певною мірою усвідомлені і контрольовані.

В нормі не повинно спостерігатись надто великих розбіжностей між «Я» актуальним і ідеальним. Помірне розходження, повинне розглядатись як необхідна умова для самовдосконалення особистості і вказує на те, які особливості її поведінки людиною не задовольняють. Співвідношення показників полярних октантів вказують шляхи якими людиною компенсує особистісні властивості, що ускладнюють адаптацію особистості до соціального середовища. [10, с.89].

Таблиця 3.9 Показники ідеального «Я» - образу (I група)

Типи міжособистісних стосунків	Σ	X	S	MAX	MIN	R	Mo	Md	Кількість акцентуацій	
									осіб	(%)
I владно-лідерський	134	10	3,4	15	5	10	12	11	9	69,2
II незалежно-домінуючий	104	8	1,1	12	6	6	8	8	3	23,1
III прямолінійно-агресивний	89	6,8	2,2	10	3	7	8	7	2	15,4
IV недовірливо-скептичний	48	3,7	2,6	9	1	8	3	3	1	7,7
V покірливо-сором`язливий	75	5,8	2,6	9	1	8	8	6	2	15,4
VI залежно-слухняний	80	6,2	3,1	12	2	10	7	7	2	15,4
VII співпрац.-конвенційний	123	9,5	2,3	13	6	7	8	9	8	61,5
VIII відповідальн-великодуш	115	8,8	2,3	14	3	11	9	9	9	69,2

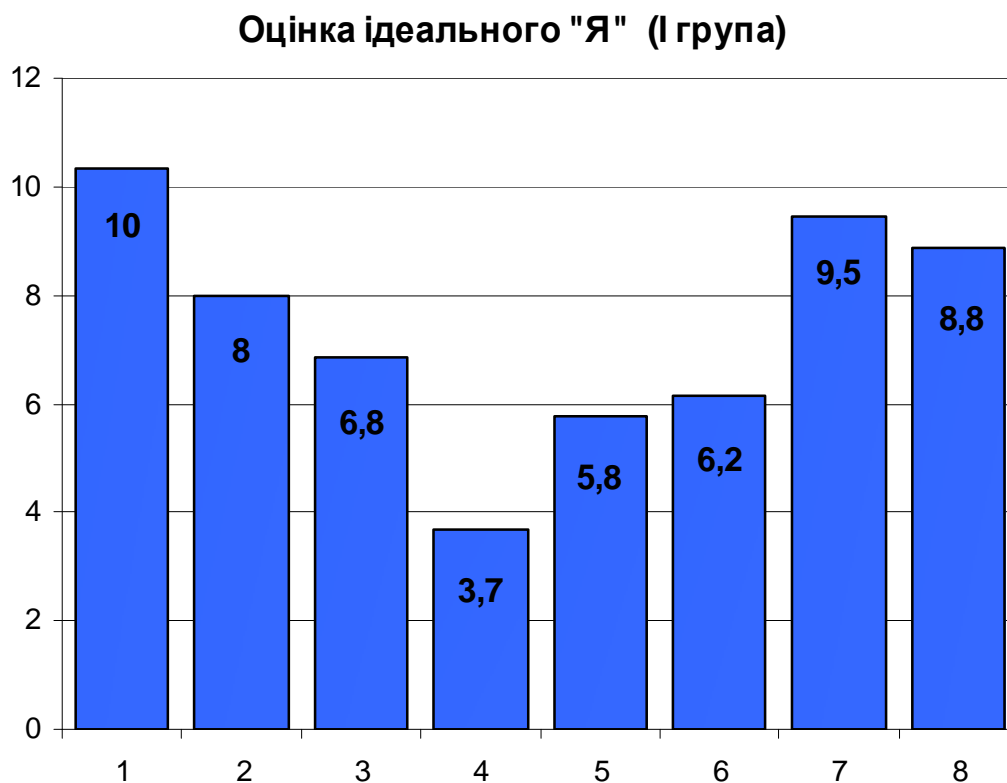

Рис.3.8

Як видно з таблиці рисунка 3.8 і таблиці 8, досліджувані першої кваліфікаційної групи ідеальний образ «Я» пов'язують з присутністю в структурі особистості діаметрально протилежних властивостей. Велика індивідуальна варіативність ($G_s = 4,9 \pm 7,4$; $V_s = 8 \pm 6$) свідчить про неоднозначність у трактуванні ідеального «Я» образу. Наявність полярних тенденцій (у різних досліджуваних і в різних комбінаціях) може свідчити про незадоволеність своїм залежним становищем і при цьому нерозуміння, не усвідомлення або витіснення справжніх причин дезадаптації.

**Співставлення актуального і ідеального
образа "Я" (І група)**

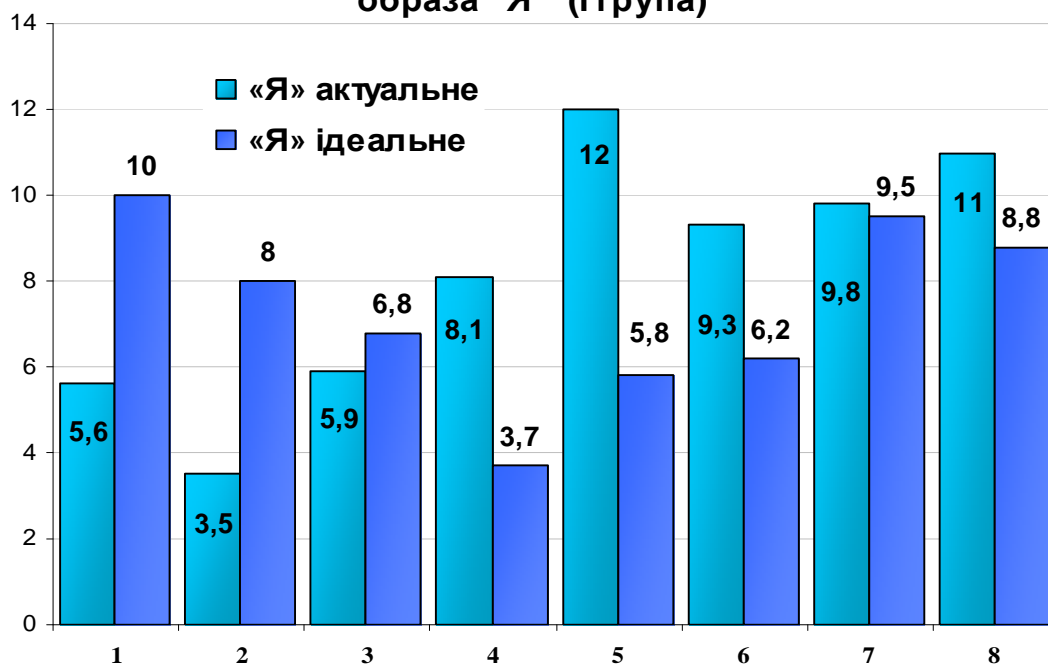

Рис. 3.9

На малюнку 3.9. можна побачити, що при співставленні актуального і ідеального «Я» за більшістю октантів існують значні (конфліктні) розбіжності, які свідчать про незадоволеність собою, занижену самооцінку, а також про тривалий міжособистісний конфлікт. Для підтвердження статистичної значимості розбіжностей актуальної та ідеальної самооцінки «Я» ми провели математичний аналіз, використавши t-критерій Стюдента для залежних вибірок. [\(дод.3\)](#)

За 1 і 5 октантами виявлені значимі розбіжності в оцінці актуального і ідеального «Я», про це свідчить $t_{\text{кпер.}} = 4.31$ на рівні значимості $p = 0.01$ ($t_{\text{крит.}} = 3.06$) за 1 октантом і $t_{\text{кпер.}} = 6.36$ при $p = 0.001$ ($t_{\text{крит.}} = 4.32$) за 5 октантом. Протиставлення 1 (+4,4) і 5 (- 6,2) октантів вказує на проблеми хворобливої самолюбності, нереалізованої авторитарності, що власне і відбувається з жінками, що живуть в ситуації подружнього насильства.

Протиставлення 2 (+4,5) і 6 (- 3,1) октантів вказують про проблему незалежності – підлеглості, що виникає в ситуації, коли людина змушена

підкорятись всупереч внутрішньому протесту, тенденція до самоствердження натикається на обставини, які змушують бути покірною і поступливою. Стосовно показників 2 і 6 октантів, можна сказати, що при значному підвищенні перших, другі знизились не так помітно, тобто досліджувані прагнуть бути більш незалежними, але при цьому потребують підтримки, прихильності, «сильного плеча», яке дозволило б їм уникнути відповідальності. Значимість розбіжностей підтверджується t -критерієм Стюдента: для 2 октанту $t_{\text{кпер.}} = 6,1$ при $p = 0,001$ ($t_{\text{крит.}} = 4,32$), за 6 октантом $t_{\text{кпер.}} = 3,6$ при $p = 0,01$ ($t_{\text{крит.}} = 3,06$).

Розходження за 3 (+0.9) і 7(0,3) октантами незначні і вказують на тенденцію респонденток залишатись дружелюбними і здатними до співпраці, але більш наполегливими і принциповими(за t –критерієм значимих результатів не виявлено)

Значне розходження у балах 4 (- 4,3) октанту вказує на проблему придушеної ворожості, жінки прагнуть і водночас бояться і не уміють налагоджувати щирі стосунки з оточуючими.

Бали 8 (-2,2) октанту знизились помірно, це говорить про те, що бажаючи залишатись в очах оточуючих «хорошими», досліджувані прагнуть захиститись від зловживань їхньою добротою, не хочуть, щоб їх використовували. Розходження статистично підтверджені: по 4 октанту $t_{\text{кпер.}} = 3,8$ при $p = 0,01$ ($t_{\text{крит.}} = 3,06$), за 8 октантом $t_{\text{кпер.}} = 2,2$ при $p = 0,05$ ($t_{\text{крит.}} = 2,18$).

Можна стверджувати, що у жінок I групи значно зросли показники домінантності при незначному зниженні показників дружелюбності. За критерієм V виявлені статистично значимі відмінності: $t_{\text{кпер.}} = 7,37$ при $p = 0,001$ ($t_{\text{крит.}} = 4,32$); за критерієм G значимих результатів не виявлено.

Отже, в результаті співставлення актуального і реального «Я» образу досліджуваних першої кваліфікаційної групи, ми одержали наступне:

зростання в ідеальному «Я» показників по шкалам власно-лідерський і скептично-недовірливий, свідчить про те, що досліджувані готові піти на конфлікт аби позбавитись від здійснюваного на них тиску, але властивий їм песимізм, невпевненість, емоційна залежність від партнера, почуття провини, жертвовність призводить до придушення егоїстичних проявів. Жінок обтяжує їхнє залежне і принижене становище, але вони не готові повністю взяти на себе відповідальність за своє життя і намагаються компенсувати відсутність теплоти і взаєморозуміння в шлюбі пошуками визнання у оточуючих, виявляючи підвищену прихильність і покірливість.

Співставлення актуального і ідеального образу «Я» (II група)

Таблиця 3.10 Показники ідеального «Я» - образу (II група)

Типи міжособистісних стосунків	Σ	X	S	MAX	MIN	R	Mo	Md	Акцентуації	
									осіб	(%)
I владно-лідерський	135	11	1,8	14	9	5	9	12	12	100
II незалежно-домінуючий	97	8,1	2,6	14	5	9	7	7,5	4	33,3
III прямолінійно-агресивний	81	6,8	3,2	14	2	12	6	6	3	25
IV недовірливо-скептичний	34	2,8	2,6	5	1	4	2	2,5	0	0
V покірливо-сором`язливий	67	5,6	2,6	9	1	8	6	6	2	16,7
VI залежно-слухняний	75	6,3	2,1	9	3	6	9	6	3	25
VII співпрац.-конвенційний	113	9,4	2,9	12	2	10	10	10	9	75
VIII відповідальн-великодуш	108	9	2,7	13	2	11	11	9	7	58,3

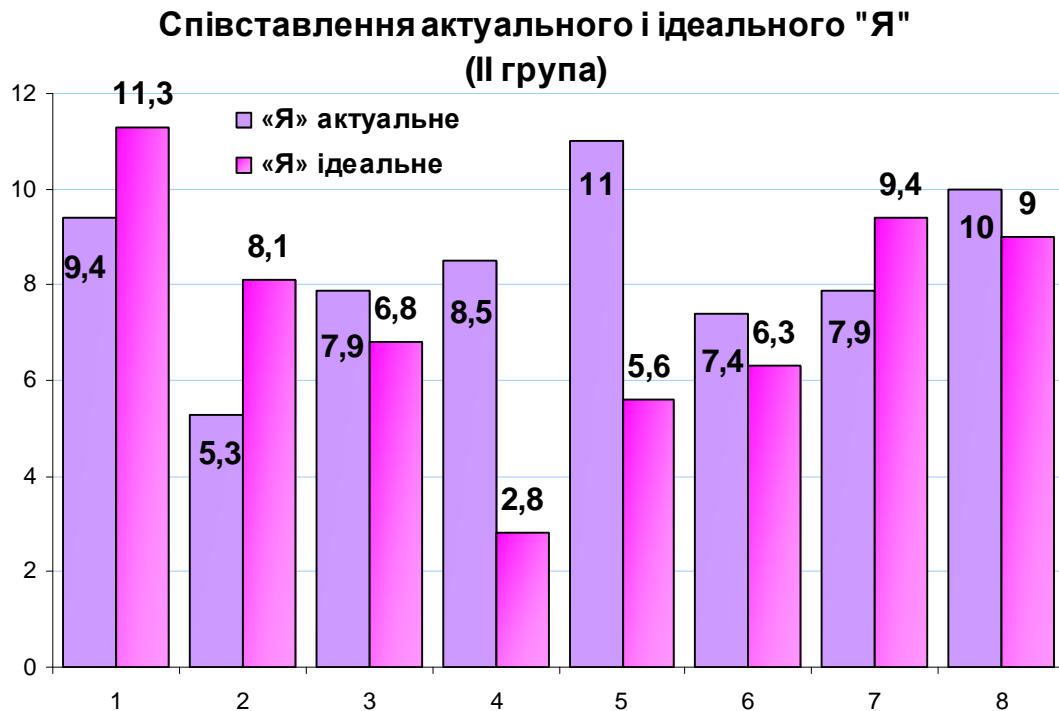

Рис.3.10

Як видно з таблиці 9 і малюнка 8, у досліджуваних другої кваліфікаційної групи ідеальний образ «Я» вийшов теж досить суперечливий. ($G_s = 5,7 \pm 9,4$; $V_s = 9,7 \pm 6,9$).

Хоча показники індексу дружелюбності перевищили індекс домінантності, найбільш вираженим октантом «ідеалу» є 1, що відповідає владно-лідерському типу міжособистісних відносин., при цьому показники 5 октанту знизились в середньому на 5,4 бала.

Як і слід було очікувати у досліджуваних спостерігається протиставлення в актуальному і ідеальному «Я» 1 і 5 октантів, це властиве особам з проблемою хворобливого самолюбності і нереалізованої авторитарності. Відмінності по 1 октанту не підтверджуються статистично, а тільки вказують на тенденцію зростання у частини досліджуваних; відмінності по 5 октанту є статистично значимими, про це свідчить $t_{\text{кпер}} = 6,5$ при $p = 0,001$ ($t_{\text{крит.}} = 4,44$). (дод.4)

Як і в першій групі, в другій підвищення в «ідеальній» оцінці 2 (+2,8) октанту більш значне ніж зниження 6 (- 1,1), тобто залежність є обтяжливою,

але потреба підтримки, несаможиттєвості не дозволяє розірвати стосунки і змушує підкоритись обставинам. Відмінності по 2 октанту підтверджуються статистично $t_{\text{кпер.}} = 4,1$ при $p = 0,01$ ($t_{\text{крит.}} = 3,11$).

Розбіжності в оцінюванні 3 (-1,1) і 7 (1,5) октантів неконфліктні і вказують на напрямок тенденцій самовдосконалення, який на думку респондентів покращить їхню соціальну адаптованість.

Як і в першій групі тут спостерігається значне розходження у балах 4 (-5,7) октанту, причому в другій групі воно більш виражене, що вказує на внутрішній конфлікт придушеної ворожості, яка на декларативному рівні компенсується підкресленою конформністю і компромісністю, так як 7 октант

(9,4 бали) знизився незначно (-1). Відмінності по четвертому октанту статистично значимі $t_{\text{кпер.}} = 5.4$ при $p = 0,001$ ($t_{\text{крит.}} = 4,44$).

Отже, в результаті співставлення актуального і реального «Я» образу досліджуваних другої кваліфікаційної групи, ми дійшли висновків, що зростання в ідеальному «Я» показників по шкалам власно-лідерський і скептично-недовірливий, свідчить про прагнення самоствердження, яке не задовольняється через придушення егоїстичних проявів. Занижена самооцінка, емоційність, виражена схильність відповідати соціальним нормам, ідеалізація гармонії стосунків спонукає жінок шукати прихильності поза сім'єю, виявляючи надмірно демонстративну приязність і дружлюбність; контакти з широким колом оточуючих позбавлені щирості, поверхові.

У досліджуваних обох груп в «ідеалі» постає образ самодостатньої, активної жінки – лідера, якій потрібно, щоб про неї піклувались, яка має широке коло спілкування, завжди привітна і всім подобається. У ідеальному «Я» владно-лідерський стиль взаємодії дещо змінює якісне забарвлення із

захисної реакції на пониження і залежність, на власне тенденцію до самореалізації.

Порівняльний аналіз даних отриманих за методикою ДМО в I і II групі досліджуваних.

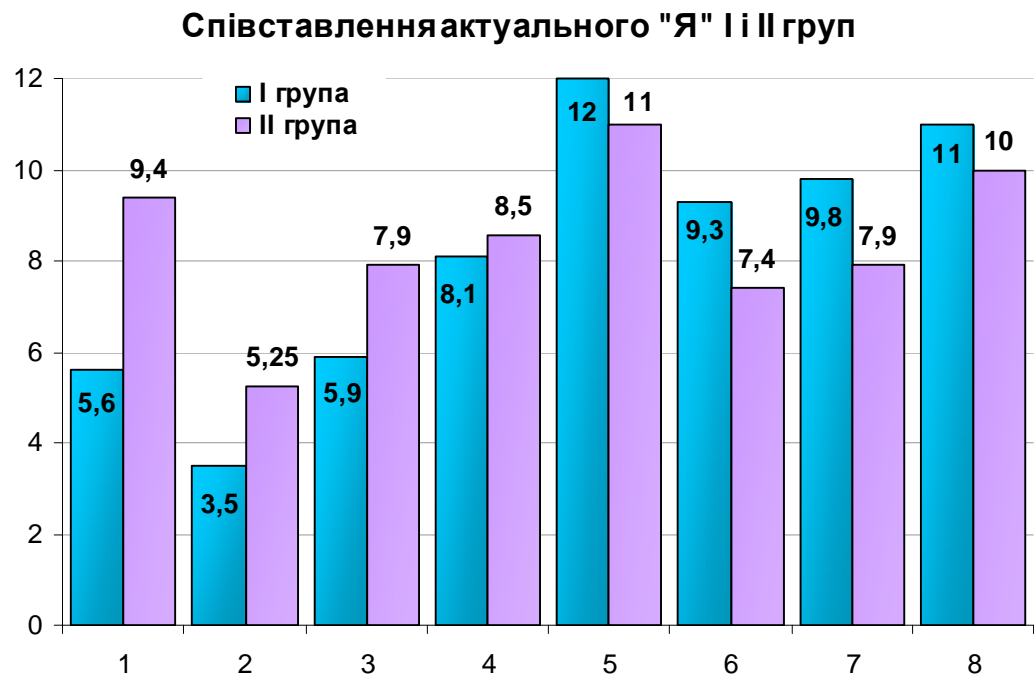

Рис.3.11

Для порівняння даних отриманих за методикою ДМО в I і II групі досліджуваних ми провели математичний аналіз, використавши t -критерій Стьюдента для незалежних вибірок.

В результаті отримали наступні дані порівняння актуального образу «Я» в групах :

За критерієм владно-лідерський тип міжособистісної взаємодії існують значимі відмінності між групами, про це свідчить $t_{\text{екс.}} = 3,22$ при $p = 0,01$ ($t_{\text{крт.}} = 2,81$). Отже, можна стверджувати, що для респондентів II групи владно-лідерський тип міжособистісної взаємодії є характерним, в той час як для досліджуваних I групи він не є провідним.

За критерієм G (індекс дружелюбності) виявлені значимі відмінності $t_{\text{текс.}} = 2.15$ на рівні значимості $p = 0,05$ ($t_{\text{крт.}} = 2,07$).

За критерієм V (індекс домінантності) існують значимі результати відмінності $t_{\text{текс.}} = 3,0$ про $p = 0,01$ ($t_{\text{крт.}} = 2,81$). Це вказує на те, дружелюбність досліджуваних II групи нижча за рахунок вищої авторитарності (1 октант).

За критеріями іншими категоріями значимих результатів не виявлено.

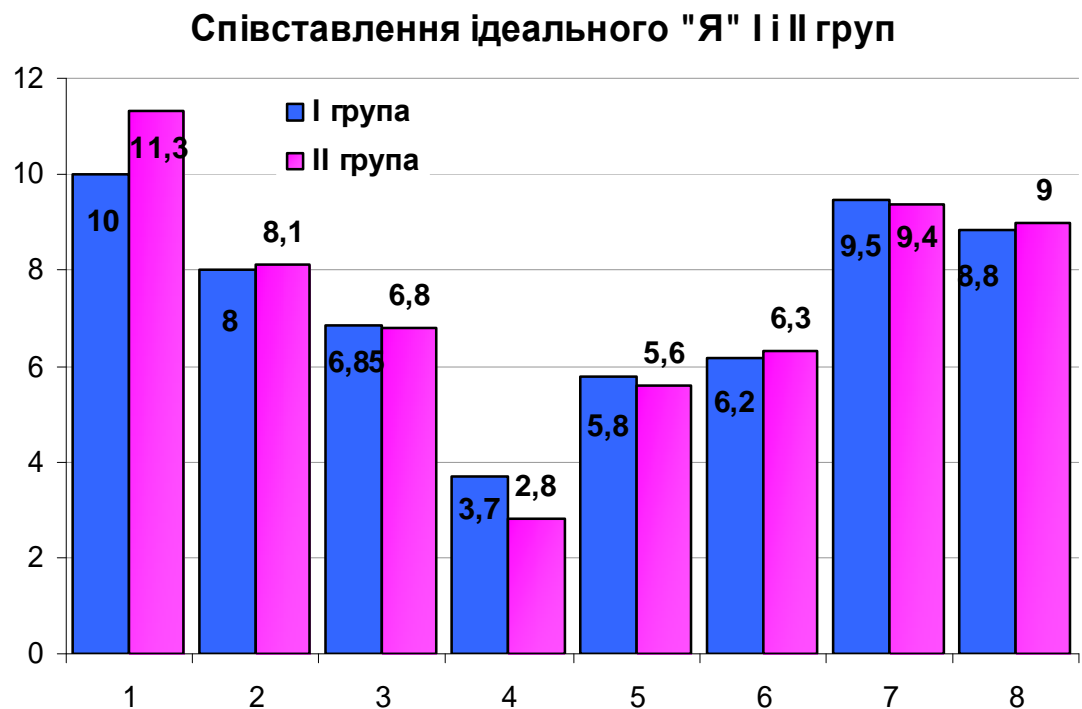

Рис.3.12

В результаті порівняння ідеального образу «Я» в групах за допомогою t -критерію Стюдента для незалежних вибірок, жодних статистично значимих розбіжностей не виявлено.

Отже, порівнявши результати дослідження двох груп, ми виявили наступне: хоча досліджувані I групи вважають себе в реальному образі більш невпевненими, пасивними і залежними ніж досліджувані II групи, «ідеальний» образ обох груп майже ідентичний. Оскільки оточуючими людина сприймається згідно її ідеальному образу, то можна стверджувати, що жінки обох груп використовують стилі

міжособистісної взаємодії, які сприймаються партнерами як провокуюча насильницьку поведінку.

3.3. Результати дослідження агресивних тенденцій за методикою Hend – test (Е.Вагнера)

Реакція жінки на пережите насильство обумовлена особистісними характеристиками, зміст яких не повністю представлений у свідомості. Використання методики Hand-test Вагнера дозволило нам отримати дані про неусвідомлені тенденції активності досліджуваних (рис.3.13).

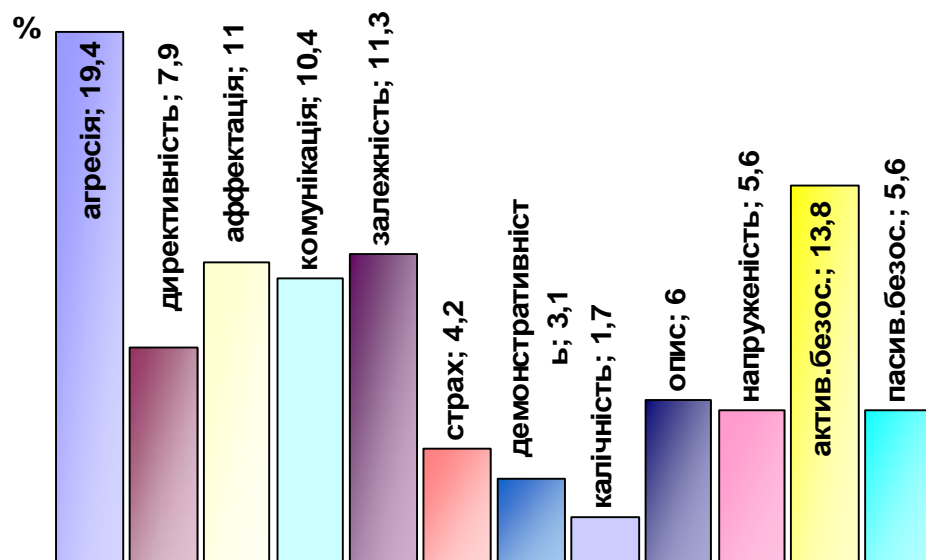

Рис.3.13

Таб.3.11 Співвідношення агресивних і адаптивних стратегій (І група)

	Σ	X	S	%
Агресія	101	7,8	2,5	19,4
Директивність	41	3	2	8
Афектація	57	4,4	3	11
Комунікація	54	4,2	3	10
Залежність	59	4,5	4	11,3
Страх	22	1,7	2	4,2
Агресивність	- 28	- 2	8	

Як видно з таб.3.11, у респонденток першої групи установки на соціальну співпрацю і залежність переважають над агресивними, домінантними тенденціями (- 2), спостерігається велика індивідуальна варіативність показників (± 8). Найбільш вираженій категорії агресії (19,4%), протиставлені майже рівнозначно адаптивні категорії залежність (11,3%), афектація (11%) і комунікація (10%). Це вказує на наявність внутрішнього конфлікту придушеної ворожості, яка виникає в ситуації, коли людина змушена підкорятись обставинам всупереч внутрішньому протесту. В ситуації насильства у таких жінок часто виникає суперечливі почуття ненависті і вини. Часто чутливість, емоційна залежність жінки від партнера породжує реакцію відчаю, а на поведінковому рівні проявляється вербальною агресією (захисна реакція). Це деструктивна стратегія вирішення конфлікту, оскільки агресія жертви провокує ще більшу агресію насильника і ніби виправдовує його вчинки.

Таб.3.12 Співвідношення агресивних і адаптивних стратегій (II група)

	Σ	X	S	%
Агресія	56	4,7	2,7	11,7
Директивність	41	3	2	8,6
Афектація	54	4,5	1	11,3
Комунікація	50	4,2	2	10,5
Залежність	47	3,9	2	9,8
Страх	7	0,6	1	1,5
Агресивність	-54	- 4,5	4,6	

Як видно з таб.3.12 у досліджуваних другої групи установки на соціальну співпрацю і залежність переважають над агресивними тенденціями (- 4.5), при досить значній індивідуальній варіативності ($\pm 4,6$).

Найбільш вираженим показникам за категорією агресія (11,7%) протиставлені адаптивні категорії афектація (11,3%) і комунікація (10,5%), в дещо меншій мірі категорія залежність (9,8%). Це вказує на те, що жінки другої групи в ситуації насильства діють більш гнучко, частіше схильні

домовлятися з партнером, тиснуть на жалість. Нижчий рівень агресивності пояснюється можливістю її компенсації в спілкуванні з широким колом оточуючих, відкритістю до реального світу, здатністю відволікатись на події.

Таб.3.13 Тенденції активності досліджуваних I і II груп

	Σ		X		S		%	
	I	II	I	II	I	II	I	II
Агресія	101	56	7,8	4,7	2,7	2,5	19,4	11,7
Директивність	41	41	3	3	2	2	8	8,6
Афектація	57	54	4,4	4,5	1	3	11	11,3
Комунікація	54	50	4,2	4,2	2	3	10	10,5
Залежність	59	47	4,5	3,9	2	4	11,3	9,8
Страх	22	7	1,7	0,6	1	2	4,2	1,5
Агресивність	I	- 28	- 2		8			
	II	-54	- 4,5		4,6			

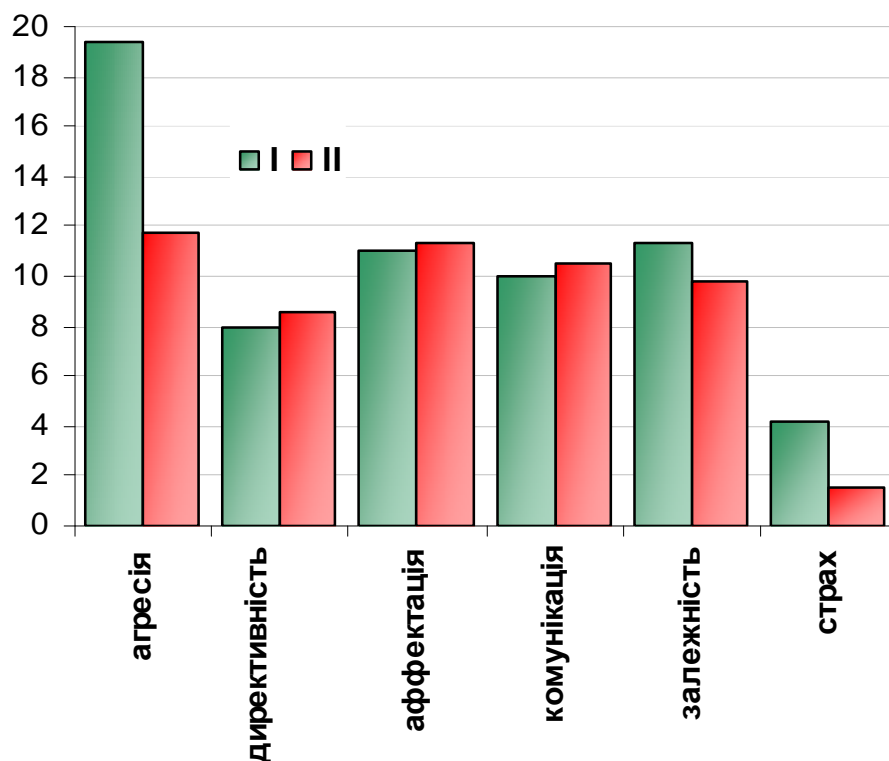

Рис.3.14

Результати дослідження неусвідомленої агресивності за методикою Hand-test (Е.Вагнера) показали наступне: у респонденток обох груп в сумі переважають адаптивні стратегії активності, хоча при цьому найбільш вираженою є реакція агресії.

Як видно з таб. 3.13 і мал.3.14, реакції жінок з другої групи більш узгоджені.

У досліджуваних першої групи переважання категорій залежність, афектація і комунікативність підтверджують дані отримані за іншими методиками: за методикою ІТО – залежний, конформний тип; за методикою ДМВ – покірливо-сором'язливий, співпрацюючо-конвенційний та відповідально - великодушний типи взаємодії в актуальному «Я» і наявність вираженого конфлікту придушеної агресивності в структурі «Я».

Показники за методикою Hand-test досліджуваних другої групи також підтверджують дані отримані за іншими методиками: конформному, компромісному типові за методикою ІТО відповідають реакції комунікація і афектація, які у респондентів цієї групи набувають більш стеничного характеру: реалізація потреби в спілкуванні, певна демонстративність; наявність в структурі «Я» діаметрально протилежних стилей взаємодії за ДМВ покірно-сором'язливого і владно-лідерського пояснює нижчу неусвідомлену агресивність, оскільки у досліджуваних більше можливостей для зняття напруженості в спілкуванні і соціальній активності.

Результати ідеографічного дослідження за Hand-Test Анни Я.

В груповому дослідженні за методикою Hand-Test ми враховували тільки показники агресивних і адаптивних стратегій. Окрім даних про рівень агресивності, за допомогою тесту можна отримати багато додаткової інформації, що характеризує актуальний психічний стан обстежуваного. Для цього проводиться аналіз за всіма категоріями тесту і визначається процентне співвідношення відповідей за окремими категоріями. Цікава інформація

може бути отримана при аналізі відповідей по тих категоріях, які не входять в підрахунок сумарного балу агресивності. Ілюстрацією до групового дослідження за методикою Hand-Test може слугувати поглиблена психологічна характеристика досліджуваної Анни Я.

Таб.3.14 Показники за Hand-Test Досліджуваної Анни Я.

(Agg)	(Dir)	(Aff)	(Com)	(Dep)	(F)	(Ex)	(Crip)	(Des)	(Ten)	(Act)	(Pas)	Всього	Агресивність	Особистісна дезадаптація	Втеча від реальності
8	2	7	4	3	2	2	2	2	1	4	3	40	-4	5	2

Досліджувана має достатній рівень психічної активності 1,75.

Незважаючи на те, що провідним вектором є агресія, схильність до відкритої агресивної поведінки відсутня (-4), наявні агресивні тенденції стримуються іншими імпульсами і знаходять вираження у соціально прийнятних формах. Показники за вектором директивність вказують на майже повну відсутність егоцентричних тенденцій.

Провідним адаптивним вектором є тенденції, пов'язані із потребою в прихильності і любові, постійній емоційній замученості, теплих стосунках з оточуючими. Це підтверджує загальногрупові показники за методикою ДМВ, за якими провідними стилями взаємодії є покірливо-сором'язливий та відповідально-великодушний. Результати ІТО вказують на некомпенсовану інтроверсію досліджуваної, за Hand-Test, показники за вектором комунікабельність нижчі ніж афектація, але в межах норми. Незважаючи на те, що за ІТО у досліджуваної залежний стиль поведінки на рівні дезадаптації, а за методикою ДМВ у досліджуваних жінок провідним стилем взаємодії є покірливо-сором'язливий, вектор залежність виражений не так яскраво.

Тенденція до демонстрування, ставлення до свого здоров'я і фізичної зовнішності адекватні.

Невисокі показники за вектором втеча від реальності вказує на досить адекватне ставлення до існуючих проблем та до себе в цілому.

Дане дослідження засвідчує варіативність в індивідуальних характеристиках жінок, відносно середньо групових. При цьому основні групові тенденції зберігаються.

Загальна характеристика індивідуально-психологічних особливостей жінок – жертв подружнього насильства.

Для реалізації багатовимірного психодіагностичного дослідження, ми використали комплекс ефективних методик в результаті чого отримали психологічну характеристику особистості жінок, що потерпають від насильства.

За допомогою Індивідуально-типологічного опитувальника ІТО ми виявили провідні індивідуально-психологічні властивості досліджуваних, за якими виділили два типи жінок – жертв насильства і віднесли їх до різних кваліфікаційних груп. Основою поділу на типи стало переважання в структурі особистості екстраверсії (соціальної активності) або інтроверсії (соціальної пасивності).

Жінкам, які увійшли до першої групи притаманний індивідуально-особистісний патерн, що має в основі *слабкий тип вищої нервової діяльності з динамічністю нервових процесів стосовно гальмування*. Провідні типологічні тенденції, притаманні цим досліджуваним тривожність, сензитивність та інтровертованість. Їм властивий *залежний конформний* стиль взаємодії з оточуючими. Результати ДМО вказують на характерне для цього типу жінок поєднання *покірливо-сором'язливого, конвенційного та альтруїстичного стилів* спілкування. На основі аналізу виділених провідних тенденцій і їх комбінацій, а також суб'єктивної самооцінки, ми виявили, що

жінкам даного типу притаманні висока чутливість до зовнішніх впливів, тривожність, вразливість, виражена залежність мотивації від взаємовідносин з близькими людьми. Властиві їм песимізм і невпевненість в собі робить жінок цього типу надзвичайно залежними в міжособистісних стосунках. Вони болісно реагують на неуважність і грубість, схильні до сліз і реакцій відчаю при невдачах, надто серйозно ставляться до критики реагують на неї надмірною самокритикою і почуттям провини. Для них характерна емоційна неврівноваженість, схильність до надмірної драматизації в ситуації стресу. Наявність діаметрально протилежних тенденцій в структурі особистості і внутрішньоособистісна неузгодженість свідчить про значну емоційну напруженість і наявність внутрішнього конфлікту. Будучи емоційно, а часто, і матеріально залежними від партнера, жінки змушені підкорятись обставинам придушуючи своє прагнення до самореалізації і власну агресію (протиставлення 1 і 5, та 2 і 6 октантів за ДМВ, високі показники агресії і залежності по Hand test). В ситуації конфлікту легко ображаються, страждають. Захищаючись схильні до вербальної агресії. Постійні образи з боку близької людини (чоловіка, а в дитинстві батька) породжують підозріливість до людей і впевненість у їхній недобрих намірах і нещирості, від якої жінки прагнуть позбутися (значне зниження 4 октанту по ДМВ), виявляючи оточуючим людям надмірну приязність і поступливість. В ідеальному образі бажають позбутися залежності і приниженості і стати впевненими в собі, самодостатніми, здатними до активної самореалізації і домінування.

До другої групи увійшли досліджувані емоційно-динамічний та індивідуально-особистісний патерн яких базується на основі *змішаного типу вищої нервової діяльності з переважанням лабільності нервових процесів*. Провідні типологічні тенденції, притаманні цим жінкам екстраверсія, тривожність і лабільність. Стиль взаємодії з оточуючими *конформний компромісний*. За результатами ДМО для жінок цього типу характерне

сполучення як взаємодоповнюючих, так і діаметрально протилежних стилів спілкування. На основі аналізу провідних тенденцій, стилю спілкування та самооцінки досліджуваних ми склали їх психологічний портрет. Отже, жінкам цього типу притаманна активність, зверненість до світу об'єктивних речей, схильність до спілкування з широким колом людей (дещо поверхового). Виражена тривожність у поєднанні з емоційною нестійкістю формують схильність до компромісного стилю взаємодії. Суперечливість мотивації, надмірний артистизм сполучаються з високою тривожністю, потребою у постійній емоційній залученості, схильністю до надмірно бурхливої реакції на стрес. Звинувачувальна реакція в конфлікті з партнером провокує ще більше насильство. Приязність і демонстрація своєї привабливості оточуючим особливо часто стає приводом для конфлікту в подружжі, в якому чоловік схильний до ревнощів.

В актуальному «Я» жінки оцінюють себе як людей поступливих і принижених (5 октант), добрих і відповідальних (8 октант) і в той же час з високим рівнем домагань (1 октант). В ідеалі прагнуть позбутись залежності і стать більш впевненими в собі. Критично ставляться до власної агресивності і прагнуть більш щирих стосунків з оточуючими.

Загальними характеристиками для усіх досліджуваних є висока тривожність, надмірна чутливість до впливів оточення і емоційна нестабільність.

Таб.3.15.Розподіл інтенсивності насильства в групах

Інтенсивність насильства	I тип %	II тип %
помірне	46,2	50
жорстоке	53,8	50

Як видно з таблиці 3.15., тип до якого належать жінки на інтенсивність насильства не впливає.

Отже, за результатами дослідження ми можемо зробити наступні висновки:

- жінки, що найбільш ризикують стати жертвами подружнього насильства належать до одного з двох психологічних типів: *надчутливого (сензитивно-інтравертного) або тривожно-лабільного екстравертного*;

- притаманні жінкам – жертвам почуття провини, занижена самооцінка, емоційна залежність від кривдника відповідають ознакам «набутої безпорадності» і перешкоджають адекватній оцінці свого становища і виходу з нього;

- особистість жінок, які страждають від насильства, відзначаються наявністю внутрішнього конфлікту та суперечливості, на основі чого формується характерний варіант дезадаптації. Для них характерні проблеми хворобливого самолюбства, нереалізованої авторитарності і придушеної ворожості. Причому неусвідомлені агресивні тенденції більш виражені у жінок першого типу (показники Hand - Test), це вказує на високу емоційну напруженість, декомпенсацію, яка призводить до проблем психосоматичного кола.

- жінки обох типів використовують однакові деструктивні стилі міжособистісної взаємодії (відкритий конфлікт, який не призводить до вирішення проблеми або розриву стосунків), які сприяють виникненню і закріпленню насильницької поведінки партнера.

Висновки

1. Аналіз наукових джерел з проблеми подружнього насильства дозволив зробити наступні висновки:

Подружнє насильство як один з різновидів сімейного насильства є однією з найпоширеніших соціальних проблем, справжні масштаби якої неможливо визначити. Це пов'язане з тим, що у свідомості багатьох домашнє насильство приймається як норма і не є чимось протиправним.

Насильство в сім'ї завдає шкоди фізичному та психічному здоров'ю жінки та дітей, які стають свідками знущань над матір'ю. З часом, під впливом будь-якого виду подружнього насильства (фізичне, психологічне, економічне, сексуальне) психологія жінки набуває певних негативних змін: «комплекс жертви», «набута безпорадність», «синдром побитої жінки». Процес перетворення людини на жертву називається віктимізацією.

Існує значна кількість теорій, які намагаються пояснити феномен подружнього насильства: соціокультурні соціально-психологічні та індивідуально-психологічні теорії. В дослідженнях деяких вчених (Платонові, Малкіна-Пих) були спроби виділити загальні типові характеристики жінок – жертв. Однак ці характеристики стосувались в більшій мірі соціального статусу та стратегій віктимної поведінки жінок, не розкриваючи цілісної своєрідності особистості в єдності соціального та біологічного компонентів. Використаний в межах нашого дослідження індивідуально-психологічний і віктимологічний підходи, акцентують увагу саме на впливі індивідуально-психологічних особливостей особистості жінки - жертви на виникнення і динаміку насильницького інциденту між подружжям. Це допоможе розробити комплексні методи розв'язання проблеми насильства в сім'ї: методи впливу на особистість насильника з одного боку, доповнити методами корекції віктимної поведінки жінок – жертв, а також сім'ї як цілісного утворення.

2. Розроблена нами експериментально-психологічна модель дослідження, дозволила отримати дані, що охоплюють різні рівні прояву індивідуально-психологічних особливостей особистості жінок.

В основу всебічного дослідження особистості жінок – жертв насильства лягла концепція Л.М. Собчик, яка розуміє людину як унікальну єдність і біологічного і соціального, що складається з різнорівневих властивостей і підкоряється системним принципам підпорядкованості. Для реалізації дослідження ми використали набір психодіагностичних методик, який дозволив визначити належність досліджуваних до певної групи (Індивідуально-типологічний опитувальник) і охопив різні рівні особистості: підсвідомий (Hand-test), рівень суб'єктивного самосприйняття та декларативний рівень (методика ДМВ). Це дозволило нам на основі виявлених привідних тенденцій і їх комбінацій, ми виділити типи жінок, які в силу індивідуально-психологічних властивостей і під впливом зовнішніх чинників (життєвої історії) ризикують стати (стали) жертвами подружнього (партнерського) насильства.

Крім того в ході дослідження ми отримали соціально-демографічні дані досліджуваних жінок, а також виявили види (психологічне, економічне, фізичне) та конкретні дії (контроль, побиття, погрози та ін.) насильства, які застосовуються щодо них, дані щодо інтенсивності насильства та щодо насильства у батьківській сім'ї.

3. В результаті аналізу даних отриманих за допомогою комплексу методик нам вдалось підтвердити та доповнити нашу гіпотезу.

За допомогою індивідуально-типологічного опитувальника ІТО, ми виявили загальні провідні тенденції притаманні усім досліджуваним жінкам, це надмірна чутливість до впливів оточення, висока тривожність і емоційна нестабільність.

З огляду на те, переважає в структурі особистості жінок тенденція до соціальної активності чи соціальної пасивності, нам вдалось виділити два типи особистості жінок, які в результаті взаємодії з зовнішніми чинниками найбільш ризикують стати жертвами подружнього насильства, це надчутливий (сензитивно-інтравертний) і тривожно-лабільний екстравертний типи.

Подальший аналіз даних відбувався окремо за кожним виділеним типом, а також у їх порівнянні.

Проаналізувавши дані отримані за методиками ІТО та ДМО, ми дійшли висновків, що особистість жінки, яка страждає від насильства відзначається внутрішньою конфліктністю та суперечливістю. Про це свідчить наявність полярних тенденцій за методикою ІТО: тривожність – агресивність, сензитивність – спонтанність, а також сполучення діаметрально протилежних типів міжособистісної взаємодії в актуальному і ідеальному образах «Я». Якщо у жінок першого типу в актуальному «Я» досить чітко переважають конформні, залежні тенденції, то у жінок другого типу наряду з покірливо-сором'язливим і відповідально-великодушним стилями взаємодії чітко проступають неконформні тенденції владно-лідерського стилю поведінки. В ідеальному ж образі обидва типи жінок прагнуть застосовувати діаметрально протилежні поведінкові стратегії: владність, високу активність, егоцентричність, орієнтацію на власну думку вони намагаються сполучити з надмірною дружелюбністю, емоційною залученістю, відповідністю існуючи соціальним нормам. Це свідчить про досить виражений внутрішній конфлікт хворобливого самолюбства і нереалізованої авторитарності: прагнення до самореалізації натикається на страх бути неприйнятим. Крім того, досліджувані жінки досить насторожені і недовірливі. Вони визнають це і прагнуть позбутись, тому часто намагаються приховати власну недовіру та ворожість за надмірною приязністю і дружелюбністю. Простіше кажучи, жінки прагнуть бути самодостатніми, незалежними і успішними, і при цьому

мати широке коло спілкування, залишаючись в очах оточуючих хорошими, правильними, всім подобатись.

У ідеальному «Я» агресивність дещо змінює якісне забарвлення із захисної реакції на приниження і залежність, на власне тенденцію до самореалізації.

Співставивши актуальний і ідеальний «Я» образ жінок можна стверджувати, що вони готові піти на конфлікт аби позбавитись від здійснюваного на них тиску, але властивий їм песимізм, невпевненість, емоційна залежність від партнера, почуття провини, жертвовність призводить до придушення егоїстичних проявів. Жінок обтяжує їхнє залежне і принижене становище, але конформність, орієнтація на загальноприйняті норми, примушує їх триматись за статус заміжньої жінки, а невпевненість в собі відбирає віру в те, що вони ще зможуть знайти собі пару. Почуття провини перевищує ті владно-авторитарні прояви, які властиві жінкам на декларативному рівні, і породжує самозвинувачення і віру в міф, щодо причин побиття, ніби виправдовуючи насильника. Намагаються компенсувати відсутність теплоти і взаєморозуміння в шлюбі, жінки шукають визнання у оточуючих, виявляючи підвищену прихильність і покірливість.

Жінки першої і другої груп різняться за мотиваційною направленістю і виявом активності, але використовують спільні деструктивні поведінкові стратегії. Оскільки оточуючими людина сприймається згідно її декларативного образу, то можна стверджувати, жінки – жертви подружнього насильства використовують стилі міжособистісної взаємодії, які сприяють виникненню і закріпленню насильницької поведінку партнера.

Таким чином, ми зробили висновок, що факторами виникнення і закріплення подружнього насильства пов'язаними з особливостями особистості жінки, можна вважати досвід пережитого в дитинстві насильства, економічну залежність від партнера та психологічні особливості жінки, що

виражаються її належністю до одного з виділених типів особистості, наявністю внутрішньоособистісного конфлікту та використанням нею деструктивних стратегій поведінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бова А.А. Кримінологія гендера: Дослідження подружнього насильства // Український соціум. - 2004. - № 2 (4). - С.13-20
2. Бовть О. Віктимна поведінка як психологічна проблема // Соціальна психологія. - 2004. - № 4 (6). - С.14-22
3. Берковиц Л. Агрессия, причины, последствия. Контроль. – СПб.; М.: «Прайм-Еврознак», «Нева», «Олма-Пресс», 2001.
4. Блеклок Н. Насилие в семье: работа с нарушителями, общественностью и организациями // Обзор современной психиатрии. – 2001. – вып.10 – с.65-72
5. Гарбер Ю.Г. Медико-социальные аспекты домашнего насилия в отношении женщин // Социальные аспекты здоровья населения. 2008. №4. URL: <http://vestnik.mednet.ru/>
6. Горшкова И.Д., Шурыгина И.И. Насилие против женщин как проблема социологического анализа // Общество и гендер, Рязань: «Поверенный», 2003
7. Грабська І. А. Насильство в подружніх відносинах // Практична психологія і соціальна робота,- 1998.- № 9- С. 20-23.
8. Етимологія насильства над жінкою в сім'ї // Соціальна робота в Україні на початку ХХІ століття: проблеми теорії і практики. Матеріали доповідей на Міжнародній науково-практичній конференції (Київ, 29-31 жовтня 2002). – К., 2002.- С.119-130.
9. Жінка в Україні. Четверта Всесвітня конференція зі становища жінок, 1995
10. Заброцький М.М., Савиченко О.М., Тичина І.М. Психологія особистості: навчальний посібник. – Житомир, 2005. – с.58-59
11. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 № 2789-ІІІ.
12. Захожа В. А. Фізичне насильство щодо жінок у сім'ї// Наукові записки. Соціологічні науки. – К., 2001.- том 18.- с.49-54

13. Куликов Л.В. "Психогигиена личности" // Психогигиена личности: Вопросы психологической устойчивости и психопрофилактики: Учебное пособие. СПб., 2004. с. 87-115.
14. Мак-Вильямс Н. Психоаналитическая диагностика, понимание структуры личности в клиническом процессе – М.: Класс, 1998.
15. Малкина-Пых И.Г. Психология поведения жертвы. – М.: Феникс, 2006
16. Малкина-Пых И.Г. Экстремальные ситуации. – М.: Изд-во Эксмо, 2006. – 960с. – (Справочник практического психолога)
17. Мамонтова С.Н. "Прикладная юридическая психология" // Библиотека "Полка букиниста".
18. Материалы Международного женского правозащитного центра «Ла Страда - Украина»// <http://www.lastrada.org.ua>
19. Онышко Ю.В. Синдром "Приобретенной беспомощности" у жертв семейного насилия. Материалы VII Междисциплинарной конференции по биологической психиатрии «Стресс и поведение», 28 февраля 2003.
20. Опухова Н. Г., Малолетняя Е. В. Женщины - жертвы семейного насилия: особенности образа мира// Психология зрелости и старения - 2000,- № 4,- С. 31-59.
21. Орлов А. Б. Психологическое насилие в семье — определение, аспекты, основные направления оказания психологической помощи // Психолог в детском саду. 2000, № 2-3. - С. 182-187.
22. Платонова Н.М., Платонов Ю.П. Насилие в семье. Особенности психологической реабилитации. – СПб.: Речь, 2004.
23. Попередження домашнього насильства і торгівля людьми / Підручник по проведенню тренінгів.- К: WI, 2001 - С. 20-23
24. Програма по запобіганню насильства в сім'ї "Гармонія", 1999
25. Психология господства и подчинения: Хрестоматия. Сост. А. Г. Чернявская – Изд. "Харвест", Минск, 1998 г. OCR Палек, 2000 г.

26. Психосоциальная технология «Патронатное воспитание» /Под ред. Н.А.Рыбаковой.- Псков, 2002.
27. Савчук О.М. Наслідки подружнього насильства: індивідуально-психологічна перспектива // Наукові записки (спецвипуск). – К., 2002.- том 20.
28. Словарь гендерных терминов/ Под ред. А. А. Денисовой / Региональная общественная организация "Восток-Запад: Женские Инновационные Проекты". М.: Информация XXI век, 2002. – 256 с.
29. Собчик Л.Н. Психология индивидуальности. Теория и практика психодиагностики. – СПб.: Издательство «Речь», 2003.
30. Собчик Л.Н. "Теория ведущих тенденций как основа методологии психодиагностического исследования"// Московский психологический журнал. - №3
31. Тест руки (Hand Test) / Елисеев О.П. Практикум по психологии личности - СПб., 2003. С.310-327
32. Цветкова Н.А. Теория и технология психосоциальной работы с женщинами: Учебное пособие. – Псков: ПГПИ, 2005. - 396 с. 93-96
33. Шведова Н.А. Просто о сложном: гендерное просвещение: Пособие.// <http://www.owl.ru/win/books/easygender/index.htm>
34. Шинкаренко О. Д. Психологічні особливості жертв подружнього насильства // Практична психологія - 2000.-№ 3 . - С. 25-29.
35. 1997-1998 ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ ВРАЧА ДОМАШНЕЕ НАСИЛИЕ Учебные системы группы компаний по медицинскому образованию, Инк. (MEGLS) http://dv.projectharmony.ru/docs/violence_med.doc
36. «Amnesty International» спеціальна доповідь по Україні «Насильство в сім'ї: звинувачуючи жертву», листопад, 2006.
37. Aldarondo, E. & Mederos, F. (Eds.) (2002). Men Who Batter: Intervention And Prevention Strategies In A Diverse Society. NY: Civic Research Institute. Ch. 2, pps. 1-20.
38. DAVID S. RIGGS. Aggression Between Heterosexual Dating Partners

An Examination of a Causal Model of Courtship Aggression // Journal of Interpersonal Violence, April 1996, Vol. 11, No. 4

39. SONIA MINER SALARI . Verbal, Physical, and Injurious Aggression Among Intimate Couples Over Time // Journal of Family Issues, April 2002, Vol. 23.

Додаток 1

ОПИТУВАЛЬНИК «ПОДРУЖНЄ НАСИЛЬСТВО»

П.І.П. _____
 Вік _____ освіта _____ працюю/не працюю
 Сімейний стан _____ скільки років в шлюбі _____
 Діти _____
 Місце проживання _____ рівень доходів _____

1. Ваш чоловік звертається до вас лайливими словами, ображає чи принижує? _____
2. Чи відповідаєте ви йому тим самим? _____
3. Ваш чоловік може вам заборонити спілкуватись з друзями? _____
4. Ваш чоловік часто вживає алкоголь? _____ Він веде себе при цьому агресивно? _____
5. Чи можете ви сказати, що у вас в сім'ї рівність щодо розпорядження сімейним бюджетом, ухвалення рішень стосовно дітей, відпочинку, придбань? _____
6. Буває таке, що чоловік вас штовхає, шарпає, трусить? _____
7. Ваш чоловік іноді б'є вас? _____ Чи робить це постійно? _____
8. Ви коли-небудь звертались до міліції з приводу того, що чоловік вас побив? _____
9. Ви знаєте скільки заробляє ваш чоловік? _____
10. Чоловік контролює час вашого повернення з роботи, дзвонить чи забирає вас, якщо ви запізнюєтесь. _____
11. Чоловік відмовляв вам у грошах для купівлі вкрай необхідних речей, хоча вони у нього були, тільки тому що вважав, що у вас і у дітей уже є все необхідне? _____
12. Часто під час сварок чоловік погрожує вам побиттям? _____
13. Під час сварок чоловік іноді нищить майно (б'є посуд, викидає речі)? _____
14. Було таке, що чоловік виганяв вас з дому? _____
15. Ви були свідком насильства батька щодо матері? _____ Чи вдавались батьки до фізичних покарань щодо вас? _____
16. Як часто чоловік вас ображає? _____ Це залежить від вживання алкоголю? _____
17. Коли чоловік вас ображає чи виправдовуєте ви його поведінку, мовляв: «Він не в настрої, я сама його спровокувала»? _____
18. Ваша реакція на насильство _____
19. Ви вважаєте себе жертвою подружнього насильства? _____

Додаток 2

Характеристика видів насильства, що застосовуються до жінок

		Види насильства										Бали		
		Психологічне і економічне					Фізичне					Психологічне/економічне	Фізичне	Інтенсивність насильства
		Постійний контроль	Заборона бачитися з друзями або родичами, працювати	Усунення від процесу ухвалення рішень	Погрози відмови в матеріальній допомозі,	Образи, приниження	Постійні погрози побиття	Залякування за допомогою жестів	Штовхання, стусани	Випадки побиття	Постійні побої			
1.	Світлана Б	+	+	+	+	+						5	-	5
2.	Ольга Ц.	+			+	+			+	+		3	2	5
3.	Оксана Л.	+	+		+	+			+			4	1	5
4.	Наталя З	+	+		+	+		+	+	+		4	3	7
5.	Ірина .Г.			+	+	+	+	+	+	+		3	4	7
6.	Ольга Р					+	+	+	+	+		1	4	5
7.	Тетяна .Б.	+			+	+			+	+		3	2	5
8.	Галина Д.	+	+	+	+	+						5	-	5
9.	Ірина.Д.	+		+		+		+	+	+		3	3	6
10.	Тетяна Х	+				+	+	+	+	+		2	4	6
11.	Олена Л.	+	+		+	+		+	+			4	2	6
12.	Анна Я.	+	+	+	+	+		+				5	1	6
13.	Тетяна К.	+	+	+	+	+		+	+	+	++	5	5	10
14.	Любов М..	+	+		+	+	+	+	+	+	++	4	6	10
15.	Валентина Є.	+	+	+	+	+	+	+	+	+		5	4	9
16.	Раїса.К.А			+		+	+	+	+	+	++	2	6	8
17.	Антоніна К.				+	+	+	+	+	+	++	2	6	8
18.	Світлана Є.	+	+	+	+	+	+	+	+	+		5	4	9
19.	Надія М.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	++	5	6	11
20.	Раїса.В. А	+	+	+	+	+	+	+	+	+		5	4	9
21.	Олена К.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	++	5	6	11
22.	Ольга Т.	+	+			+	+	+	+	+	++	3	6	9
23.	Ольга П.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	++	5	6	11
24.	Світлана І.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	++	5	6	11
25.	Наталя Г.	+		+	+	+	+		+	+	++	4	5	9

середня інтенсивність насильства (4 – 7 балів)

висока інтенсивність насильства (8 – 11 балів)

Додаток 3

Результати проведення математичного аналізу за t-критерієм Стюдента для порівняння актуального образу „Я” в групах I та II

I октант – владно-лідерський стиль

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
II група та I група	9,416667	5,615385	3,220166	23	0,003791	12	13	3,654594	2,103111	3,019631	0,070101

II октант – незалежно-домінуючий стиль

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
II група та I група	5,250000	3,538462	1,801940	23	0,084678	12	13	2,632835	2,106157	1,562664	0,454486

III октант – прямолінійно-агресивний стиль

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
II група vs. I група	7,916667	5,923077	2,034252	23	0,053616	12	13	2,539088	2,361551	1,156008	0,803280

IV октант – недовіжливо-скептичний стиль

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
II група vs. I група	8,916667	8,384615	0,370483	23	0,714413	12	13	3,342790	3,797773	1,290743	0,679563

V октант – покірливо-сором'язливий стиль

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
I група vs. II група	12,46154	11,00000	1,874699	23	0,073590	13	12	1,808101	2,088932	1,334759	0,625933

VI октант – залежно-слухняний стиль

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
I група vs. II група	9,307692	7,416667	1,759993	23	0,091704	13	12	2,562050	2,810963	1,203746	0,751831

VII октант – співпрацюючий-конвенційний стиль

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
I група vs. II група	9,769231	7,916667	1,657795	23	0,110937	13	12	2,554533	3,028901	1,405876	0,566394

VIII октант – відповідально-великодушний стиль

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
I група vs. II група	11,38462	10,00000	1,100776	23	0,282382	13	12	3,176436	3,104249	1,047049	0,946164

Індекс дружельності (G)

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
I група vs. II група	9,984615	2,250000	2,145802	23	0,042674	13	12	9,278186	8,695297	1,138564	0,836658

Індекс домінантності (V)

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
II vs. I група	-3,80000	-12,6077	3,003377	23	0,00634	12	13	8,219157	6,397846	1,650392	0,402100

Додаток 4

Результати проведення математичного аналізу за t-критерієм Стюдента для порівняння ідеального образу „Я” в групах I та II

I октант – владно-лідерський стиль

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
I vs. II група	10,30769	11,25000	-0,863230	23	0,396924	13	12	3,351234	1,815339	3,407958	0,051121

II октант – незалежно-домінуючий стиль

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
I група vs. II група	8,000000	8,083333	-0,093129	23	0,926608	13	12	1,825742	2,609714	2,043182	0,235260

III октант – прямолінійно-агресивний стиль

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
I група vs. II група	6,846154	6,750000	0,092245	23	0,927302	13	12	1,993579	3,137022	2,476100	0,134452

IV октант – недовіжливо-скептичний стиль

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
I група vs. II група	3,692308	2,833333	1,177031	23	0,251221	13	12	2,136376	1,403459	2,317160	0,174743

V октант – покірливо-сором`язливий стиль

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
I група vs. II група	5,769231	5,583333	0,178751	23	0,859698	13	12	2,618964	2,574643	1,034725	0,961786

VI октант – залежно-слухняний стиль

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
I група vs. II група	6,153846	6,250000	-0,090520	23	0,928658	13	12	3,050851	2,137331	2,037505	0,248705

VII октант – співпрацюючий-конвенційний стиль

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
I група vs. II група	9,461538	9,416667	0,043581	23	0,965615	13	12	2,258886	2,874918	1,619804	0,419608

VIII октант – відповідально-великодушний стиль

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
I група vs. II група	9,000000	8,846154	0,146770	23	0,884592	12	13	2,828427	2,409915	1,377483	0,589462

Індекс дружельності (G)

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
I група vs. II група	6,961538	5,700000	0,415947	23	0,681304	13	12	5,334563	9,432536	3,126505	0,062080

Індекс домінантності (V)

	Mean	Mean	t-value	df	p	Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p
I група vs. II група	7,807692	9,691667	-0,718571	23	0,479642	13	12	6,177036	6,932723	1,259643	0,695437

Додаток 5

Результати проведення математичного аналізу за t-критерієм Стюдента для порівняння актуального та ідеального образів „Я” в групі I

I октант – владно-лідерський стиль

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
II група	10,30769	3,351234						
I група	5,61538	2,103111	13	4,692308	3,923957	4,311555	12	0,001011

II октант – незалежно-домінуючий стиль

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
II група	8,000000	1,825742						
I група	3,538462	2,106157	13	4,461538	2,633609	6,108084	12	0,000053

III октант – прямолінійно-агресивний стиль

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
II група	6,846154	1,993579						
I група	5,923077	2,361551	13	0,923077	1,605280	2,073284	12	0,060336

IV октант – недовіливо-скептичний стиль

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
I група	8,384615	3,797773						
II група	3,692308	2,136376	13	4,692308	4,423133	3,824971	12	0,002418

V октант – покірливо-сором'язливий стиль

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
I група	12,46154	1,808101						
II група	5,76923	2,618964	13	6,692308	3,794395	6,359237	12	0,000036

VI октант – залежно-слухняний стиль

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
I група	9,307692	2,562050						
II група	6,153846	3,050851	13	3,153846	3,158221	3,600557	12	0,003642

VII октант – співпрацюючий-конвенційний стиль

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
I група	9,769231	2,554533						
II група	9,461538	2,258886	13	0,307692	3,326275	0,333526	12	0,744493

VIII октант – відповідально-великодушний стиль

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
I група	11,38462	3,176436						
II група	8,84615	2,409915	13	2,538462	4,135525	2,213154	12	0,047013

Індекс дружельності (G)

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
I група	9,984615	9,278186						
II група	6,961538	5,334563	13	3,023077	6,939759	1,570639	12	0,142247

Індекс доміантності (V)

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
II група	7,8077	6,177036						
I група	-12,6077	6,397846	13	20,41538	9,991400	7,367207	12	0,000009

Додаток 6

Результати проведення математичного аналізу за t-критерієм Стюдента для порівняння актуального та ідеального образів „Я” в групі II

I октант – владно-лідерський

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
II група	11,25000	1,815339						
I група	9,41667	3,654594	12	1,833333	3,298301	1,925492	11	0,080400

II октант – незалежно-домінуючий стиль

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
II група	8,083333	2,609714						
I група	5,250000	2,632835	12	2,833333	2,367712	4,145333	11	0,001629

III октант – прямолінійно-агресивний стиль

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
I група	7,916667	2,539088						
II група	6,750000	3,137022	12	1,166667	3,459725	1,168143	11	0,267444

IV октант – недовіжливо-скептичний стиль

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
I група	8,916667	3,342790						
II група	2,833333	1,403459	12	6,083333	3,895413	5,409769	11	0,000213

V октант – покірливо-сором'язливий стиль

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
I група	11,00000	2,088932						
II група	5,58333	2,574643	12	5,416667	2,874918	6,526755	11	0,000043

VI октант – залежно-слухняний стиль

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
I група	7,416667	2,810963						
II група	6,250000	2,137331	12	1,166667	2,587850	1,561702	11	0,146650

VII октант – співпрацюючий-конвенційний стиль

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
I група	7,916667	3,028901						

II група	9,416667	2,874918	12	-1,50000	3,580249	-1,45134	11	0,174601
----------	----------	----------	----	----------	----------	----------	----	----------

VIII октант – відповідально-великодушний стиль

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
I група	10,00000	3,104249						
II група	9,00000	2,828427	12	1,000000	4,089899	0,846990	11	0,415049

Індекс дружельності (G)

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
I група	2,250000	8,695297						
II група	5,700000	9,432536	12	-3,45000	9,961152	-1,19978	11	0,255430

Індекс домінантності (V)

	Mean	Std.Dv.	N	Diff.	Std.Dv.	t	df	p
II група	9,69167	6,932723						
I група	-3,80000	8,219157	12	13,49167	7,614276	6,138010	11	0,000073